

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

Кафедра теорії та практики перекладу

ПРОТЕЙ

Перекладацький альманах

Випуск 1

Харків
Видавництво НУА
2006

УДК (81+82)'25(059)
ББК 81.07я54+84я43я54
П83

Редколегія: О. А. Кальниченко (голов. ред.), В. О. Подміногін (заст. голов. ред.), І. О. Оржицький (відп. секр.), С. А. Александровський, К. В. Астахова, І. А. Вайсбурд, Є. В. Вітковський, В. В. Дубічинський, В. О. Євменов, Ю. А. Зацний, І. В. Ільїн, О. І. Жупанський, В. І. Карабан, А. Е. Левицький, І. В. Мельницька (Гаврильченко), В. А. Новіков, Н. Л. Раковська, В. С. Поляков, І. О. Помазан, Т. М. Тимошенко, І. С. Шевченко, С. О. Швачко, Л. М. Черноватий

Протей: Переклад, альм. / Нар. укр. акад.; Каф. теорії та практики пер.; [Редкол. О. А. Кальниченко (голов. ред.) та ін.]. — Х.: Вид-во НУА, 2006. — Вип. 1. — 448 с.

ISBN 966-8558-62-6

Перекладацький альманах "Протей" є періодичним виданням, вільною трибуною перекладачів та перекладознавців. У ньому вміщуються нові переклади художніх та науково-гуманітарних творів різних жанрів та висвітлюється розвиток перекладознавства.

Перший випуск альманаху складається з шести частин: "Роботи майстрів", "Нотатки перекладача", "Пам'ятки перекладацької думки", "Перекладацька майстерня", "Теоретично-критичні матеріали з історії та теорії художнього перекладу" та "Пам'ятки вітчизняної перекладацької думки".

Серед авторів перекладів — досвідчені українські перекладачі А. Перепада, В. Бойко, О. Ковальова, І. Оржицький, а також російські перекладачі — Є. Вітковський, С. Александровський, І. Ільїн. У "Пам'ятках перекладацької думки" подано твори Дж. Драйдена, О. Попа та В. Набокова. Серед авторів теоретико-критичних матеріалів — А. Левицький, Є. Вітковський, В. Дубічинський, О. Кальниченко, В. Подміногін та інші. У "Пам'ятках вітчизняної перекладацької думки" пропонується стаття О. М. Фінкеля "Г. Ф. Квітка — перекладач власних творів" (1929 р.), в якій уперше в світовому перекладознавстві поставлено проблему авторського перекладу. У "Нотатках перекладача" міститься повість В. Новікова про роботу перекладача-синхроніста в ООН та нарис І. Ільїна про перекладацьку роботу в Африці.

Для перекладознавців, літературознавців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться теорією, історією та практикою перекладу.

УДК (81+82)'25(059)
ББК 81.07я54+84я43я54

ISBN 966-8558-62-6

б Народна українська академія, 2006

Роботи майстрів перекладу

Petrarca
(1302–1374)
Canzoniere

Франческо Петрарка
Канцоньєре або Книга пісень

З італійської переклав
Анатоль Перепада

Від перекладача

Найкращу хвалу Франческові Петраркові, у вигляді докору, віддав, безперечно, Джованні Боккаччо незадовго перед смертю свого знаомитого друга. Можна подумати, докоряв він йому, що ти завзявся про все писати не інакше, як сам один, а ти подумай про своє здоров'я і спасіння душі і дай змогу писати й іншим (отримавши кілька місяців тому *Декамерон*, який він спершу неухважно погортав, Петрарка не придумав нічого ліпшого, як узятися його переписувати — з кінця почавши: новелку про Грізеліду — на мову Цицерона).

Народився Франческо Петрарка 20 липня 1304 року в Ареццо, куди, вигнаний 1302 року з Флоренції за приналежність до партії білих гвельфів, утік його батько, П'єтро ді Паренцо, іменований сером Петраком, нотар і друг Данте. Перша вірша Петрарчина, зложена з 38 латинських гекзаметрів, присвячена пам'яті його матері, Елетти Каніджані, померлої 1318 чи 1319-го у віці 38 років.

Перша з незчисленних подорожей Петрарки з Ареццо в Інчізу мало не стала останньою: на броді через Арно його кінь спіткнувся, служник, що перевозив хлопчину, ледве не втонув.

Франческо вивчає право у Монпельє, подружившись з Гвідом Сетте, небожем архієпископа Генуезького, а закінчує своє навчання в Болонні разом зі своїм рідним братом Герардом і Гвідом Сетте, маючи змогу ще й їздити в Імолу, Риміні, Венецію та в папську столицю Авіньйон.

6 квітня 1327 року він зустрічає в авіньйонській церкві Сент-Клер Лауру.

Юнак обирає кар'єру священника (тонзура і обітниця безшлюб'я), але без постригу в орден міноритів.

1335 року він дістає від Бенедикта XII бенефіцію каноніка у Ломбезі. Пише першого листа до папи, латинськими віршами, із закликом знов перенести папський престол до Риму.

Наступного року, повернувшись до Авіньйона, купує дімок у Воклюзах. Береться за *Життя славетних мужів*. Пише *Африку*, епічну латинську поему про подвиги Сципіона Африканського і виношує замисел *Тріумфів*.

1342 року, перейшовши з латини на людovu мову, поет готує першу збірку *Канцоньєре*. Віднині до останніх днів життя триватиме його праця над цими віршами, з численними вставками, правками і дописуваннями. Відомі десять (!) редакцій *Книги пісень*. Останню редакцію 1374-го, в рік кончини Петрарки, переглядав за манускриптом Джованні Мальпагіні.

А проте сам піснетворець гадав, що на безсмертя заслуговують саме його героїчні латинські твори, а не італійські поезійки. І тут він, на наше щастя, дуже і дуже помилявся. Його «марнички» стали поворотним пунктом у розвитку світової лірики.

Кілька слів про себе. У тому, що я став петраркістом, не інакше як перст долі. Восени 2004 року з Майдану в помаранчових барвах мене відкликав дзвінок з італійського посольства. І ось висліди моєї зустрічі з синьйором Нікола Франко Баллоні. У зв'язку з 700-річчям від дня народження великого поета я перекладаю *Канцоньєре*, а директор італійського центру культури в Україні пише передмову до українського видання. Здається, наш проект близький до здійснення.

VI

Поет відчуває, як його долає жага

Яка безтямна ця любовна хіть:
Жену, не розбираючи дороги.
Вона ж попереду. Її прудкіші ноги
Стопою легко рвуть Амура сить.

Що впертіше я рвусь її зловить,
То більше розбира мене знемога.
Не стримують коня ні віжки, ні остроги —
Мій пал сліпий коханню йде устрить.

Не можу я ніяк його збороть —
Зухвало рве він з рук моїх оброть

І мчить мене простісінько до кручі,
Де Лавр, приткнувшись, у гіллі ховає
Незрілий плід, для уст такий жагучий,
Що рани лиш ятрить, а не зціляє.

XIV

Балада

Прощання з донною

Коли здіймаю вас, нещасні очі,
На ту, що вас хупавістю убила,
Я б не зітхав безсило,
Та доля грізні дні пророче.

Лиш смерть удатна плину дум моїх
Шлях заступить у порт благословенний,
Тоді як, очі біднії, у вас
Відраду вашу, скарб, для вас священний,
Відняти може куди менший гріх, —
Адже ви поступались їм не раз.
Тому, поки не вибив час
Для сліз, а він близький, цей час розлуки
Напередодні муки,
Ловіть хвилину, скільки мочі.

XIX

Поет порівнює себе з метеликом

На світі трохи знайдеться звірят,
Що сонця не бояться їхні очі,
А інші виглядають тільки ночі
На темний промисл вийти без завад.

А є ж іще такі, які летять
В огонь, для них такий урочий,
І розлучаються з життям охоче, —
От я себе і ставлю з ними в ряд.

Дівоча врода так мене сліпить, —
Я в тінь ховаюсь, як її побачу,
Не хочу, щоб скоріше ніч зайшла.

Сльозиться зір, одначе їй навстріг
Я пориваюсь з пристрігу неначе,
Щоб в сяєві її згорить до тла.

XXVII

Про Філіпа де Валуа і хрестовий похід

Благий король, кому дано вінець
Від Карла, з ворогами вельми строгий,
Він обламає сатанинські роги
І Вавилону покладе кінець.

З ключами, в мантиї Христів боець,
Намісник і служитель ревний Бога,
На римські рідні вернеться пороги,
Де стільки вірних жде його сердець.

Навряд щоб хто тебе дурить зумів:
Твій ніжний агнець винищить вовків.
Хай кожен збуй це візьме на увагу.

Отож сьогодні втілюй мрію в яв,
І Римові його надій не збав,
І за Ісуса припоясуй шпагу.

XXX

Секстина

У затінку зеленої лаврини
Я бачив діву, білу, наче сніг,
Який ховавсь від сонця довгі роки,
І перед мною вид її й волосся —
Повсюди, де б не повернули очі,
Куди б не йшов, угору я чи в діл.

Мої думки тоді лиш зійдуть в діл,
Коли не буде зела у лаврині;
Щоб змовкло серце, видивились очі —
Огонь узявся льодом, жаром сніг.
Не густо так на голові волосся,
Як довго ждати, щоб прийшли ті роки.

Та час біжить і швидкоплинні роки,
І може смерть нас скинути у діл,
Збіліє чи чорнітиме волосся, —
Я вічно буду в затінку лаврини,
В давучу спеку і в лапятий сніг,
Поки навіки не зімкнуться очі.

Гарніші годі уявити очі
Ні в сьогодні, ані в оні роки,
Вони печуть мене, як сонце сніг.
І ось сльозами заливаю діл,
І котить їх Коханню до лаврини
З алмазним віттям, з золотом волоссям.

Діждуся швидше сіди у волоссі,
Ніж жалістю мені зігріє очі
Той вирізьблений ідол із лаврини,
Адже як вірний лік — уже сім років
Пройшло, як я сповняю діл
Стогнанням дні і ночі, в сквар і в сніг.

Усе ще з полум'ям, хоча у кудрях сніг,
Той самий (тільки сивина в волоссі),
Зажурено іду із долу в діл.
І, може, притуманю слізьми очі
У правнуків, через багато років,
Попрацювавши гідно для Лаврини.

Топази Лавра, кинуті у сніг,
Не так горять, як блиск волосся й очі,
Які дочасно вік мій зводять в діл.

XXXII

Поет втрачає надію зцілитися від своєї шаленої пристрасті

Чим ближчас до мене смертний час,
Коли вже горя людського немає,
Тим легше, тим стрімкіше час збігає, —
Чому ж надії промінь ще не згас!

Я говорю: цим милощам у нас
Тривать недовго, серце відчуває.

Земна вага у землю западає,
І спокій ми спізнаєм в самий раз.

І кане в небуття моя надія,
І сльози, і ненависть, сміх і злоба
Завершать вік, пішовши з нами,

Тоді я розпізнаю і узрію,
Що йшло життя якимись манівцями,
І що всі мрії в'януть біля гробу.

XXXIV

**До Аполлона з проханням
зцілити Лауру**

Твій знаний, Аполлоне, райський гріх
І досі у тобі не знає впину,
І від забутку золоту чуприну
Донині ти любесенько зберіг, —

Від стужі, від потоків дощових,
Які тебе бояться до загину.
На захист стань священної рослини,
Де глей чіпкий, як бачиш, не застиг.

Коханням марячи, як це було у пору,
Коли ти жив серед простого люду,
Яви погожий день, а млу відкинь.

І чудо нашому постане зору:
Вона сидить на травці — наше чудо,
Сплітаючи сама для себе тінь.

XIII

**Спокій на небесах після
повернення Лаури**

Їй досить усміхнутися, цій панні,
Явивши неподобну нам красу,
Як киди сицілієць працю всю
І горна більш роздмухувать не стане.

Гримій у сагайдак збере старанно
Таракотючу громовиць ясу.
І зійде Феб, дїждавшись часу,
І з ним Юнона, знов благоуханна.

Жене зефір лиш брижу невелику, —
Матросам менш стоять коло стерна.
Поля встелило різнотрав'я й квіти.

Поблідли злі зірки від її лику
Й тікають з неба. Це таки Вона,
Та, за якою тільки сльози лити.

XLIV

**Тільки Лаурине серце несхильне
до жалю**

Хто землю Тесалії заросив
Своїх краєн червоною кривцею,
Впізнавши в мертвій голові Помпея,
Над чоловіком доньки сльози лив.

Пастух, що з праці Голята вбив,
Не зміг змиритись з втратою своєю,
Над сином горе виливав тяжке
І все чоло до Саула клонив.

Жалем вас не розчулити, мій друже,
Вас прикриває непроникний щит,
Коли Амур стріля, обравши ціль.

Вам до моїх катушів геть байдуже.
В очах у вас погорда лиш блищить,
І вже й сльозинка не впаде відтіть.

XLVIII

**Поет відчуває, як при Лаурі
його серце палає, а язик німіє**

Вогонь вогнем перебороти годі,
Як річка від дощів не меженіє,

Своє своїм зазвичай багатіє,
Чуже в чужім шукає нагороди.

А ти, Любов, де в цілковитій згоді
В одній душі два тіла ніби діє,
І що сильніш жага у нас шаліє,
То більше завдає вона і шкоди.

Як Ніл, накочуючи з верхоріччя вал,
Страшеним ревом вухо оглушає,
Як Сонце спіпить осмілілі зори, —

Так і незгодний із душею пал
З ярливості своєї знемагає.
Баскому коню треба дати шпори.

XLIX

На що ж саму тему

Хіба не гнав від тебе я брехні,
Невдячний мій язиче? Хіба мало
Я шанував тебе? А люди помічали,
Що всі слова твої лихі й сумні.

Коли ж благать доводилось мені
Кохану, то уста твої мовчали,
Й виходив вірш, що почуття чекали,
Без ладу й кострубатий, як у сні.

І ви, о сльози, ви моїх ночей
Попутники, чом вам би не полити
Перед коханою потоком повним?

І ви, гінці усіх лихих вістей,
Зітхання, ви забули вже бриніти!
Лише мій лик, як завше, красномовний.

LII

Мадригал

Свого коханця чарівна Діана,
Купаючись, голісінька, в криниці,
Тією наготою так не мане,
Як от мене ця дика чередниця,
Яка в воді полоще покривало,
Відкривши золоту свою косицю.
Палюча спека підсобила мало,
Коли кохання дрозжем пронизало.

LVI

Марне сподівання

У серце палом вражений сліпим,
Лічу години і даремно марю,
Шкодую за минуцим часом тим,
Коли з тобою ми були у парі.

І що за тінь лягла над садом цим?
То що, тепер плодам пропасти даром?
Не ляже колос під серпом моїм?
А звір залізе з ревом до кошари?

Таким ось сподіванням бунтівливим
Амур мене карати здавна звик:
Надіятись найважче нетерпливим;

А вихід я вважаю справедливим:
Як смертний ще не звікував свій вік,
Не називайте смертного щасливим.

LXI

Поет благословляє все, що пов'язане з початком його кохання

Благословен рік, день і час урочий,
І та пора, та мить і та година,
І той чудовий край, і та хатина,
Де в бран мене взяли прекрасні очі.

Благословенна перша дроз невинна,
Що я признався в ній собі охоче,
І пущена стріла та серед ночі,
І біль той, що уже не знає впину.

Благословен упертий голос мій,
Що розтинав повітря голосінням,
Відгомін будячи іменням донни!

Благословенні всі мої канцони,
Що їй на славу та й не без уміння
Присвячував завжди я тільки їй!

LXII

Акт покути на одинадцять річницю кохання

Марнуючи безславно всі ці дні
І ночі, безмістовністю повіті,
У полум'ї згораючи неситім,
Дивуюсь тій, що гожа як у сні.

Царю небес, молю, дозволя мені
Молитвою свій прогріх відкупити.
І хай злодійні наставляють сіті,
А сорому завдам я сатані.

Вже збігло одинадцять років от,
Як знемагаю я під гнітом владним,
Що мучить тих, живе хто в суєті.

Помилуй недостойного щедрот
І нагадай моїм думкам безладним,
Як того дня повис ти на хресті.

LXIII

Балада

Моє обличчя вздрівши без кровини,
Позначене уже печаттю смерті,
Не віддали ви їй мене пожерти,
Жалем урятували од загину.

І як життя мені ще не докука,
Воно живе (це ваші все щедроти!)
Цим любим голосочком і очами,
І вам належить вся моя істота.
Мій дух, як ледар од удару бука,
Прокинувся під вашими речами,
Відкрилось серце вашими ключами,
І нині, донно, в вас моє опертя,
По вашій волі я пливу уперто,
І все, що йде од вас, то благостиня.

LXV

Поет благає, щоб його сердечний пал передався Лаурі

Втомившись, я не чув ходи Амура,
Не зчувся, як попав до нього в бран,
Зробився він мені вельможний пан,
І ось тепер я завше у зажурі.

Не вірилось, що в цій сердечній бурі
Не виручить мене уже талан,
І я ходитиму від болю п'ян.
Ось кара самовпевненій натурі!

Одне мені лишається в цю мить:
А раптом він ізглянеться на мене
І це моє благання не відкине.

Ідется не про те, аби страшенне
Це полум'я в душі моїй згасить,
А хай впаде і їй якась жарина.

LXVIII

Побачивши Рим, поет пробує скинути Лаурину владу, але кохання не дає цього зробити

Священний рідний край, угодний Богу,
В'ялить скорботою постійно мозок мій,
Волаючи: "Одумайсь!" — й шлях прямий
Мені показує до вишнього чертогу.

Та інша мисль одразу б'є тривогу
І мовить: "Ти куди тікаєш? Стій,
Чого ти перестав вклонятись їй,
Ти що, до донни вже забув дорогу?"

Ці речі вислуховую я з сумом,
Мовчу, як той, кого недобра новина,
Принесена раптово, може вбить.

І знову побиває думу дума...
Не знаю, хто подужає: війна
Все точиться, чи ж довго ще — Бог відь!

LXXIV

**Яким дивом поет знайшов для кохання
стільки ходів, думок, рим і слів**

І вже знебувся від безплідних дум —
І все довкола вас думки мої знебулі
Про те, як ви мене ще, може, не забули,
Якщо всі дні мої оповиває сум.

Про те, як я живий ще, як мій ум
Все рветься мріями до вас, моя гарнулю,
Хоч скільки вже часу безслідно промайнуло,
І як у березі дзвенить прибою шум.

І як мої не утомились ноги
Розшукувать сліди коханих ніг,
Блукаючи наосліп без дороги.
І як для вас я стільки рим зберіг,
Які не приведуть до перемоги,
Адже Амур поета переміг.

LXXV

Лаурині очі

Така дотклива міць цього ясного зору,
Що рану здатна лиш вона зцілить,

Не здужа зілля тут, ні мудрий ворожбит,
Ні камінь, що привезений з-за моря.

Шукатимеш когось ти ще не скоро,
Одній співатимеш пеани кожному мить,
Та мисль сама, щоб іншу полюбить
Постане висміхом, а не якимсь докором.

Такими вас зробив, прекрасні очі,
Мій повелитель і звияжний пан
І відпускати вже мене не хоче.

Я знемагаю від сердечних ран,
У грудях полум'я горить уроче, —
Навік судивсь мені любовний бран.

LXXXI

**Поетові хочеться віддати себе
до рук Богові**

Натомлений із давна нести гніт
Провин моїх, дрібною суєти,
Боюсь у цій дорозі не дійти,
Упавши під навалою всіх бід.

Бог проявив мені свій дружній вид
На знак, що знов готовий допомогти.
Та скоро зник у вишній висоті,
І зір вже перестав за ним зорить.

Проте і досі чути його зов:
"Ось вірна путь, кому іти несила,
Зверніть до мене серце одиноке!"

Чиї жаління і чия любов
Надасть мені, щоб полетіти, крила
І віднайти, уже деінде, спокій?

LXXXV

Знов бачучи свою донну в тому місці
і в той час, коли поет закохався

Любов, завжди для мене лиш любов.
І з кожним днем сильніш любить охота
Той край, де сліз ніколи не збороти.
Любов одна з моїх міцних основ.

І згадую добу я знов і знов,
Що врятувала дух мій від марноти,
А надто ту, яка сама чеснота,
В якій для себе приклад я знайшов.

Хто б зміркував, що ворог мій коханий
Як друг пробратись до душі зуміє
У приступі завзятім та урочім?

Якою ти, Любове, стала пані!
І, коли б я не грів іще надії,
Я б мертвий впав, тоді як жити хочу.

LXXXVII

Очі поетової донни хочуть,
щоб він тільки мучився,
а не сконав

Як тільки з лука пущена стріла,
Кмітливий лучник провістить береться,
Улучить він у ціль чи промахнеться,
І чи рахуба точною була.

Ви, донно, та, хто поглядом стріля,
Ви знали, що у мене він уп'ється,
Що потім мучитись мені прийдеться
І серце слізьми випалить дотла.

І, звісно, прорекли тоді мені:
— Ну що, зітхальнику, дістали ви у шкуру?
Вона смертельна, ця стріла Амура".

Тепер гіркі переживаю дні,
Ні, не бажали ви мені загину:
Живий я ще потрібен ворогині.

LXXXIX

**Поет не може жити на волі відтоді,
як став Амуровим бранцем**

Щасливо втікши з клятої в'язниці,
Де цілий вік мене тримав Амур,
Признаюсь, дами, що мені не мур,
А вольна воля зовсім не годиться.

Казало моє серце: веселиться
Одне не зможе, й прошу, що за дур,
На мудрого пустий знайшовся балагур,
І в дурні довелось мені пошитись.

Зітхаючи віднині за минулим,
Я бубоню: "Любіше волокити
Кайдани, скрипиці, окови, диби!"

Досадно знать, як помилився ти.
І, знову ставши в'язнем тим нечулим,
Все виправляти неймовірну хибу.

XC

Любов живе красою, що її породила

Кучериками золотисті жмути
Закручував грайливо тиховій.
І світ очей сіяв, такий ясний,
Який сьогодні втратив золото суте.
І твар не строга, хоч і не збагнути
Чи то личина, не бува, на ній.
І скинувсь я: як у біді такий
Огнем любовним знов не спалахнути?

Створіння смертне так ще не ходило,
Як рухалась вона, і янгольські слова
Лилися, ніби музика незнана.

Небесний світлий дух, живе світило
Я споглядав... Та не гоїться рана,
Коли втрачає силу тятива.

XCVI

Безповоротна втрата свободи

Зітхати я уже не маю сили,
Розтерзаний марнотою надій,
Тепер противник я незбутніх мрій,
Що так мою свободу підкосили.

Та не дає відставки образ милий
І вимагає шлях верстати мій,
Хай буде він стражденний і крутий, —
Тоді уперше я напну всі жили.

Коли завада встала на путі,
Не треба б слухатись очей своїх:
Душі не слід за ними вірно йти.

Вона потрапила у бран до них
І вже невільна. Це ж бо бачиш ти.
Хоча за нею це єдиний гріх.

CVI

Мадригал

Нова краса в подобі янголиній
Спустилась біля річки випадково,
Де я знічев'я саме простував.

Побачивши, що я, мов сиротина,
Один, вона сплела шовкові
Тенета і сховала серед трав.

Так я попавсь. Та скаржитесь не хочу,
Таке струмили сяйво її очі.

CXI

Інший порятунок поетової донни

Та, що в очах несе моє життя
І що мені виймає душу з тіла,
З'явилась, і в пошані осмутніло
Схилив бліде чоло з уклоном я.

Помітивши, що я мов манія,
Вона раптово вся аж заясніла
Так лагідно, що зором би згасила
Найбільше пересердя Гримія.

Вона сказала щось, пройшовши мимо,
В нестямі я не чув, переді мною
Горіли милі очі негасимо.

Снувалися якісь думки юрбою,
Я відчував — душа моя в роздорі,
Проте вже відійшли і біль і горе.

CXV

Про погляд поетової донни

Така прекрасна й осяйна, мов диво,
Між двох коханців діва йшла й при ній
Був той, хто на землі і в небі чародій,
І справа я, а сонце йшло ізліва.

Тут, одвернувшись від дружка спесиво,
Звела на мене зір веселий свій.
Мені було б хоч щось сказати їй,
Аби до мене мала ласку діва.

Я ревнував її до Аполлона,
Та ревність миттю радістю змінилась,
Як мій суперник став ні в сих ні в тих.

Раптово з неба хмара опустилась
І заховала вид його червоний,
А з ним патйоки сліз таких рясних.

СХХ

**Антонію Беккарі з Феррари у відповідь
на його канцону, де цей поет оплакує
Петрарчину смерть, звістка про яку
поширилася тоді**

Довідавшись з віршів таких сумних
Про те, яка мені належить шана,
Приготував паперу я зарані,
Щоб повідомить вас, що, аби міг,

Давно б уже сконав, бо я не з тих,
Для кого смерть це тільки щось погане,
Вона мене іноді навіть мане,
А раз до неї вже було лиш змиг,

Та відступивсь я, збитий з пантелику,
Що прочитати не зумів на брамі,
Коли ж до мене прийде смертний час.

Отож я вдячен вам за честь велику,
Та вибір зроблений невдало вами:
Достойніші є люди серед нас.

СХХІІ

**У сімнадцяту річницю
поетового кохання**

Сімнадцять літ кружляє неба звід
Відтоді як палаю непогасно,
Дивлюся в себе й помічаю ясно,
Що племінь уже холодом кипить.
Нам легше, за прислів'ям, шерсть змінить,
Ніж звичку. Пристрасті яріють повсякчасно,
Людське життя безповоротно гасне,
На плоть мою лягає тяжкий гніт.

Гай-гай, чи я іще діждуся зміни,
Коли я озирнусь на збігли роки,
Прорвавши це кільце вогню і мук?

Чи прийде час, як, вийшовши із тіні,
До неї підійду я вільним кроком,
І гляну в оч, стлумивши серця стук?

СХХІХ

Канцона

**Поет нарікає на те, як важко
йому жити без донни**

Од думи в думу, од шпиля на шпиль
Амур веде мене геть від шляхів
Протоптаних, кудись у хащі.
І там, де трапиться струмочок або діл,
Або тинистий серед гір масив,
Знаходить супокій душа боляща.
Амур, той знає краще,
Чому вона то рада, а то плаче,
І чом це на лиці поперемінно
З'являється одмінна міна,
Ховаючи під маску маску наче;
Умудрений, той говорити стане:
«Ба, він кохає, а чи ж сам коханий?»

СХХХVІІІ

Інвективи проти Авіньйона

Храм ересі, розсадник заборон,
Криниця болещів, оселя злого гніву,
Усе, що прикре, що нудне й спесиве,
Давніше Рим, а нині Вавилон.

Шахрайства горен, що пожер закон
І роззявляє знов несите зіву,
Ад для живих, велике буде диво,
Як не змете Спаситель цей притон.

Збудований в мізерії убогій,
На зодчих підіймаєш ти свій ріг,
Бахурцю! А спираєшся ж на кого?

На друзів гуль? На те, що приборіг
Свої скарби? Нема вже Константина,
Але тебе і сам харпак відкине.

СХХХІХ

Своїм відсутнім друзям

Коли бажання розгортає крила,
Аби до вас, о друзі, полетіть,
Звершити не дає мені політ
Фортуна невблаганна і всесила.

Та серця, хоч би як вона хотіла,
Не втримати. Воно уже за мить
Серед тих хвиль, де в морі ріг стримить.
І сльози наринають запізно.

Учора знову розлучився з ним,
Воно — по волі, я — із провожатим,
В Єгипет я, воно в Єрусалим.

Розлуку зле обом переживати.
У нас так повелося вже давно:
Стрічатись лиш вряди-годи дано.

СХЛІІ

Секстина

Поет доводить, що пора згадати про любов до Бога

Під тінь ласкаву, під густенне листя
Утік я од виснажливого світла,
Що сяло його вже третє небо;
Уже од снігу майський вітер гори
Опорожняв, оновлюючи час,
У долах завітнали трави й віття.

Не бачив світ шляхетнішого віття,
І зеленішого не пестив вітер листя.
Ніж те, яке явив весняний час, —
І я, рятуючись від злого світла,
Не за тінисті заховався гори,
А за лаврину, вирослу під небо.

Віднині я не озираюсь на небо,
Лиш милувався на чудове листя,
В гаях гуляв і забирався в гори,
Але ні стовбура не бачив, ані віття,
Які б сподобились пошани світла
Верховного і зневажали час.

Мого завзяття не послабив час,
І, кваплячись туди, де чув я небо,
У супроводі племінкового світла,
Я повертав до вас, зелене віття,
У дні, як землю застеляє листя,
У дні, як зелом зеленіють гори.

Гаї, каміння, ниви, ріки й гори —
Все перетворює на цьому світі час;
І хай мені дарує любе листя,
Що скільки вже ходило колом небо, —
І це, усе в живиці, мокре віття,
Надумав кинуть я, узрівши світло.

Вчарований лелінням цього світла,
Через високі перебрався я гори,
Аби улюблене побачить віття;
Тепер короткий вік, місця і час
Стежину іншу вказують на небо,
І плоду ждуть, не все ж тут квіти й листя.

Страсть інша, інше листя й світло,
На небо інша путь, і інші гори
Мені шукати час і інше віття.

CXLV

**Хай би що суджено поетові,
його кохання не зміниться**

І там, де сонце топить сніг і лід,
І там, де жар випалює пашницю,
І там, де сонцева огниста колісниця
Звершає і завершує політ;

І за негоди, і в ясну блакить,
Повітря чисте чи імла клубиться,
Коротка ніч чи день усе бариться,
Чи вже благословлюється на світ;

І в небесах, і в чортовім болоті,
Байдуже, це гора чи долу спід,
Дух вільний чи ув'язнений у плоті,

Хай зганьблений, хай піднятий на щит,
Зостануся таким, як був я доти,
Зітхаючи уже п'ятнадцять літ.

CXLIX

Балада

**Поетове бажання зростає разом
з надією**

Часом до мене не такі суворі
Лик янгольський і любий сміх. І зміни
Вже видно навіть з міни,
З ласкавішого, ніж раніше, зору.

Що ці зітхання втворюють зі мною?
Зродилися з печалі
І людям показали
Усю злиденність животіння цього.
Коли лице я оберну порою,
Спочинок серцю давши, —
Хіба Амур не завше
Підтримує мене й дає підмогу?

Та цій війні іще тривати довго.
І на душі я спокою не маю,
Бо чим палкіш бажаю,
Тим ревніше надія сумнів боре.

CLIV

**Досконала краса і досконала
чеснота поетової донни**

Планети, небо, зорі всі загалом,
Суперники розвихрених стихій,
Красою-величчю творили в ній
Душі своєї осяйне зерцало.

І сонечко нове нам заблищало,
І опустилось безліч смертних вій.
Амур подбав, щоб погляд чийсь дерзкий
Не торопів на диво небувале.

Пронизане очей її промінням,
Пала повітря, наче купина.
І вільно дихає у ньому тільки цнота.

Та ница хіть побита вже камінням,
Бо хто на світі істини не зна:
Як є краса, то й доблесть буде доти.

CLV

Лаурині сльози

Юпітер з Цезарем наготувались двоє
Мечем і громом винних покарать.
Аж це Мольба їх кинулась благать,
І випала із рук їх грізна зброя.

Мадонна плакала; щоб якомсь заспокоїть,
Амур почав мене у свідки звать,
І я утратив сон, душевний лад,
І з мене і не вийшло так героя.

Амур береться тихими словами
Намалювать мені жалі почуті,
Накарбувати серце, мов перлину.

А потім з хитрими й надійними ключами
Повернеться, щоб з мене ще добути
Зітхання довгі і скупі сльозину.

CLVI

Той самий сюжет

Якось мені зустрівся серафим —
Гарнішого нема створіння в світі,
І спогад цей живе від тої миті,
І збурює, мов тінь, мов сон, мов дим.

Я бачив сльози двох огнів, яким
Далеко й сонцеві, аби отак світити;
І чув я спів — він змусив би тремтіти
Високі гори й водам дав би стрим.

Все — біль і жалість, розум і чеснота —
Злилося у довершення земне,
Якого ще цей світ не відав доти;

І ближче небо стало осяйне,
Й повітря так завмерло у сонноті,
Що навіть лист на гілці не кивне.

CLVII

Той самий сюжет

Цей день палкий ще у мені живе
І досі уявляється як диво.
Чи спише хоч перо його правдиво
Так, як душа леліє і зове?
А як страждання виникне нове?
Вона сумна, але така красива.
Навряд щоб смертне божество чи діва
Це небо роз'яснила грозове.

Волосся — золото і мов з ебену брови,
Чоло як сніг і очі — як зірки,
З яких Амур пускає стріли зразу.

Уста — корали й рожі пурпурові —
Ласкавих нарікань полон гіркий...
Зітхання полумінь і сліз ясні алмази.

CLIX

Душевна краса поєднується в коханої з красою тілесною

Де той небесний рай, де та Ідея,
За прикладом яких Природа узяла
Опуклу звабу білого чола,
Те, що й дива затьмило Емпірея?

Де Німфа, що текучою струєю
Волосся золотого так цвіла?
В чий душі нема ні дрібки зла,
Дарма що я боюсь іти за нею?

Іскряве полум'я в очах богині
Чи може мрією єдиною шукати
Той, хто не зрів її очей живих?

З кохання покріпиться чи загине
Той, хто не чув, які на мед багаті
І її мова, і зітхання, й сміх?

CLX

Досконалість поетової донни

Амур і я — обидва з давніх пір
Дивуємось: яка вона чудова!
А що вже сміх дзвінкий і люба мова.
В душі від них завжди такий сумир.
А сяєво очей немов те сяйво зір,
Вчувається мені у цьому щось від зову.
Світило ж інше, ранне чи смеркове,
Уже не підійшло б мені за взір.

Побачити її така любовта,
Чи то сидить вона на моріжку,
Сама, сказати б, найпишніший квіт.

Чи то у пору весняну, пахку
В замрії вирушає побродить,
Корону сплівши з крученого злата.

CLXXXIII

**Вічний страх через те, що донна
змусить поета не жить**

Якщо мене вражає світлий вид,
Якщо мене хвилює ніжна мова,
Якщо Амур штовхає чорноброву
Всміхатися до мене й говорить,

Що жде мене, коли вона за мить
Постане хмура, хоч була святкова?
(Моя вина тут чи недоля знову?)
Невже мені тоді уже не жить?

Холоне серце, я увесь дрижу,
Як лик її нахмурений побачу,
Бо страх той давній в мене ожива.

Ох, як мінлива ця жіноча вдача,
Любові в жінки знаю я межу —
Вона на день, а, може, і на два.

СХС

Притча

Пречиста лань на травах лугових
На сході сонця, весняної днини,
Між двох річок, у затінку лаврини,
В уборі встала рогів золотих.

Уражений видінням, я не міг
Утриматись, і от я без упину,

Мов той скупар, за дивним скарбом лину,
В полоні хтивих схотінок своїх.

“Не руш мене!” — ішла круг її шиї
З алмазів і топазів буйна в'язь.
“Сам Кесар дарував мені свободу”.

Був південь, коли сонце так яскріє.
А я, милуючись, її очима пас.
Та раптом зникла лань, а я упав у воду.

СХСVI

Любовні спомини

Весна шурхоє між зелених віт,
Та б'є в чоло мені її дихання,
Щоб я згадав, які мені страждання
Приніс Амур, замкнувши білий світ.

Мені вона явила гарний вид,
І я зробився страдником кохання,
Від злата кіс ішло таке сіяння,
А нині нить перлова в них блищить.

Як гарно розпадались ці жмути
І як стягались — мода, бач, така! —
Згадаю, то у мислях круговерть.

Та час зв'язав їх у вузли круті,
І стиснув серце скрут того шнурка,
Якого, як попустить, то лиш Смерть.

СХСVIII

**Очі і коси поетової донни ще
достойно не оспівані**

Вітрець на сонці ледь перебирає
Волосся золотистого жмути.
Амур їх сплів і, в нитки їх густі
Заткавши серце, дух мій піднімає.

Душа бо кожним нервом відчуває,
Як наближаєшся до мене ти,
Аби мене убить чи зберегти.
Куди хитнуться терези, не знаю.

Узрівши, у якім горю вогні
І які узи тягнуться між нами,
Бо зв'язані у мене руки й ноги,

Не знаю вже, що говорить мені.
Я перед зором цім втрачаю тям,
Від ніжності дійшовши до знемоги.

ССХV

**В поетовій донні зосереджені
всі щедроти душі й тіла**

Смиренниця, хоч кров блакитна гра,
Дотепний розум, і душа пречиста,
При стриманості сміх такий іскристий,
Вже зрілий плід, хоч молода пора.

Таких панянок доля обира
Чи цар зірок, у неї, Йсусе Христе,
Достоїнств стільки, стільки того хисту,
Все описать, не знайдеться пера.

Амур і Честь у ній зійшлись охоче,
Сама краса оздоба їй лишень.
До неї не звертайсь, а мовчки гинь.

І дивну здатність мають її очі:
Ніч осіять, притьмити білий день,
Згірчити мед, підсолодить полинь.

ССLVI

Скарга на Лауру

Помститись я збираюсь з давніх пір
Тій, хто мене хвилює й озиває,

І, болем душу сповнивши, тікає,
Ховаючи від мене ніжний зір,

Хто, відібравши в мене звичний мир,
Так бідне серце мучить і карає,
Що вже ночами зовсім сну немає,
Замість спочинку виє в ньому звір.

Не раз зазнавши гибелі страшної,
Мій безтілесний дух спішить до тої,
Яка мене всього перевернула.

І ось стою, розгублений до краю,
Він їй говорить, плаче, обіймає,
Проте вона лишається нечула.

ССLXIX

**Поет оплакує смерть кардинала
Колонни і смерть Лаури**

Мій Стовп упав, а з ним гінка Лаврина,
В чиему затінку помріяти я міг.
Ураз погублених, не віднайти вже їх
Ні в жаркій Індії, ні в краї сарацина.

Де тільки прихилюсь я, сиротина?
Де ділась радість? Чом затихнув сміх?
Не воскресять мені їх купи золотих,
Ні геми Сходу, ні сяйні перлини.

Але як так розпорядився льос,
Що вдіяти? Ходить, як чорна хмара,
Й журитися, як ти до цього звик?

Якоюсь казкою життя тобі здалось.
Та раптом вітер з одного удару
Змітає все, що ти надбав за вік.

ССLXXIX

**Лаура приходить до поета
розповісти, якого щастя
вона зазнає**

Чи листя в ярім лопотить розмаю,
Чи птаство учиня в повітрі крик,
Чи шульпотить струмочок невелик
І свіжістю два береги сповняє, —

Де б я не сів, мережачи безкраї
Свої рядки, а з висі, звіддалік,
Живий ізнову бачу її лик,
І, як зітхання, голос долинає:

Та й помарнів ти за останній час, —
Мені рече він. — Скільки ж осмутніло
За мною сльози ручаями лить?

Не плач, на небі дух мій не погас,
Життя тут вічне й вічно сяє світ.
Я очі тут склепила, там прозріла.

ССLXXXII

**Лаура приходить до поета
уві сні втішати його**

Душе, до мене знов вертаєш ти,
Утішити в моїй скорботній ночі.
Смерть не згасила твої любі очі,
Вони над прахом здатні розцвісти.

Мене ти вириваєш з самоти,
В якій мені живеться неохоче.
Пробуджуюсь. В твоїй красі урочій
Я можу дні прожиті віднайти.
Кохання я раніше величав,
Тепер хіба що рани свої гою,
Оплакуючи по тобі утрату.

І все ж твій привид радість мені дав —
Знайомі риси знову узнавати
В ході, у лику, в голосі, у строї.

ССХСІХ

**Поет без угаву оплакує
невіджалувану втрату,
якої він зазнав**

Де вид, чий легесенькій морщині
Коривсь одразу я без протиріч,
Де світло таких любих мені віч,
Що осявало життєву стежину?

Де чесність, де порядність, благостиня?
Де тиха мова і солодка річ?
Де диво вроди, що ішло навстріч,
І вабило, й вело мене невпинно?

Де ніжна тінь високого чола,
Що дарувала мені тихі звуки
І думи, що до віршів надались?

Де та, що у житті вела за руку?
Без неї я тепер у світі зла,
А очі сповнені горючих сліз!

СССІ

У Воклюзькій долині

Долина, де мій жалісливий квиль
І досі з відголосками лунає,
Звірина лісова, пташина згряя,
Ріка, в якій од сліз набігло хвиль.

Роз'ятрені зітхання серед піль,
І стежечка, яка не з того краю,
Чаруючи, ще й не туди збігає,
Але Амур веде мене на шпиль.

Як був, так і зостався крайовид,
Та я не той: душа така сумна,
У ній не радість, а страшенна змора.

Тут споглядав я рай. Ступаю вслід —
Туди, де в небо вознеслась вона,
Землі віддавши розкоші убору.

СССХІІ

Ніщо не може втишити поетового болю

Ні в тихім небі мандрівні зірки,
Ні в чистім морі кораблі смолові,
Ні в полі лицарі, до бою вже готові,
Ні в пралісі на грищі хижаци,

Ні з новиною гість віддалеки,
Ні вірші, зложені на честь любові,
Ні край фонтану, на м'якім лужкові
Співачок любих голоси дзвінки, —

Ніщо мого серця не залудить:
Забрала все навек в свою могилу
Та, що була мені свічадо і світило.

Тягти життя мені несила, люди.
Я рвусь покласти край моїй недолі:
Ох, лучче б я її не знав ніколи.

СССХV

Як смерть стала на прою з поетом

Квітками й зелом одшумів мій май,
І приску в серці жевріти недовго,
Дійшов і я до того вже порогу,
З якого хоч-не-хоч у діл збігай.
Врагиня дошкуляє та не вкрай,
Бо стала не така шорстка і строга,

І вщухли мої муки і тривоги,
І радість повернулася знов у край.

Отут уже пора і Чистоті
Зійтись і побалакати з Амуром
Про те, що їм чинити як-не-як.

Та Смерть ще раз вкида мене в зажуру,
Поставившись мені на пів путі,
Як грізний і озброєний вояк.

СССХХХ

Останнє побачення

Він говорив мені, цей любий зір:
Бери від мене все, що тільки змага,
Бо занесуть тебе далеко ноги,
Мене ти не побачиш більш, повір.

Біду передчуваючи, мов звір,
Чому ти так і не зробив нічого,
Ступивши легковажно на дорогу
Своєї муки і страждань без мір?

І так сказали мовчки її очі
Моїм: « О друзі, ми уже давно
Були таким жаданим вам свічадом,

Нас небо жде, ми йдем туди охоче,
Бо повну волю нам дає воно,
А ви собі живіть, хоч і нерадо».

СССLIV

Поет просить Амура допомогти йому славити Лауру

Амуре, поможи писать не гірше
Моєму вже ледачому перу,
Піднести ту, кого боготворю,
Рядки сльозами вдячними скропивши.

Наснаж, мій пане, величальні вірші
Тим полумінням, що я ним горю, —
Краси такої й цноти не узрю
На цій землі осиротілій більше.

Він: «Те, що мав я вкупі з небесами,
Містилося сповна в її душі, —
Недарма я любив її за вдачу.

Такої вроди від часів Адама
Не бачив світ. І якщо сам я плачу,
Скажу й тобі — ридаючи пиши».

CCCLII

Лаурина кончина

Щасливий дух, що посилати міг
До мене зір, сліпучіший за промінь,
Пісні рождаючи, з зітханнями при цьому, —
Моя душа не забуває їх.

Ти постаєш у видивах моїх
Серед квіток, на пагорбі крутому,
Не дівчина, а янгол невідомий,
Якого досі я зустріть не встиг.

Та ось Творець позвав тебе до себе,
І дух твій, плоть лишивши, відійшов,
Аби засісти на святих облоках.

Та за тобою вслід пішла Любов
І Честь, і Сонце впало з неба,
І Смерть зробилась не така й жорстока.

CCCLV

Повернення до Бога

О часе, на баскому ти коні,
Довірливим від тебе так немило!
О ви, прудкіші за вітри і стріли,
Ісповнені брехні й облуди дні!

Однак я вас не винувачу, ні,
Природа розгорнула ваші крила,
А мені очі, бідаку, розкрила,
Щоб я себе побачив у багні.

Назріла, аж кричить, давно спонука
Вернутися в надійніший приплав,
Інакше цього лиха не збороти.

Амуре, не ярма твого, а муки
Душа моя втіка, та й сам ти знав:
Утверджується гартom лиш чеснота.

CCCLVI

Поетові ввижається його донна

Як часто в невеселий мій покій
Честива віє аура Лаури,
І я берусь відкрити свою зажуру,
Як я не смів сказати їй живій.

Освідчуюсь в любовній муці їй,
Спрямовуючи погляд ніжно-хмурий,
Як добре дістається від Амура,
Хоть він до мене не завжди лихий.

Вона мовчить, блідава, і на мене
Лише погляне і зітхне порою,
І лик скрашає чистими сльозами.

Моя душа, розтерзана, стражденна,
Себе картає й плаче над собою,
І, пробудившись, віднаходить тямю.

Rainer Maria Rilke
(1875–1926)

Райнер Марія Рільке

З німецької переклав
Віктор Бойко

Із збірки «ПОЕЗІЇ»

КАЗКА ПРО ХМАРИНКУ

Сплив день година по годині,
затих, як молота удар.
І місяць — золотава диня —
лежить, з бадилля вигляда.

Хмаринці ласощів кортіло
і все-таки вдалось ледь-ледь
вхопити сяючого тіла, —
за щічками у неї мед.

Втікає, смокче, а в ту пору
якраз приходить ніч сама,
плід золотий здійсмає вгору:
й хмаринки більше вже нема.

Із збірки «ВІНЧАНІЙ СНАМИ» (1896)

СНИ

I

Ти, серце, мов покинута каплиця,
де в олтарі гуляє травень знов.
Свавільна буря-волоцюга злиться,
шибки уцент розтросчено давно;
до ризниці прокралась крізь вікно,
дзвіночок зачепила міднолиций.

Той зойкнув — світ збілів на полотно,
а бог почув би з горньої світлиці,
спустився б, вражений, сюди на дно.
Регоче вітер, звичний до марнот,
хапає звуків хвилю, здатну литься,
об камінь розбива на порохно.

Бажання жебракують як одно,
поріг замшілий змушує спиниться.
Та стежка заросла вже бур'яном.

ЛЮБОВ

XIX

В її житті подій негусто,
за роком рік, неначе тло, —
хлюпнуло світлом враз назустріч...
Любов чи що воно було.

І згасло вмить чи вітер звів,
ставок забув її з лиця...
Все починається, мов мрія,
й, мов доля, добіга кінця.

1896

Із збірки «ПЕРЕД РІЗДВОМ» (1897)

ПЕРЕД РІЗДВОМ

Отари сніжні в зимнім лісі —
їх вітер, мов пастух, ганя, —
і стане бір сусідній, звісно,
просвітленим одного дня;
він слуха світ. На шлях на білий
гілки готові вже простер,
спиня різдвяні заметілі
і ночі всупереч росте.

* * *

А вечір стежки не шукає,
де мовчки бір пірнув у сніг,
своїми зимними щоками
до вікон тулиться усіх.

А тиша в кожний дім вповзає:
старій у кріслі міркувати
і королева — всяка мати,
не хочуть діти починати
забав. І не прядуть дівчата.
Їх вечір буде наслухати,
вони його також, навзаєм.

Із збірки «ЧАСОСЛОВ» (1905)

Частина I: Книга про чернече життя

* * *

Коли помру, як бути мусиш?
Я глечик Твій — як розіб'юся?
Я Твій напій — як зіпсуюся?
Я промислом Твоїм зовуся,
без мене втратиш ти ім'я.

Оселя у мені Твоя,
де слово лагідне вітає;
це там із ніг Твоїх спадає
сандалія, вона — це я.

Не треба риз. А погляд Твій,
що мою щоку теплу, схоже,
сприймав, немов перину гожу,
мене шукати буде, може,
й надвечір укладеться в ложі,
в камінній пелені чужій.

А як же Ти? Боюся, Боже.

Частина II: Книга про паломництво

* * *

Чи знаєш, Боже, Ти про тих святих?

Хоч келію навпомацки зачиняють,
то плач, то регіт часом долетить,
у норах у земних лише й спочинок.

І свічкою всяк дихав чоловік,
гойдав лиш вогник у своїй норі,
утратив і обличчя, і свій вік,
як дім без вікон, у такій порі
вже не вмирав, немовби вмер давно.

Читали рідко, сохло все воно,
неначебто мороз по книзі крався,
і як з кісток у них звисали ряси,
так зміст із слів звисав кудись на дно.
Не розмовляли один з одним, ні,
коли стрічались в чорних коридорах,
торкаючись лише волоссям довгим,
й ніхто не знав, сусід упав із ніг
чи дїба ще.
Де в сяєві ікон
лампадок світло від оливи диха,
ченцям у златі врат ввижався вихід
із саду золотого замість лиха,
й дивились, повні недовіри, сон,
і шелестіли бородами тихо.

Життя їх, як тисячоліття мли,
і світло й ніч у нім не розчинялись;
мов хвилі, накопившись помалу,
їх в материнське лоно принесли.
І зібгані, як зародки, були,
маленькі ручки, голови великі,
не їли, мов земля, що їх обліпла,
для них зробилась їжею колись.

І нині богомольців тисячі,
що йдуть до них упасти на коліна.
Вже триста літ лежать вони вночі,
та їх тіла не піддаються тлінню.
Підносячись, як свічка, морок вкрут
тіла коптять, уже давно лежачі,
прикриті рам'ям, сховані неначе,
лиш понад чорні складки необачно
здіймаються на грудях гори рук.

О Ти, найстарший герцоге величний,
чи Ти забув, чи визнав, що не личить
їм похорон пристойний, без труни
самі ж пірнали вглиб землі вони?
Невже покійні примирились, звикли,
що є нетлінним отакий посів?
Оце і є мерців життя велике,
що пережити має смерть часів?

Цей план Твоє накреслило перо?
І кожне з тіл, спотворених, калічних,
і справді є посудина та вічна,
аби Твою вливати в неї кров?

Частина III

Книга злидарювання і смерті

* * *

Мене на варті Твого світу,
мов камінь слуху, Ти постав
і дай очей мені уздріти,
де хвиль солоних самота;
залиш мене плин рік глядіти
від криків, що обабіч літа
в глибоких ночі у вустах.

Пошли в країв Твоїх пустелі,
де лиш розгулюють вітри
й одежами холодних келій

життя нежи? ті Ти укрит.
І буду в богомольцях там я,
між постатями й голосами
попри оману днів лиху,
піду за ветхими сліпцями,
ніким не знаний, по шляху.

* * *

Міста лише собі зятято вірять,
велить їм бігти неспокійна кров.
Неначе хмиз, вони ламають звірів,
народи їм придатні лиш для дров.

А люди їхні при культурах діють,
звичаю й мірі не б'ючи чолом,
слід успіху подібний сліду змія,
колись повзли, тепер скакати вміють,
мозолять очі блиском, як повії,
і брязкають металом та ще й склом.

Обман щоденний, де від нього дітись,
не бути їм собою все одно;
їх сила в грошах, ті ж — як східний вітер,
котрий жене їх, наче порохно,
поки впадуть чекати, що вино
та сік тілесний та ще дух скотарні
їх знову збудять на гешефти марні.

1903

Із збірки «АНГЕЛЬСЬКІ ПІСНІ»

* * *

В краю низин чекання щире
на гостя, що не прийде, ні;
сад боязко пита іще раз,
аж усміх задерев'янів.

Не чути між алей одвіту,
убого в сутінках стає,
в образі яблука на віти,
а болю ж вітер завдає.

1897

* * *

Це там рядок халуп, це звідтіля
й новобудови, що, стіснивши груди,
з-під риштувань позиркують на вруна,
бо знати хочуть, де уже поля.

Безбарвна й половинчаста весна
при цих парканах у гарячці літа,
і вишні хворі, й нездорові діти;
аж восени розкотиться луна

примирлива й далека; і зоря
вечірня м'яко плавиться у лузі:
дрімають вівці, і пастух в кожусі
до крайнього притисся ліхтаря.

1897

* * *

Мені цей вечір — книга. Сяє
з оправы пурпуром камкб;
і злото застібок звільняє
без поспіху моя рука.

Сторінку першу я читаю —
і тон її близький мені,
ледь чутно другу розгортаю,
а третю — бачу вже вві сні.

1897

Із збірки «НОВІ ПОЕЗІЇ» (1907)

АВІСАГА

I

Вона лежала. Юними руками
годити старцю мала мимоволі;
лежала, підсолоджуючи кволість,
ледь гублячись перед його роками.

44

Лице у бороді його ховала,
коли совиний крик за душу брав;
і все, що крилось у нічнім провалі,
поєднувало і бажання, й страх.

Зірки, їй уподібнившись, тремтіли,
і нишпорив по спальні дух чужий,
і знак завіса подавала тілу,
і тихий погляд після знака жив.

Однак трималась немічного старця,
хай ніч ночей і вабить, і ляка...
Лежала на остиглості на царській
цнотлива і, немов душа, легка.

КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР

У цих малих містечках, де під ним,
мов ярмарок, старих будинків натовп,
помітивши його, спішить змовкати,
і кожен з крикунів стає німим,

і барабани і замки на ятках —
схвильовано все переходить в слух:
на ньому плащ старий в контрфорсів складках,
він про будинки, що стоять навкруг,
звичайно ж, нічогосінько не зна;

у цих малих містечках видно враз,
наскільки все переросли сповна
собори кафедральні. І пора
їх поступу триває без кінця,
мов погляд, що життя лиш власне бачить,
а поза ним навряд чи щось та значить
все інше; доля їхня, саме ця,
що нагромаджувалась в них без міри
і, скам'янівши, вічність прорекла
не вуличкам внизу, малим і сірим,
що імена їм випадок послав,
як вдяганку малечі на тепер,

45

як фартух крамареві не для балу.
А для народження підстав було чимало,
і сила й натиск в люті цій волали,
як хліба і вина, любові вщертъ,
і скарг любовних повно у порталах.
В битті курантів ще життя тривало,
а в баштах, що від зречень не упали,
вже не росло, бо наставала смерть.

ДИТИНСТВО

Приходить думка, і не одному,
погодитись з наявністю утрати,
дитинства пополудні вже не ждати,
не вернеться воно — але чому?

Нагадає про себе: в дощ, можливо,
не більше аніж треба знати нам;
і зустрічі, що в них були щасливі,
ніколи не продовжаться сповна.

Нічого ж і не сталося; лише
звичайна річ та, може, звір химерний:
були там і олюднені, і смертні,
а ролей, вражень, образів ущертъ.

Самотне — кожне з нас, пастух немов,
що далечінь йому лягла на долю,
вигукує себе в годину та в сльоту
й як нитка довжелезна, що поволі
в картинок низку всилена оту,
в котрих нам довго плутатися знов.

ДОРΟΣЛА

Усе на ній стояло, цілий світ,
а з ним підводились і страх, і милість,
дерева мов, що в зрості не спинились,

безобразно й картинно повносили,
громаддям над людьми під небозвід.

Й вона його терпіла все одно,
хоч стрічне, і зникоме і летюче,
жахало, не впускала незворушно,
як глечика по вінця водонос.
Ішла до півдороги, як ідуть,
аж поки перше біле покривало,
перед лицем ковзнуло тихо, впало
і, непрозоре, їй запнуло путь,

а запитань її немов не чуло,
не піднімаючись ніколи більш,
воно давало відповідь одну лиш:
усе, колишня дівчинко, в тобі.

РОЗЛУЧАННЯ

Я знаю, що прощання означа.
Відомо й те: щось темне й невразливе,
жорстоке щось, зв'язок такий красивий
показує і розрива з плеча.

Мене ж безоборонним лиш воліло,
і звабленому й гнаному мені
здавалося: жінки маленькі й білі —
усі, як є, лишалися у нім.

А знак його — це не мені привіти —
далекі ніжні помаху зваблєві,
можливо, й так, як із верхівки сливи,
зозуля стрімко пробує злетіти.

ГОРА

Тридцять шість, а також сто разів
бравсь художник малювати гору,
аркуші являли непокору
(тридцять шість, а також сто разів),

велич неосяжного вулкану
в щасті, у спокусі знав, коли
зроблені незграбними руками
затісними контури були:

випірнувши з днів усіх укотре,
всіх ночей падіння поборов,
а мізерний ухопивши в строк
образ, полишав, немов непотріб,
й виростала з миті мить — ества
впертого ретельність чудернацька
явищем окреслилась зненацька,
і за ним художник поставав.

ДИТИНА

Мимоволі бачать її гру
довго; личко іноді безмовно
переходить з профілю у крут
світле й ціле, як година повна,

є початись і пробити сенс.
Всіх ударів не порахувати,
виснажені працею і святом;
годі їм уздріти, як несе,

все й тоді несе дитина зримо,
в платтячку натомлене дівча,
коли десь в приймальні поряд з ними
жде, що і її надійде час.

З німецької переклала
Олександра Ковальова

Новаліс

КОЛИ НЕ ЗНАКИ І НЕ ЧИСЛА

Коли не знаки і не числа
Нам зводять наслідки й причини,
Й ті, що цілують та співають,
Більш, ніж глибоко думи знають.
Як світ зривається в свободу
Назад, в незайману природу,
Як світло з люблячою тінню
Зливаються в переплетінні,
Коли в казках та віршах дивних
Зрина історія правдива,
То слово відляка таємне
Суть перекручену, непевну.

Новаліс

СТРОФА МАРІЇ

Обличчя твоє на віконах,
На кожній до болю нове.
Того ж я не бачив ніколи,
Що в серці моєму живе.
Я знаю, вся світу марнота
Розтала, як сон-мара,
Лиш чистого неба цнота, —
Мій вічний солодкий рай.

Новаліс

ЯК ЗРАДЯТЬ ВСІ ДОВКОЛА

Як зрадять всі довкола.
Я вірність віднайду,
Щоб на землі ніколи
Не вмерла вдячність душ.

Я знаю, ти на себе
Взяла увесь мій біль.
Тому навіки серце
Дарую я тобі.

Я плачу за тобою,
Гіркі мої слова.
Хто ж тішився любов'ю,
Тебе вже забува.
А ти ж топтала стежку,
Несла любові дар.
Тебе нема, — про тебе
Ніхто вже й не згада.

Ти вірністю і досі
Рятунок нам даєш.
Хто вибрав іншу долю
У суєті суєт, —

В кінці шляху земного
Усі збагнуть цю суть
І до коліна твого,
Як діти, припадуть.

О, я живу тобою,
Не покидай мене!
Для вічної любові.
Лишу я все земне.
До тебе, люба сестро,
Брати мої ідуть,
Вони до твого серця
Навіки припадуть.

Клеменс Брентано ЛОРЕЛЯЙ

Ішла по Райну слава
Про дівчину одну,
Що хлопцям чарувала
Серця у давнину.

Скільком життя зламала
І з розуму звела.
Коханням прив'язала
Й рятунку не дала.

Єпископ її кличе
Духовний суд вершить.
Та їй завдати лиха
Не стало сил в душі.

Він каже їй з любов'ю:
«Ти бідна Лореляй,
Хто відвернув від Бога
І хто тебе закляв?»

«О, пане мій! На горло
Скарай, не сила жить.
Бо звіда стільки горя,
Хто знав мене хоч мить.

Ці очі — дві вуглини.
Чарівний жезл — рука.
Хай в полум'ї загину
І буде смерть легка.»

«Не можу проклинати,
Бо сам я у вогні.
Як серце врятувати
З вогню цього мені?»

Не можу покарати
Тебе я, Лореляй.
Щоб серце розірвати?
Щоб сам себе прокляв?!»

«Пресвітлий пане, Богу
За мене помолись
І не примножуй болю
Безбожним жартом злим.

Я більш не смію жити —
Нікого не люблю.
Ти мав би мене вбити
Із людського жалю.

Мене мій милий зрадив,
Покинув тут одну,
А сам подався радо
В далеку чужину.

Ті очі, ніжні й дикі.
Тих щік червоний мак.
Слова ті — тихі й дивні, —
То мій чарівний знак.

Я вже дійшла до краю,
І серце так болить.
Від мук я помираю,
Як бачу рідний лик.

Мій друг мене покинув.
Чим жити в самоті,
Нехай же я загину
По-людськи у Христі.»

Трьох лицарів хоробрих
Єпископ кличе враз.
Збиратися в дорогу, —
Такий його наказ.

В монастирі ти, бідна,
Свої закінчиш дні.
У чорнім та у білім
Ходитимеш вбранні.

І лицарі помчали
В далекий монастир,
Щоб там забула чари
В молитві і пості.

«О, лицарі, на скелю,
Високу і стрімку,
Пустіть, від мук печельних
Хай гляну на ріку.

А ще — на замок рідний.
У нім коханий жив,
І в монастир поїду
Я Богові служити.»

Така висока круча,
Така стрімка стіна.
Там на останнім прюзі
Стоїть Вона одна.

Тут коней прив'язали
Три лицарі й за мить
На скелю вилізають,
Де дівчина стоїть.

І дівчина гукає:
«Он човен, а в човні
Мій друг. Мене шукає.
Це ж він махнув мені!»

О як тріпоче серце!
Там милий проплива,
Зове мене до себе.»
Летить душа жива.

Трьом лицарям не буде
Додому вороття,
Бо душі їх забули
Молитву й каяття.

Рибалка з Райну пісню
Цю склав колись для нас,
Щоб в ранній час і в пізній
Розносила луна.

Лореляй,
Лореляй,
Лореляй.
Три камені надгробні.
О, як вони болять.

К. Брентано
ВЕЧІРНЯ СЕРЕНАДА

Пісня флейти в надвечір'ї,
Прохолодний шум криниці.
Звуки золоті і чисті,
Слухай тишу-чарівницю.

Умовляння і жадання.
Серця найсолодша мова.
Ніч тебе огорне рання,
Світло флейти в кожному слові.

К. Брентано
ПІСНЯ РІЧОК
(З казки про Райн і мельника Радлауфа)

Небо угорі і долі.
Місяць зорям славить вроду.
В сон закутавшись, поволі
Ніч вдивляється у воду.

Як щемить солодка туга!
Квіти! Подих винограду!
В хмурих скелях вічний стугін.
Чути, як каміння пада.

Райн, широке шлюбне ложе.
Розкіш неба, безмір втіхи.
Кожен любить, хто як може.
Поцілунки в хвилях стихнуть...

К. Брентано
ПІСНЯ ВОДЯНИКА
(З казки про Райн і мельника Радлауфа)

Тихо, тихо, не шуміть,
Моїх діток не будіть.
У колосочках скляних .

Бони снуть солодкі сни.
Хто із вас сюди стрибне,
Теж у ліжечку засне.

Ви прийшли у добрий час,
То ж новини є для вас.
Лан і Неккар піднялись
І в мандрівку подались.
Це вони вже подорожні,
Ось їх ліжечка порожні.
Тихо, тихо, не шуміть,
Батька Райна не будіть.
Він лежить посередині,
Спить в колиці, як дитина.

Чуєте? — вода тече.
Амаляй сни йому тче.
Ви за руки всі візьміться,
На те ліжко не наткніться.
В нього ніжки із коралів,
Золотом пісочок грає.
Амаляй, принцеса славна,
Що їй рівної немає,
В ньому солодко дримає.

К. Брентано

* * *

Ти чуєш, як шумлять криниці?
Ти чуєш коника пісні?
Хай в тиші це тобі насниться,
Блаженний, хто помре вві сні.
Блаженний той, кому колиску
Хмарки колишуть в вишині.
Блаженний, кого місяць зблизька
Крилом обмахує ясним.
Він на небесних луках зорі,
Мов квіти запашні, зрива.
Літай у мріях, снах, — без горя
Душа пробудиться жива.

К. Брентано

* * *

Те, що в рядках цих визріва

І сміючись мені кива,
Не засмутить дитини,
Легенька туга обвіва,
Так нелукаво засіва
І ниву цю, і днину.
А коли вже минуть жнива,
Останній колосок зірвать,
Хоча б одну зернину.
Хтось бідний, як він побивавсь,
Аби любов була жива,

Прийшла хоч на часину.
То втіха їй все віддавать,
Всіх молитвами освяать,
Всю ніч до Бога линуть!
Аж доки півень заспіва,
Лікує біль любов жива,
Хто любить, — не загине! .
«Зоря і квіт, дух і обнов.
Страждання, вічність і любов» —
Написано слова прости
Навік на польовім хресті.

Йозеф фон Айхендорф

ЩАСЛИВА ПОДОРОЖ

Хто в бажаннях невтолимий, Хто негасну спрагу знав, Хто в змаганнях був мисливий, А хто просто дичина?	Пробивають світ камінний, Розливаються струмки. І звучить уже невпинно Ця мелодія ріки.
---	--

Той блажен в юдолі трудній Людських вчинків і думок, Хто краси ясної в грудях Носить чистий образок.	Як навкруг далеко видно! Надима вітрила Бог. І несе тебе на хвилях Серця тихого любов.
---	---

Йозеф фон Айхендорф

ЗАКОХАНИЙ ПОДОРОЖНІЙ

1 Візок поштовий тихо Зникає в даліні. Куди б я не заїхав, Ти завжди при мені.	Весела сонця вдача, І край весь ожива. Від радості я плачу, Душа моя співа.
Ось мимо пролітають Поля, ліси, гаї, І жайвори співають Тут голосом твоїм.	Візок з гори спустився, Внизу стиха луна. Душа весела й тиха, Тебе віта вона.

2

Я в темних провулках забутих
Блукаю, немов уві сні.
Ніяк я не можу збагнути,
Чому це так сумно мені.

Проходять хлопці й дівчата,
Такі веселі вони.
Сміються, будують хати,
А я немов навісний.

Як смужечка неба блакитна
Вгорі над дахами майне,
Чи сонячний промінь привітний,
Чи хмарка на небі мелькне, —

Зрадливо здригнуться губи,
Скипить сльоза на очах.
Бо хто мене вірно любить.
Усі в далеких краях.

3

Пісне, від сльози гаряча,
Понад гори і яри,
Де моя кохана плаче,
Ти по небу доберись.

І якщо вона весела,
Розкажи, як мучусь я,
Якщо сумно їй на серці, —
В поміч радість їй моя.

А якщо кохання вірне
Час байдужий хижо стер,
Хто мене любив і вірив, —
Всім скажи, що я помер.

4

Кохана, як серце тужить,
Дитя моє золоте.
А люди хижо чатують
На все, що в душі росте.

І хочуть розрушити вперто
Свята прекрасну суть.
Ах, варто коханню вмерти,
Останки вони зберуть.

На всі зелені галяви,
Де в лісі ходили ми,
Тепер шкода і поглянуть,
Навколо сліди зими.

Зірок холодне проміння
Засяє ясно здаля,
І їх золота веремія
Освітить сніжні поля.

Я лютню візьму й заграю,
Так мертво і сумно скрізь
Вже більше не буде раю
В моїй знедоленій грі.

Ах, де моя тиха гавань!
Такі холодні вітри.
Кохання повік не згасне,
Спи, серденько, сльози втри.

5

Зелені луки,
Неба блакить.
Ця зустріч любя,
Розкоші мить.

Спів солов'їний
Покличе нас?
Жайвір зігріє
У добрий час?

Пісня лунає,
Скрізь чужина.
Тебе немає,
Чужа весна.

Хмари — вгору понад лісом,
Хмари — вгору над дахами.
Я б хотів у небо літне
Полетіти разом з вами.

Лісом я щодень блукаю,
Повен тихої задуми.
Легко я до струн торкаюсь,
Хочу виспівати душу.

Скільки замислів роїться
В голові моїй щомить.
Треба їх у пісню влити,
Хоча серце так болить.

Є пісні, котрі співались
В давні молоді літа.
Та пора все осявала,
Від кохання золота.

Спогаду лякливий спалах
Сколихнувся і погас.
Бо давно все те пропало,
З чого пісня піднялась.

Синім небом сунуть хмари,
Прокидаються пташки.
Зелено долина має,
Світ зринає з-під руки.

Мимо жито пропливає,
Світ у літеплі зігрівсь.
Дім і сад твій тихо сяють
Понад лісом угорі.

Ти не краєшся від болю,
Що тобі моє життя?
Смерть приймаю від любові
В дивнім чарі забуття.

Йозеф фон Айхендорф

РАНОК

Вранішня зоря пророча
Крізь тумани пролетить.
Хто літати в небі хоче,
Крила хай бере й летить.

Кидай в небо капелюха,
Чоловіче, і співай.
Хай лунає після любя,
Спів хай летється через край.

В світ — ген понад брами й мури.
Страху серце хай не зна.
Що вночі лякало хмуру,
Ранок висвітить до дна.

Йозеф фон Айхендорф

ПОВЕРНЕННЯ

Під спів своєї лютні,
Що солодко так лунав,
Вертаю я в місто любе
Крізь тисячі держав.

Іду я через провулки,
Така безока ніч.
Так темно тут і вузько,
Незатишно мені.

Спинаюсь біля криниці,
Шумить вона, як і раніш.

Ідуть води напитися,
І всі чужі мені.

Та раптом спів лунає,
І вікна всі осява.
Я цих людей не знаю,
Чужі мені їхні слова.

І так запекло мені в грудях,
Прослався мій шлях по землі.
І грали, й співали люди
Про те, як я в полі поліг.

Йозеф фон Айхендорф

ВРАНІШНЯ МОЛИТВА

Яке мовчання доокола,
Яка на світі самота.
Ліси схиляються над полем,
Мов чують тихий хід Христа.

Я наче розлучився з горем,
Нужденні пута з себе зняв.
Того, що гризло мене вчора,
Соромлюсь я при світлі дня.

Дозволь мені переступити
Цей світ із терну й пелюсток.
Мов над часу потоком пильним
До тебе, Господи, місток.

Коли на лакомства нещасні
Спокусяться мої пісні.
Пошли мовчання кару жасну
І струни всі порви мені.

Йозеф фон Айхендорф

ЛІСОВА РОЗМОВА

Так пізно вже, холодна ніч.
Крізь ліс ти линеш на коні.
Самотня ти, а ліс густий.
Дозволь додому довести.

«Всі хлопці ласі до спокус,
І серце муку зна гірку.
Та ріг мисливський не засне,
Тікай, не знаєш ти мене!»

Ти недосяжна для жадань,
Така прекрасна й молода.
Тебе вгадав я, так і знай,
Ти чарівниця Лореляй.

«Мене вгадав — а замок мій
Над Райном в темряві німій.
Холодна ніч і ліс густий.
Тобі вже з нього не втекти.»

Теодор Шторм

В ЗЛУ ГОДИНУ

Слабенький патичок — любов,
Що юності лозу трима.
Зведеться дерево життя
Гіллям, і вже його нема.

І як би душу не хотів
З другою міцно злитъ.
Залишишся один, як перст,
В сумну останню мить.

Теодор Шторм

НЕ ЗАБУВАЙ ПРО МЕРТВИХ

Вони тебе любили,
Не забувай про них.
Вони тебе любили
І йдуть до тебе в сни.

Безмовні і незримі,
Блукають по землі.
Ти ними лиш хранимий
В великім і малім.

Допоки ти втопаєш
У радощах земних,
Як гірко потерпають,
Щоб ти згадав про них.

Близькі тобі в любові,
Хоч ти не бачиш їх,

Вони ще платять болем
За гульбощі твої.

Місток розпався знову,
Їм боязко сказати,
До рідних любим словом
Вернутися назад.

Вони живуть, мов тіні,
Та сум їх не розтав.
Що серце їх простило, —
Не вимовлять уста.

Вони тебе любили,
Не забувай про них.
Вони тебе любили
І йдуть до тебе в сни.

Теодор Шторм

ЧУЖИНСЬКА МОВА

Повзе чужинська мова з дому в дім.
Німецьке слово замовка, а втім
Все буде, як було, хай не ляка вас тиша,
Зло чинять вороги, а друзі пишуть.

Теодор Шторм

ЖІНОЧА РУКА

Хоч на устах твоїх печать,
Але душа не замовка.
Про що уста твої мовчать, —
Признається мені рука.

І я не відведу очей
Від тої кволої руки,
Що від безсонних злих ночей
Затулить серця біль тяжкий.

Теодор Шторм

МОЄ БЕЗУМНЕ СЕРЦЕ

Моє безумне серце
Гадає: не пора.
Та ще повіє вітер
У мій коханий край.

Хоч голова зітхає:
Не будь цьому потік.
Моє безумне серце
Не вірить голові.

Богдан-Ігор Антонич
(1909–1937)

З української переклав
Євгеній Вітковський

ЭЛЕГИЯ О ПЕВУЧИХ ДВЕРЯХ

Седые клены у порога;
певучий, долгий скрип дверной —
таким сберегся хоть немного
на дне души мой край родной.
Столь многое в туман умчалось,
забвением обволоклось, —
осталась в памяти лишь малость
от звонкий песни детских лет —
она тревожит, будоражит,
хотя не вызывает слез,
но в ней — минувшие пейзажи.
Как хочется найти хоть след
того, что сердцу было сладко
в мои мальчишечьи года, —
и вот — со лба уходит складка,
и строки льются без труда.

И на дне ручья багряный гравий,
заросший травами курган, —
и ночь смолистая в дубраве,
и полдень, смуглый, как цыган.
Как парни к девушкам, из чащи
спешат потоки на простор,
в седую мглу долины, спящей
среди отрогов низких гор.

Восходит над кустами запах,
как дым из трубок расписных.
Сосна дрожит у ветра в лапах,
зовет сородичей лесных.
И шум лесной, рождаясь где-то,

течет рекой издалека.
В листву и в тишину одетый,
стоит олень у родника.
И солнце спит на дне колодца,
на мшистом ложе видит сны.
Кустом огня под утро рвется
из темносиней глубины.
Вздыхает бор во сне косматом,
по травам стелется тепло;
на горном склоне, как заплата,
пришитое к лесам село.

Как купина, у самой тропки
Мерцает свечками корчма;
дымясь, хмельное льется в стопки,
скрипят ключи, густеет тьма;
смычком, цыган, сердца замучай!
рокочет хрипловатый бас,
все, как всегда: напев тягучий
и захмелевших струн экстаз,
которым флейта вторит звонко, —
рванулась музыка в полет,
из бубна, словно из бочонка,
струей горчий ритм течет;
стихает скрипка то и дело,
но сердце — песней захмелело,
и вот про давний бунт рассказ
заводит бас в который раз,
про пули против вурдалаков,
про то, как в ночь, по-колдовски,
любовный яд из тайных знаков
влюбленным варят ведьмаки.
Как тенор, месяц с небосклона
поет — и песня хороша.
Девчата, словно веретена,
кружатся, юбками шурша.
Еще я помню: над ручьем
снопы лучей рассвет раскинул;
еще я помню: белый дом
из грез и теплой древесины;

еще я помню: старый мост
лежит, лениво грея спину,
как рыжий кот, — широкий хвост
дороги вытянул к обрыву.
Стоит ли мост и цел ли дом —
но для меня поныне живы
они в сознании моем.
С моста кричал голодный ворон,
играло солнце на волне.

Там раков я ловил в ту пору —
лет пять, пожалуй, было мне.
Шиповник над кустом зарделся
и мне все пальцы исколол.
На звезды мальчик засмотрелся,
но так свою и не нашел.

Глаза и волосы поблекли
у озабоченных людей.
Сползают по оконным стеклам
слезинки сумрачных дождей.
Темнеют на пологих склонах
лишь можжевельник да овес,
печалью, словно мхом зеленым,
весь край задумчивый зарос.
Как символ голода, на страже
спасенье лемков — лебеда.
Все то же небо здесь, все та же
неистребимая нужда.
Здесь в капищах — богиня Лада,
к ней ходит люд, как встарь ходил, —
ну, а в церквях, понятно, ладан,
Христово слово, дым кадил.
И только звезды с небосвода
крестьянам внемлют с высоты,
живущим так, как деды жили,
все ревностнее год от года
целуя в алтарях кресты
губами, черными от пыли,
с трудом шепча за словом слово,

молитвы и Христу и Духу —
о том, чтоб денег было вдоволь
на хлеб, на соль и на сивуху.

Земля скудеет, ветер свищет,
с полей покровы мха не сходят;
а человек в родном жилище
рождается и умирает;
здесь то пожар, то половодье;
один лишь голод здесь велик,
нет войнам ни конца, ни края,
и нет конца чреде владык.
Былых постанцев только ливень,
бывает, изредка помянет —
он холоден, он непрерывен;
о, как же много бурь прошло —
но в памяти нет-нет да встанет
родное лемкское село.

Слова, подобные стреле,
туда я посылаю ныне,
да, я рожден в таком селе,
я плоть от плоти Верховины, —
незнатному причастный роду,
твердившему: судьба слепа, —
он поклонялся небосводу
да звону певчего серпа.

Когда б не знал иного края —
я радость находил бы сам,
к земле родимой припадая,
в молитве радостным овсам,
но Тот, Чья воля такова,
чтоб легконогим был олень,
а пчелы тешились нектаром —
он для борьбы во всякий день
мне зубы заострил не даром.
Не спрячешь сердце в мир широкий,
и ветер — шире, чем поля.
Как ни трудись, не лягут в строки

ни твердь, ни звезды, ни земля.
Меня подростком в мир бескрайний
однажды вывела стезя, —
здесь, от себя мы держим в тайне,
что время обуздать нельзя.
Заботы, радости, обманы,
измены, краткие романы,
и подлинной любви прилив
к одной всего лишь, к сероглазой,
когда, от сладости вкусив,
от горечи вкушаешь сразу,
какой не ведал искони, —
и твердое счастье — следом;
о жизнь, несякнущий родник!

Я прославляю каждый миг,
спешите, опьяняйте, дни,
мне смерти близкой страх неведом,
пусть прошлое покроет ржа,
пусть близкой вьюги голос внятен,
пусть мысли мечутся, дрожа —
но, как хрусталь, они чисты.
О молодость, одна лишь ты
не ведаешь ни тьмы, ни пятен.

Дом и порог, и ветки клена,
певучая страна теней —
такой душа хранит влюбленно
страну мелькнувших в детстве дней.

БЫКИ И БУКИ

Поток растений на земле клокочет. Над корнями
бьют родники зеленых веток с упоением диким.
В колодцах бешено вскипает меда желтый пламень.
Огонь коры. Густые пятна темной земляники.

Вновь катит вечер ночи колесо с нагих предгорий
за берег звезд, туда, где тени протянули руки.
Журчит ручей — дитя доисторического моря.
Земля грозит недобрым звездам кулаками букв.

Как ряд зубов трухлявых, пни торчат и плесневеют.
Проходит день. Звезда напрасно вымолит захочет
хоть капли крови у сестры-калины. Вот, бледнея,
упала в сердце дня, гоня седую чашу ночи.

И сердцу, словно пню, в лесу страстей привольно спится.
И в нем душа, как умерший костер, не тлеет даже.
А бук на бук, как бык пещерный, разъяренно мчитя,
когда багровый солнца плащ его разбудоражит.

БУБНОВАЯ ДАМА

Въезжает воз на третий вал ночной. Кто нас позвал в тумане?
Когда ж навстречу выйдет, словно лось, поток дневного света?
Ты — вовсе непонятен мне, да и себе я тоже странен.
Мой воз, как птица, крылья пыли поднимает вместе с ветром.

Цветок сулящая, кинь карты, погадай мне по ладони.
Я еду в счастье дня, в несчастье ночи еду, сердце, слышишь?
Нет, ты не слышишь. Так сыграем в карты! Укачай на лоне
весны бездонной. Звезды в сон насыпь — пусть ветер их колышет.

Играем втемную! Не ведаю — судьба ли смерть ли в масти,
княгиня Бубен, рассуди меня и ветер поскорее!
Двоим нам тесно, оба мы упрямы до греха, до страсти.
Минуту дай, минуту дай! При звездах пыльцы не согреешь.

За третьей золотой звездой мой дом, там ждет невеста встречи.
Заходит ночь, сплетенная из снов, как сполохи дрожащих, —
гвоздями звезд к земле прибитая, где до зари щебечет
последний соловей, купая крылья в солнце восходящем.

В руках зари пурпурных карта скорби задрожит, тускнея.
Тобой упиться до беспамятя на миг позволь хотя бы, —
а карту скорби, карту злую, брось в колодец, ворожея,
верхами воз мой проведи, минуя лживые ухабы.

Долина третьих петухов. Щеглы поют в рассветном дыме.
Роса цветы седые щедрым слоем позолоты кроет.
Ладоней лепестки в слова сплелись — и в них любимой имя,
бубновой дамы, ветра, молодости, дома за звездой.

ДЖОН КИТС
(1795–1821)

Переклад з англійської
Сергій Александровський

Число стихов

Гиперион 884
Падение Гипериона 529

ГИПЕРИОН. ОТРЫВОК

КНИГА I

Сойдя в глубокий, мглистый, гиблый дол,
Где свежестью не веет поутру,
Где полдней жарких нет, и звезд ночных,
Воссел недвижной глыбой древний Крон,
Безгласнее обставшей тишины;
За лесом лес навис над головой —
За тучей туча, мнилось. Воздух был
Безжизненной, чем в летний зной, когда
Чуть-чуть колеблются метелки трав,
Но палый лист покоится, где пал.
Ручей неслышный мимо тек, журчат
Не смея, ибо скорбный падший бог
Был рядом — и Наяда в камышах
Держала холодный перст у сжатых уст.

В сыром песке следы огромных стоп
Туда лишь и тянулись, где застыл
Седой Титан. И на песке сыром
Покоилась, недвижна, нежива,
Десная длань, утратившая скипетр.
Сомкнувши вежды, к матери-Земле
Поник челом, просил подмоги сын.

Казалось, он уснул навек. И вдруг
Чужая пясть на мощное плечо

Легла; но прежде отдан был поклон
Тому, кто стыл недвижим, глух, незряч.
Се бысть Богиня древних, первых дней;
И рослой амазонке близ нее —
Глядеть бы крохой; карликом глядеть
Ахиллу; Иксиона колесо
Остановила бы она перстом.
Не столь великий лик являет сфинкс,
Возлегли во дворце на пьедестал —
Мемфисский сфинкс, наставник мудрецов.
О! лик Богини мог бы изумлять
Красою, да красу печаль затмила —
Печаль, прекрасней, чем сама Краса.
И чуткий страх в огромных был очах:
Как будто беды шли — за строем строй,
Как будто лишь передовой разъезд
Метнул стрелу, а грозный арьергард
Погибельные громы снаряжал.
Одну прижавши длань к своей груди,
Туда, где сердце смертных бьется — точно
Бессмертной быв, испытывала боль,
Богиня выю Крона обвила
Другой рукой и, стан опять согнув,
Титану в ухо молвила слова —
Трубой органной грянул горный глас —
Печальные слова, что наш язык
Способен так воспроизвестъ (о сколь
Бедней он, чем бывшая молвь богов!):
"О Крон, очнись... Но, бедный, старый Царь —
Зачем? Никак, увы, не ободрю;
Не изреку: "Почто же опочил?"
Ты от небес отторжен, а земля
Низринутых богов не признает,
И славный, многошумный океан
Тебя отверг; и в воздухе седой
И ветхий бог не властелин отнюдь.
И твой же гром, невольник вражьих рук,
Обрушился на прежний твой чертог;
Дотла твоей же молнией сожжет —
Наш мир сожжет! — неловкий супостат.

Безвременье! Мгновенья — точно годы!
Чудовищная правда, что ни миг,
Вспухает, нагнетает нашу скорбь,
Дабы неверье не смогло вздохнуть.
Почий, о Крон, и далее! Вотще
Тревожу твой пустынный тяжкий сон,
И втуне ты бы очи разомкнул!
Почий, а я восплачу, павши ниц".

Июльской ночью заворожены,
Зеленые старейшины лесов —
Маститые дубы, при свете звезд
Недвижно дремлют, спят, не шевелясь —
А ветер лишь единожды плеснет,
И до зари уляжется опять.
И, что случайный ветер, эта речь
Утихла. И Богиня, возрыдав,
Сырую почву тронула челом,
Дабы волос рассыпавшихся шелк
Сокрыл стопы Титану, и согрел.
Луна успела за ночь миновать
Неторопливо все четыре фазы,
А эти двое стыли близ ручья,
Незыблемые, словно валуны —
Безгласный Бог, склонившийся к земле,
Простертая Богиня, вся в слезах —
Покуда Крон, опомнясь, не подъял
Угрюмый взор на чуждый, жуткий край,
На сумрак и печаль окрестных мест —
И не узрел Богиню... Крон отверз
Косневшие уста — и, точно лист
Осиновый, дрожала борода:
"Супруг тебе — златой Гиперион,
О Тейя, о нежнейшая жена...
Отверзни взор и возопи: увы!
Отверзни взор и молви: сей изгой —
Ужели Крон? Скажи, ужели впрямь
Сей голос — мой? Чело сие — ужель
Мое? Мое, навек лишенное венца?
Ужели это Крон? О, чья же власть

Меня повергла, молви, чья же мощь?
О, кто растил ее, и наущал?
Ведь я стальной рукой давил Судьбу!
Но я сражен, я сгублен, погребен,
И отрешен от боголепых дел:
Не правлю обращением светил,
Не усмиряю ветры и моря,
Не пригреваю злаки тучных нив —
О, как же божью сердцу изливать
Безмерную любовь? Невесть куда
Мое пропало сердце — и невесть
Куда пропал я сам, былой Титан:
Престол утратив, где-то я исчез
Меж ним и долом этим... Тейя, Тейя!
Открой зеницы, огляди миры —
Миры сиянья звездного, и мглы;
Миры, что жизнедаты, иль мертвы;
Миры Небес, и преисподних бездн.
О Тейя, Тейя! Разве не видать
Иль образ некий, иль хотя бы тень
Защитника, стремящегося к нам
На крыльях, либо колеснице? Да!
О да! Я верю: Крону — быть Царем.
О да! Всенепременно победим
Богов мятежных — верю! Трубный зык
Восславит нас, и грянет мирный гимн —
В заоблачных чертогах золотых —
Сольется пенье с перебором струн
Серебряным. И сколько новых благ
Создам на диво дочерям и сынам
Небесным! А затем... Затем велю...
О Тейя, Тейя, Тейя! Где же Крон?.."

И Крон восстал во весь огромный рост,
Ломая руки, пястью пясть круша.
Всклоченную гриву хладный пот
Влажнил — и взор померк, и глас умолк,
И слух замкнулся — плачь, о Тейя, плачь!
Но вскоре Крон возмог отверзнуть вновь
Уста: "О, я ли, я ли — не творец?

Не созидатель? Я ли не создам
Иного мира, и другой вселенной,
Чтоб нынешним — конец настал навек?
О Хаос новый! Где ты?" — Сей глагол
Достиг Олимпа, и объяла дрожь
Троих богов мятежных. Тейя же
Восстала враз, надежду обретя,
И быстро, но смиренно призвала:

"Спешу утешить весь наш падший род,
О Крон! Даруй отвагу остальным!
Я знаю путь, ведущий в их уют!"
И смолкла, взором заклиная: в путь!
Попятилась немного. Крон за ней
Шагнул — и Тейя, вмиг поверотясь,
Вожатой стала. Древние стволы
Пред ними расступались, как трава.

Меж тем во мрачных безднах реки слез
Лились. Таких скорбей, подобных мук
Не выразить ни речью, ни пером!
Титаны — связни, или беглецы, —
Стенали в лютой боли: "Крон, спаси!"
Но к ним не долетал ответный глас.
Из древних великанов лишь один
Еще не пал, и властвовал еще —
Гиперион. И шаровидный огонь
Ему служил престолом — Богу Солнца.
Но чуял Бог: беда недалека.
Он знамений страшился — не примет,
Которых столь боится смертный люд:
Не песий вой, и не вороний грай,
Не уханье полнощное совы,
Не родственник, ступивший на порог,
Когда раздался погребальный звон —
А знаменья навевали страх
Гипериону. Весь его дворец,
От золотых пирамидальных веж
До бронзовых укромных галерей,
Кровавым жаром тлел — и всяк покой,

И всяк чертог соделался багров.
Оконные завесы, тучи тож —
Гремели. Исполинские орлы,
Нигде никем не виданные прежь,
Витали. Ржанье пламенных коней,
Нигде никем не слыханное прежь,
Раскатывалось. А кадильный дым,
До Бога достигавший с алтарей,
Что на священных ставятся холмах,
Смердел каленой медью и свинцом
Расплавленным... Когда на сонный запад
Бог нисходил усталый, отсияв, —
Не отдыхать ложился великан,
И не дремал, внимая пенью флейт,
Но мерил до утра, за шагом шаг,
Длину и ширину своих палат.
А в дальних закоулках и углах
Теснились оробелые рабы
Крылатые — так толпы горожан,
Бежавши в степь, сиротствуют, пока
Землетрясенье зыблет их дома.
И вот, когда влачился Крон вослед
За Тейей сквозь неведомую дебрь,
Гиперион прощальные лучи
Метнул, и скрылся, низойдя на запад.
Дворцовую пред ним отверзли дверь
Бесшумно, как всегда — и лишь Зефир
Поднес к устам покорную свирель,
Мелодию рождая наугад.
Подобно розы алой лепесткам,
Благоуханным, радующим взор,
Открылись дивно створы, чтобы мог
Уставший за день Бог домой войти.

И Бог вошел — как воплощенный гнев!
И риза развевалась, точно ветер
Ее трепал — она, раскалена,
Ревела, что земной кузнечный горн —
И дрогнул всяк. А Бог шагал вперед,
Минуя череду гигантских зал,

И семицветных арок череду,
И череду сияющих столпов,
Покуда не ступил под главный свод.
И там остановился. И, ярясь,
Претяжко топнул. Громовой удар
Сотряс обитель Бога — от основ
До кровель. И еще не стихло эхо —
А Бог, подобно смертному, вскричал:
"О ужасы — во сне и наяву!
О чудища! О кровадный сонм!
О упыри в сырой, холодной тьме!
О нежить черных, ледяных озер!
Почто почуял вас? Узрел почто?
Почто бессмертный бог настоль смятен,
Завидя грозные зеницы зла?
Низвержен Крон — ужели пробил час
И мой? Ужели сей покину кров —
Родную гавань, славы колыбель
Моей, обитель света и тепла,
Чистейший храм хрустально-золотой, —
Мое владенье? Пусты, холодны
Сии чертоги станут без меня.
Не роскошь, не величие, не блеск
Провижу: мрак провижу — смерть и мрак.
О, даже в мой приют, мое гнездо,
Пришли виденья Тартара, дабы
Глумиться и вещать погибель... Нет!
Землей клянусь, и хлябью всех пучин:
За рубежи пылающих высот
Неотвратимо протяну десницу —
И дрогнет самозванец юный, Зевс,
И Крон опять воссядет на престол!"
Он рек - и смолк. Но полнили гортань
Угрозы, хрипый порождая рык...
В театре пуще грянут свист и гул,
Коль тишины потребует актер;
Прикрикнул Бог — а Призраков орда
Взглумилась гаже втрое, и гнусней.
И над зеркальным полом плыл туман,
И мнилось, пол преобразался в топь.

И боль неслыханная проползла
По телу Бога — мнилось, лютый змий,
Проникший сквозь подошвы ног, достиг
До темени, под коим свился в клуб —
И сгинул... Тотчас ринулся к вратам
Восточным Бог, и там, за целых шесть
Часов до часа утренней зари,
Дохнул на створы — и, со створов прочь
Туман тяжелый свеяв, широко
Врата над океаном распахнул.
И шаровидный огонь парил, готов
Дневного бога по небу нести;
Вращался, облеченный мглою туч —
Точнее, полускрытый: свет не гас,
Не прятался бесследно — там и сям
Высверкивали очертанья сфер,
Колюров, дуг и пламенных кругов;
И молнии глубокий слал надир
К зениту — иероглифы чертил;
И всякий жрец, и всякий звездочет
Во время уно знал их тайный смысл,
Разгаданный за сотни долгих лет —
И позабытый ныне: мы найдем
Лишь на стенах египетских руин
Такие письмена... И было два
Крыла у шара — пламенных крыла;
И при явленье Божества они
Приподнялись, готовя первый взмах,
И за пером расправили перо,
Отряхивая мглу — но самый шар
Таился в ней, приказа ждал. Приказ
Тотчас бы отдал Бог, и день зажег,
И спасся бегством — бегством в небеса...
Увы! Течение суток торопить
Никто не властен — даже божество.
И не зарделось утро: пресекались
Рассветные приготовления враз.
И пламенели крылья-близнецы
Вотще; вотще зияли широко
Восточные врата ночной порой.

Титан, который некогда был горд,
Неукротим — согнул неволью выю
Под гнетом черных, тягостных годин.
И на угрюмой облачной гряде —
Меже, разъединявшей день и ночь, —
Простерся Бог, померк и простенал.
И свод небесный тысячами звезд
Глядел на Бога скорбно — и Уран
Глаголал из космических глубин,
Торжественно и тихо молвив так:
"О сын мой! Сын пресветлый! Ты зачат
Землей от Неба древле, Чадо Тайн,
Что непостижны для самих же сил,
Тебя творивших! Огненный восторг,
Всемощный пыл, всевластную любовь —
Отколь, и кто нам это ниспослал?
А нашей страсти зримые плоды —
Божественные символы, во плоть
Облекшие невидимую жизнь —
Бессмертную, и сущую везде.
И в мире новом ты — светлее всех,
Всех остальных собратьев и Богинь!
Борьба меж вами нынче, и мятеж:
Отцу враждебен сын. Я видел: пал
Мой первенец, развенчанный отец,
Меня — меня! — моливший: "защити!"
Но был неотразим сыновний гром,
И я в туманы спрятал бледный лик...
Свою погибель чуешь? Неспроста,
Коль Боги не походят на Богов!
Я создал вас божественными встарь:
Суровы, строги, безмятежны, вы
Миропорядок божеский блюли.
А ныне стали страх, томленье, гнев,
И лютость вам присущи наравне
Со смертными, чинящими раздор
В юдоли брэнной... Сын мой, это знак —
Прискорбный знак паденья и конца!
Но не сдавайся! Ты могуч и смел,
Ты — горний странник, несомненный Бог!

О, дай отпор годинам тяжким, полн
Эфирной мощи! Я же — только голос,
Безликий, точно ветер и прилив —
Как ветер и прилив, сыны стихий.
Но ты — иной. А посему — спеши
Опередить беду. Хватай стрелу,
Покуда лучник целится! Стремись
На землю: Крон спасения взалкал!
А я крылатый огонь оберегу
И буду небесам опекуном".
Вселенский шепот слыша, исполин
Восстал тотчас, и поднял к сонму звезд
Свой лик, раскрывши веки широко.
Уран умолк. Но, веки широко
Раскрывши, все глядел на сонмы звезд
Гиперион... А после, как ловец
Жемчужин, прыгающий с борта в хлябь,
Склонился Бог — и с кромки межевых
Свинцовых туч беззвучно канул в ночь.

КНИГА II

В один и тот же быстрокрылый миг
Низринулся Гиперион стремглав,
А Крон и Тейя край узрели, где
Рыдала Рея, и Титаны стон
Вздыхали. Слезы падали во мглу,
Стенанья глохли: яро грохотал
Незримый водопад, и горных рек
Незримых раздавался грозный рев —
И стонущий не слышал сам себя.
Скала скалу теснила, всяк утес
К соседнему склонялся, точно зубр,
Челом к челу встречающий врага:
Они смыкались в каменную сень,
Изгоям дав угрюмейший затин.
Сидевшему — престолом был гранит,
Лежавшему — постелью был базальт,
Иль сланец... И не все тут собрались:

Иной был в узах, странствовал иной.
Терзались Кой, и Гиг, и Бриарей,
Порфирион, и Скорбий, и Тифон,
И много прочих, грозных силой мышц, —
Терзались там, где каждый тяжек вздох,
И стиснутых зубов не разожмешь,
И ни один сустав согнуть нельзя —
Настоль вязка мрачнейшая среда,
Облекшая страдальцев — лишь сердца
Трепещут и колотятся, гоня
Из жилы в жилу судорожно кровь...
Скиталась бесприютно Мнемозина,
Блуждала Фойба от луны вдали:
Бродяжить были многие вольны —
Но большинству пришлось ютиться здесь.
Застыли там и сям громады тел —
Не столь печально хмурое кольцо
Камней священных, древних кельтских глыб —
На пустоши, когда вечерний дождь
Заморосит в унылом ноябре,
Заброшенное капище кропя.
Но все крепились: ни глагол, ни жест,
Ни взгляд не выдавал ничьей тоски.
Давно и втуне ярость исчерпал
Поникший Крий, в осколки раздробив
Булатной палицей ребро скалы.
Но шею змия стискивал Япет
В огромном кулаке, — а змий давно
И жало вывалил и, словно плеть,
Обвис, казненный — ибо не дерзнул
Зевесу ядом в очи плюнуть гад.
И распростерся подбородком вверх
Страдалец Котт, а теменем — в кремь
Уперся и, раскрыв беззвучно рот,
Вращал глазами страшно. Близ него
Стояла та, кого гигантский Каф
Зачал, и в лютых муках мать Гея
Рожала — ибо Азия крупней
Всех остальных рожденных Геей чад.
И мысль о достославных временах

Грядущих просветляла скорбный лик:
В поречьях Окса или Ганга храм
За храмом рисовала ей мечта,
И острова, и купы щедрых пальм...
И Титаниде скипетром служил
Индийского слона огромный клык.
Над ней, облокотившись об уступ,
На коем он свалился, Энкелад
Лежал: когда-то смирный, словно вол,
Пасущийся средь заливных лугов —
А ныне злобный, точно лев иль тигр.
И, месть лелея, мысленно теперь
Метал он горы во второй войне,
Грядущей — и с Олимпа Божества
Бежали в обликах зверей и птиц.
Здесь Атлас был; и Форкий, что Горгон
Зачал; и были Океан с Тефидой,
У коей на груди рыдала дочь
Климена, распустившая власы.
Фемида же упала подле ног
Закутанной, что горная сосна,
В холодные, сырые облака,
Неузнаваемой царицы Опс.
Но здесь прервется перечень имен:
Коль Муза возжелает воспарить —
Задержишь ли? А Музе время петь
О Кроне с Тейей, что сюда взошли
От горших бездн по скользкой и крутой
Тропе... Возникли две главы сперва
За гранью скал, потом тела — и вот
Осталось восхождение позади.
И к логову изгоев Тейя длань
Беспомощно простерла — трепеща,
Украдкой созерцая Кронов лик.
Пытался богом оставаться Бог:
Отринуть гнев, томление, печаль,
Тоску, надежду, ярость, и алчбу
К отмщению, и - паче прочих чувств —
Уныние... Вотще! Бесстрастный Рок
Его седины мертвою водой

Уж окропил, и сопричислил к смертным.
Застыла Тейя в страхе... И сыскал
Несчастный сам дальнейшую стезю.

Больнее сердцу от земных потерь,
Душе тоскливей от мирских утрат,
Коль видишь злополучную семью,
Где беды столь же тяжкие стряслись.
И Крон, войдя к изгоям, обомлел
И сник бы, но взглянуть успел в глаза
Тому, кто был могуч, и Крона чтит -
Титану Энкеладу. И воспрял,
Одушевился Крон — и грянул клич:
"Глядите, вот ваш Бог!" И грянул стон
В ответ, и скорбный вой, и жалкий вопль —
Но всяк склонился, Крона восхвалив.
Развев сумрак облачных завес,
Глядела Опс, отчаянно бледна,
С мольбой в запавших, выцветших очах.
Когда взревет Зима, дремучий бор
Шумит — подобный же возникнет шум
Среди бессмертных, если, перст воздев,
Глаголать Бог намерится — изречь
Неизрекомое, и каждый звук
Заставит загреметь и заиграть.
Утихнет буря — и дремучий бор
Уснет, и более ни шум, ни шорох
Не раздадутся. Но затих едва
Средь падших гул — и тотчас, как орган,
Что, хору дав умолкнуть, вдруг аккорд
Рождает серебром басовых труб,
Державный Крон безмолвие прервал.
Прервал — и рек: "Ни сердце, мой судья
Пристрастный, не способен разъяснить,
За что нам нынче выпало сие, —
Ни первобытный духовластный миф,
Изложенный в стариннейшей из книг,
Которую хранитель звезд, Уран,
У темных берегов, из темных волн,
С незнаемого дна сумел извлечь, —

Нам, из безвидных спасена зыбей,
Незыблемый гласит она закон!
Ни миф, ни знак, ни вещая борьба
Стихий — земли, воды, ветров, огня, —
Когда они воюют меж собой,
Вдвоем, втроем, а то и вчетвером
Затеяв распрю, все противу всех:
Ярятся огонь и ветер, а вода
Обоих дождевая оземь бьет —
И, если молния отыщет серу,
Мир дрогнет, — ни борьба стихийных сил,
Ни знак, ни миф не властны сообщить,
За что вам нынче выпало сие!
Нигде разгадки нет — хоть я вперял
Зрачки до боли во вселенский свиток:
За что же вам, древнейшим Божествам
Средь зримых, осязаемых Богов,
Покорствовать мятежникам, чья мощь
Сравнительно мала? Но все вы здесь!
Посрамлены и сломлены — вы здесь!
Я крикну: "Храбрецы!" — услышу стон;
"Холопы!" крикну — снова стон. И что же
Поделаю? О Небо, что же днесь
Поделаю? Пусть молвит каждый Бог:
Как воевать? Как ярость утолить?
Глаголай всяк — и все глаголы взвесь!
Я жажду слушать. Молви, Океан,
Глубокий в мыслях! На твоем челе —
Спокойствия сурового печать,
Рожденного раздумьем. Говори!"

И Крон умолк. А Властелин Морской, —
Философ, не в сени афинских рощ
Ученый, а в безмолвии пещер
Подводных изощрить сумевший ум, —
Заставил свой чужой речам язык
Зашелестеть, как волны о пески:
"Кто исступленно испускает рык,
И яростью бессильной тешит скорбь —
Не слушай! Ничего не прошепчу,

Что злобу возмогло бы раздувать!
Но внемли всяк беззлобный! Говорю:
Склонись послушно, кротко, не ропща;
Я правду молвлю в утешенье вам,
Коль скоро вас утешить может правда.
Закон Природы, Рок — а не Зевес,
Не гром повергли нас. О Крон, ты Царь —
И мудрый царь. Не действуй же вразрез
Миропорядку. Ты введен в обман,
Тебя, к несчастью, ослепила спесь,
И путь сокрыла от твоих очей,
Меня приведший к вековечной правде.
Во-первых, ты — не первый, и не ты —
Последний: ты отнюдь не присносущ,
И не в тебе — начало и конец.
От Хаоса и Тьмы рожденный Свет,
Слиянием клокочущих утроб
Зачатый для неведомых чудес,
До срока зрел — и, вызрев, засверкал
Бессмертный Свет, и оплодотворил
Родительницу собственную, Тьму,
И оживил всеместно вещество.
И в мире объявились тот же час
Уран и Гея — нам отец и мать;
И ты, рожденный прежь иных детей,
Волшебным царством властвовал досель.
Теперь — о правде горькой. Но горька
Она безумцам токмо! Слушать правду,
И соглашаться с ней, храня покой —
Удел царей, запомни хорошо!
Земля и Небо во сто краше крат,
Чем Тьма и Хаос, древние вожди;
Но были нам досель Земля и Твердь
Подвластны: ибо мы куда милей,
Изящней, мельче, краше — и куда
Свободней, лучше, чище наша жизнь!
А новые владыки — по пятам
За нами шли, рожденные от нас,
И ярче, лучше нас во столь же раз,
Во сколь мы лучше Тьмы... Но разве мы

Побеждены? О! Разве покорен
Богами Хаос? И какую месть
Лелеять может почва, что корням
Деревьев гордых скромно дарит корм,
Служа подножьем для зеленых рощ?
И древу ль ненавидеть голубка,
Поскольку тот воркует, и крыла
Расправив, может вольно упорхнуть?
Мы — словно древесина, на чьих ветвях
Воссели днесь отнюдь не голубки,
Но златоперые орлы, гораздо
Прекрасней нас; и властвовать орлам —
По праву, ибо вечен сей закон:
Кто лучше прочих — прочим господин.
А сих господ — поскольку нерушим
Закон — другие сменят племена...
Видали, сколь прекрасен Бог Морской,
Преемник мой? Узрели этот лик?
А видели крылатых жеребцов? —
Он создал их, и в колесницу впряг,
Под коей пенится морская гладь.
И столь чудесен божьих блеск очей,
Что я печально вымолвил: "Прощай,
Былое царство!" И сюда прибрел —
Увидеть участь братьев и сестер
Истерзанных, и поразмыслить, как
Утешить их в неслыханной беде.
Примите правду: правда — лучший врач".

Молчали все. И то ли Океан
Их убедил, а то ли возмутил —
Возможно ли сказать наверняка?
Но было так: молчали все. Потом
Смиренная отважилась Климена
Ответить — нет, пожаловаться лишь.
Она была застенчива, скромна,
И робкие слова слетели с губ:
"Я знаю, слов моих ничтожен вес.
Но знаю: радость прежняя ушла,
И горе наполняет нам сердца,

И там навек останется, боюсь.
Не хмурьтесь, я — не каркающий вран,
И речь моя не может помешать
Идущей свыше помощи Богов.
Отец! Я расскажу, чему вняла
Когда-то — и заплакала навзрыд,
И поняла: никоих нет надежд.
На брег морской — пустынный, тихий брег
Я вышла. Ветер веял от полей
И рощ; витали запахи цветов.
Покой и радость... Но какая грусть
Меня томила! В сердце зрел укор,
Упрек — покою, свету и теплу.
Напева горестнейшего желал
Мой слух, просил унылых, скорбных нот.
Я раковину гулкую взяла,
В нее дохнула, словно в звонкий рог —
И замерла, бесхитростных мелодий
Не извлекая — ибо с островка
Морского, что лежал насупротив,
Навстречь зефиру вольно полетел
Напев нездешний, полный волшебством,
Способным погубить и воскресить.
И раковина пала на песок,
И раковину залило волной,
А душу — током золотых мелодий.
И жизнь, и смерть вмещались в каждый звук...
О, звон чистейших нотных верениц!
Так сыплется весенняя капель —
Иль жемчуг бус, когда порвется нить.
Иль — нет! Как будто лебеди в лазурь,
За звуком звук торжественно взмывал,
И умножал гармонию окрест.
Меня томила радость, будто хворь,
И, точно хворь, брала меня тоска —
Острее, чем радость. Я руками слух
Замкнула — но и сквозь преграду рук
Донесся нежный, музыки нежней,
Призывный голос, восклицавший: "Феб!
О юный Феб! О светозарный Феб!"

Как больно было слышать имя "Феб"!
Отец мой! Ты навряд ли ощущал
Такую боль — и ты не ощущал,
О Крон! Молю: не надобно винить
За жалобу мой дерзостный язык".

Струилась речь пугливо: так ручей
Струится морю бурному навстречь —
И повстречает бурю, как ни кинь!
И гневно грянул, точно ярый шторм,
Громopodobный Энкеладов бас —
Глагол был каждый тяжек и свиреп,
Как разогнавшийся, ревуший вал.
Не встал Титан - лежал, облокотясь
О камень - в знак безмерного презренья:
"Ни горе-мудрецам, ни дуракам
Внимать не время, о гиганты-боги!
Ни гром за громом, бивший в нас, пока
Мятежник Зевс опустошал колчан,
Ни круг за кругом преисподних мук —
Не хуже, не ужасней болтовни
Бесцельной, жалкой, немощной — срамной!
Эй, сонный сброд! Рычи, реви, лютуй!
Иль не стегали грома, как бичи?
Иль вас не истязал молокосос?
Не заживо ли ты, властитель волн,
Варился в них?... Ого! Я пробудил
Дремавший сброд, едва лишь изругал!
О радость! Вижу лица храбрецов!
О радость! Вижу тысячи очей,
Горящих мстью!" — Грозный Энкелад
Зашевелился грузно и восстал
Во весь огромный рост, и молвил так:
"Теперь вы — пламя! Должно пепелить
Врагов, и очищать от них эфир;
Язвите лютых жалящим огнем,
Палите всех — и смрадным дымом Зевс
Да захлебнется в собственном шатре!
О, пусть познает, сколь безбожен бунт!
Ведь мы не только царства лишены;

Потеря наша — больше, скорбь — острее:
Наш век, великий век, бесследно канул —
Волшебный век, не ведавший войны.
В то время, если речь держал Титан —
Внимали жадно жители небес;
И был Титан приветлив, а не хмур,
И был Титан заботлив, а не груб —
Однако, поражение потерпев,
Доверчивости он изведal цену...
Воспряньте! Помните: Гиперион,
Светлейший бог, досель неуязвим!
Глядите! Вот он! Вот его лучи!"

И, с Энкелада не спуская глаз,
Увидели Титаны — прежде, чем
Замолкло эхо в скалах, — бледный свет,
На Энкелада павший. Недвижим
Стоял Титан, понудивший богов
Ожить. Потом окинул взглядом всех:
На каждом лике бледный свет мерцал,
А волны снежных Кроновых кудрей
Сияли, как сияет лишь бурун,
Встающий пред форштевнем при луне.
И серебристый разгорелся брезг —
И разом, точно тысячи зеркал,
Сверкнули скалы! Свет повсюду хлынул,
Ударил в ребра каменистых круч,
И в каждый гребень скальный и хребет:
Он от вершин разлился — и до недр
Немеряных, неведомых, немых;
И всякий грохотавший водопад,
И всякий клокотавший водный ток,
Дотоль завешенные плотной мглой,
Сверкали нестерпимо для зениц,
То был Гиперион. Гранитный пик
Стопою тронув, долго бог смотрел
И страшный видел край: угрюмый, злой,
В губительной представший наготе.
И пламенели завитки волос
Коротких, и огромный силуэт

Обрамили сияньем: древний Мемнон
Таким же зрится, если на закат
Глядеть, покинувши пределы Фив.
И, точно Мемнон, тягостно вздохнул
Гиперион. И длани скорбно сжал
Гиперион, молчание храня.
И вновь отчаялся всяк падший бог,
Увидев, сколь Гиперион угрюм,
И многие сочли несносным свет.
Но зыркнул на собратьев Энкелад —
И вот, покороен зову грозных глаз,
Восстал Япет. А за Япетом — Крий
И Форкий. И пошли они туда,
Где, словно башня, возвышался гость.
И на ходу ревели: "Крон!" — В ответ
Гиперион с вершины крикнул: "Крон!"
А Крон сидел близ Матери Богов —
Безрадостной, хотя среди Богов
Уже всю гремело имя: "Крон!".

КНИГА III

Титаны велий учинили гул:
Казалось, пробуждается вулкан...
Оставь их, Муза! Право же, оставь —
Тебе ли, нежной, петь о мятежах?
Твоим устам пустынная печаль
И одинокая милее грусть.
Искать недолго будешь их — зане
Скитаются по диким берегам
Немало древних свергнутых Божеств.
Дельфийской арфы трепетно коснись —
И все ветра небесные дохнут
Подобно тысячам дорийских флейт:
Восславься, Бог, дарующий стихи!
О, пусть леса оденутся в багрец,
И пусть пылают розы на кустах!
Пусть алые клубятся облака
Над морем поутру и ввечеру;

Пускай вино алеет, как рубин,
Пускай рождает пурпур всяк моллюск;
Пускай любая звучная строка
Зовется красной, — и пускай румянцем
Девичьи красит щеки поцелуй!
Наиглавнейший остров средь Киклад —
Ликуй, о Делос! — дивный край олив,
И пальм, и сребролистых тополей,
Меж коими Зефир заводит песнь, —
Ликуй! Отныне истинный герой
Поэмы — светозарный Аполлон!
Летел к изгоям Солнечный Монарх —
А что же юный делал Кифаред?
Сестру совместно с матерью дремать
Оставив на рассвете в шалаше,
Он тихий отыскал, укромный дол,
И шествовал среди приречных ив,
По ландышам, униженным росой.
И соловей замолк, и мало звезд
Уже сияло в небе. Певчий дрозд
Прочистил горло. Пробуждался Делос —
И в каждую пещеру, в каждый грот
Отчетливо струился рокот волн,
И смешивался с шелестом листвы.
И слушал Феб, и плакал. Токи слез
На золотой, — испытанный, тугой,
Зажатый в шуйце, — заструились лук.
И замер Феб: навстречу, вдоль реки,
Величественная Богиня шла,
И взгляд Богини ласков был, и строг.
И Феб, гадая, как истолковать
Подобный взгляд, напевно возгласил:
"Отколе ты? Неужто по морским
Волнам шагала семо? Или ты
Очам была незрима посейчас?
О да! Я слышал ризы этой шелест
По листьям пальм! Я, наедине
В лесу мечтая, там внимал, клянусь,
Шагам твоим — и видел, как цветы
Сникали под невидимой стопой!..

О нет! Без колебаний присягну,
Богиня: лицеизреп тебя и прежь!
Не постигаю токмо: наяву ль -
Во сне ли?" — Отвечала гостья: "Да,
Во сне - а пробудившись и восстав,
Златую лиру, драгоценный дар,
Увидел рядом, и персты пустил
По струнам — и согласью звонких струн,
Ликуя и страдая, слух вселенной
Внимал неистомленный: родилась
Мелодия впервые! Не грусти,
Не плачь: безмерный дан тебе талант —
О чем же ты горюешь? Изложи
Свои печали той, кто стерегла
Твой сон, оберегала каждый шаг —
Пока твоя младенческая пясть
Не стала дланью мощною, согнуть
Способной этот приснославный лук.
Доверься древней Власти, ветхий трон
Отринувшей, — зане звенела весть
О боге творчества, о красоте
Новорожденной!" — И ответил Феб,
И просветлел его упорный взгляд,
Когда слетело с юных божьих уст
Напевно и любовно: "Мнемозина!
Я знаю имя, да не вем, отколь.
А ты меня, Богиня, зришь насквозь,
И ты, Богиня, ведаешь сама,
Почто рыдаю... О, туман, туман —
Мертвящий, мерзкий, — застит мне глаза!
О, я ли не отыскивал причин
Своей печали? Я ли не страдал,
Не падал, и не бился, точно птах,
Лишенный крыльев? О, зачем же я
Безумствую, когда бесхозный воздух
Ласкается к стопам? Зачем же я
Ступаю на презренный, жалкий дерн?
Богиня добрая, молю — повеждь:
Ужель я в этот замкнут окоем?
Я звезды вижу! Вижу солнце, солнце!

И нежный, бледный вижу блеск луны!
О, тысячи светил! Поведай путь
К любой прекрасной, трепетной звезде —
И, лиру взявши, я порхну превыспрь,
И возбряцаю струнным серебром!
Я слышал грохот грома. Чья же власть,
И чья же пясть — какого Божества? —
Колелет небеса, пока томлюсь
В неведении семо, на берегу
Постылого родного островка?
Скажи, велящая незримой арфе
Стенать в начале и на склоне дня:
Почто скорблю среди знакомых рощ?
Молчишь, немотствуешь! — а я прочел
В очах твоих негаданный урок:
Ты — Бог, понеже умудрен зело.
Легенды, сказы, мифы, имена,
Восторг вселенский, мировая боль,
Творенье, разрушенье — вещей вихрь
Наитий горних носится в мозгу —
И мнится, что небесного вина,
Божественного н?ктара испив,
Я стал бессмертен!" — Так воскликнул Бог,
И светоносным сотворился взор,
Вперявшийся в зеницы Мнемозины.
И страшно, дико Феба сотрясло,
Эфирную обьяло жаром плоть —
Казалось, это миг предсмертных корч, —
Верней, кончины божьей, коей жар
Сопутствует, а не земной озноб:
Дано богам, оставив позади
Бессмертную, бездейственную смерть,
Скончаться к новой жизни. Юный Феб
Изнемогал; и чудилось, терзал
Власы ему свирепый ураган.
И Мнемозина руки вознесла,
Как будто жрица вещая... И вот
Воскликнул Феб, и от главы до пят
Небесным . . .

ПАДЕНИЕ ГИПЕРИОНА. СОН

ПЕСНЬ I

Раскольники в мечтах возводят рай
Для избранных счастливых; и дикарь
Гадает — на языческий манер —
О Небесах. И, право слово, жаль,
Что на папирус либо харатью
Никто из них не клал певучих строк.
Вотще мечтают, и живут, и мрут —
Поскольку лишь Поэзия вольна
Мечты в слова облечь, и тем сберечь
Воображение от черных чар
И тьмы. Зачем же смертные твердят:
"Коль не Поэт — не пой свою мечту"?
Ведь каждый, кто в душе не свинопас —
Поэт, и о мечте, познав любовь,
Поэт, коль изучил родной язык.
Моих видений и мечтаний повесть —
Пред вами; а Дикарь я, иль Поэт —
Узнается, когда усну в гробу.

Я видел небывалый строй древес:
Чинара, пальма, дуб, и сикомор,
И мирт, и бук — растенья всех широт.
И рядом был ручей: нежнейший плеск
Я слышал; и струился аромат
Недальних роз. Потом, оборотясь,
Беседку я узрел: вьюнок, и плющ,
И виноград обильно заплели
Строение сие со всех сторон,
Обрамив дверь. Вблизи порога мох
Усеивали райские плоды —
Остатки пира... Кто здесь пировал?
Праматерь Ева? Или херувим?
Плоды благоуханные в траву,
Едва почав, роняли едоки —
Плоды чудесных, неземных ветвей.
Казалось, трижды изобилья рог

Опорожился там во славу Кору,
Вернувшейся на тучные поля,
Где овцы мирно блеют. Я взалкал,
Как не алкал, пожалуй, искони.
И, утолив невероятный глад,
Возжаждал — ибо там стоял сосуд,
Наполненный прозрачайшим питьем,
Дразнивший пчел. И я, изрекши тост
За всех живущих, и за мертвецов
Бессмертных, чьи почтенны имена,
Испил. А что случилось — опишу.
Ни азиатский мак, ни эликсир,
Которым братьев потчует халиф,
Ни яд, которым сумрачный монах
Пропальвает старческий конклав,
Не прерывают столь внезапно жизнь.
Я пал на шелуху и кожуру
Плодов Эдемских, тщась преодолеть
Воздействие напитка - но вотще;
И обморок настал, и замер я,
Что соком лоз поверженный Силен.
Я крепко спал, а долго ли — Бог весть.
Но вот очнулся, ожил и вскочил,
Как встрепанный. Исчезли чудный лес,
Беседка, снедь, загадочный фиал.
Я осмотрелся. Я стоял внутри
Старинного святилища — и столь
Высок был свод, что, мнилось, облака
Под ним клубились, точно в поднебесье.
Древнейший храм! Я не припоминал
Подобных: и готический собор,
И Парфенон, и грузный зиккурат,
Наследья канувших навеки царств, —
И даже горы, что Природа-мать
Ваяла, — мельче и моложе, чем
Сей ветхий деньми сводчатый гигант.
На мраморном полу, вокруг ног моих,
Стояли чаши, и лежали ризы,
Для коих пряжей, видно, был асбест —
Иль их соткали там, где ржа и моль

Не истребляют: как белела ткань,
И как сверкало древнее шитье!
Смешались грудой подле ног моих
Одежды, пояса, кадильник, цепь,
Священные жаровни и щипцы...

И снова я смятенный взор возвел
В неизмеримый храмовый простор.
Под исполинским сводом строй колонн
В туманы шел, на север и на юг, —
В ничто. Не размыкали темных врат
Восточных встреч заре который век.
А вдалеке на западе чернел
Кумир огромный, тяжкий, точно туча,
И жертвенник у стоп его дремал;
Несчетные ступени с двух боков
Туда вели — суля предолгий труд
Решившему разведать их число.
Я двинулся на запад не спеша,
Поскольку в храмах непристойна прыть;
И подле алтаря увидел жрицу,
Священный зажигающую огонь.
В разгаре мая, коль восточный ветер
Сменится южным, иней с лепестков
Смывает быстрым радостным дождем,
А теплый воздух так отменно здрав,
Что встанешь и со смертного одра, —
И дым алтарный, чудилось, точь-в-точь
Как воздух майский был — и здрав, и свеж.
И я забыл бы тотчас обо всем,
Опричь блаженства — но от алтаря,
Из благовонной дымной пелены
Раздался голос: "Если не взойдешь
По лестнице — погибнешь, где стоишь!
Земная плоть, сестра которой — персть,
Истлеет; обнажившийся костяк
Дотла иссохнет, обратится в пыль:
Зорчайший глаз не сыщет ни клочка
Твоих останков бранных там, внизу.
Твои минуты ныне сочтены,

И жизнь иссякнет, как в часах песок;
Спасешься — коль подынешься наверх,
Покуда листья смольные горят!"
Я внял, я видел: слух и зренье, враз
Обострены, сумели оценить
И суть угрозы, и длину пути,
И предстоящий труд... Огонь еще
Горел — но вдруг пополз мертвящий хлад
По телу от ступней — и каждый член
Застыл, и, мнилось, ледяные когти
Вонзились в горло — крепки, словно сталь.
Я взвыл — и мой отчаяннейший вой
Меня же оглушил... О, если б хоть
На первую теперь взойти ступень!
Свинцов был шаг мой, тяжек, мертв - и лед
Незримый сердце мне стеснил, сковал;
Я руки сжал — и не почуял рук.
За миг до смерти ногу я преткнул
О нижнюю ступень — и хлынул ток
По жилам теплый. И взошел я ввысь:
Так Ангелы всходили древле в Рай
По лестнице. "Во имя всех святых! —
Воскликнул я, пред алтарем восстав: —
Кто есмь, коль ты спасла меня от смерти?
Кто есмь, коль смерть меня и здесь неймет?
Ведь смертным здесь глаголать — смертный грех!"
Закутанная тень рекла: "Вкусил
До срока ты погибель, и воскрес
До срока. Твой спаситель — твой испуг,
Придавший сил. Ты гибель повстречал -
И жив". — "Богиня! — рек я: — Истолкуй
Слова святые, ибо я не мудр".
"Лишь тот сюда взойдет, — сказала тень, —
Кого снедает мировая скорбь,
И кто всецело скорбью поглощен.
А теплых устроители берлог,
Бездумно коротающие дни, —
Они, войдя случайно в этот храм,
Сгниют внизу, где ты едва не сгнил".
"Но тысячи людей найдутся ведь, —

Я смело молвил, вещей жрице вняв, —
Готовых жизнь за ближнего отдать,
Постигших ужас боли мировой,
Радеющих о благе всех племен
Людских! Увидеть было б должно тут
Опричь меня — других, и очень многих".
"Меж ними нет сновидцев, - тень в ответ
Рекла, — земля влечет их чересчур,
И человек для них — венец чудес,
И голос человеческий — слаще арф.
Таким сюда являться недосуг;
А ты в сравненьи с ними слаб и мал —
Но ты пришел. И ты, и весь твой клан —
Обуза смертным. Ты мечтаешь лишь,
Но тщетно. Сколько ты похоронил
Блаженных, утешительных надежд?
А где же твой приют? Любая тварь
Ютится где-то. Человек любой
И радость в жизни ведает, и боль,
Но - только боль, иль только радость: врозь.
А ты и в счастье обречен страдать,
Мечтатель... Незаслуженная кара!
И, чтобы долю эту облегчить,
Бедняг, — таких, как ты, — впускают сплошь
И рядом в наши дивные сады
И храмы наши; оттого-то цел
Стоишь пред алтарем, и невредим".
"Я счастлив, коль моя никчемность — честь,
И не постыдна умственная хворь,
От коей стражду; речь твоя — бальзам
Целебный, и награда из наград, —
Я рек. — О, тень державная, дерзну
Просить о новой милости! Скажи:
Неужто всяк, слагающий стихи, —
Обуза смертным? Ведь поэт — ей-ей! —
Мудрец, и вестник, и духовный врач.
Я не поэт, я знаю: певчий дрозд
Не ровня сладкогласным соловьям.
Но кто же я? Ты помянула клан —
Какой же?" — И вздохнула тяжело

Загадочная тень в покровах белых,
Плывущий дым кадильный всколыхнув,
И разом голос вещий стал суров:
"Мечтатели — не твой ли это клан?
Поэт — зеркальный образ, антипод
Мечтателя. Поэт — целитель язв,
Которые мечтатель причинил".
И я невольно выкрикнул с тоской:
"О Феб! О где ты ныне, Аполлон?
О, напряги же свой разящий лук -
Иль ниспошли ползучую чуму:
Да будет всяк тобою истреблен
Бездарный стиходел и виршеплет
Никчемный, коих раздувает спесь!
Я вместе с ними сгинуть был бы рад —
Лишь дай узреть погибель рифмачей!..
О тень мудрейшая, скажи: кому
Восстановлен сей алтарь? Кому кадишь?
Кого изображает сей колосс,
Подобный туче? И поведай: кто
Сама ты? Перед кем я речь держу?"

И снова издала тягчайший вздох
Таинственная тень в покровах белых,
Плывущий дым кадильный всколыхнув,
И снова голос вещий стал суров, —
Но, мнилось, в горле жрицы плотный ком
Стоял: "О смертный! Этот храм — пустой,
Печальный, — древле пережил войну
Богов. Неизрекомо стар и сей
Кумир; покрыли тысячи борозд
Ему чело за тысячи эпох:
Се — образ Крона. Я же — Мнемозина,
И здесь алтарь заброшенный храню".
Я не сумел ответить, мой язык
Бессильно в бессловесности коснел:
Нейдет на ум величественный слог,
Когда ложится н? душу печаль.
Царила тишь, и меркли пламена
Алтарные — их было след питать.

Я осмотрелся. Рядом, на полу,
Охlepками лежал пахучий нард,
А также листьев смольных вороха.
Тревожно я на жертвенник взглянул,
На горку догорающих углей —
И вновь на листья смольные, и вновь
На жертвенник — и вдруг услышал мольвь:
"Обряд окончен... Впрочем, все равно
Вознагражу тебя за доброту.
Я силу памяти моей клянуп,
А ты — восхвалишь: сколько скорбных сцен,
Досель в моем теснящихся мозгу,
Твой смертный, слабый взор увидит въявь —
И не затмится! И не ощутишь
Ни ужаса, ни боли — только грусть".
Богиня говорила, словно мать,
На миг отринув прежний строгий тон.
И страшен стал мне вид ее одежд —
Глухих покровов, белых, точно саван;
Почудилось: под саваном — скелет.
И сердце оборвало громкий стук.
Тогда Богиня отстранила ткань
Покровов. Я узрел исчахлый лик —
Его изрыла скорбь, изъел недуг
Бессмертный, коему исхода нет:
Язвит, не убивая, эта хворь,
И смерть недостижима, как мираж,
Иль горизонт... Белей, чем первый снег,
Белей, чем лилия, был этот лик
Измученный — и, если б не глаза
Богини, я тотчас бежал бы прочь.
Глаза струили благотворный свет,
Умеренный прозрачной сенью век
Полузакрытых; сущее извне
Их не влекло, и видели едва ль
Меня глаза Богини: так луна
Сияет нам, не ведая о тех,
Кто смотрит ввысь... Коль золота зерно
Приметит ненароком рудокоп,
Он алчно поспешает промывать

Породу, и тотчас берет лоток —
Так я, слыхавши ласковый посул,
Взалкал увидеть, сколько же в мозгу
Богиня прячет неземных трагедий —
Досель под этим сводом черепным
Творящихся, испепеляя плоть
Эфирную, лия лазурный свет
Во взор, и гласу придавая звук
Такой печали. "Призрачная Память! —
Воскликнул я и пал к ее стопам: —
Я заклинаю болью древних бед,
Последним храмом, веком золотым,
И Фебом — ибо твой питомец он,
О истрадавшееся Божество,
Погибшей расы бледная Омега:
Дозволь узреть — исполни свой обет! —
Картины, что в мозгу твоём кипят!"
И вот мы встали рядом — как сосна
И можжевельовый невзрачный куст
(Я — мал, а Мнемозина — велика),
Сойдя в глубокий, мгlistый, гиблый дол,
Где свежестью не веет поутру,
Где полдней жарких нет, и звезд ночных;
Где под угрюмым пологом листвы
Маячил — так подумал я сперва —
Кумир, огромный столь же, сколь Кумир
Во храме Крона. И вожатой глас
Негромко возвестил: "Вот тут сидел
От неба отрешенный Крон". И вмиг
Восчуял я, что властью одарен
Легко, подобно богу, видеть суть
Вещей — так очертанья и размер
Земное видит око. Предо мной
Чередовались образы, уму
Непостижимые — но я напруг
Душевное чутье, дабы постичь —
И помнить вечно... Сколь безжизнен был
Недвижный воздух! Чудилось, окрест
Царит несносный летний зной, когда
Чуть-чуть колеблются метелки трав,

Но палый лист покоится, где пал.
Ручей неслышный мимо тек, журчать
Не смея, ибо рядом падший бог
Скорбел — сама Наяда в камышах
Держала хладный перст у сжатых уст.
В сыром песке следы огромных стоп
Туда лишь и вели, куда приблел
И, тяжело сев, сомлел — незряч и глух —
Изгой убогий... На песке сыром
Покоилась, недвижна, нежива,
Десная длань, утратившая скипетр.
Сомкнувши вежды, к матери-Земле
Поник челом, просил подмоги сын.

Казалось, он уснул навек. И вдруг
Чужая пясть на мощное плечо
Легла; но прежде отдан был поклон
Тому, кто стыл недвижим, глух, незряч.
И скорбные глаголы Мнемозины
Я слушал скорбно: "Зришь ли Божество,
Явившееся к падшему Царю
Сквозь дебри, дабы пробудить его?
Се — Тейя, что меж нами — всех нежней".
Суровой Мнемозине был знаком
Едва ли плач — но Тейя сострадать
Могла на чисто женский, слезный лад.
И чуткий страх в огромных был очах:
Как будто беды шли — за строем строй,
Как будто лишь передовой разъезд
Метнул стрелу, а грозный арьергард
Погибельные громы снаряжал.
Одну прижавши длань к своей груди,
Туда, где сердце смертных бьется — точно,
Бессмертной быв, испытывала боль,
Богиня выно Крона обвила
Другой рукой и, губы растворив,
Титану в ухо молвила слова —
Трубой органной грянул горный глас —
Печальные слова, что наш язык
Способен передать — хотя насколько

Бедней он, чем былая мольв богов!
"О Крон, очнись... Но, старый, сирий Царь —
Почто? Никак, увы, не ободрю;
Не возоплю: "О, вскую опочил?"
Ты от Небес отторжен, а Земля
Низложенных богов не признает,
И славный, многошумный Океан
Тебя отверг; и в воздухе седой
И ветхий бог не властелин отнюдь.
И твой же гром, во власти вражьих рук,
Обрушился на прежний твой чертог;
Дотла твоей же молнией сожжет —
Наш мир сожжет! — неловкий супостат.
И горести сдавили, как тиски,
Наш разум, и неверью — не вздохнуть.
Почий, о Крон, и далее! Вотще
Тревожу твой пустынный тяжкий сон,
И втуне ты бы очи разомкнул!
Почий, а я восплачу, павши ниц".

Июльской ночью заморожены,
Чащобы при холодном свете звезд
Недвижно дремлют, спят, не шевелясь —
А ветер лишь единожды плеснет,
И сей же час уляжется опять.
И, что случайный ветер, эта речь
Утихла. И Богиня, возрыдав,
Чело прижала к почве, чтобы шелк
Обильно рассыпавшихся волос
Укрыл стопы Титану, и согрел.
И долго, долго бысть сия чета
Недвижна, что надгробный монумент
Своей же мощи... Долго, страшно долго
Я созерцал тоскливый этот вид:
Безгласный Бог, согнувшийся к земле,
Простертая Богиня, вся в слезах...
Царила тишь. И день за днем потек,
И мнилось, целый мир исчез — опричь
Гнетущей тишины, и мглы, и трех
Огромных и недвижимых фигур.

И месяц я томился так — зане
Пылавший мозг подметил: миновать
Луна успела все четыре фазы.
И, мнилось, день за днем я сох и чах,
Теряя плоть. О, как же я молил:
Сюда, о Смерть! Явись в угрюмый дол,
И вызволи! Я жаждал перемен,
И всхлипывал, себя вотще кляня —
Покуда Крон, подъяв угрюмый взор,
Не поглядел на чуждый, жуткий край,
На сумрак и печаль окрестных мест —
И на Богиню подле стоп своих.
Как влажный запах листьев, трав, цветов
По дебрям льется, полня всяк прогал
И всякий лог — так полились во мглу
Глаголы Крона, проникая вдлинь
И вширь, втекая в каждое дупло,
И в каждый закоулок лисьих нор —
Печальны, глухи; мнилось, Крон просил:
Услышь хотя бы ты, заблудший Пан!
"Стенайте, братья: мы отлучены,
Отрешены от боголепых дел:
Не правим обращением светил,
Не пригреваем колос тучных нив —
О, как же божью сердцу изливать
Безмерную любовь? Стенайте же!
Стенайте! Ярок блеск мятежных сфер...
А путь светил рассчитан испокон,
И облака по-прежнему плывут,
И древесна цветут, и бьет волна
О брег веселый... Смерти в мире нет —
Но будет! Будет смерть! Рыдай, горюй,
Стенай, о Рея! Детища твои
Восставшие на Крона, Крона в прах
Повергли, обратили бога в тлен!
О, застенайте! Ныне я — тростник,
Колблемый ветрами! Глас мой слаб,
И сам я нынче немощен и хил!
Стенайте! Кто не стонет — пособи
Воспрянуть, победить! Мы победим,

Растопчем дерзостных — и трубный зык
Восславит нас, и грянет мирный гимн,
И вмиг зазолотятся облака;
Сольется пенье с перебором струн
Серебряным. И много новых благ
Создам на диво дочерям и сынам
Небесным!.." Он растерянно умолк,
И вновь застыл, бессилен и понур —
Так умолкает немощный старик,
Оплакавший родных... Мои глаза
И уши, мнилось, действовали врозь,
Вразлад, вразброд, враздробь и вразнойбой:
Гремел глагол — но сколь явился образ
Глаголавшего жалок! Я смотрел,
А Крон сидел уныло под шатром
Ветвей корявых. Ни единый лист
Не дрогнул. Неужели слух налгал?
Решил бы я, что Крон окаменел,
Когда б не дрожь его разверстых губ
Меж завитками белой бороды.
И, словно солнце в облачном руне,
Был виден в этих снежных завитках
Титанов лик... И Тейя поднялась,
Десницу направляя в темноту,
Зовя куда-то. И поднялся Крон,
Как бледный исполин, что, моряков
Страша, встает из волн в полночный час, —
И лес обоих вскоре поглотил.
Сказала Мнемозина: "Правят путь
К сородичам — а те средь черных скал
Страдают, познавая боль, и жуть,
И безнадежность..." Речь моей вожатой
Продолжу ли? Окончился пролог
И, может быть, читатель утомлен
Виденьем этим... Краткий перерыв
Содеем — и осмелюсь, и решусь,
И Мнемозина вновь заговорит.

ПЕСНЬ II

"О смертный, чтобы ты уразумел,
Доступной речью твой наполню слух,
Понятиями, коих ты не чужд —
Иначе ветру внял бы ты скорей,
Чей голос для тебя — пустейший шум,
Хотя легенды шепчет он лесам...
Во мрачных безднах льются реки слез!
Поверь: таких скорбей, подобных мук
Не выразишь ни речью, ни пером!
Титаны — связни, или беглецы, —
Стенают неизбежно: "Крон, спаси!"
Не прилетит, увы, ответный глас.
Из наших великанов лишь один
Еще не пал, и властвует еще —
Гиперион. И шаровидный огонь
Ему престолом служит — Богу Солнца.
Но чует Бог: беда недалека.
Страшится смертный множества примет,
А знамения горние — грозней:
Не песий вой, и не вороний грай,
Не родственник, ступивший на порог,
Когда раздался погребальный звон —
А знамения навевают страх
Гипериону. Весь его дворец,
От золотых пирамидальных веж
До бронзовых укромных галерей,
Кровавым жаром тлеет — всяк покой,
И всяк чертог соделался багров.
Оконные завесы, тучи тож —
Гремят. И в эти дни кадильный дым,
До Бога доходящий с алтарей,
Что на священных ставятся холмах,
Смердит каленой медью и свинцом
Растопленным... Когда на сонный Запад,
Нисходит Бог усталый, отсиейв, —
Не отдыхать ложится великан,
Не засыпает, внемля пенью флейт,
Но мерит, мерит он, за шагом шаг,

Длину и ширину своих палат.
А в дальних закоулках и углах
Теснятся оробелые рабы
Крылатые — так толпы горожан,
Бежавши в степь, сиротствуют, пока
Землетрясение зыблет их дома.
Сейчас, когда влачится Крон сюда
За Тейей сквозь неведомую дебрь,
Гиперион закатную зарю
Зажег, и скрылся, низойдя на Запад —
На запад поспешим..." — И сгинул мрак,
И хлынул чистый свет. И Мнемозина
Сидела предо мной. Зеркальный куб,
Сверкавший, как невиданный алмаз,
Ей был престолом. Я глядел округ,
И видел череду гигантских зал,
И семицветных арок череду,
И череду сияющих столпов...
И яростный вошел Гиперион,
И риза развевалась, точно ветр
Ее трепал — она, раскалена,
Ревела, что земной кузнечный горн —
И дрогнул всяк. А Бог шагал вперед. . .

ПРИМЕЧАНИЯ К ПОЭМЕ ДЖОНА КИТСА «ГИПЕРИОН»

Гиперион. Отрывок. Работа над этим произведением началась в конце сентября и прервалась 1 декабря 1818 года, когда скончался Том Китс (к этому времени были написаны две книги). В апреле 1819-го Джон Китс отказался от замысла и, вероятно, стал обдумывать «Падение Гипериона». По настоянию друзей, большой и полностью отшлифованный вступительный фрагмент напечатали в книге «"Ламия", "Изабелла", "Канун Святой Агнессы" и другие стихи» (1820 год).

Миф о низвержении всемирных владык, бессмертных титанов Уранидов, поднявшимися против них богами-олимпийцами, сыновьями Крона, достаточно известен любому сколько-нибудь просвещенному читателю. Это сказание — одно из наиболее смутных в античной традиции. Действие поэмы начинается немедленно после того, как боги-олимпийцы, ведумые младшим Кроновым сыном, Зевсом, одержали победу над Уранидами.

Все комментаторы отмечали, что «Гиперион» возник под заметным влиянием Мильтоновского «Потерянного Рая» — говорил об этом и сам автор. Тем не менее, внимательный анализ текста позволяет предполагать, что на самом деле перед нами — случай то ли вестничества (довольно родственного Мильтоновскому), то ли пробуждавшейся (должно быть, незаметно для Китса) глубинной, хотя и смутной, памяти о невообразимо давнем воплощении в иных мировых слоях, то ли оба этих случая сразу. Обосновывать подобное предположение — значило бы непомерно расширять комментарий; однако читатель, раскрывавший написанную Даниилом Андреевым «Розу Мира» и — в частности, — помнящий, что говорится там о человечестве титанов, способен и волен строить самостоятельные догадки.

По Гесиоду, всех Уранидов — двенадцать, а именно: титаны Крон, Кой, Крий, Океан, Япет, Гиперион, и титаниды Рея, Фемида, Мнемозина, Тейя, Фойба и Тефида.

Книга I

...Иксиона колесо / Остановила бы она перстом. — Титан Иксион вождедел к сестре и супруге Зевса, олимпийской богине Гере. Поддавшись обману, Иксион овладел вместо Геры ее облачным

подобием, Нефелой, которая после этого соития понесла и породила племя кентавров. Иксион же, низверженный Зевсом в Тартар, оказался прикован к огромному, пылающему, безостановочно вращающемуся колесу.

О Хаос новый! Где ты?.. — Низложенный Крон полагает себя (или действительно считается в поэме) создателем вселенной.

...И объяла грожь / Трех богов мятежных — т. е., Зевса, Посейдона и Плутона, Кроновых сыновей, разделивших меж собою завоеванные владения.

Шаровидный огонь — солнце: Гиперион — солнечный бог.

Колюры — астрономическое понятие, обозначающее два больших круга небесной сферы, пересекающихся под прямыми углами у полюсов.

Нагур — точка небесной сферы, противоположная *зениту*.

Книга II

Рея — также Кибела; она же *Матерь Богов*. Супруга Крона.

Терзались Кой, и Гиг, и Бриарей... — согласно древнегреческой традиции, поверженные титаны стали узниками Тартара, глубочайшего преисподнего слоя. Согласно той же традиции, Бриарей, Гиг и упоминаемый ниже Котт вовсе не принадлежали к числу побежденных — напротив, они были сторукими чудовищами, «гекатонхейрами», которые сначала помогли Зевсу выиграть битву с Уранидами, а впоследствии сторожили заточенных в Тартаре исполинов.

Порфирион, и Скорбий, и Тифон... — Порфирион, так же, как и упоминаемый далее *Энкалаг*, обычно титанами не считаются. Имя Скорбий (*Dolor*) несомненно придумано самим Китсом. Тифон — по Гесиоду, не-человекообразное чудовище, рожденное Геей-Землей и Тартаром.

Мнемозина — титанида, богиня памяти, мать девяти Муз.

Фойба — сестра и жена титана *Коя*. Богиня луны. Транскрипция имени выбрана согласно книге «МИФ ОЛОГИЯ ГРЕКОВЪ И РИМЛЯНЪ. Составилъ Д-ръ Отто Зеemannъ» (Москва, 1893), во избежание путаницы с *Фебой-Артемидой*, сестрой *Аполлона-Феба* и дочерью *Лето* (*Латоны*).

Камней священных, гревних кельтских глыб... — Имеется в виду общеизвестный *Стонхендж*, или похожее на него «друидическое святилище» подле *Каслри*, описываемое поэтом в послании к *Тому Китсу* от 29 июня 1818 г.

...Гигантский Каф — придуманный *Джоном Китсом* родитель *Азии*. Британские комментаторы возводят имя *Кафа* к названию вымышленной горы из современных *Китсу* развлекательных «восточных» романов. Корень, видимо, тот же, что у слов «кафр» и «кафар» — т. е., «черный».

...Метал он горы во второй войне... — вторая война: так называемая *Гигантомахия*. Гиганты, порожденные древними титанами, вступили в борьбу с олимпийцами. «Уже в древние времена титанов и гигантов спутали» (*Я. Голосовкер*, «Сказания о титанах». М., 1955. Стр. 268).

Форкий — «*Форкий Старший*, древнейший морской титан, муж *Пучины-Кету*, отец *Горгон* и *Грай*» (там же, стр. 275).

Опс — римская богиня плодородия, богатой жатвы, посевов. Тождественна *Рее-Кибеле*.

...Бежали в обликах зверей и птиц. — По преданию, во время *Гигантомахии* боги бежали с *Олимпа* «в обликах зверей и птиц». Некоторые из беглецов очутились на египетских землях, положив начало тамошним териоморфным культам.

...Древний Мемнон... — *Мемнон*: сын утренней зари, *Эос*. Огромное каменное изваяние фараона *Аменхтепа III*, расположенное подле египетских *Фив*, удивленные пришельцы-эллины прозвали когда-то *Мемноном*, ибо статуя отчетливо стенает и вздыхает на утренней заре.

Матерь Богов — см. *Рея*.

Книга III

Киклады — кольцеобразный эгейский архипелаг. Его геометрическим центром служит остров *Делос*, на котором *Лето* родила *Феба* и *Артемиду*.

Сестру совместно с матерью гремать... — см. *Фойба*.

«*Отколе ты?..*» — *Джон Китс* говорил *Вудхаузу* (*Woodhouse*), своему другу и биографу, что речи *Аполлона* «пришли, точно по волшебству», «казались чем-то врученным свыше».

«*Доверься гревней Власти, ветхий трон / Отринувшей...*» — *Мнемозина* покинула остальных титанов и стала наставницей *Аполлона*.

ПРИМЕЧАНИЯ К ПОЭМЕ ДЖОНА КИТСА «ПАДЕНИЕ ГИПЕРИОНА»

Падение Гипериона. Работать над поэмой *Китс* начал в середине июля 1819 года, и прервал работу примерно 21 сентября того же года — хотя, возможно, и продолжал, по выражению британских исследователей, «ковыряться» в тексте и после этого.

Свет поэма увидела только в 1856 году, под заглавием «Другая версия *Китсова* “Гипериона”». Те же британцы утверждают, будто *Китс* писал под явным влиянием *Данте Алигьери* — это их неотъемлемое право, однако разделить подобное суждение трудно. Читая поэму внимательно и непредвзято, склоняешься к выводу: речь надлежит вести не о сознательном подражании *Данте*, а скорее об уже упоминавшемся в примечаниях к поэме «Гиперион» поэтическом вестничестве.

Английский комментарий зачастую гласит: «294-й стих. С этой строки начинается первая версия “Гипериона”». Утверждение сие, — как ни поразительно! — кажется, стало аксиомой даже на британской почве, а на иностранной тем более принималось на веру и повторялось — по крайности, не опровергалось, — многими филологами. В действительности же, после 294-го стиха начинается своеобразная «чересполосица»: заимствованные из «Гипериона» фрагменты,

сплошь и рядом филигранно измененные, отредактированные автором, перемежаются новыми, обширными вставками.

Кропотливая текстовая работа, проделанная Джоном Китсом, воспроизводится со всей доступной тщательностью в предлагаемом полном переводе «Падения Гипериона».

Песнь I

...Мох / Усеивали райские плоды... — ср. с описанием пиршества, приготовленного Евой для небесного гостя, Архангела Рафаила («Потерянный Рай», кн. V).

Кора — или Персефона, дочь Зевса и Деметры, похищенная владыкой подземного царства Аидом и сделавшаяся его супругой. Согласно мифу, на восемь месяцев в году супруг отпускает Кору погостить у матери. Тогда на землю возвращаются плодородие и тепло. *Изобилья рог* — атрибут богини Деметры, упоминаемый также в поэме «Ламия» (часть вторая, описание пиршества).

Иль их соткали там, где ржа и моль / Не истребляют... — ср. Матф., VI; 19–20: «Не собирайте себе сокровищ на земле, где моль и ржа истребляют и где воры подкапывают и крадут; / Но собирайте себе сокровища на небе, где ни моль, ни ржа не истребляет и где воры не подкапывают и не крадут».

...Но вдруг пополз мертвящий хлад / По телу от ступней... — ср. с подобным же описанием в поэме «Гиперион».

Иль ниспошли ползучую чуму... — «...с одной стороны, Аполлон является борцом против всякого зла и всего нечистого... с другой стороны, древние же предания представляли его страшным богом смерти, посылающим заразы и поражающим своими далеко разящими стрелами людей и животных» («Мифология греков и римлян». Составил Д.-р Отто Зеemann. Москва, 1893. Стр. 32).

Песнь II

«О смертный, чтобы ты уразумел...» — ср. со словами Архангела Рафаила («Потерянный Рай», кн. V):

«А то, что Человеку не постичь,
Я разъясню, духовное сравнив
С телесным; ведь возможно, что Земля
Лишь тень Небес, и то, что там и здесь
Вершится, больше сходства меж собой
Оказывает, чем сдается вам».

(Перевод Арк. Штейнберга)

(Примечания составил Сергей Александровский)

José Marty
(1853–1895)

Хосе Марти

Переклад з іспанської
Сергій Александровський

Из книги «Простые стихи»

VII

Арагон! Ему по праву
В сердце угол отведен:
Там блистает Арагон,
Доблестно стяжавший славу.

Повторяю вновь и вновь:
В дни, когда мне было туго,
Там себе нашел я друга,
Там сыскал свою любовь.

Там, среди ласковых долин,
Бой кипел в былые годы:
В битву именем свободы
Все стремились, как один.

Коль правитель и судья
Притесняют арагонца, —
Сын полуденного солнца
Гибнет, сжав приклад ружья.

Край, укрытый желтой пылью!
Я люблю сию страну:
Эбро темную волну,
И Ланузу, и Падилью.
Чту кубинца, если он
Восстает на властелина;
Чту мятежный Арагон —
Власть одна, и месть едина.

Я люблю прохладный двор,
И замшелые ступени;
Старого погоста тени,
И таинственный собор.

Да! — страны прекрасней нет!
Край испанца, земли мавра...
Там расцвел под сенью лавра
Дней моих недолгий цвет.

Х

А душа моя пустынна,
И больна по вечерам!
Нынче бал. Предстанет нам
Андалузка-балерина.

Тротуар, подъезд, порог.
Флаг — убрать почли за благо.
И прекрасно: возле флага
Пребывать бы я не смог.

Вот она! Явилась ныне
Недоступна и бледна.
Андалузка ли она?
Нет, она сродни богине!

И, подобно матадору,
Зыблет алый плащ рукой;
И похожа на левкой,
Коему сомбреро — впору.

В ней — полуденная нега,
В ней — капризная любовь;
И чернее смоли бровь,
И чело белее снега.

Струны стонут, меркнет свет,
И она колеблет руку
В лад лихому перестуку
Андалузских кастаньет.

Вызов на ее челе!
И, вздымая то и дело
Юбки, мчит плясунья смело,
И кружится в полумгле.

Каблучками без конца
Бьет, колотит о подмостки —
Словно под ногой не доски,
А влюбленные сердца.

И ресницы, трепеща,
Бешеным полны призывом,
И манит она извивом
Матадорского плаща.

Выгибается всем телом,
И возносится в прыжке,
И стремится налегке,
Сбросив плащ движеньем смелым.

Тело выгнуто, как лук;
Губы, алые, как розы,
Ласковой полны угрозы;
Медленно стучит каблук.

Прервалось мельканье ног,
Алые погасли блески;
И покинула подмостки,
И растаяла, как вздох.

Отплясала балерина,
Незабвенно хороша...
Поспешим домой, душа!
А душа моя — пустынна.

XXIII

Свету приобщусь и благу
За плитой гробовой;
Пусть угаснувшее тело
Свежей уберут листвою.
Не в тени позорной лягу,
Ибо не был подлецом:
Смело живший, сгину смело,
К солнцу обратясь лицом!

XXV

В беззаботный светлый час
Вспоминаю зачастую

Канарейку золотую
С бусинками черных глаз!

Без отчизны, сир и наг
Я умру, — но без владыки.
На могилу же гвоздики
Положите мне — и флаг!

XXVII

Враг насытился вполне:
Встал пожар над каждым домом;
Город полн ружейным громом
При тропической луне.

Никому не быть живым,
Если в дом вошел испанец!
Как угрюмый темный глянец,
Стынет кровь по мостовым.

Но средь выстрелов теперь
Мчит проворная карета,
И задолго до рассвета
Женщина стучится в дверь.

Дверь пытались разломать
Сотней выстрелов; и дама
Все стучит в нее упрямо:
Это сына ищет мать.

На пороге ста смертей
Стали воины Гаваны;
Сняли шляпы, скрыли раны
Перед матерью моей.

Как безумная, она
Обняла меня... Сказала:
«Поспешим же! Ночь настала,
А сестра совсем одна...»

XXIX

Короля любить веля, —
Даже в раме, на картине, —
Мальшца убили ныне
По приказу короля.

Короля почтить веля,
Всем велят забыть ребенка, —
И поет его сестренка
Пред портретом короля!

XXXVIII

О тиране? Про тирана
Все скажи! И совлеки
Взмахом яростной руки
Маску с гнусного тирана!

О коварстве? О коварстве,
Об исчадьи зла и лжи,
Все промолви! Все скажи
О тиране и коварстве!

А о женщине? Страшней
Яд ее — любого яда!
Но пятнать себя не надо,
Скверно говоря о ней.

Ogden Nash
(1902–1971)

Огден Нэш

Переклад з англійської
Ігор Ільїн

Неподражаемый "бестиарий"
Огдена Нэша

В 1930 году, когда "перманентное процветание", обещанное президентом Гербертом Гувером, начало оборачиваться для Америки великой депрессией, журнал "Нью-Йоркер" (на ту пору более юмористический, нежели "толстый и серьезный") опубликовал первую подборку стихов уже немолодого клерка Фредерика Огдена Нэша. Журнал рисковал — и не только потому, что автор был неизвестен. Дело в том, что: а) его стихи не были похожи на "нормальные" из-за невероятной длины строк;

б) они не вписывались ни в один стихотворный размер;

в) в угоду рифме автор приносил в жертву любые правила грамматики и орфографии.

К тому же стихи пестрели газетными штампами вперемешку со сленгом, а наукообразная латынь соседствовала со множеством скрытых цитат. Но вопреки, а может быть, и благодаря своей непохожести ни на что другое, стихи Нэша запоминались, цитировались и растаскивались по речам политическими деятелями. Рисковал и автор, когда несколько лет спустя оставил "деловую карьеру" и стал, что называется "free lancer", то есть, "вольной птицей". Затем его приняли в штат "Нью-Йоркера", и в дальнейшем уже стало невозможным представить журнал без него.

Не кто иной, как Нэш, еще не ведая о пресловутой "политической корректности", которая охватит США в конце 90-х, уже предлагал изменить название известной повести Хемингуэя на "Гражданин пожилого возраста и море", тем самым проторив путь для Джеймса Гарднера с его "политически корректными" сказками. И пусть Огден Нэш занимался еще многим — писал сценарии, рецензии и даже либретто мюзикла "Прикосновение Венеры", главным для него оставалась поэзия. Он с "небрежной легкостью" рифмовал: "Улисс без Пенелопы — как лев без антилопы" или "Сегодня он скромно сидит на горшочке, а завтра попросит руки моей дочки". В 1944 году "Карманный Огден Нэш" стал бестселлером, что для поэтического сборника в Америке было

делом неслыханным. Умер он в Балтиморе 19 мая 1971 года, оставив после себя более трех десятков книг, любимых по обе стороны Атлантики.

Нэшу, как утверждают поляки, очень повезло с читателями в Польше, где в течение многих лет на страницах журнала "Пшекруй" его переводил Людвик Ежи Корн. Перевести Нэша на русский собирался К.И. Чуковский, но не успел. Впервые Нэш "заговорил по-русски" благодаря Ирине Комаровой в журнале "Новый мир" в 1963 году. Она же представила русскоязычной публике большинство переводов "широкоформатного" Нэша. Но одним из первых, кто замахнулся на "практически непереводаемый" "бестиарий" (живой уголок) поэта, был харьковчанин Вадим Левин. Именно ему с благодарностью за годы ученичества и посвящает свой труд переводчик.

Зооуголок

Glossina Morsitans
Or the Tsetse

Aunt Betsy was fixing to change her will,
And would have left us out in the chill.
A Glossina morsitans bit Aunt Betsy.
Tsk, tsk, tsetse.

Glossina Morsitans
(или какая муха укусила жадную
и противную тетю Бетси,
миллионершу)

Тетя — бука, тете — бяка;
Тетя — с вавой на лице.
Мушка — душка, мушка — цаца,
То есть, не цаца, а...

The Cobra

This creature fills its mouth with venom
And walks upon its duodenum.
He who attempts to tease the cobra
Is soon a sadder he, and sobra.

Кобра

Несчастливая кобра — без ног, как известно,
Ползет на кишке на двенадцатиперстной!
Но если ты мальчик хороший и добрый,
То ты издеваться не станешь над коброй!

The Canary

The song of canaries
Never varies,
And when they're moulting
The're pretty revolting.

Канарейки

Трещат на рейке канарейки,
Как две соседки на скамейке,
И думать мне мешают! Кстати,
Вам стих о канарейках? — Натё!

The Wasp

The wasp and all his family
I look upon as a major calamity
He throws open his nest with
prodigality
But I distrust his WASPitality.

Осы

(Это стишок для тех, кто еще не знает, что такое осы, то есть для самых маленьких. Поэтому его нужно рассказывать немножко сепеляво и можно даже без «р»)

Не з-заз-зываюте, ОСы, блОСьте -
Насли ОСла ходить к вам в ОСти!
Тот, кто уже бывал у ОС,
Не мозет вспоминать без слЬОС
О том, какое з это свинство —
ОСиное ОСеплиимство!

О издевательство природы!
Все как одна они — уроды!
И вот, стыдась нескромных глаз,
Они скрываются от нас
В траве, и в яблоке, и в груше,
А мы их давим, травим, душим!
Мы их изводим до конца!
...Но ни обидного словца,
Ни «чик-чирик», ни «кукареку»
Они не скажут человеку!

The Stork

From long descriptions I have heard
I guess this creature is a bird.
I've nothing else of him to say,
Except I wish he'd go away.

Аист

(А это стишок, наоборот, для взрослых. Поэтому в нем так много непонятных слов. Читать его лучше шепотом, когда дети уже спят и можно смело произносить все шипящие).

И ножки как спицы. И нос длинноват,
И modus vivendi весьма странноват!
Но дело не в модусе — дело все в том,
КАКИЕ ПОДАРКИ приносит он
в дом!

The Lion

Oh, weep for Mr. and Mrs. Bryan!
For he was eaten by a lion;
Following which, the lion's lioness
Up and swallowed Bryan's Bryaness.

Лев

Гулял с поэтессой по лесу поэт.
Но лев поэтессу унес на обед!
Поэт не остался один среди леса —
Его унесла сердобольная львесса!

The Mules.

In the world of mules
There are no rules.

Ослы

.....?
.....?!
.....!.....!.....!!
.....!.....!!.....!
Постскриптум: На ослов
Не тратят слов.

The Caterpillar

I find among the poems of Shiller
No mention of the caterpillar,
Nor can I find one anywhere
In Petrarch or in Baudelaire,
So here I sit in extra session
To give my personal impression.
The caterpillar as it's called,
Is often hairy, seldom bald,
It looks as if it never shaves;
When as it walks it walks in waves;
And from the cradle to the chrysalis
It's utterly speechless, sonless,
whistless.

Гусеница

Сколь плодовит был Казанова,
Но в ста томах о Ней — ни слова!
Бодлер с Петраркой, Шиллер
с Шелли —
Все упустили, просмотрели
Такую тему! Аж сомне...
Ну, что ж! Придется, видно, мне!
Знавал я гусениц немало:
Вот только что одна упала
Мне на жилет
(Ее уж нет).
Прискорбно, но не в этом дело —
А в том, что тема наболела!

The Duck

Behold the duck
It does not cluck
A cluck it lacks
It quacks.
It is especially fond
Of a puddle or pound
When it dines or sups
Its bottom ups.

Утята

Утята есть утята, и те, кто ест утят,
Наверно, об утятах побольше знать
хотят.
Утята любят воду, и, если рядом пруд,
В любую непогоду утята в воду пруд.
Но если пруд неблизко, корыто иль
ушат,
Ведро, бадья и миска — утеха для
утят
Тут и ежу понятно: в отличие от кур,
Не могут жить утята без водных
процедур!
И вот вам вид на лужу: куда
не кинешь взгляд,
Одни хвосты наружу. А чьи
хвосты? Утят!

The Camel
The camel has a single hump;
The dromedary, two;
Or else the order way around.
I'm never sure. Are you?

Верблюд
Не может верблюд сосчитать,
Одногорбый он или двугорбый.
И, сплюнув, выходит гулять,
Невежеством собственным гордый!

The Termite
Some primal termite knocked on wood
And tasted it, and found it good,
And that is why your Cousin May
Fell through the parlor floor today.

Термит
С древнейших времен и поныне
термит
Жует древесину — и тем знаменит!
... Об этом напомнил мне случай
с кузиной,
Попавшей в подвал сквозь паркет из
гостиной...

The Octopus
Tell me, O octopus, I begs.
Is those things arms or is they legs
I marvel at thee, O octopus,
If I were thou; I'd call me us.

Осьминог
На дне осьминог обитает морском,
Четыре двунога живут в нем одном.
- Эй, кто там за камнем?! —
Корректен и строг,
Оне отвечают: «То — Мы,
Осьминог!»

The Shrew
Strange as it seems, the smallest
mammal
Is the shrew, and not the camel.
And that is all I ever knew
Or wish to know about the shrew.

Землеройка
Тут мне подсказали товарищи
знающие,
Что С-А-А-Амое маленькое
млекопитающее —
землеройка, а не ВЕРБЛЮД.
Этим она и славится, за это ее
и чтут.

The Cow
The cow is of the bovine ilk;
One end is moo; the other milk.

Корова
(корова — не рева)
Корова не бездельница, не зря траву
жует —
Она мычит, и телится, и молоко дает.

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781)

EPIGRAMME

Переклад з німецької Ігор Ільїн

Из Готхольда Эфраима Лессинга

Die Ewigkeit gewisser Gedichte
Verse, wie sie Bassus schreibt,
Werden unvergänglich bleiben: –
Weil dergleichen zeug zu schreibein,
Stets ein Stumper ubrigbleibt.

Поэту Б...о «нетленности» его поэзии
Войдет во все литературы,
Затронет тысячи сердец
Неподражаемой халтуры
Непревзойденный образец!

Der Schuster Franz
Es hat der Schuster Franz zum dichter
sich entzuckt.
Was er als Schuster tat, das tut er noch:
er flickt.

Графоману
Насколько поэт он в сапожных
делах,
Настолько сапожник в поэзии.
Поэтов - сапожников хватит и так —
Хороший сапожник полезнее!

Auf die Katze des Petrarch
Warum der Dichter Hadrian
Die Katzen so besondres leidn kann?
Das last sich leicht ermessen!
Das seine Verse nicht die Mause
fressen.

Критический отзыв на книгу стихов
Поэт закончил труд. За труд берутся
мышы.
И пусть в оценках крут, Их труд
ценю я выше!
...Напрасно был я грозен!
Произошла беда!
Поэт писать не бросил — поэт купил
кота...

Auf den Bav
Ein schlechter Dichter Bav? Ein
shlechter Dichter: nein!
Denn der muss wenigstens ein gutter
Reimer sein.

Г-ну Б.../который мнит себя поэтом/
Кому поэзия забава, тот на поэзию
плюет.
Кто выше Слова ставит Славу,
тот не поэт, а рифмоплет.

Auf den Kauz

Wer sagt, das Meister Kauz Satiren auf
mich schreibt?
Wer nennt geschrieben das, was
ungelesen bleibt?

Литературному злопыхателю

Злобный малый мастер Кауц на меня
сатиры строчит.
Мне обидно даже стало! - Их никто
читать не хочет!

An den Herrn D*

Dein Epigramm, o D*, ist fein!
Es hat mich trefflich durchgezogen,
Und ist, vollkommen schon zu sein,
Erstunken und erlogen.

О поэтической достоверности

Твоя эпиграмма достойна похвал:
Она и остра и написана живо.
Но слишком она злоречива и лжива!
И тем уложила меня наповал.

Auf einen adligen Dummkopf

Das nenn ich einen Edelmann!
Sein UR- UR- UR- UR- Alterahn
War alter einen Tag als unser aller Ahn.

Дворянину, который кичился своим происхождением

Генеалогия упряма — древнее рода
в мире нет:
Блаженной памяти Адама родил его
пра-пра-прадед.

Der Blinde

Niemanden kann ich sehn, auch mich
sieht niemand an:
Wie viele Blinde she ich armer, blinder
Mann.

Слепому нищему

Скупец, повеса, плут, купец,
Школяр, мудрец, придворный
льстец,
Монах, пропойца, мот, меняла —
Не видят, что сидит слепец.
Да — да, слепец, слепцов немало,
Не ты последний наконец!

Der Schwur

Ich schwüre Lalagen. das sonder ihre
Kysse
Kein künigliches Gльck mein Leben
mir versьse.
Dies schwür ich ihr im Ernst, wofern sie
sich ergibt,
Und schwür es ihr im Schery, wofern sie
mich nicht leibt.

Фрау***

«Богатствам всей земли и тайнам
всей природы
Не заменить тебя, одной на целый
свет», -
Я говорю шутя, когда она приходит,
И думаю всерьез, когда ее все нет...

Die Sinngedichte an den Leser

Wer word nicht einen Klopstock loben.
Doch wird ihn jeder lesen? – Nein.
Wir wollen weniger erhoben
Und fleisiger gelesen sein.

На Фридриха Клопштока

Немало почитателей, но вовсе нет
читателей!
Какой же смысл в почтении, когда
нет смысла в чтении?

Bavs Gast

Sooft Kodyll mich sieht zu Baven
schmausen gehen,
Beneidet mich Kodyll. Der Tor!
Das Mahl bei Baven kommt mir teuer
gnug zu stehen:
Er liest mir seine Verse vor.

В гостях

Ах, не зови меня, глупец, к поэту Б...
на холодец:
Я побывал вчера — благодарю
покорно.
Пока мы ждали потроха, он прочитал
мне два стиха...
Я не дождался потрохов. Но сыт по
горло!

Auf einen Brand zu**

Ein Hurenhaus geriet um Mitternacht
in Brand.
Schnell sprang, zum Loschen oder
Retten,
Ein Dutzend Monche von den Betten.
Wo waren die? Sie waren — bei der
Hand.
Ein Hurenhaus geriet in Brand.
Die Ewigkeit gewisser Gedichte

Монахам монастырям...

Спасенье грешных ваш удел. Как раз
на той неделе
Весьма греховный дом горел —
возник пожар в борделе.
Спасая грешные тела (не словом,
а на деле!)
Отцы святые, вы едва в Геенне не
сгорели.
Вы были первыми в огне! Нельзя же
в самом деле
Последним быть в такой пожар,
когда ты спишь в борделе.

Abschied an den Leser

Wenn du von allem dem, was diese
Bldtter fьlt,
Mein Leser, nichts des Dankes wert
gefunden,
So sei mir wenigstens fьr das
verbunden,
Was ich zurьckbehielt.

Прощание с читателем

/Надпись на книге эпиграмм/
Пускай ты здесь себя узнал —
Не забывай, браня поэта,
Что я Не ВСЕ еще сказал! —
И благодарен будь за это.

**Clive Staples Lewis
(1898–1963)
The Chronicles of Narnia**

**Клайв Стейплз Льюїс
Фрагменти з «Хронік Нарнії»**

**З англійської переклав
Ігор Ільїн**

Від перекладача

Злоключения принца в России

It is absolutely relative.
C.S.Lewis (Studies in Words)

Когда работа над переводом «Принца Каспиана» (по заказу издательства «Паритет», Харьков) близилась к завершению, судьба нанесла переводчику (так, по крайней мере, показалось в тот момент) сокрушительный удар в виде белоснежного глянцевого тома изд-ва «Космополис», Москва, 1991г. Впрочем, отчаиваться было некогда, как некогда было и заглядывать в другие переводы — уже подходил срок сдачи. По независимым от переводчика причинам изд-во «Паритет» прекратило свое существование, успев опубликовать только две части «Хроник Нарнии» Льюиса*. А месяцы спустя книжный рынок был наводнен карманными, подарочными, иллюстрированными (и не очень) изданиями Льюиса в том же переводе от «Космополис». Тогда-то я и услышал мнение знакомого книгодея, что как детский писатель Льюис не удался. Своим детям, во всяком случае, он готов предложить классика лишь в качестве снотворного; правда, возникает подозрение, что дочитать эту книгу до конца жизни им вряд ли удастся. Слишком большое разочарование после «Племянника чародея», коего он во время оно ухитрился прочитать еще в «самиздате» в переводе Н.Л.Трауберг и о котором сохранил приятные воспоминания, пояснил он. Мы слегка повздорили, пока

* К. С. Льюис «Покоритель зари»(перевод И.Ильина, В. Ластивняка) и «Серебряный трон» (А.Кальниченко, В. Евменов) изд-во «Паритет», Харьков. 1993

не выяснилось, что мы спорим о разных книгах. Поскольку я ссылался на оригинал, а он — на перевод. Нам показалось разумным отложить спор до изучения документальной аргументации сторон. Знакомый взял займы оригинал, а мне попал в руки упомянутый глянцевый перевод.

Что ж, моего знакомого, избалованного Мильном (в переводе, извините, в пересказе, Б.Заходера); «Аней» В. Набокова и «Алисой» Н. Демуровой, «Снарком» Г. Кружкова, «нонсенсами» С. Таска и многим-многом другим, можно понять. Ибо ни в одном из вышеназванных переводов не встретишь, к примеру, такого причастного оборота: «Своими бабьими советами (шарахающимися от правильного, единственно благоразумного решения), вы добьетесь противоположного своей цели» (356).* Не знаю уж как дети — не всякий взрослый сумеет произнести его без запинки, тем более что «шарахающиеся советы» уж больно необычный перенесенный эпитет. «Перед Люси промелькнули прекрасные боги и богини, склоняющиеся перед Львом; через мгновение они снова стали деревьями, еще склоняясь» (335). «Они тащились (остановившись у первого же ручья, чтобы вымыть сильно нуждавшиеся в этом руки), пока не взошло солнце»(326).

«Не может в детской литературе быть «-вшей» и «-щей», — утверждал на своих семинарах В.А.Левин. «В противном случае, — добавим мы, — «тащиться» доведется не только героям... «Грязные свертки с медвежьим мясом, показавшиеся бы отвратительными любому, кто провел день в четырех стенах», «с развевающимися вокруг лица волосами»; «Она бросилась к нему даже не задумавшись о том, был ли он настроен дружелюбно» и т.д. *ad infinitum*. Причастия постоянно губят перевод, и не только потому, что в английском они читаются и произносятся легче, но и потому, что порой их нет... в оригинале. «Но Глозиль остановился, чтобы ударить своего короля, лежащего мертвым» (361). «But Glozelle stopped to stab his own King dead where he lay». У внимательного читателя (а таковым, в частности, является мой знакомый) возникает закономерный вопрос: если не подлый Глозиль убил короля, то кто ж это сделал? Неужели Питер?! Ответа нет (в русском переводе). Дотошный читатель тут же замечает еще одну несуразницу: «...прошептал он, убирая лезвие в ножны». Это в разгар битвы?! Ответ ищи в оригинале: «as the blade went home» («клинок поразил цель»). «Whodunnit» благополучно разрешен:

* Здесь и далее, кроме специально оговоренных случаев, номера страниц приводятся по изданию: Клайв Стэйплз ЛЬЮИС «Хроники Нарнии». Москва. Космополис. 1991

убийца — Глозиль. Это от его руки пал тиран Мираз. И не такой уж он, с позволения сказать, христианин, этот Глозиль, чтобы прятать меч в ножны, когда вокруг кипит сражение.

Кроме многочисленных причастий и смысловых галлюцинаций, нашего привередливого визави, доктора химических наук, знатока классической музыки и любителя поэзии, раздражает фонетика таких фраз, как: «Подойди сюда, сын земли, подойди СЮДА!» - последнее слово было уже настоящим рычанием (341). Прорычать английское «HERE» возможно, но «СЮДА» — туда-сюда не получается. «Замолчите! — голос Аслана был близок к рычанию!» («близок к» — ближе к заиканию).

Для детской сказки очень натуралистично звучат такие обороты, как «Холм Мертвого Человека», «Скакун [конь — прим. И.И.] был возбужден»(298); «Освежимся! Освежимся!»(343) (эвфемизм для похода в туалет, что ли?), а призыв «Не надо бояться старой женщины», (346) и вовсе отдает порнографией. В сказке же, хотя бы в силу конвенций жанра, ожидаешь стариков да старух или даже старушек (если они хорошие и добрые). По той же причине не хотелось бы, чтобы в сказке кого-то обижали словом «скотина» или «мерзкая тварь» (право же, английское «brute» не такое обидное); и лишь готовый к дополнительным комментариям родитель рискнет прочитать ребенку фразу: «Экий замаскированный комплимент!(332)... — Хорошо замаскированный!» (там же), так что избежать пояснений, что такое «комплимент», «замаскированный» и почему комплимент должен быть «замаскирован», не удастся. Одно успокаивает: в оригинале это «blessing in disguise», то есть, что поначалу казалось плохо, в конце обернулось к лучшему. «Путешествие через зеркальный залив было наилучшим вариантом»(331). Кто готов объяснить ребенку слово «вариант»? Сам Льюис не готов: «The Glasswater route has turned out for the best» — видимо, «вариант», даже «наилучший», для сказки такой же канцелярит, по выражению К.Чуковского, как и «замаскированный комплимент». Канцеляритом отмечены и такие переводческие «находки» как: «предпочли есть на ужин яблоки» («even a supper of apples seemed better») или «зачем *ограничиваться* деревьями и источниками»(307, курсив наш) — сентенция тем более удивительная, что, будучи труднопроизносимой даже для образованного взрослого, вложена в уста неграмотного гнома (ср. с чеканным слогом Льюиса: «Why stop at Trees and Waters?»). Зато уж только интерференцией английского можно объяснить такие невнятицы как «Тут она оказалась среди них»(333); «Откуда-то из глубины Аслана

возник слабый намек на рычание» (334); «Ты хочешь, чтобы я это сделала?»(335); «Я знаю, что Люси может оказаться права, но ничем не могу помочь»(329); «Она ненавидела убивать кого бы то ни было» (325)(«She hated killing things»), хотя здесь можно и поспорить: английская фраза куда менее драматична, хотя бы в силу того, что «things» более неодушевленно, чем «кого бы то ни было», а «kill», так же, как и «hate», менее экспрессивно, чем в русском.

С другой стороны, доверчивый читатель, весьма вероятно, вздохнет да махнет рукой: так, небось, в оригинале, а переводчик, он... что: слово за слово, честно перевел, с него и взятки гладки. Нашего знакомого, однако, «доверчивым» не назовешь. Он, видите ли, ученый, автор статей и учебников, и привык к тому, чтобы словам было тесно... Ему, видите ли, претит оценочная лексика, особенно эмотивные эпитеты... Если кто-то *плотно* позавтракал, это вопросов не вызывает: по крайней мере еды было много и человек сыт; а если позавтракал *прекрасно*, то хочется узнать чем; глядишь — рецептик выведать; а может, коллектив был приятен или музыка играла особо пищеварительная, или, на крайний случай, от радостных новостей аппетит проснулся... «Поэтому, — говаривал он, — если соловей «залился *великолепной* трелью»(323) [курсив — наш], мне бы хотелось для начала взглянуть на партитуру, сравнить с Алябьевской, затем прослушать вокал, а затем уже самому делать выводы. В мою эстетику не укладываются такие понятия, как: «наконец наступила *отвратительная* ночь, хуже которой не бывает»(312); «со скользкими камнями и *противными* лужами в расселинах»; «*Ужасно*, — заметил Трамп» (325) «Мне пришла в голову *ужасная* мысль» (там же); «Как *чужесно*, — сказала она себе»(323); «Выйти из этого *ужасного* леса»(330); «Это *страшно* противное дело»(330) и т.д. и т.д.»

Да не покажется сие парадоксальным, однако в поддержку ригоризма нашего ученого выступает... сам Льюис. В своих «Studies in Words»⁵ он вводит понятие «vericide», «словоубийство», называя инфляцию самым распространенным способом умерщвления слов. «Те, кто приучили нас говорить «ужасно» вместо «очень» совершили словоубийство». И далее: «Наиглавнейшая причина *вербицида* в том, что большинство людей более склонны выразить одобрение [предмету], или осуждение его, чем потрудиться его описать»(ibid.). Ужели Льюис изменил себе, в публичных лекциях декларируя одно, а в собственном творчестве практикуя другое? Вовсе нет. Соловей у

⁵ C.S.Lewis "Studies In Words" Cambridge University Press, 1960 стр. 7

него «burst into full song»; «отвратительная ночь» оказывается «a night when everything had gone as badly as possible»; «That's the trouble of it» — рассуждает гном; а девочкам не терпится «to get out of these beastly woods» («зверских лесов»). Зато уж по одним только описаниям яств, что перепадали его героям, впору бы составить отдельную поваренную книгу, когда б не авторская ирония, по которой, например, *marsh-wiggle Puddleglum* (простоквак Хандрашка*) принужден в *непоггельном ужасе* читать кулинарную статью о себе самом, тем более, что уж очень аппетитно звучит его «видовое» имя, созвучное с *marshmallow*. Ирония пронизывает дух аристократического чаепития у фавна, «подлого и коварного похитителя детей» (заметная переключка с чаепитием в «Алисе»); рахат-лукум вызывает привыкание и зависимость от «поставщика», Белой колдуны; яблоки у развалин замка Кейр-Паравель не только фрукт *per se*, а и сюжетный элемент: во-первых, для того, чтобы сбылось предсказание нимфы Помоны (имя, созвучное с французским «pomme», «яблоко»), во-вторых, чтобы напомнить старинную английскую поговорку: «an apple a day keeps the doctor away»; затем набить оскомину и позволить гному намекнуть, что одними яблоками подданных не прокормишь; ну, и наконец, чем они, эти яблоки, не классическая мишень для стрел?..

Здесь мы подходим, пожалуй, к одной из главных трудностей для передачи стилистики Льюиса, особенно значимой от того, что по поводу композиции и сюжета однозначной оценки нет и в английской критике (весьма скептически отзывался по этому поводу, например, большой друг и соратник Льюиса по литературному кружку «Inklings» Дж.Р.Р.Толкиен**). Еще раз обратимся к фразе Люси «to get out of the beastly woods». «Beastly», то есть «зверские» эти леса оттого, что в них обитают дикие звери, в отличие от «говорящих» и «цивилизованных». Современной пустопорожности эпитета Льюис противопоставляет прямое и контекстуально-обоснованное значение. Кто-то отметит это про себя, кто-то улыбнется, но оспорить такую точность и выразительность определения невозможно. Так же невозможно пройти мимо и не улыбнуться на замечание доктора Корнелиуса о том, что «those... most accustomed to underground life» могут продолжать вести прежний образ жизни и в условиях осады. Прилагательному «underground», («подпольный» или «подземный»), возвращен исконный смысл, и оба значения, сопоставленные в узком

* К.С.Льюис «Покоритель зари», или плавание на край света. Серебряный Трон», пер. В.Евменов, А.Кальниченко, изд-во «Паритет», Харьков 1993

** цит. по A.N Wilson «C.S.Lewis. Biography»

контексте создают комический эффект. О мышонке по имени Рипичип замечено: «he... twirled his long whiskers as if they were moustache». В переводе: «закручивал свои длинные бакенбарды наподобие усов» (306) — под носом, что ли? [И.И]. Следует сразу признать, что животные, даже сказочные, бакенбардов не носят: «whiskers» в животном мире это и есть «усы». Юмор же состоит в том, что мышонок относился к ним с пиететом и трепетом, достойными самого Эркюля Пуаро. Зато «moustache» созвучно «mouse» («мышь»), а напоминание о том, что это, все же, «whiskers» вызывает в памяти идиому «cat's whiskers», связанную именно с тщеславием.

Своеобразным «point of excellence» характерологических деталей и прозвищ в английской детской литературе служит аллитерация. Не отстывает от традиций и Льюис. Братья-медведи у него «Vulgy Bears», а Рипичип назван «martial mouse». Однако еще более изобретателен автор при создании «говорящих» имен. Право же, их этимология, приемы словообразования и «работа» в контексте заслуживают отдельного рассмотрения, здесь же придется ограничиться лишь несколькими замечаниями. С точки зрения сюжета (а также и частотности) выделяются три группы персонажей: главные, «сквозные» и окказиональные. При том, что все имена, включая топографические, у Льюиса в той или иной степени «говорящие» или «подающие сигналы», начиная с самой Нарнии (от диал. «nag» — «ближе» и совр. «near» — «близкий», что делает фантазийную страну «ближе близкого») и заканчивая какой-нибудь миссис Макреди (с шотландским префиксом «mac», что, само по себе, сигнализирует об исторической твердости духа и анекдотической скарденности, и английским корнем «ready» т.е. «готовая», что, к тому же, созвучно пришедшему из латыни «my creed», «мое кредо»), чья единственная функция — провести гостей по знаменитому дому и настрашать детей до такой степени, чтобы они забились в шкаф, представлялось логичным сохранить имена главных и/или сквозных персонажей (поскольку они уже общепризнанный литературный факт), перенеся словотворческое экспериментаторство на окказиональные. В целом, так и поступила, в частности, переводческая группа изд-ва «ЭКМО — TERRA FANTASTICA»*, где доминирующим приемом передачи имен собственных главных и, частично, сквозных персонажей была избрана транскрипция, откуда взялись такие персонажи, как «Юстейс» (видимо, для того, чтобы никому не приспичило припомнить: «Юстас

* Клайв Стэплз Льюис. «Хроники Нарнии» Москва «ЭКМО». Санкт-Петербург «TERRA FANTASTICA». 2004

— Алексу») и «Эслан» (при чем, естественно, теряются тюркские корни самого имени «Аслан» т.е. «лев»), зато сохранены загадочные для русского читателя: «Трампкин», «Гленсторм», «Камилло», малопонятные имена фавнов: Ментий, Обентий, Навсий и проч., а также «черного» гнома Никабрика с несвойственным Льюису лексиконом: «Хватит ерунду пороть!» (стр. 367 наст. изд.). Семиотическому осмыслению подверглись заметно «характерологические», с вычленяемой английской этимологией, имена: великан Ветроуд, белка Балаболка, барсук Землерой, крот Лилейник. Впрочем, такой подход вполне укладывается в рамки «квазиславянского фэнтэзи», когда гном принимает обличье русского лешего, щеголя говорком из «российской глубинки»: «А ну, как аукнется потом? Распустят языки-то» (339, здесь же). «Мы у них были да предупредить забыли» (стр. 359, *ibid.*) «Лисе под хвост», «борода моя торчком», «кудри мои кудряшки», «болтай, да не забалтывайся»; «супротив Мираза, говорите? Коли так, пускай себе правит». Неудивительно, что и сам Мираз выражается в том же духе: «Заячьи душонки, мозги набекрень!» (стр. 415, *ibid.*). Зато «детский» язык, отмеченный литературностью, уже самой английской критикой (см. A.N.Wilson), «подправлен» в духе молодежной тусовки: «Вот зараза!» (стр. 434, *ibid.*); «Но этот хмырь сейчас встанет!» (стр. 420, *ibid.*) «Живучий мерзавец!», «Двинул мне каблуком по челюсти» (стр.408, *ibid.*) и т.д. В дихотомии остранение/узнавание в сторону «остранения» сдвинулись легко узнаваемые (без перевода!) персонажи: «Бледная Ведьмарка», «Рождественский дед» — вкуче сблизая Льюиса, а (хронологически!) делая его предтечей, скажем, Ника Перумова*. Сходные установки лежат и в основе более известного в Америке, чем у нас и, несомненно, более «строгого», перевода «Slavic Gospel Press» под общей редакцией М.Моргулиса и при участии Бахыта Кенжеева**, с тем, однако, отличием, что доминирующим принципом здесь выступает транслитерация (что делает текст «легче для чтения» родителям и детям, неискушенным в тонкостях английского произношения). Не совсем удачным (именно для этого перевода, хотя и вполне органичным для вышеупомянутого) представляется опыт русификации собственных имен главных персонажей: в частности,

* Никоем образом не хотелось бы умалять неоспоримых достоинств данного переложения в славянское фэнтэзи: в нем нет смысловых «ляпов», он выдержан ритмически и, главное, он «читаобен», особенно в рамках заявленной серии

** К.С.Льюис «Хроники Нарнии» Slavic Gospel Press, Chicago 1988 — 1991, в отдельных книгах.

Eustace Scrubb, переданное как «Ерш» (заметим, что это не кличка, а фамилия) вызывает недоумение: откуда в английской школе такой «русский» мальчик? — «Белая Волшебница» в силу извечного противостояния «белой» и «черной» магии, а равно оппозиции: волшебница/колдунья, воспринимается скорее как положительный персонаж; и уж, конечно, «гном» и «карлик» в русской традиции не одно и то же. Недосмотром оказывается и сцена из «Серебряного кресла», где дети разглядывают великанскую поваренную книгу, в которой на один книжный разворот выпадают: «чибис», «человек» и ... «квакль-бродякль» (ср. в «питерском» переводе: «ласточки», «люди», «лягвы-макроступы»; в харьковском — «фазан», «человек», «филе из простоквака»).

Избирательная логика переводческого подхода к именам собственным от «Космополис», по большей части лежит вне предела нашего понимания. В самом деле, почему «черный» гном *Nikabrik** сохраняет свое имя, а «рыжий», положительный, гном *Trumpkin*** был «обрезан» до Трама («выплывая» в ассоциативном ряду с «трамваем», входя в состав оборота «трамтарарам» и рифмуясь со словом «срам»)? Почему барсук *Trufflehunter* (досл. «охотник за трюфелями») стал «Боровиком» (находка, которую хотелось бы передать в «славянское» фэнтэзи, где он вполне органично смотрелся бы рядом с «Лилейником»); заяц *Camillo* (благородное имя, созвучное с «Камелотом», оттенком цвета *cameo*, цветком и одновременно подталкивающее к прилагательному «*cam*», арх. синониму «*crooked*» т.е. «хитрый», «извилистый») остается Камилло (что не вызывает никаких ассоциаций), а предводитель кротов *Lilygloves* (вспомним, что означает «лилия» в геральдике, да и перчатки удостоверяют, что герой не простого сословия), тот и вовсе... потерялся в переводе? Но кротам ли обижаться, когда в другой части «потерялась» уже известная нам экономка Макреди, зато бережно сохранены имена служанок (видимо, «классовый» подход), которые никакого участия в сюжете не принимают и нигде не появляются? Почему еж с благородно-ироническим именем *Hogglestock the*

* где отрицательная коннотация для английского читателя создается за счет спеллинга: все через «*k*», в отличие от привычного «*c*» или «*ck*»; созвучия «корня» с исп. «*cabron*», «козел», к которому подставлен суффикс «*-ic*», ср. «*Cerdic*», в то время как в русском языке суффикс «*ик*» является уменьшительным.

** корень «*trump*» («kozyрь в картах» и арх. «горн») и суффикс «*-kin*» («родство») вместе созвучно известному фольклорному персонажу «*Pumpkin*».

Hedgehog стал просто ежом «Колючкой», кентавр Glenstorm (досл. «Ветер горных долин») остался Глэнстормом, а добрейшей души и редкой бестолковости великан *Wimbleweather* превратился в жутковатого «Смерчина»? Почему? Или... за что?

Установка на «иностранность» звучания и «узнаваемую» этимологию была принята в харьковском переводе, где действуют такие герои, как Юстас Бякли, пираты Гавкинс и Тявкинс, «нехорошая» подземная страна носит название «Подляндия», «древний» *Archenland* передан как «Древляндия» («Покоритель зари...»); старейшина кротовьяго племени носит имя Лилилап Кроткий; еж Иглстрём; король говорящих зайцев — Их Косоглазие Лопох Первый; гном Тыквик, фавны Кавалькадокаруселиус, Галопомпополюс и др*. В этом же переводе, единственном из рассмотренных, была применена стратегия компенсации неоднократно отмечаемого критикой авторского юмора (нельзя, в частности, не согласиться с М.Моргулисом, назвавшим автора «мудрым, добрым, грустным и очень веселым»**). Прием состоял в том, что если «обыграть» те же «усы» Рипичипа или аллюзию на *marshmallow* не удавалось в заданном контексте, то с использованием потенциала русской фразеологии игра слов воссоздавалась в другом месте. Например, в сцене состязания детей с гномом, когда Сьюзен поразила цель (яблоко), а стрела гнома прошла рядом, в качестве похвалы был использован оборот «прямо в яблочко» (вместо «well-done» в оригинале). Естественно, функция здесь превалирует над единицей перевода, зато текст в целом приобретает черты, приближающие его к авторскому стилю — стилю настолько яркому, что и сам он послужил основой популярной пародии***. Подобным образом обыграно: «ошеломить» в значении «лишить шлема»; «помощь» со словом «мощь»; «происхождение» слова «совет» от «сова» и др., рассматривать которые подробно здесь нет места, да и неуместно. Поскольку читателю этот материал недоступен. Как практически недоступен «питерский» или «чикагский» перевод. Вместо них книголюбам (даже не берусь сказать каким тиражом) предложен вариант от «Космополис», который и стал главным предметом рассмотрения в данной статье.

* в рукописи

** М.Моргулис. «Десять лет спустя» в кн. «Серебряное кресло» SGP Chicago 1988.

*** Michael Gerber "The Chronicles of Blarnia. The Lying Bitch in the Wardrobe". Clays Ltd, St Ives plc. London 2006

«Что ж, — пожмет плечами «широкий потребитель», — то была эпоха становления стихийного или «дикого» рынка: кто его захватил, тот и прав. Зато нынче *copyright*, это как лицензия, только, как бы это получше выразиться, вне юрисдикции антимонопольного комитета»... Мой знакомый (я уже отмечал, что он химик по образованию) давеча в разговоре заметил, что большинство алкогольных напитков (разумеется, лицензионных), опробованных им в последнее, «лицензионное» время, как раз отдают «химией». Недавние изыскания соответствующей государственной лаборатории подтвердили его правоту...

P.S. Моему знакомому я подарил свой перевод «Принца Каспиана». Как водится, в «самиздате». Ничего, ему не привыкать. В том же формате, вместе с другими частями «Нарнии», имею честь, а, надеюсь, и право (надо уточнить у юриста) преподнести свой перевод м-ру и миссис Хадсон (Hudson), оказавшим помощь в подготовке данной публикации.

От редколлегии

Придавая гласности эти полемические заметки, хочется обратить внимание на оставшиеся на периферии данной статьи мысли о правовых аспектах перевода. Не приводят ли авторское право к ущемлению права самого автора на достойный перевод? права читателей переводного произведения на доступ к эстетическим ценностям? права переводчика опубликовать свой перевод, который по всем законам принадлежит ему? право всех на право выбора? Ниже предлагаются фрагменты из переводов различных книг «Хроник Нарнии» в переводе И.Ильина, существующий полный перевод которых читателю, по-видимому, при всем желании издателей опубликовать их, увидеть не получится.

Prince Caspian

Принц Каспиана

Глава 6. Изгнанники

Прошло несколько дней, и в жизни Каспиана наступила горячая, но счастливая пора. Ранним летним утром, когда на траве ещё лежала роса, Каспиан, оба гнома и барсук покинули пещеру и под пологом тенистого леса направились к высокой седловине между двумя горными вершинами. Неприметной тропинкой они поднялись в горы и вышли на

залитый солнцем южный склон. Перед ними далеко внизу расстилались зелёные равнины Древляндии — владения короля Наина.

— Первым делом давайте-ка заглянем к трём Соням, — объявил Тыквик.

Путники съехали по траве на полянку и оказались у подножия раскидистого старого дуба. Могучее дерево внизу сплошь поросло мхом, а в стволе у него было большое дупло. Барсук вежливо постучал лапой по стволу и прислушался. В ответ — ни звука. Тогда он постучал ещё, на этот раз погромче, и заспанный голос пробурчал: «Ступайте-ступайте, нечего шляться по ночам! Ходят тут всякие — спать не дают!» Но барсук проявил упорство и постучал в третий раз, и тут уж обитатели дупла не выдержали. Раздался шум, который с испугу можно было принять за небольшое землетрясение, в коре дуба приотворилась дверца, и на свет, моргая заспанными глазками, выбрались три здоровущих медведя.

Битый час Трюфелино пытался им втолковать, кто такой Каспиан, и зачем, собственно, они сюда пришли, но медведи спросонья только согласно кивали головами и зевали — да так сладко, что дремота стала одолевать всех присутствующих. Положение спас Тыквик, который палочкой постучал по дубу (так школьные учителя иногда стучат указкой, чтобы разбудить класс на особенно скучном уроке), но медведи проснулись, как по команде. Они сразу же признали Каспиана королём и даже облобызали его в обе щеки (отчего он весь оказался в медвежьих слюнях), а потом ещё предложили целый жбан мёду. Каспиану вовсе не хотелось мёду (он вообще не понимал, как медведи могут есть мёд без хлеба, да ещё с утра, да ещё в таком количестве), но отказаться означало бы обидеть радушных хозяев, и он молча кивнул. Потом гному и барсуку пришлось отвести его к ручью, где под сочувствующими взглядами он чуть не выпил всю воду.

После визита к трём Соням Трюфелино повёл всех в тенистую буковую рощу. Здесь он задрал голову вверх и громко позвал: «Та-ра-тор-ка! Та-ра-тор-ка!» Каспиан тоже поднял голову и увидел, как, ловко перепрыгивая с ветки на ветку, в кронах буков замелькала большая рыжая белка. Как и Трюфелино, она была значительно крупнее своих бессловесных сородичей, что проживали в дворцовых садах, и даже при одном взгляде на неё так же, как и на Трюфелино, можно было смело утверждать, что она говорящая. Впрочем, вопрос, как тут же убедился Каспиан, был совсем не в том, чтобы уговорить её поболтать о том, о сём, а, наоборот — в том, чтобы уговорить её помолчать хоть немного; как и все белки, Тараторка была ужасной болтушкой и могла болтать с утра до вечера, было бы с кем!

Белка радостно приветствовала Каспиана, выложила ему пару запутанных лесных новостей и предложила орех. Несколько ошарашенный столь бурным приёмом, Каспиан не смог отказаться, и белка унеслась так быстро, что Каспиан только проводил её взглядом. Но тут Трюфелино толкнул его в бок: «Отвернитесь, Ваше Величество! Это неприлично, У белок не принято даже смотреть в сторону чужих запасов — могут подумать, что вы собираетесь их стянуть!» — прошептал он Каспиану на ухо. Белка обернулась в два счёта, протянула Каспиану орех и тут же спросила, не нужен ли юному королю шустрый посыльный, который мало того, что всё как нужно и вовремя передаст друзьям, но при этом ещё и не оставит на земле следов. Гном и барсук обрадовались, что белке пришла в голову такая замечательная мысль, и от всей души её поблагодарили. После небольшого совещания было решено назначить Большой Совет на Танцевальной лужайке ровно в полночь на третью ночь.

— Пожалуйста, не забудь предупредить Сонь, а то мы им не сказали, — едва успел с последним напутствием барсук, как Тараторка уже умчалась выполнять своё первое поручение.

Следующий визит предстояло нанести к семерым братьям, и Тыквик повёл всех в Гремячий бор. Для этого пришлось вернуться назад к седловине, а затем, обогнув одну из вершин с востока, по северному склону спуститься в затерянную среди гор сумрачную долину. В долине росли разлапистые тёмно-зелёные ели, среди которых то тут то там лежали большие серые валуны. Это и был Гремячий бор. Каспиан не стал расспрашивать, почему бор носит такое название, но в этом и не было необходимости: едва он вступил в долину, как тут же почувствовал, что под ногами дрожит земля, а из-под земли доносится гул, похожий на отдалённые раскаты грома. Тыквик подошёл к круглому плоскому камню размерами с хороший пень и, что было сил, пнул его ногой. Каспиан к своему удивлению увидел, что камень пополз в сторону, открывая чёрную дыру, из которой так и пахнуло жаром, поднялся пар и повалил чёрный дым. Но дым рассеялся, и Каспиан увидел, как из дыры показалась голова. Несмотря на её чумазый вид, Каспиан сразу догадался, что, судя по всему, это кто-то из сородичей Тыквика. Но даже, несмотря на родственные узы двух собеседников, разговор здесь продлился куда дольше, чем все предыдущие; издали он даже мог показаться спором, поскольку и Тыквик и гном из дыры часто размахивали руками, а гном сердито хмурился и время от времени с подозрением оглядывал Каспиана. Впрочем, его тоже можно было понять: далеко не каждый

день короли заходят в гости к обыкновенному гному, да ещё с утра и к тому же без предупреждения. Но, в конце концов, гном кивнул и пригласил всех проследовать внутрь.

По крутой тёмной лестнице вслед за остальными Каспиан спустился под землю. Тайна Гремячего бора раскрылась — перед ним была подземная кузница. Под каменными сводами пылал горн, вдоль стены бежал студёный подземный ручей. Два гнома раздували мехи, третий держал клещами кусок металла, а четвёртый молотил по наковальне молотом, что размерами, пожалуй, не уступал самому гному. Двое братьев уже вытирали ветошью руки и спешили навстречу гостям. Хозяева и гости обменялись руко- и лапопожатием, и Каспиан на себе почувствовал, что руки у братьев, — даром, что маленькие, как у ребёнка, а крепкие и мозолистые, — что будь здоров! У семерых братьев Тыквику потребовалось всё его красноречие, дабы убедить их, что Каспиан, хотя и тельмаринец, но друг, а не враг, ну, а поскольку с красноречием у Тыквика было, прямо скажем, туговато, то и времени на это ушло изрядно. Зато, когда пришла пора прощаться, гномы пошутукались и преподнесли всем поистине королевские подарки: железные шлемы, кольчуги и закалённые в утренней росе мечи. А вот барсук, даже несмотря на уговоры, от подарка отказался. Он объяснил, что он зверь, а зверю негоже напяливать на себя всякие железки. Чтобы спасти свою шкуру, зверю даны когти, зубы и быстрые ноги, если уж и они не спасают, то такую шкуру и спасти незачем. Вот почему звери не носят доспехов. А Каспиан глядел и не мог наглядеться на прекрасную работу подземных мастеров: по сравнению с мечом семерых братьев его собственный меч, сработанный лучшими тельмаринскими оружейниками, выглядел жалким и хрупким, как сухая палка. Каспиан поблагодарил гномов за подарок, а гномы (все они, кстати, были рыжими, как и Тыквик) пообещали прийти на Большой совет.

Дальше в горах за Гремячим бором, где скалы были покруче и позубастее, лежало сухое и безрадостное Чёрное ущелье, в одной из пещер которого проживали пятеро чёрных гномов. Встретили они Каспиана тоже сухо и без особой радости, но, в конце концов, старейший из них рассудил так: «Что ж, если он и впрямь против Мираза, то, пожалуй, нам стоит его поддержать. Почему бы и не признать его королём, тем более что нам это ничего не стоит?» А второй по старшинству с сомнением поглядел на Каспиана и добавил, что выше по ущелью живёт парочка свирепых до жути страшных великанов-людоедов, а также самая настоящая ведьма, такая злоющая и коварная, что просто спасу нет, так вот, было бы очень

неплохо привлечь их на свою сторону. Если нужно, он может проводить.

— Нет, уж, лучше не надо! — воскликнул Каспиан.

— Ни в коем случае! — возмутился Трюфелино. — Нам на нашей стороне таких не нужно!

А вот Никабрик был двумя руками «за». Он опять пустился в спор с барсуком и Тыквиком, а Каспиан, внутренне содрогнувшись, подумал, какие же ещё ужасные существа Древней Нарнии пережили нашествие тельмаринцев и сейчас скрываются в горах и лесах.

В споре с Никабриком опять победили (но не убедили!) Тыквик и барсук, поэтому, едва они покинули пещеру Чёрных гномов, как спор разгорелся с новой силой.

— Ты пойми, что, если мы примем в наши ряды всякую нечисть, то как же мы сможем рассчитывать на Аслана? — толковал барсук.

— А между прочим, — заявил Трюфелино, явно насмешничая над барсуком, — куда важнее, чтобы мы рассчитывали друг на друга. Есть Аслан или его нет — это ещё вопрос, а вот что бы вы делали, если бы не было меня?!

Барсук и Никабрик пожали плечами.

— А сами-то вы верите в Аслана? — спросил Каспиан у Никабрика.

— Я готов поверить в кого угодно и во что угодно: от этого вашего Аслана до Белой Колдуньи — лишь бы они помогли убрать отсюда тельмаринцев! — ответил Никабрик, и Каспиан вздрогнул, вспомнив, какой смысл вкладывал Никабрик в это слово «убрать».

— О чём ты говоришь! — напустился на Чёрного гнома барсук. — Ты ведь и понятия не имеешь о том, что такое Белая Колдунья! Белая Колдунья — это хуже, чем Мираз со всем тельмаринским войском!

— Лично мне она ничего плохого не сделала, — заупрямился Никабрик и, бросив взгляд на Тыквика, добавил, — и, между прочим, ни одному из моих знакомых гномов — тоже...

После визита к Чёрным гномам на душе у Каспиана лежал тёмный осадок, но вскоре от него не осталось и следа, потому что... Но всё по порядку. Путники спустились вниз по ущелью и вышли в горную долину, по которой бежала река. По берегам реки буйным цветом разрослись шиповник и наперстянка; воздух был напоён пряным запахом трав и гудел от великого множества пчёл. Трюфелино привстал на цыпочки и, сложив лапы в трубочку наподобие рупора, зычно крикнул: — «Гленсторм! Гленсторм!» — и Каспиан услышал топот копыт. Топот быстро нарастал, и вот уже под ногами задрожала

земля, послышался треск кустарника, и показались самые благородные существа, о которых когда-либо слышал Каспиан, — перед ним стояли живые кентавры. Это был Гленсторм и трое его сыновей. После бега их каштановые бока лоснились от пота, а золотистая борода Гленсторма разлеталась по широкой груди. Гленсторм умел читать звёзды и предсказывать будущее (он был звездочётом и предсказателем), поэтому он не удивился приходу гостей и даже заранее знал, что они скажут.

— Приветствую короля Нарнии! — воскликнул он. — Я и мои сыновья к войне готовы. Когда выступаем?

До этой минуты ни Каспиан, ни его соратники ни о каких битвах и думать не думали. Самое большее, на что хватало им воображения, было что-то вроде набега на уголья какого-нибудь зловредного барона или отлова королевских егерей, что всё чаще отваживались наезжать в здешние леса и уже начинали докучать коренным нарнийцам. В общем и целом, все думали лишь о том, как бы сохранить и уберечь то небольшое, что осталось от Древней Нарнии. Слова Гленсторма заставляли задуматься о будущем всерьёз.

— То есть, вы говорите о том, чтобы выступить против самого Мираза? — выгадывая время, уточнил Каспиан.

— А кого же ещё? — даже удивился такой непонятливости кентавр. — Для чего же тогда Ваше Величество обрядились в кольчугу и взяли в руки меч?

— Да неужто мы сможем тягаться с Миразом? — усомнился барсук.

— Час сраженья пробил! — ответил кентавр. — Это говорю вам я, чьё дело — читать звёздное небо, равно, как твоё, барсук, — хранить память ушедших поколений. В небесных сферах встретились Тарва и Аламбиль, а на земле вновь появился сын Адама, коему предначертано править над зверями и давать им имена. Час настал — совет на Танцевальной лужайке должен быть военным советом.

Кентавр сказал это так, что теперь ни сам Каспиан, да и никто другой больше не сомневались: Миразу нужно объявить войну, и эту войну можно выиграть! Оставалось её начать.

К этому времени солнце стояло уже высоко, путники изрядно намаялись и приняли приглашение на завтрак. Так Каспиану удалось попробовать, что такое настоящая кентаврская кухня. Для тех, кто не знает, спешу сообщить, что если она и отличается от нашей, то лишь простотой и безыскусностью: обычный завтрак кентавра (а именно такой был и в этот раз) составили овсяные лепёшки, яблоки, съедобные травы, лёгкое вино и сыр.

До следующего места, куда собирались повести Каспиана, было, что называется, рукой подать, но чтобы попасть туда, пришлось долго-долго волочиться в обход, причём вовсе не потому, что дорогу преграждали неприступные горы или непроходимые болота, а потому, что в этих местах, как пояснил барсук, уже водился человек. Солнце клонилось к закату, когда путники оказались среди ровных полей, дышавших теплом и перегороженных изгородями. Здесь Трюфелино повёл своим знаменитым носом и решительно направился к едва приметному зелёному холмику, в котором обнаружилась маленькая дырочка. Каспиан сразу понял, что это чья-то норка, и действительно — Трюфелино поаукал в норку, и оттуда показалась мордочка... Если бы за этот день Каспиан не навидался самых невероятных разумных существ, то он, вполне вероятно, где стоял, там бы и сел и, тем самым, уронил своё королевское достоинство, а так он всего лишь разинул рот — отрусив с себя землю, с ним раскланивался мышонок. Тут нужно сразу оговориться, что, несмотря на молодость, по размерам это был скорей не мышонок, а целый Мыш: стоя на задних лапках, он был ростом не ниже фута, да к тому же у него были просто выдающиеся уши — такими ушами мог бы гордиться даже кролик, а у Мыша, при той же длине, они были ещё и пошире кроличьих. Звали Мыша Рипичип. Рипичип был натурой бесшабашной и воинственной — именно этим он и славился по всей округе. На боку у него болталась рапира, а усы были закручены самым залихватским образом.

— Си-и-ир, — с грациозным поклоном гордо пропищал Мыш, — я и мой отряд — а это двенадцать лучших шпаг Нарнии! — готовы послужить Вашему Величеству! Наши шпаги в Вашем распоряжении, сир!

При мысли о том, что весь отряд запросто поместится в бельевой корзине тельмаринской домохозяйки, Каспиану стоило огромных усилий не расхохотаться...

Долго еще можно перечислять всех, с кем Каспиан повстречался в этот многотрудный, но счастливый день. А повстречался он и с кротом Лопатолапом, и с братьями Острозубами, родственниками Трюфелино, и с ворчунном Иглстрёмом, старейшиной говорящих ежей, и даже с Их Косоглазием Лопоухом Первым, королём говорящих зайцев. Но наступил вечер, пришла пора располагаться на ночлег. С последними лучами солнца путники добрались до леса и попадали у родника на краю ровной лужайки, окружённой высокими вязами. Длинные тени вязов уже растворялись в вечерних сумерках, маргаритки закрывались на ночь, а крикливые грачи разлетались по гнёздам. Путники подкрепи-

лись тем, что было, и Тыквик раскурил трубку (Никабрик, в отличие от большинства гномов, не курил).

— Эх, нам бы ещё пробудить деревья да родники, — вздохнул Трюфелино - и можно было бы считать, что мы сегодня потрудились на славу!

— А как это сделать? — спросил Каспиан.

— Да в том-то и дело, что никак, — опять вздохнул барсук, — нет у нас над ними власти. Когда на эту землю пришли люди и стали валить леса, осушать болота и осквернять речки, наяды и дриады впали в глубокий сон, и теперь уж никто не знает, смогут ли они пробудиться хоть когда-нибудь. Для нас это очень большая потеря! Тельмаринцы смертельно боятся живых лесов, и если бы деревья — да вместе с нами, — двинулись бы на них — вот была бы потеха! Тельмаринцы со страху так и бросились бы врассыпную, и уж тогда бы мы их живо спровадили из нашей Нарнии.

— Если бы да кабы! — пыхнув трубкой, заметил Тыквик. — Вот сижу я и дивлюсь на тебя, барсук, — ох, и щедрым же воображением наделила тебя природа! Да только, чего ж останавливаться на ручьях да на деревьях: давайте ещё разбудим камни — и пускай они сами бросаются в тельмаринцев. Представляете, выходит утром Мираз на крылечко, а его камнем по лбу — хлоп! — и никакой войны.

На это барсук ничего не ответил и лишь сердито засопел — на лужайке наступила тишина. Каспиан уже стал подрёмывать, как тут из глубины леса послышались слабые звуки музыки. Поначалу Каспиан решил, что они ему и впрямь послышались, и перевернулся на другой бок. Но едва лишь он ухом коснулся земли, как звуки стали слышнее, и он уловил то ли мерный топот, то ли бой барабана. Тогда он поднял голову — топот стал глуше, зато музыка зазвучала громче, и Каспиану показалось, что он угадывает переливы пастушьей дудочки. Но откуда было взяться пастуху — в густом лесу... в полночный час? Каспиан оглянулся и увидел барсука — барсук сидел на задних лапах и пристально вглядывался в ночную чащу. Лужайку заливала светлая луна, и Каспиан понял, что проспал куда дольше, чем думал. А музыка всё близилась и нарастала: мелодия, ещё неуловимая, как грёза, уже явственно пробивалась среди шорохов ночного леса, всё отчётливей слышался частый топот ног, но не тяжёлый, как поступь кентавра, а лёгкий-лёгкий, словно мимолётный летний дождь. И вот между тёмными стволами замелькали пятна света, и Каспиан обомлел — на лужайке появились странные существа: ростом чуть повыше гномов, но стройные и гибкие,

как лоза, в бледно-мраморном сиянии луны они и сами казались ожившим мрамором. Отсвечивая палевыми боками, они вприпрыжку двигались по лужайке, забавно топоча козлиными ножками: туп-туп, туп-туп, а на курчавых головах красовались точёные рожки.

— Фавны! — закричал Каспиан, ещё не веря себе. Он вскочил на ноги, и фавны тотчас же окружили его. Они уже обо всём знали, и не успел он опомниться, как они тут же подхватили его и увлекли за собою, Каспиан только удивился, увидев, что его ноги сами пустились в пляс. Он оглянулся на товарищей: Трюфелино, смешно семеня на задних лапах, пытался состязаться с фавнами, затеявших что-то вроде чехарды под музыку; Тыквик тоже не усидел на месте, он лихо отплясывал вместе со всеми, хотя, по сравнению с грациозными фавнами, и выглядел, прямо сказать, неуклюжим, как пивной бочонок. В тени под вязами остался лишь мрачный Никабрик. Он сидел и молча наблюдал за ними со стороны. А фавны прыгали и скакали вокруг Каспиана, наигрывая на своих тростниковых свирелях, а когда их лица попадали под лунный свет, то Каспиану они казались то весёлыми, то печальными, а, может быть, и то и другое вместе. Сколько же всего их было на лужайке? Каспиан попробовал было сосчитать, но махнул рукой. Были здесь и Сюдатудатус и Тудасюдатус, Крутивертиус и Вертикрутиус, Каруселекавалькадиус и Кавалькадокаруселиус, и Галопомполоус, и Прыгскокус, и многие-многие другие — на зов Тараторки явились все, все до единого.

Когда Каспиан проснулся на следующее утро, он бы и сам не поверил в то, что это был не сон, но... трава была примята, а на земле виднелись отпечатки маленьких раздвоенных копытцев.

7. Гроза над Нарнией

Место, где Каспиан встретил фавнов, собственно и было Танцевальной лужайкой. Именно здесь он и его друзья решили дожидаться Большого совета. Для Каспиана, привыкшего к тёплой постели с шёлковым бадахином и королевской опочивальне, сплошь увешанной дорогими гобеленами и устланной мягкими бесшумными коврами, было куда как необычно спать на зелёной травке под звёздным небом в лесу, полном таинственных шорохов и неизвестных звуков. Ему, привыкшему есть исключительно на серебре, причём исключительно изысканные блюда, что готовились исключительно лучшими поварами королевства, а подавались и менялись предупредительными слугами, было весьма и весьма

непривычно питаться орехами, ягодами и какими-то кореньями, запивая их ключевой водой. Но никогда прежде ему не дышалось так привольно, как сейчас, и никогда прежде он не ел такую вкусную и здоровую пищу, и никогда прежде не просыпался наутро таким свежим и бодрым. Каспиан и сам ощущал, как здорово он окреп за эти дни, а, кроме того, как утверждали остальные, в его облике появилась подлинно королевская суровость.

Но вот и пришла ночь великих решений, и его необычные подданные, кто поодиночке, а кто по двое, по трое, а то и всем племенем стали собираться на лужайке. При свете яркой луны Каспиан узнавал своих новых друзей и соратников, отвечал на приветствия, и сердце его переполняла радость. На совет прибыли все, с кем он познакомился за эти дни. Были здесь и толстые Сонимедведи, и Рыжие и Чёрные гномы, и кроты, и барсуки, и ежи, и зайцы. Были здесь и присланные Тараторкой пятеро сатиров, рыжих, как лисицы, — с ними Каспиан ещё не встречался. Под пронзительный писк трубы на лужайку прибыл отряд говорящих мышей в полном составе во главе с Рипичипом. Отряд прибыл вооружённым до зубов, щеголяя строевым шагом и воинской выправкой. Вокруг лужайки на ветках рассаживались говорящие совы. Несмотря на поздний час, они выглядели бодрее всех остальных и в нетерпении хлопали крыльями (совы обожают *совещаться*, и не исключено, что само слово «совет» произошло от слова «сова» — так, по крайней мере, считают они сами). Ради Большого совета спустился с гор и старый говорящий ворон, что в гордом одиночестве проживал на Вороньем утёсе, — старожилы — и те уже не могли припомнить, когда он вылетал на равнину в последний раз. Вместе с кентаврами (у Каспиана даже дух захватило) прибыл ма-а-аленький, но самый что ни на есть настоящий великан, По великанским меркам он жил неподалёку — у горы с жутковатым названием Мертвецкая; впрочем, это был великан добрейшей души, а звали его Бурелом. С собой он принёс корзинку, из которой, шатаясь, как от морской болезни, высыпали позеленевшие гномы: они хотели прокатиться с ветерком и теперь проклинали тот миг, когда эта мысль пришла им в голову (и, кстати, с этих пор, если вы заметили, гномы действительно стараются ходить пешком, а не ездить на великанах).

А Большой совет начался с большого недоразумения. Сони, которые любили не только поспать, но и поесть, то ли спросонья, то ли из-за того, что туговаты на ухо, но почему-то решили, что Тараторка

позвала их вовсе не на Большой совет, а на Большой званый обед. Поэтому, раз уж они настроились на обед, то лучше с него и начать, а поговорить можно и как-нибудь потом, после обеда, а ещё лучше — завтра; Рипичип со своим отрядом хором пропищали, что советоваться нечего, а обедать рано, а этой же ночью нужно идти на приступ Миразова замка. Тараторка и другие белки, перебивая друг друга, затараторили, что, дескать, кто как, а они, белки, вполне могут есть и говорить одновременно, а раз так, то почему бы не совместить приятное с полезным. Но тут всполошились кроты: о каком совете или обеде вообще может идти речь, когда вокруг лужайки до сих пор не вырыты окопы? Фавны были согласны и с кротами, и с белками, и с мышами, но только начинать в любом случае нужно было с торжественного танца. И тут подал голос ворон, и все уставились на него, ожидая, что скажет эта старая мудрая птица. Ворон прокашлялся и сказал, что из выступлений всех предыдущих ораторов ему наиболее импонирует выступление медведей, где, хотя и не явно, но прозвучала та здравая мысль, что такое ответственное дело, как Большой совет, потребует от собравшихся огромных усилий, взвешенности и усидчивости, а посему вряд ли удастся завершить его до обеда, а может быть, и до ужина; поэтому он предлагает высокому собранию последовать предложению медведей и начать после обеда, а до обеда выслушать его краткую вступительную речь. И тут поднялся уже такой шум и гам, что Каспиану лишь с огромным трудом, с помощью гномов и кентавров, удалось установить тишину и добиться внимания.

И вот, когда всех уговорили сесть широко по кругу, когда наконец-то утихомирили Тараторку, которая металась взад-вперёд, как угорелая, и каждому цыкала: «Т-с-с, т-с-с, тише, сейчас будет выступать король»; когда Каспиан поднялся и, волнуясь, произнёс: «Нарнийцы!» — и наступила тишина, именно в этот момент Их Косоглазие Лопоух наострил уши и вдруг сказал: «Замерли! Слышу шаги — где-то близко человек!»

Коренные нарнийцы, а это был народ, привыкший к тому, что за ними охотятся, замерли, как будто их и нет, и на лужайке наступила такая тишина, что стало слышно, как в кронах деревьев шелестит листочками лёгкий ветерок. Все наострили носы в ту сторону, куда навёл уши Лопоух.

— Всё верно, — прошептал Трюфелино, — пахнет человеком, хм-хм, но не совсем человеком.

— Приближается... — определил Лопоух.

— Двум барсукам и трём гномам выйти наперерез, — шёпотом по-военному скомандовал Каспиан.

— ...Вьюн-не вьюн, — тюк! — и хек! — радостно захихикал Никабрик, прилаживая к тетиве стрелу.

— Если он один, не стрелять, — зашептал вдогонку Каспиан, — брать только живым!

— А зачем?! — негодуяще обернулся Никабрик.

— А ну, делай, что тебе говорят. И без вопросов, — весомо ответил за Каспиана кентавр Гленсторм.

В напряжённом молчании все ждали, а гномы и барсуки, скрываясь в траве, быстро поползли в лес. Затем послышался окрик: «Стой! Кто идёт?» — и тут же шум падающих тел и какой-то возни, и, наконец, хорошо знакомый Каспиану голос произнёс: «Только без зубов, без зубов и без когтей! Я не вооружён. Будьте любезны, уважаемые барсуки, лучше держите меня за руки, но только не кусайтесь. Я пришёл говорить с королём».

— Доктор! Доктор Корнелиус! Откуда? Как Вы сюда попали? — Каспиан бросился к учителю, и все сгрудились вокруг.

— Тьфу ты, ну-ты, тюк и хек! — только и сплюнул Никабрик. — Знать бы заранее, так и возиться не стоило! Ну, ни то ни сё; ещё не человек, но уже не гном, а так — челогном какой-то... Слышь (тут он дёрнул Тыквака за рукав), — а, может, мы его тихонечко... того — тюк! — или чик-чирик?

— Ах, Никабрик-Никабрик, — вздохнул на это Рыжий гном, — ну как же ты не хочешь понять, что и людей, и зверей, и гномов нужно судить по их поступкам, а не по тому, какие у них родители!

— Это мой наставник, спаситель и большой друг, — объявил Каспиан, — прошу любить и жаловать. А тот, кому он не нравится, может покинуть моё войско прямо сейчас. Доктор, я так рад Вас видеть снова! Как же Вы отыскиали нас?

— Ну, это было несложно, — пропыхтел доктор (он всё ещё не мог отдышаться от быстрой ходьбы), — но сейчас не время вдаваться в подробности: Вас выследили, и армия Мираза идёт по Вашим следам. Ещё до полудня Вы можете оказаться в окружении.

— Выследили... — выдохнул Каспиан. — Но как?

— Ага-а! Предательство! Нас предали! — хватаясь за меч, заорал Никабрик. — Я так и знал! Я всегда говорил, что все челогномы поголовно подлые предатели! Гнусные изменники!

— Я сказал «выследили», — напомнил доктор Корнелиус, — а виною тому Ваш верный Булат, что слишком привык к королевской

конюшне. Когда Вас выбросило из седла, он вернулся туда, где родился и вырос, — увы, бедное животное не знало, что творит, и Ваш побег сразу раскрылся. Так Ваш преданный слуга оказался перед выбором: либо попасть в застенки на допрос, либо последовать по стопам Вашего Величества. Как видите, я предпочёл второе. Улучив минутку, я покинул замок, а потом заглянул в свой магический кристалл и понял, где Вас искать. Беда в том, что Миразу не составит труда отыскать всех нас и безо всякой магии: следы Булата уже указали направление, и недаром весь позавчерашний день, едва приблизившись к дороге, я сразу замечал передовые отряды. А это означает, что не далее как вчера в поход выступила вся армия. Нельзя обольщаться и тем, что в своё время гроза смыла следы Булата в этом лесу, — к сожалению, Ваше Величество и его друзья, «чистокровные» гномы, натоптали вокруг столько следов, что замести их теперь не удастся и целой армии самых хвостатых лисиц. Для лесных жителей это просто непростительная ошибка! Но делать нечего. По крайней мере, мы тоже знаем, что Мираз начал действовать, и что он знает, что Древняя Нарния далеко не так мертва, как ему, может быть, казалось.

— Ур-р-ра-а! — прямо из-под ног доктора пискнул пронзительный голос. — Вперёд, Нарния! Прошу Ваше Величество послать мой отряд в авангард!

— Кто это? — изумился доктор Корнелиус. — Неужели Ваше Величество набирает в своё войско кузнечиков или комаров?

Он нацепил очки, нагнулся и рассмеялся:

— Ба, да это же мышь! Весьма польщён встречей со столь воинственным и бесстрашным зверем! Могу ли я рассчитывать на Вашу защиту и покровительство, монсеньер?

— Благодарю за доверие, достопочтенный учёный муж, — отвесив поклон, пропищал Рипичип, — и да будет известно каждому, что, если кто-либо посмеет Вас обидеть, то, будь он гном или великан, ему придётся иметь дело со мной, клянусь эфесом моей рапиры!

— Нашли время дурачиться! — осторожно возмутился Никабрик. — Что делать-то будем? Давать сражение или давать драла... пока не поздно?

— Сражение, — ответил за всех Тыквак, — но не сейчас, а тогда, когда будем к нему готовы. А пока, что ж — остаётся отступать.

— Отступать! Ох, как я не люблю этого слова! — сказал Каспиан.

— Отступать? Перед обедом? — наперебой заревели медведи. — Это неслыханно! Ещё никогда и ни один медведь не отступал перед обедом! И перед ужином! А также завтраком! И полдником! А в

перерывах между ними — тем более! Потому что в перерывах полагается спать!

— Отступление ещё не есть поражение, — философски заметил кентавр. — Иногда путь к победе лежит как раз через отступление. Что даёт отступление нам? Да хотя бы выбор позиции!

— Вот мудрые слова! — обрадовался Тыквик.

— Но куда же нам отступать? — со всех сторон раздались голоса.

— Думаю, что на восток, — сказал кто-то на удивление спокойно. Все повернулись — это был доктор Корнелиус. — Ваше Величество и все жители Древней Нарнии: Я думаю, что нужно идти на восток вниз по реке к великим лесам побережья. Тельмаринцы всегда боялись туда соваться, ибо, если верить преданиям, главная угроза их владычеству исходит от моря. Вот почему, несмотря на всю ненависть к деревьям, тельмаринцы так и не решились вырубить эти леса — леса отделяют их от моря! А где-то в устье реки должен стоять и легендарный замок Кейр Паравель, о котором среди тельмаринцев тоже ходит дурная молва; а всё, что пугает наших врагов, должно помогать нам. Что же касается укрытия, то укрытием нам послужит курган Аслана.

— Курган Аслана! — ахнули со всех сторон. — Но где это? Что это?

— Курган — это огромный холм на краю леса. Давным-давно, задолго до прихода тельмаринцев, его насыпали древнейшие жители этой страны. Стоит он на священном месте и весь пронизан подземными ходами и галереями, а в самом сердце кургана есть пещера, где когда-то лежал, а может быть, и до сих пор лежит священный камень. Внутри кургана мы и спрячем наши запасы, а в случае чего, спрячемся и сами, кроме, разумеется, нашего друга великана. Там мы будем в сравнительной безопасности, и если что-то нам и будет угрожать, то это голод.

— Как хорошо, что в нашем войске есть хоть один учёный! — обрадовался Трюфелино.

— Лучше бы эти учёные думали, где раздобыть оружие и провиант, — пробормотал себе под нос Тыквик, — а то тут, печки-духовки, ни воевать нечем, ни поесть нечего, а они нам, котёл да ухват, нянины сказки рассказывают...

Но своё мнение Тыквик оставил при себе, а вместе со всеми проголосовал за предложение доктора, и этой же ночью без долгих сборов (потому что и собирать было особенно нечего) армия Каспиана двинулась на восток. Стремясь оторваться от Мираза, шли быстрым шагом и с первыми лучами солнца уже увидели вдали курган.

Дикая красота этого места одновременно и завораживала, и путала. Курган оказался зелёным холмом на вершине другого, ещё большего холма. За долгие века курган порос не только травой, но и густым кустарником и даже деревьями, и внешне уже ничто не выдавало его рукотворного происхождения. Внутрь вёл один-единственный тёмный низкий ход. Подземные галереи и переходы были запутаны так, что в одиночку ничего не стоило в них заблудиться и потеряться. Своды и стены были выложены гладким на ощупь камнем, а при свете факела Каспиан увидел, что они покрыты таинственными письменами и рисунками, среди которых часто попадалось изображение льва, — безусловно, курган принадлежал временам куда более давним, чем те, о которых рассказывала няня.

xxx

Удача, как известно, переменчива. Манёвр, что совершила армия Каспиана, помог выгадать время и занять оборону, но никак не отвести угрозу нападения. Не прошло и двух дней, как разведка Мираза обнаружила убежище повстанцев, и вскоре Каспиан с тревогой наблюдал, как войска Мираза подходят к опушке леса. Они разбили лагерь прямо напротив кургана, охватив его огромным полукольцом. Оставалось радоваться лишь тому, что, как предвидел доктор Корнелиус, среди тельмаринцев не было больших охотников соваться в лес, иначе армия Каспиана оказалась бы в полном окружении. Но силы были слишком не равны, и последующие дни доказали это со всей ясностью. Уж как тельмаринцы ни боялись лесов, а Мираза они боялись ещё больше, и день за днём они теснили повстанцев всё дальше и дальше, отвоёвывая всё новые и новые рубежи. Отдельные отряды пробивались до самого кургана, и отбрасывать их назад стоило всё больших и больших усилий. Что могли необученные нарнийцы противопоставить регулярной армии? Лишь внезапные ночные вылазки, которые поначалу, хоть и не наносили противнику серьёзного урона, но сеяли в его рядах панику, но после того, как Мираз удвоил ночные караулы, ни к чему, кроме лёгкого замешательства, привести уже не могли. С каждым днём положение неумолимо ухудшалось: армия Каспиана терпела поражение.

Каспиан видел, как его войском овладевает глубокое уныние, и понимал, что поднять боевой дух можно, лишь выиграв большое сражение, мысль о котором не покидала его с первых дней осады. Выиграть его можно было лишь военной хитростью.

Весь день накануне шёл затяжной дождь, что прекратился лишь за полночь и принёс промозглый холодный рассвет. Каспиан с небольшим отрядом гномов должен был завязать бой на правом фланге королевского войска, а когда тельмаринцы начнут наступление, потихоньку заманить их подальше в лес. И вот тут из засады прямо в тыл тельмаринцам должен был ударить отборный отряд самых сильных зверей и кентавров во главе с Буреломом. В ходе операции предполагалось отсечь правое крыло от основных сил, окружить и разбить, а успех зависел главным образом от действий засадного отряда. Увы, увы, никто не предупредил Каспиана о том, что если великанам и можно что-то поручать, то только не командование войсками. Может показаться даже странным, но ни один великан, даром, что голова большая, пользоваться ею толком не умеет (недаром среди великанов не было ни выдающихся учёных, ни изобретателей, ни, само собой, полководцев). Этот печальный факт был когда-то известен всем нарнийцам, но с течением времени он как-то забылся, а теперь сыграл самую роковую роль.

Бурелом, гордый возложенной на него задачей, бросился на врага, как лев, но совсем не тогда, когда это было нужно, да и не оттуда и уж, ясное дело, не там. В результате блестяще задуманная военная операция завершилась крайне плачевно: оба отряда понесли ощутимые потери, а от полного разгрома нарнийцев спасла лишь плохая погода и быстро сгустившиеся сумерки.

Потрёпанные остатки разбитых отрядов (а это был цвет нарнийской армии) сгрудились в лесной чаще, не разжигая костра. По серому небу вновь ползли чёрные тучи; пронизывающий ветер срывал с деревьев холодные дождевые капли, и настроение было под стать погоде. Все были подавлены: кто молча укладывался спать, кто грустно принимался за скудный ужин, кто перевязывал, а кто зализывал раны. Цел и невредим не вышел из боя почти никто, а самые серьёзные ранения были у нескольких медведей и одного кентавра, то есть у тех, кто был под командой Бурелома. Неудивительно, что Бурелому сейчас было хуже всех. Никто не сказал ему ни единого слова укоризны (ибо, по большому счёту, он даже и не был виноват), тем не менее, он остро переживал свою вину и никак не находил себе места. Наконец, он тихонько сел под большим деревом и горько заплакал. Огромная слезища скатилась с его носа и с шумным всплеском шлёпнулась прямо на мышинный лагерь. Бедные мыши только-только начинали согреваться и засыпать, как тут их окатило как из ушата. Они повскакивали с душераздирающим писком, вытряхивая из ушей воду,

и принялись выкручивать маленькие серые одеяльца, на все лады ругая несчастного Бурелома. Кто-то с холодной учтивостью осведомился, не находит ли *высокоуважаемый* великан, что они, мыши, и так достаточно промокли и продрогли за сегодняшний день, чтобы устраивать им водные процедуры ещё и на ночь? Кто-то задиристо пропищал, что мыши ещё повоюют и рано проливать над ними слёзы! А кто-то добавил, что это вообще неслыханная бестактность – проливать слёзы над живыми мышами. Своими криками (а кричали они что есть мочи, чтобы докричаться до великана) мыши разбудили всех, кому удалось заснуть, и все наперебой напустились на них – их, дескать, набирали в разведку, а не в концертную бригаду, так пусть же они и ведут себя, как подобает разведчикам. Мыши угомонились, а несчастный Бурелом на цыпочках пошёл искать себе другое место, но тут же наступил на чей-то хвост (как потом выяснилось – лисий), кто-то обиженно твякнул и тяпнул его за ногу. Все были злы и расстроены.

xxx

Тем временем в глубокой пещере в сердце кургана проходил военный совет, на котором присутствовали Каспиан, доктор Корнелиус, Трюфелино, Никабрик и Тыквик. Совет проходил в той самой пещере, где хранился священный камень. Своды пещеры поддерживали старинные толстые колонны, а сам камень, или каменный стол (так его называли из-за правильной формы) лежал по центру. Так же, как и галереи, камень был покрыт таинственными письменами, но за долгие века, пока он лежал ещё под открытым небом, солнце, ветер и дожди почти стёрли высеченные на нём знаки, а посередине пролегла глубокая трещина. Чтобы не осквернить священный камень кощунственными речами, совет расположился в самом углу пещеры на брёвнах за наспех сколоченным деревянным столом. На столе коптила глиняная плошка, выхватывая из темноты бледные лица собравшихся, неровный язычок пламени отбрасывал на стены огромные причудливые тени.

– Наше положение настолько худо, что, видимо, пробил час Вашему Величеству испробовать последнюю возможность, – промолвил барсук. – Я говорю о волшебном роге королевы Сьюзен.

О той великой надежде, что таил в себе рог, Каспиан поведал товарищам ещё несколько дней тому назад, но под большим секретом, так что число посвящённых в тайну рога ограничивалось числом присутствующих. Теперь, когда барсук высказал главное, все ждали, что ответит Каспиан.

— Так-то оно так, — согласился Каспиан, — плохи наши дела, очень плохи. Но кто может поручиться, что завтра не станет ещё хуже? А все вы знаете, что рог может утратить свою волшебную силу, если затрубит не в час нужды.

— Эдак Ваше Величество дождётся, что нам будет так худо, что уже и рог не поможет! — сказал на это Никабрик.

— Согласен, — поддержал Никабрика доктор Корнелиус.

— А что думает Тыквик? — спросил Каспиан у последнего из членов военного совета.

Тыквик пожал плечами.

— А Тыквик думает, что Ваше Величество прекрасно знает, что думает Тыквик о всяких-яких чудесах: об этом Вашем роге и королеве Сьюзен вместе с королём Питером, об этом разбитом камешке (он кивнул в сторону каменного стола) и самом Аслане — а думает он, что всё это чепуха. Поэтому Тыквику ровным счётом всё равно, протрубит Ваше Величество в рог или нет, и если протрубит, то когда. Об одном только прошу: армии — ни слова, ибо, что может быть хуже, чем дать живым существам надежду, а потом её отобрать!

— Значит, решено, — подвёл итог военному совету Каспиан, — во имя Аслана мы протрубим в волшебный рог королевы Сьюзен.

— Погодите, Ваше Величество, — остановил его доктор Корнелиус. — Дело в том, что мы не знаем, в каком облике придёт к нам помощь. Может быть, рог вызовет Великого Короля Питера и его могущественных сопровителей, а может быть, и самого Аслана, однако в любом случае нельзя рассчитывать на то, что помощь поспеет в тот же час, как Вы протрубите в рог... прямо сюда...

— Наконец-то я слышу разумные речи! — не преминул съехидничать Тыквик.

— ...Более того, — продолжил далее доктор, пропуская мимо ушей, — более того, я полагаю, что помощь придёт в одно из трёх древнейших мест Нарнии, связанных с волшебством. Первое — там, где мы находимся, но есть ещё два других. В верховьях реки к востоку от Бобровой запруды лежит Фонарная пустошь, — по преданиям, именно здесь Великий Король и другие дети ступили на землю Нарнии впервые. И, наконец, есть ещё замок Кейр Паравель, откуда они правили этой землёй, а стоит он у самого моря в устье Великой реки. Если же рог вызовет Аслана, то опять же, — как я думаю, вероятнее всего, он появится у стен Кейр Паравеля, ибо, по преданиям, Аслан приходит из-за моря, а замок как раз у моря и стоит. Обо всём этом я рассказываю для того, чтобы убедить совет отправить особых

посланников: одного — на Фонарную пустошь, а другого — на поиски легендарного Кейр Паравеля, чтобы встретить нашу надежду и подмогу.

— Так-так, понятно, — тут же вмешался Тыквик, — по поводу надежды я уже сказал всё, что думаю, а по поводу подмоги скажу одно: какая же это подмога, когда в самую горячую пору нам придётся расстаться с двумя явно не худшими бойцами!

— Кого Вы думаете послать, доктор? — не обращая внимания на нападки Тыквика, спросил Каспиан.

— Лучше, чем наши белки, с этим не справится никто! — подал голос долго молчавший Трюфелино. — Уж если кто и сумеет незаметно проскользнуть сквозь вражеский лагерь, то это, конечно же, они!

— Ну, да! — вмешался Никабрик. — Не знаю, как там белки в других местах, — я там не бывал, — но *наши* просто поражают меня своей легкомысленностью. Единственная белка, кому я доверил бы такое дело, это Тараторка.

— Что ж, попросим Тараторку, — согласился Каспиан. — Но кто же будет нашим другим посланником? Я несколько не сомневаюсь в твоей решимости, Трюфелино, — продолжил он, заметив, как подался вперёд барсук, — но идти нужно далеко и очень быстро, а барсукам это, к сожалению, не под силу. По той же причине не можете идти и Вы, доктор Корнелиус, как бы Вы этого ни хотели...

— А на меня можно и не рассчитывать, — спокойно сказал Никабрик. — Я не пойду, как бы вы меня ни просили. В конце концов, среди членов военного совета, где большинство имеют люди в союзе с барсуком, должен остаться хотя бы один решительный гном, который бы проследил, чтобы с остальными гномами обращались по справедливости, а не бросали их на самые опасные участки боя, как это, кстати, было сегодня утром.

— Ух, шакал-каракал-карактица! — возмутился Тыквик. — Так-то разговаривать с королём! Пошлите меня, Ваше Величество: с Вашего позволения, пойду я.

— Мне казалось, что ты не веришь в волшебную силу рога, — удивился Каспиан.

— Так оно и есть, Ваше Величество, но что это меняет? Можно свернуть себе шею в погоне за уткой, можно погибнуть в бою — хм, я бы предпочёл второе, но если совет решил, что кому-то нужно за уткой, значит, кому-то нужно за уткой. Совет принял решение, — теперь его нужно выполнять, вот и всё.

— Спасибо, Тыквик, я никогда этого не забуду! — сказал Каспиан.
— Что ж, вызываем Тараторку и трубим в рог? Кстати, когда в него лучше трубить?

— Пожалуй, лучше дождаться рассвета, — ответил доктор Корнелиус, — это весьма существенно для действия белой магии.

Вскоре появилась Тараторка. Сообща было решено, что она отправится к Фонарной пустоши, а Тыквик отправится к морю. Тараторке предстояло проделать более долгий путь, и часть его — через территорию, занятую противником; Тыквику путь лежал короче, но по незнакомой местности, где могли водиться дикие звери, а, кроме того, ему предстояло обойти пограничные заставы, перебраться через реку и, наконец, отыскать сам замок или его руины. Гонцы должны были идти налегке, без остановок и привалов, но соблюдая всяческую осторожность, потому что от их успеха или неуспеха зависело слишком многое, если не всё. Пока гонцам (а главным образом — Тараторке) растолковывали задание, она сидела, а вернее — крутилась, как на иголках, и поминутно порывалась тут же ринуться в путь. Как и другие белки, Тараторка была существом в высшей степени отважным и даже бесстрашным до безрассудства, и ровно в той же степени — болтливым и неусидчивым, причём два последних качества были тесно связаны между собой. Поболтать ей не дали, а без этого ей — ну, никак не сиделось, так что всё время её приходилось удерживать на месте. Гонцов накормили и, выслушав слова напутствия, благодарности и пожелания успеха от короля, барсука и доктора Корнелиуса, они двинулись в путь.

The Lion, the Witch and the Wardrobe

Лев, колдунья и платяной шкаф

2. О том, что узнала Люси

— Добрый вечер, — поздоровалась Люси.

Но фавн бросился поднимать свои свёртки с такой поспешностью, что даже забыл ответить, и лишь подобрав все до единого, отвесил почтительный поклон.

— Добрый вечер, — сказал он. — не хотелось бы предстать назойливо любопытным, но скажите, прав ли я, полагая, что вы — дочь Евы?

— Я — Люси, — ответила Люси, не вполне понимая вопрос фавна.

— Однако же, прошу меня простить... вы — то, что называется «девочка»?

— Ну, конечно, я девочка! — сказала Люси.

— Иными словами, вы... э-э-э ... человек?

— Конечно, я человек, — ответила она, несколько сбитаая с толку странными вопросами.

— Конечно, конечно, — повторил фавн, — как это глупо с моей стороны! Простите, я никогда раньше не встречал сыновей Адама или дочерей Евы. Чрезвычайно рад! Выходит... — тут он запнулся, как будто собирался сказать что-то, чего не должен был, но вовремя спохватился. — Очень, очень рад, — повторил он. — Позвольте представиться. Меня зовут Тамнус.

— Приятно с вами познакомиться, мистер Тамнус, — сказала Люси.

— Могу ли я узнать, о, Люси, дочь Евы, как вы попали в Нарнию?

— В Нарнию? Какую «Нарнию»? — спросила девочка.

— Нарния — это страна, где мы с вами сейчас и находимся, — пояснил фавн, — а простирается она от этого фонарного столба до самого замка Кейр Паравель на побережье Восточного моря. А вы? Вы, наверное, пробрались к нам сквозь дремучие чащи Западных лесов?

— Я... я пробралась сквозь гардероб в прихожей, — объяснила Люси.

— А-а-а, — протянул Тамнус голосом, полным неподдельного сожаления, — если бы я усерднее занимался географией, когда был еще маленьким фавном, то я бы уж постарался узнать побольше об этих дальних странах. А сейчас уже слишком поздно.

— Да это совсем не страны, — развеселилась Люси. — Это вон там, позади...не знаю, уж как это объяснить...но там сейчас лето.

— А у нас тут, как сами изволите видеть, зима. Зима, что тянется уже целую вечность, — вздохнул Тамнус, — и мы можем подхватить простуду, если будем продолжать нашу беседу на морозе в снегу. Поэтому, дочь Евы из далекой страны с таким теплым названием «Пригожая», где в славном городе «Гардероб» сейчас как раз лето, не откажетесь ли вы зайти ко мне на чашку чая?

— Большое вам спасибо, мистер Тамнус, — сказала Люси, — но боюсь, мне уже пора возвращаться назад.

— Это совсем рядом, — заверил фавн, — а кроме того, там тепло, в камине пылают дрова, и можно сделать гренокки с сардинками, и закусить чай пирогом.

— Ну, хорошо, — согласилась Люси, — раз вы так любезны... но только совсем ненадолго.

— Если вы согласитесь взять меня под руку, дочь Евы, — сказал Тамнус, — то мы сможем оба идти под моим зонтом. Вот и отлично.

Так оно и получилось, что Люси побрела по лесу, держа под руку это странное существо, словно знакомы они были всю свою жизнь.

Путь оказался неровным и каменистым. Вокруг высились заснеженные холмы и торчали острые скалы, внезапно возникали рытвины и попадались ухабы. У подножья какой-то скалы Тамнус вдруг резко свернул, и Люси даже показалось, что он собирается то ли боднуть ее, то ли нырнуть в нее, но, подойдя поближе, она с изумлением обнаружила, что перед ними вход в пещеру. Когда они вошли, Люси зажмурилась — так ярко пылал камин. Первым делом Тамнус извлек из огня горящую головешку специальными маленькими щипцами и разжег лампу. Заверив Люси, что теперь уже ждать недолго, он немедленно поставил чайник на огонь.

Люси решила, что более уютного местечка и представить себе невозможно. Пещерка была пусть и небольшая, зато выложена красным камнем, опрятная и, самое главное, сухая. На полу лежал ковер и стояли два маленьких креслица («Для меня и для друга», — объяснил Тамнус) — а также стол и буфет. Над камином висел портрет старого фавна с кудлатой седой бородой. В углу виднелась дверца, что, должно быть, вела в спальню Тамнуса, а на стене висела полка, уставленная книгами. Пока фавн накрывал на стол, Люси принялась рассматривать корешки книг и читать названия. Одна книга называлась «Жизнь и послания Селена», другая — «Нимфы, их нравы и обычаи», а были ещё «Люди, монахи и лесничие в народных сказаниях и суевериях», а также «Человек — кто он: миф или реальность?».

— Всё готово, дочь Евы! — позвал её фавн.

Еда и впрямь была превосходной. Каждому досталось по запеченному яйцу всмятку, обжаренному хлебцу с сардинкой, а потом еще бутерброд с маслом, а потом с мёдом, а на закуску — настоящий пирог в сахарной глазури. Когда Люси поняла, что есть больше не может, фавн стал потчевать ее чудесными историями о лесной жизни, а знал он их превеликое множество. Поведал он и о тайных полночных плясках, когда нимфы, живущие в ручьях и колодцах, и дриады, что хоронятся в кронах деревьев, выходили потанцевать с фавнами; и о смертельно опасных погонях за белым, как снег, волшебным оленем, что мог исполнить твоё самое заветное желание; и о пышных пирах; и негданных встречах с нелюдимыми красными гномами, когда в поисках сокровищ кто-то проникал в

глубокие подземные рудники; но с особым чувством фавн вспоминал о том замечательном времени, когда было лето, и леса были покрыты зеленой листвой, и старый Силен заезжал погостить на своём толстом ослике, а бывало, наведывался и сам Бахус. Тогда в ручьях вместо воды текло чистое виноградное вино, а празднествам и веселью не было конца.

— А теперь у нас всё время зима, — безрадостно молвил он.

И чтобы окончательно не впасть в уныние, достал из футляра на тумбочке забавную маленькую флейту, похожую на соломинку, и начал играть. Музыка завороживала Люси. Она печалила и веселила одновременно, под неё хотелось и танцевать, и плакать и смеяться, и забыть обо всем на свете. Неудивительно, что Люси даже не заметила, сколько утекло времени прежде, чем она очнулась и решила прервать фавна.

— Ах, добрый Тамнус, — сказала она, — простите, что вынуждена прервать вас, хотя мне очень нравится эта мелодия, но мне действительно пора возвращаться. Ведь я зашла всего на несколько минут.

— А вот это уже вряд ли, — сказал фавн, откладывая флейту и сокрушенно качая головой.

— Как это «вряд ли»?! — вскочила Люси, испугавшись не на шутку. — Что вы хотите сказать? Мне немедленно надо идти домой. Там будут меня искать и беспокоиться... — воскликнула она и тут же запнулась: «Ой, Тамнус, что с вами?» — карие глаза фавна наполнились слезами, которые начали струиться по щекам и даже капать с кончика носа. Он закрыл лицо руками и разрыдался.

— Ох, Тамнус, Тамнус, — повторяла растерянно Люси, — перестаньте, ну что с вами? Вам плохо?.. Дорогой Тамнус, да скажите же, что случилось?

Но фавн продолжал рыдать, и рыдания шли из глубины его сердца. Даже тогда, когда Люси, обняла его за плечи и протянула свой носовой платок, он не успокоился — он принял платок и стал усердно вытирать им физиономию, время от времени выжимая его, когда тот промокал насквозь, так что вскоре Люси обнаружила, что по ковру расплзлось большое темное пятно.

— Там — нус! — крикнула она ему в самое ухо, тряся его за плечо. — Пожалуйста, перестаньте. Прекратите немедленно! Как вам не стыдно! А еще такой большой фавн! Объясните же мне, почему вы плачете!

— О... о... о... — всхлипывал Тамнус, — я плачу от того, что я очень и очень нехороший фавн.

— Вы вовсе не нехороший, — возразила Люси, — по-моему, вы очень даже хороший фавн. Вы самый лучший фавн среди всех фавнов, что повстречала я в своей жизни.

— О, вы не говорили бы так, если бы знали всю правду, — вымолвил Тамнус, обливаясь слезами. — Нет, я самый что ни на есть ужасный фавн, каких еще свет не видывал!

— И что же вы натворили? — спросила Люси.

— Мой бедный старый отец, — сквозь слезы сумел вымолвить фавн, — это его портрет там, над камином, никогда бы так не поступил!

— Как «так»? — спросила Люси.

— Так как поступил я, — пояснил фавн. — Я пошел в услужение к Белой Колдунье, вот до чего я дошел! И теперь я у нее на жалованье, — пожаловался он.

— О какой Белой Колдунье вы говорите?

— Как «о какой»? О той самой, что прибрала к рукам всю Нарнию и напустила на нас бесконечную зиму. Бесконечную зиму — и никакого, заметьте себе, Рождества!

— Это ужасно! — согласилась Люси. — А за что же она вас жалует?

— В этом-то всё и дело, — простонал Тамнус. — Я — жалкий похититель детей. Взгляните-ка на меня, о дочь Евы, похож ли я на фавна, способного встретить в лесу бедное ни в чем не повинное дитя, что никому не сделало ничего плохого, коварно втереться к нему в доверие, заманить к себе в пещеру, незаметно усыпить и предательски передать Белой Колдунье?

— Нет, — решительно сказала Люси, — мне кажется, вы не такое не способны.

— Это только кажется, — вздохнул фавн.

— В таком случае, — сказала Люси, тщательно подбирая слова, поскольку ей не хотелось кривить душой, но и обижать фавна понапрасну тоже не хотелось, — вы, конечно, поступили нехорошо. Но ведь вы так раскаиваетесь, что, я уверена, больше никогда не сделаете ничего подобного!

— Как вы не понимаете, о несчастная дочь Евы, — пробормотал фавн, — что речь не о прошлом проступке, а о том, что происходит прямо сейчас на ваших глазах!

— Что вы такое говорите! — побледнев, воскликнула Люси.

— А вы и есть то самое дитя, — пожал плечами Тамнус. — Белая Колдунья повелела, что, если я когда-либо встречу в лесу сына Адама или дочь Евы, поймать их и передать ей. К сожалению, вы оказались первой, кого я встретил с тех пор. Поэтому, с самого начала, пока я

притворялся другом и приглашал вас на чай, я собирался дожждаться, пока вы заснёте, а потом шепнуть ей.

— Но вы же не сделаете этого, о добрый Тамнус? — с тревогой спросила Люси. — Вы не можете так поступить!

— Если я этого не сделаю, — возразил он, снова заливаясь слезами, — она наверняка узнает, и велит оттяпать мне мой чудный хвостик, отпилить рожки и выщипать бороду, а потом как взмахнет палочкой — и мои прекрасные раздвоенные копытца превратятся в жуткие лошадиные копыта. А уж если разозлится не на шутку, то превратит меня в камень, и вместо живого фавна можно будет увидеть лишь статую фавна в её ужасном дворце! И стоять мне там до тех пор, пока четыре трона в Кейр Паравеле не дождутся своих хозяев, — а кто знает, когда это случится, и случится ли вообще.

— Мне очень жаль, милый Тамнус, — сказала Люси, — но я вас очень прошу, позвольте мне вернуться домой.

— Да уж придется, — смутился фавн, — позволить. Теперь-то я понимаю, что так и должен поступить. Ведь до нашей встречи я ничего не знал о людях. Теперь же, когда я узнал вас поближе, я, разумеется, не смогу выдать вас колдунье. Но уходить нужно немедленно. Я провожу вас до фонарного столба, а оттуда, надеюсь, вы сможете найти дорогу обратно в свою страну Пригожую и город Гардероб.

— Обязательно найду, — заверила Люси.

— Идти нужно как можно тише, — сказал Тамнус, — лес кишит шпионами. Есть даже деревья, что на её стороне.

Они поднялись, не став даже убирать со стола. Тамнус снова открыл свой зонтик, а Люси взяла его под руку, и они вышли в лес, где всё так же падал снег. Обратный путь был совсем не похож на приятную прогулку по дороге сюда. Они старались идти как можно быстрее, всё время озираясь и выбирая места потемнее, и за всю дорогу не проронили ни слова. Когда они добрались до фонарного столба, Люси вздохнула с облегчением.

— Знаете ли вы, куда идти дальше, дочь Евы? — спросил Тамнус.

Люси начала вглядываться в лесную чащу и, наконец, разглядела во мгле пятно света, похожего на дневной.

— Да, — сказала она, — я вижу дверь в гардероб.

— Тогда бегите, что есть духу, — напутствовал фавн, и, замявшись, добавил: — простите меня, если сможете, за то, что я собирался сделать?

— Прощаю, — сказала Люси, от души пожимая ему руку. — И надеюсь, что из-за меня вы не попадете в беду.

— Прощайте и вы, дочь Евы, — вздохнул он. — Позвольте, я оставлю у себя ваш носовой платочек?

— Пожалуйста. — сказала Люси и помчалась к далекому пятнышку света со всех ног. И вот, вместо колючих веток по лицу заскользил мягкий мех, а вместо скрипучего снега под ногами оказались деревянные доски, и в следующее мгновение Люси выпрыгнула из шкафа и очутилась в той самой пустой комнате, где начались её приключения. Она плотно захлопнула за собой дверцу и огляделась, переводя дыхание. За окном по-прежнему шел дождь, а из коридора доносились знакомые голоса.

— Я здесь! — закричала она, — Я здесь! Я вернулась, со мной всё в порядке!

The Last Battle

Последняя битва

Глава 10. КОМУ ВОЙТИ В ХЛЕВ

Тут Джил почувствовала, будто что-то щекочет ей ухо. Оказалось — единорог: изо всех своих лошадиных сил он пытался ей что-то нашептать, не срываясь на ржание. Прислушавшись, она молча кивнула и на цыпочках стала пробираться назад, где покорно стоял ослик Тепа. Там она тихо обрезала постромки, что удерживали львиную шкуру на ослиной спине. Несдобровать бы ослику, если бы он попался в столь неприглядном виде после той напраслины, что навел на него Облизьян. Хорошо бы еще оттащить эту шкуру куда-нибудь подальше, с глаз долой, но для Джил то была непосильная ноша. Единственное, что ей удалось — это затолкать ее поглубже в густой кустарник. Затем она подала ослику знак следовать за ней, и они уже вместе вернулись к остальным.

Тем временем Облизьян продолжал свою речь.

— После того, как свершилось это гнусное кощунство, Аслан, кхм - кхм, Ташлан — расвирепел уж не на шутку. Слишком уж, говорит, был он добр ко всякому зверью, когда являлся здесь едва ль не еженощно, дабы самый маломальский зверь воочию мог мордозреть его! Так вот, отныне он являться не станет! Дождались?

И вой, и "мяу", и визг, и "хрюк" прокатились эхом в ответ на его слова. Внезапно среди жалобного хора нестройных голосов раздался громкий хохот.

— Вы только послушайте, что плетет эта обезьянка! — перекрывая многоголосье, донесся, наконец, разумный голос. — А вы и уши развесили! Но мы-то знаем, отчего ваш вождь, всем обезьянам обезьяна, никак не хочет выводить к нам драгоценного Аслана! А вот из-за чего: его там просто нет! Нет так же, как и не было. А был, зато, глупый осел да старая львиная шкура, что ваш хозяин сам же и приобезьянил бедняге на спину! А нынче шкура где-то задевалась, вот он и не знает, как тут быть!

По ту сторону костра Тириану лиц было не разглядеть, но он готов был поклясться, что это никто иной, как Гриффл, предводитель гномов. Его догадка подтвердилась мгновение спустя, когда дружный хор гномов, принялся вторить своему предводителю нараспев:

— Не зна-ет, не зна-ет, не зна-ет как тут быть!

— А ну цыть! Цыть, вы, сотворенные из праха! — перекрикивая всех и вся, вмешался Ришда Таркаан. — А вы, славные звери Нарнии, слушайте меня! А не то прикажу своим янычарам — и все отведаете ятагана! Ваш господин уж растадычил вам про мерзопакостного ишака. А вы вообразили, что раз ненастоящий этот, то настоящего и вовсе нет?! Нет, мол, Ташлана за моей спиной, хлеву? Так трепещите ж, нечестивцы! Трепещите!

— Ой-ай-ох, — на разные голоса затрепетали звери.

Но гномы стояли на своем:

— Угомонись-ка, темнолицый, — покричали они в ответ, — пускай твоя ручная обезьянка покажет нам, что у нее в хлеву! "Кто видел сам, тот и поверил", — так говорят у нас.

На мгновение повисла пауза, в которую влез Облизьян.

— Вы, гномы, небось, думаете, что самые здесь умные. Погодите-погодите. Я ведь не утверждал, что если Ташлан не хочет видеть вас, то и вам его не увидать! Любой желающий может с ним свидеться хоть сейчас!

Собрание притихло. Долгую минуту спустя тишину решился нарушить медведь.

— Что-то я плохо понимаю, — проворчал он озадаченно, — я думал, тут говорили...

— Он — думал! — передразнил его Облизьян. — Наш медведь не только спит, он еще и думает! Неслыханное дело — думающий медведь! Так вот, слушайте вы все, кому медведь не наступил на ухо: вы и впрямь сможете увидеться с Ташланом! Но раз уж он решил не появляться сам, то мы должны решить, кому идти к нему.

— Ура! Ура! Ура! — рывкнула сразу добрая дюжина глоток. — Хвала нашему господину! Мы снова увидим Аслана! И он увидит нас!

И смягчит свой гнев! И станет все как прежде! — И тут защебетали птицы, залаяли наперебой собаки, поднялся шум и гам и учинилась кутерьма. Все разом повскакивали с мест; еще немного — и всей гурьбой уж ринулись бы внутрь, но...

Но всех остановил отчаянный вопль Облизьяна:

— Назад! Куда вы?! Не все сразу!

Звери остановились, причем многие так и замерли: кто с поднятой лапой, кто с виляющим хвостом. Все головы были обращены в одну сторону.

— Я думал тут говорят... — начал было медведь, но Облизьян прервал его на полуслове.

— Войти-то может каждый, но... лишь по очереди! Кто первый? Кстати, предупреждаю: я вовсе не ручаюсь, что в добром он расположении. С тех пор, как давеча он проглотил противного, в том смысле, что не на вкус, а в том, что "против нас", низвергнутого короля, он ходит и облизывается. А с утра к тому же и рычал. Так что лично я сегодня бы к нему и не совался ни за какие за коврижки! Но каждый волен поступать, как знает. Ну, кто смелый?.. Только уж потом не жалуйтесь, что я не говорил, коль вас проглотят вдруг за один присест или испепелят на месте одним, но ужжасающим взглядом! Но это уже ваше дело. Итак, кто у нас первый? Может быть кто-то из гномов?

— Чтоб зеленый крокодил тебя за нос ухватил? — усмехнулся Гриффл. — Уж для нас ты там припас не банан и ананас!

— Ох-ох-ох! — притворно заохал Облизьян. — Гномы не гадливые, гномы у нас догадливые: говори не говори — понимают что внутри. Но уж коль не гномы, то уж храброе зверье у нас найдется?! А то вы такой шум и гам подняли! Что ж вы приумолкли? Ну-ну, кто первый?

Но звери замолчали, опасливо поглядывая друг на друга, и даже потихоньку стали пятиться назад, подальше от опасного Хлева. Хвосты больше не виляли, а многие и вовсе были поджаты. Облизьян ковылял от одной стайки к другой, подзуживая оробевших зверей.

— Ай-яй-яй, — гримасничал он, — я-то думал, тут полно желающих встретиться с Ташланом с глазу на глаз, но, кажется, все вдруг передумали, а?

Тириан почувствовал, что Джил пытается шепнуть ему что-то на ухо, и нагнул голову пониже.

— Как вы думаете, что там внутри? — услышал он быстрый шепот.

— Кто знает? — печально усмехнулся он, — Да вот хотя бы пара алладинцев с ятаганми наголо по обе стороны от входа.

— А что если там то самое жуткое существо, что повстречалось нам в дороге?

— Неужто Таш?! — выдохнул Тириан. — Но нам то не узнать! Однако мы печалиться не будем, дитя мое. В конце концов, мы все когда-нибудь предстанем пред очи Аслана, истинного Аслана.

И тут произошло нечто удивительное. Рыжий кот, или попросту Рыжий, вдруг выступил вперед и ничтоже сумняшеся заявил:

— Коль смелых нет, то, с вашего соизволения, отправлюсь я.

Все ахнули и уставились на него во все глаза.

— Ловко провернуто, сир, — шепнул Поггин королю, — вот вам свидетельство тому, что кот отнюдь не последняя морда в заговоре, если не первая! Что бы там, в хлеву, ни крылось, коту бояться нечего, не будь я Поггин! Выйдет Рыжий как ни в чем не бывало, а потом объявит, что видел чудо!

Не успел Тириан ответить, как Облизьян уже вызывал Кота из толпы.

— Ого-го! Вот он, наш герой, без сапог и шляпы, только хвост трубой! Он готов встретить опасность лицом к лицу! Что ж, милости прошу! Но перед тем, как отворить двери, напоминаю: если кому-то вдруг накрутят хвост и обдерут усы, то я не виноват — я всех предупреждал.

Кот и усом не повел, и ни одна шерстинка не дрогнула на его прилизанной шкурке. Хвост задрался еще выше и он горделиво проследовал мимо костра, мягко ступая лапками. При этом он прошел так близко от Тириана, который прижался к дальней стене Хлева, что не будь он столь занят собой, они б неминуемо встретились взглядом, тем более, что уж зеленые кошачьи очи глядели не мигая.

— Спокоен, как огурец на грядке, знает, что ничего ему не будет, — заметил по этому поводу Юстас.

Облизьян, все так же подхихкивая и строя разные мерзкие морды, доковылял до Кота, торжественно поднял лапку и отодвинул засов. Дверь приоткрылась. Тириану показалось, что входя в темный дверной проем, Кот даже мурлычет что-то свое, кошачье.

— Ай-ай-уа-йи-и!!! — внезапно разорвал тишину самый жуткий из всяких когда-либо слышанных на этой земле кошачьих мявков. Если вас когда-либо среди ночи будила кошачья перебранка или, что одно и то же, их полночные романсы, то вы сможете понять, почему от этих звуков всех так и подбросило на месте. Дальше было еще хуже. Облизьян полетел кувырком, оттого что его сшибло нечто рыжее, что, не разбирая дороги, мчалось прямо на толпу. Если бы не было известно,

что это Кот, то его можно было бы принять за рыжую молнию, запущенную в толпу из хлева. Мгновенно он пролетел через поляну, а дальше все кинулись врассыпную. Кому приятно водиться с котами, что ведут себя подобным образом? А Кот мигом взлетел на дерево, крутанулся вокруг ствола, словно хотел поймать себя за хвост, и завис вниз головой. Вид его внушал опасения: хвост распушился до размеров остального тела, глаза, что два блюдца, пылали зеленым пламенем, а шерсть — до последней ворсинки! — стояла дыбом.

— Дал бы бороду на отсечение, — прошептал Поггин, — за то, чтобы знать, это он так понарошку или все-таки сперепугу!

— Тише, друг, — шепнул в ответ Тириан, поскольку как раз в этот момент, похоже, стали перешептываться и гвардии начальник с Облизьяном, и было бы нелишне узнать о чем. Услышать, однако, ничего не удалось, кроме очередной жалобы Облизьяна:

— И все то на мою голову! На мою голову.

Но, судя по виду заговорщиков, такое поведение кота их озадачило не меньше, чем самого Тириана.

— Эй, Рыжий! — наконец окликнул Кота капитан, — Хватит скулить, давай-ка лучше рассказывай, что ты там увидел!

— Ай-ай-уа-у-я! — возопил Кот.

— Слышь, ты, — попытался пристыдить его капитан, — Ты же, как-никак, говорящий зверь. Значит, прекращай выть и давай, говори.

Но ответа не последовало. И тут Тириан (да и все остальные тоже) вдруг с ужасом почувствовал, что на самом-то деле Кот и впрямь пытается что-то сказать, но вместо речи изо рта (вернее уж, из пасти) льются все те же вопли, что вы и так могли наслушаться от любого самого заурядного сердитого кота по имени, скажем, Том где-нибудь на задворках обычной английской усадьбы. И чем дольше продолжалось это безобразие, тем меньше кот напоминал говорящего зверя. И тут уж не выдержали остальные: всхлипы и повизгивания стали доноситься со всех сторон.

— Поглядите-ка на бедное животное! — раздался голос медведя. — Оно не может сказать и слова! У него отняло речь! Оно вновь превратилось в бессловесную тварь. Гляньте-ка на его морду...

Все глянули и обомлели — так оно и было. И тогда наскazanный ужас охватил зверей Нарнии, ибо каждый вспомнил, как его еще в птенчестве или щенчестве учили, что когда Аслан еще на заре времен обратил зверей Нарнии в Говорящих, то наказал им: будьте добры друг к другу; иначе онемеют они и станут бессловесны, как те животные, что населяют другие уголки и страны.

— И ныне это происходит с нами! — раздался общий стон.

— Пощады! Пощады! — послышались голоса. — Пожалей нас, о милостивый господин наш Облизьян! Стань меж нами и Асланом! Замолви за нас словечко; отныне и веки говори за нас, а то нам самим боязно, страшно нам.

Рыжий уже скрылся в кроне дерева. С тех пор никто его больше не видел.

Тириан стоял, опустив голову; рука его легла на рукоять меча. Как и все он был ошеломлен внезапными превращениями этой ночи. То ему казалось, что лучше всего — выхватить меч и тут же ринуться в бой, то — наоборот — подождать и поглядеть, как еще обернутся события. И действительно, события приняли новый оборот.

— Мой отец! — внезапно раздался звонкий звенящий голос откуда-то слева. Тириан сразу догадался, что голос принадлежит алладинцу, ибо в армии Тискрока было заведено, дабы рядовые воины обращались к начальникам словами "мой повелитель", а младшие чины к старшим — словами "мой отец". Джил и Юстас этого не знали, но поводили взглядом по толпе, и тоже определили говорящего. Ясное дело, увидеть либо в стороне от костра, в отблесках пламени, всегда легче, чем пытаться разглядеть его либо сквозь костер, когда все, что лежит за пределами круга огненного, кажется черным.

Итак, то и впрямь был алладинский офицер — он был молод, высок и строен, и по алладинским меркам, должно быть, даже слыл красавцем.

— Мой отец, — обратился он к капитану, — дозвожь войти мне.

— Что за речи, Эмет? — вскинулся капитан. — Кто звал тебя держать совет? Пристало ль мальчишкам открывать рот, когда старшие молчат?

— Мой отец, — отвечивал Эмет, — правда говорит твоими устами: я младше тебя. Но правда и то, что в моих жилах, как в твоих, течет алладинская кровь, и так же, как и ты, я призван служить Таш. А посему...

— Молчи, юнец, — осерчал Ришда Таркаан. — Пока я здесь командир! Нечего тебе делать в Хлеву: Хлев только для нарнийцев.

— Отчего, мой отец? — возразил Эмет. — Не ты ли сам говорил, что их Аслан и Таш суть одно? И если в твоих устах правда, то там, внутри, я найду Таш. Как же может быть такое, что нечего мне делать в Хлеву? Тысячей смертей готов я умереть, лишь бы увидеть Таш.

— Несмышленный глупец, — поднял голос Ришда Таркаан. — Не суди о том, что выше твоего разумения!

Облик Эмета выражал непреклонность.

— Разве Таш и Аслан не едино? Или Облизьян солгал нам?
— Едино-едино! — замахал лапками Облизьян.
— Так поклянись же в этом, — сказал Эмет.
— Как вы мне надоели, — заныл Облизьян, сколько всего на мою бедную голову, а она и без вас болит! Ну ладно, ладно, клянусь!
— В таком случае, отец, — повторил Эмет, я решительно настроен идти.
— Каков глупец! — начал было Ришда, но тут подняли шум гномы.
— Пусть идет! Почему ты его отговариваешь, Темнолицый? Отчего это нарнийцам можно, а своим нельзя? Или там скрыто что-то такое, что вам противопоказано?

Тириан сотоварищи вынужденно взирали на Ришду Таркаана лишь со спины, посему им так и не довелось узнать, что же выражало его лицо, когда он, пожимая плечами, молвил:

— Быть вам свидетелями, что не я тому виной, коль прольется кровь несмышленного юнца. Входи же, безрассудный, воля твоя.

Эмет, как до этого Рыжий, вышел вперед и оказался на узкой полянке меж горящим костром и темным хлевом. В глазах его плясали огни, лицо выражало гордость, а рука лежала на рукояти ятагана. Что ж, он высоко нес голову, а Джил чуть не расплакалась при мысли, что его может ожидать. А единорог шепнул на ухо королю:

— Львиной гривой клнусь: лично мне по душе этот молодой воин, будь он трижды алладинец! Он заслуживает куда лучшего божества, чем Таш!

— Ох, как хотелось бы знать, что ж там внутри, — вздохнул Юстас.

Эмет отворил дверь и сделал шаг в разверстый зев неизвестности. Дверь он закрыл за собой. Прошли считанные мгновения — хотя показалось, что гораздо дольше — и дверь отворилась вновь. Еще мгновение — и по поляне покати́лась фигура в алладинских доспехах; несколько раз перевернувшись, она осталась лежать на спине, а дверь закрылась. Капитан бросился к телу, наклонился и на мгновение застыл в изумлении. Но тут же овладел собой и обратился к толпе:

— Вот и сбывлась воля неразумного юнца. Узрел он Таш, наградой — погибель. И предостереженья остальным.

— Да-да, да-да, — застучали зубы бедных напуганных зверей. А Тириан и его друзья, лишь мельком взглянув на застывшее тело, переглянулись между собой. И было от чего! Поскольку они находились гораздо ближе к павшему алладинцу, чем вся толпа по ту сторону костра, то они сразу заметили то, что было скрыто от остальных и то, что скрыл Ришда Таркаан. Перед ними лежал не Эмет. Убитый

был гораздо старше, плотнее и коренастей, и, кроме того, у него была бо-о-ольшая борода.

— Хо-хо-хо, — захохотал Облизьян. — Кто еще хочет? Кто смелый? Если нет смельчаков, то я выберу сам! Раз-два-три, кто окажется внутри? Кто у нас пойдет за дверь? Это, верно, будет, вепрь! Давай, вепрь, выходи! Таша его сюда, алладинцы. Пусть он узнает, что такое Таш!

Вепрь грузно поднялся на ноги, но выходить и не подумал.

— Хрен и редька, — хрюкнул он, — подходите сами! Узнайте вначале, что такое мои клыки.

Храбрый зверь собирался драться за свою жизнь. Алладинцы с кривыми ятаганами уже брали его в кольцо, а никто и когтем не пошевелил, чтобы прийти ему на помощь. Когда Тириан увидел это, внутри его что-то перевернулось. Он более не раздумывал:

— Обнажить мечи, — шепнул он остальным, — стрелы на тетиву. За мной!

Измученные нарнийцы не успели и глазом моргнуть, как на поляне перед Хлевом — откуда ни возьмись — выросло семь теней. На четырех из них в отсветах пламени поблескивали кольчуги. Над головой одной из них сверкнуло лезвие меча, и взоры оказались прикованы к ней. Это и был король. И над толпой вознесся его голос.

— Здесь стою я, Тириан, король Нарнии. Во имя Аслана пришел я сказать вам, что Таш — это злой демон, Облизьян — многожды предатель, а вероломные алладинцы — захватчики и заслуживают смерти. На мою сторону, истинные нарнийцы! Неужто вам не претит жить под пятою, трястись от страха и ждать, пока новые хозяева не истребят вас одного за другим?

Bernhard Schlink

Liebesfluchten

(Diogenes Verlag AG Zürich, 2001)

Переклад з німецької

Валерій Подміногін

Бернхард Шлінк

Любовник

(Издательство Фолио, Москва, 2004, ООО Изд-во АСТ.

Перевод с нем. В. А. Подминогина, 2004)

Der Sohn (Auszug)

1

Seit die Rebellen den Flughafen beschossen und ein Passagierflugzeug getroffen hatten, war der zivile Flugbetrieb eingestellt. Die Beobachter kamen mit einem amerikanischen Militärflugzeug, weiß gestrichen und blau markiert. Sie wurden von Offizieren und Soldaten empfangen, über die Rollbahn, durch lange Gänge und eine große Halle eskortiert, an stehenden Rollbändern, geschlossenen Schaltern und leeren Geschäften vorbei. Die Reklamen leuchteten nicht, die Anzeigetafeln zeigten nichts an. Die großen Fenster waren brusthoch mit Sandscheiben gesichert, bei manchen fehlte das Glas. Unter den Schritten der Beobachter und ihrer Eskorte knirschten Splitter und Sand.

Vor der Halle wartete ein kleiner Bus. Die Tür stand offen, und die Beobachter wurden hineinkomplimentiert. Kaum war der letzte

Сын (отрывок)

1

После того, как мятежники обстреляли аэропорт и попали в пассажирский самолет, гражданские воздушные перевозки были прекращены. На американском военном самолете, белом с синими опознавательными знаками, прибыли наблюдатели. Их встретил эскорт солдат и офицеров и провел через длинные переходы и большой зал, мимо закрытых билетных стоек и пустых магазинов. Огни рекламы погасли, информационные табло были немые. Большие окна в человеческий рост были заставлены мешками с песком, в некоторых не было стекол. Под ботинками наблюдателей и сопровождающих осколки стекла и песок на полу слегка похрустывали.

Перед входом в здание аэропорта их ждал небольшой автобус. Двери были открыты, туда и провели наблюдателей.

eingestiegen, setzten sich zwei Jeeps vor und zwei Lastwagen mit Soldaten hinter den Bus und fuhr die Kavalkade in schnellem Tempo los.

"Meine Herren, ich heiÙe Sie willkommen." In dem alten Mann mit weißem Haar und weißem Schnurrbart, der zwischen den vorderen Sitzen stand und sich an deren Lehnen festhielt, erkannten die Beobachter den Præsidenten. Er war eine Legende. 1969 war er zum Præsidenten gewählt und nach zwei Jahren vom Militär gestürzt worden. Er hatte das Land nicht verlassen, sondern sich ins Gefängnis sperren lassen. Ende der siebziger Jahre wurde er auf Druck der Amerikaner in Hausarrest entlassen, in den achtziger Jahren durfte er als Rechtsanwalt arbeiten und in den Neunzigern die Opposition organisieren. Als die Rebellen und Militärs Friedensgespräche führen mußten, einigten sie sich auf seine Einsetzung als Præsident. Niemand zweifelte, daß die vorgesehenen freien Wahlen ihn im Amt bestätigen würden.

Die Kavalkade erreichte die Außenquartiere der Hauptstadt, hatten aus Brettern, Plastikplanen und Pappe, einen Friedhof, dessen Grabhäuser bewohnt und dessen Grabsteine als Fundamente für Verschlüsse genutzt waren, kleine, gemauerte Häuser mit Wellblechdächern. Entlang der Straße liefen Frauen, Männer und Kinder mit Wasserbehältern. Es war sichtbar heiß

Как только последний из них вошел в автобус, два джипа пристроились к нему спереди, а два грузовика с солдатами — сзади, и кортеж с большой скоростью рванул вперёд.

— Добро пожаловать, господа. — В пожилом мужчине с седыми шевелюрой и усами, стоявшем между передними сиденьями и державшемся за спинки, наблюдатели узнали президента. Он был живой легендой. В 1969 году он был избран на этот пост, а через два года свергнут военными. Он не уехал из страны, а позволил посадить себя в тюрьму. В конце семидесятых под давлением американцев его перевели под домашний арест, а в восьмидесятых он уже работал адвокатом и организовывал оппозицию. Когда повстанцы и военные вынуждены были начать мирные переговоры, они договорились вновь назначить его президентом. Никто не сомневался, что предстоящие свободные выборы утвердят его в этой должности.

Кортеж достиг пригородов столицы: хижины из досок, листы полиэтилена и картона, кладбище, где люди жили в склепах, а надгробные памятники использовались как фундаменты для лачуг, хибарки с крышами из гофрированной жести. По улице сновали мужчины, женщины и дети с емкостями для воды. Воздух был обжигающе горячим

und trocken, über allem lag sandiger Staub, sogar über der asphaltierten Straße, und die Kavalkade wirbelte ihn auf. Nach einer Weile waren die Scheiben des Busses trüb. Der Präsident sprach über den Bürgerkrieg, über Terror und Frieden. "Das Geheimnis des Friedens ist Erschöpfung. Aber wann sind schon alle erschöpft? Wir wollen froh sein, wenn die meisten erschöpft sind. Aber nicht zu erschöpft – sie müssen die am Kämpfen hindern, die weiterkämpfen wollen." Der Präsident lachelte müde. "Frieden ist ein unwahrscheinlicher Zustand. Deswegen hatte ich um eine Friedenstruppe gebeten, zwanzigtausend Mann. Statt dessen kommen Sie zu zwölf, um zu beobachten, ob die vereinbarte Aufstellung der gemischten Kontingente, die Wahl der Gouverneure und die Wiederherstellung der zivilen Verwaltung gehörig erfolgt." Der Präsident sah einem nach dem anderen ins Gesicht. "Es ist mutig von Ihnen, hierherzukommen. Ich danke Ihnen." Er lachelte wieder. "Wissen Sie, wie unsere Presse Sie nennt? Die zwölf Friedensapostel. Gott segne Sie.

Sie waren im Herzen der Stadt. Es lag am Ende eines Tals, ein paar Straßen mit alter Kathedrale, Parlaments-, Regierungs- und Gerichtsbauten aus dem neunzehnten Jahrhundert, modernen Büro-, Geschäfts- und Apartmenthäusern. Der Präsident verabschiedete sich. Der Bus fuhr weiter. Auf halber Höhe des Bergs hielt

и сухим, на всем, даже на асфальте шоссе лежал слой песка, и кортеж машин вздымал его вверх. Спустя некоторое время стекла автобуса помутнели. Президент говорил о гражданской войне, о терроре и о мире.

– Тайна мира – в смертельной усталости. Но когда же все наконец смертельно устанут? Давайте радоваться, что большинство людей смертельно устало. Но не до самой последней точки. И эти смертельно уставшие люди должны помешать воевать другим, тем, которые хотят продолжать воевать. – Президент устало улыбнулся. – Мир – это невероятное состояние. Поэтому я и попросил прислать миротворческий контингент, двадцать тысяч человек. Вместо миротворцев приезжаете вы, двенадцать, чтобы наблюдать, так ли идет процесс создания смешанных подразделений, по правилам ли проводятся выборы губернаторов, восстанавливаются органы гражданского управления. – Президент переводил взгляд с одного лица на другое. – С вашей стороны это мужественный поступок, приехать сюда. Спасибо вам. – Он вновь улыбнулся. – Знаете, как именует вас наша пресса? Двенадцать апостолов мира. Да благословит вас Бог!

Они были в самом сердце города. Он раскинулся на краю долины: две улицы со старым

er in der Einfahrt des Hilton. Die Bergseite des Hotels zeigte Einschüßlucher und Holzvernagelte Fenster. Im Park waren mit Sandsäcken Stellungen ausgebaut.

Der Geschäftsführer begrüßte sie persönlich. Er bat um Nachsicht für den nicht perfekten Betrieb und Service. Erst vor wenigen Tagen habe das Militär das Hotel zurückgegeben. Immerhin seien die Zimmer wieder in perfektem Zustand. "Und machen Sie die Balkontüre weit auf! Nachts wird es kühl, die Blumen unseres Gartens duften, und die Moskitos bleiben an der Küste. Sie werden die Air-condition, die noch nicht geht, nicht vermissen."

2

Das Abendessen wurde auf der Terrasse serviert. Die Beobachter saßen an sechs Tischen, entsprechend den sechs Provinzen des Landes. Mit den einer Provinz zugeordneten zwei Beobachtern saßen ein Offizier des dortigen Militärs und ein Comandante der dortigen Rebellen. Die Temperatur war, wie der Geschäftsführer versprochen hatte, angenehm. Der Garten duftete, ab und zu verbrannte

собором, зданиями парламента, правительства и Верховного суда, постройки девятнадцатого века, современные офисы, магазины, жилые дома. Президент попрощался. Автобус поехал дальше. Показался подъезд к Хилтону. Стена гостиницы, примыкающая к горе, продемонстрировала следы обстрела и заколоченные досками окна. В парке мешки с песком обозначали воинские позиции.

Директор гостиницы сам вышел их встречать. Он попросил извинения, что не все еще функционирует так, как хотелось бы. Только за несколько дней до этого военные покинули гостиницу. Однако номера в прекрасном состоянии.

– И широко откройте балконные двери! Ночью будет прохладно, цветы в нашем саду так приятно пахнут, а москиты все остались на побережье. И кондиционеры, которые, правда, пока не работают, вам не понадобятся.

2

Ужин подали на террасу. Наблюдатели сидели за шестью столами, по числу провинций в стране. В месте с отвечающими за провинцию двумя наблюдателями за столом сидел офицер, представитель местных военных властей и командир тамошних повстанцев. Температура воздуха, как и обещал директор, была вполне терпимой. Сад благоухал, время от времени глупые ночные

ein Nachtfalter in den Flammen der Kerzen.

Der deutsche Beobachter, ein Professor für Völkerrecht, war in letzter Minute für jemand anderen eingesprungen. Er hatte schon für verschiedene internationale Organisationen gearbeitet, in Komitees gesessen, Berichte abgefasst und Abkommen entworfen. Aber vor Ort hatte er sich noch nie einsetzen lassen. Warum hatte er sich davor gedrückt? Weil man als Beobachter keinen Einfluss hat und kein Prestige genießt? Und warum hatte er sich jetzt danach gedrängt? Weil er sich wie ein Scharlatan vorgekommen war, der sich der Wirklichkeit über die er am Schreibtisch verfügte, nie gestellt hatte? Vielleicht, dachte er, vielleicht war es das. Er war der älteste von allen Beobachtern und müde von den Flügen über den Atlantik und über den Golf und von der Auseinandersetzung mit seiner Freundin in New York, die die ganze Nacht zwischen den beiden Flügen gedauert hatte.

Sein Partner war Kanadier, ein Ingenieur und Geschäftsmann, der sich, nachdem sein Betrieb auch ohne ihn lief, in einer Menschenrechtsorganisation engagiert hatte. Als der Offizier und der Comandante, mit denen sie am nächsten Tag in die nördliche der beiden Meerprovinzen aufbrechen sollten, sich für seine Erzählungen von früheren Einsätzen als Beobachter nicht interessierten, holte er die Brieftasche hervor und

мотыльки вспыхивали в пламени свечей.

Наблюдатель от Германии, профессор международного права был включен в состав группы в самую последнюю минуту, заменив кого-то другого. Он уже работал для различных международных организаций, заседал в комитетах, составлял отчеты, разрабатывал соглашения. Но непосредственно в местах событий он еще ни разу не работал. Почему он избегал этого? Потому что наблюдатель — функция не престижная, он не может повлиять на ход происходящего. Отчего же сейчас он настоял, чтобы его включили? Не потому ли, что казался сам себе шарлатаном, сталкивающимся с действительностью лишь за письменным столом, а в реальной жизни бегущим от нее. Он был самым старшим по возрасту среди наблюдателей и устал от перелетов через Атлантику и Мексиканский залив, от споров со своей подругой в Нью-Йорке, продолжавшихся всю ночь в перерыве между этими двумя перелетами.

Его напарником был канадец, инженер и бизнесмен, который поставил свое дело так, что оно и без него работало как часы, и теперь подвизался в некоей правозащитной организации. Поняв, что офицер и команданте, с которыми они должны были отправиться в северную из двух

blühterte Fotos von seiner Frau und seinen vier Kindern auf den Tisch. "Haben Sie Familie?"

Der Offizier und der Comandante schauten einander erstaunt und verlegen an und zugerten. Aber dann griffen sie in ihre Jacken und nach ihren Brieftaschen. Der Offizier hatte das Hochzeitsbild dabei, er in schwarzer Galauniform mit weißen Handschuhen und seine Frau in weißem Kleid mit Schleier und Schleppe, beide mit ernstem, traurigem Blick. Er hatte auch ein Bild mit den Kindern; sie saßen nebeneinander auf zwei Stühlen, die Tochter in Tyll und Spitze, der Sohn in Camouflage-Uniform, beide zu klein, um mit den Frauen auf den Boden zu kommen, und mit dem gleichen ernstem, traurigen Blick. "Was für eine schöne Frau!" Der Kanadier bewunderte die Braut, ein Mädchen mit schwarzen Augen, roten Lippen und vollen Wangen, und schmalzte mit der Zunge. Der Offizier steckte das Bild rasch weg, als wolle er die Seinen vor dieser Bewunderung beschützen. Der Kanadier betrachtete das Porträt der Frau des Comandante, einer lächelnden Studentin mit Examenshut und -talar, und sagte: "Oh, auch Ihre Frau, welche eine Schönheit!" Der Comandante legte ein zweites Bild auf den Tisch, er selbst mit zwei kleinen Jungen an beiden Händen, vor ihnen ein Grab. Der Deutsche sah, daß der Offizier die Augen zusammenkniff und die Backen anspannte. Aber die Frau des

primorschen Provinzen, мало интересуются рассказами о его предыдущей работе в качестве наблюдателя, канадец вытащил из кармана бумажник, и выложил на стол фотографию жены и четырех своих детей. —

— А у вас есть семьи?

Офицер и команданте удивленно и несколько смущенно переглянулись, не зная, что сказать. Но затем полезли за бумажниками. Офицер достал свадебную фотографию — он в черном парадном мундире, белых перчатках, его жена в белом платье с бантами и шлейфом, оба серьезные и грустные. Была у него и фотография детей; они сидели рядом на двух стульях, дочка в рюшечках и кружевах, сын в камуфляжной форме, оба еще не достают ногами до пола, у обоих те же серьезные и грустные глаза. — Какая красивая женщина! — Канадец восхищался невестой, девушкой с черными глазами, алыми губками и круглыми щечками, даже прищелкивал языком.

Офицер быстро убрал фотографию, как будто хотел защитить своих близких от такого неумеренного проявления восторга. А канадец уже рассматривал фотографию жены команданте, смеющейся студентки в магистерской шапочке и мантии, приговаривая при этом:

— О, ваша жена тоже такая красавица!

Comandante war nicht von Soldaten getötet worden, sondern bei der Geburt des dritten Kindes gestorben.

Dann richteten sich die Augen der anderen auf den Deutschen. Er zuckte die Schultern. "Ich bin geschieden, und mein Sohn ist erwachsen." Aber er wußte, daß er gleichwohl ein Bild bei sich haben konnte. Auch früher, als sein Sohn klein war, hatte er keines gehabt. Warum? Weil es ihn daran erinnerte hatte, daß er seinem Sohn, der bei der Scheidung fünf Jahre alt war, den die Mutter aufzog und den er selten sah, den Vater schuldig blieb?

Das Essen kam. Nach dem ersten Gang kamen in rascher Folge ein zweiter, dritter und vierter, und dazu gab es roten Wein von der Kiste. Der Comandante saß und trank konzentriert, Kopf und Brust über den Teller gebeugt. Am Ende eines jeden Ganges nahm er ein Stück Brot, wischte damit den Teller blank, steckte es in den Mund und richtete sich auf, als wolle er etwas sagen, sagte aber nichts. Obwohl kaum älter als der Offizier, schien er einer anderen Generation anzugehören, einer Generation von langsamen, schwerfälligen, wortkargen Männern, die alles erlebt haben. Manchmal musterte er die anderen, den Kanadier, der von seiner Frau und seinen Kindern erzählte, den Offizier, der die kleinen Finger an den Händen spreizte, während er Messer und Gabel führte, und höfliche Fragen stellte, und den Deutschen, der zum Essen zum Tische war, sich zurückgelehnt hatte

Команданте положил на стол вторую фотографию, на которой он был изображен с двумя мальчиками на руках, они стояли перед могильной плитой. Немец увидел, как у офицера при этом глаза сузились в щелочку, а на скулах заходили желваки. Но жену команданте не убили солдаты, она умерла при родах третьего ребенка.

Потом все трое уставились на немца. Он пожал плечами.

— Я разведен, а сын мой уже взрослый. Ему стало неловко. Все равно мог бы иметь при себе фотографию. Но даже когда сын был маленьким, он тоже не носил с собой его фотографии. Почему? Потому что это напоминало бы ему про должок перед сыном, которому при разводе было пять лет, которого воспитывала мать, а сам он видел его чрезвычайно редко. Он должен был ему отца.

Подали ужин. За первым блюдом быстро следовало второе, третье и четвертое, запивали красным вином из приморских провинций. Команданте ел и пил, сосредоточенно склонившись над тарелкой. Покончив с каждым блюдом, он брал кусочек хлеба, вымакивал им тарелку насухо, отправляя хлеб в рот, распрямлялся, как будто хотел что-то сказать, но не говорил ничего. Вряд ли по возрасту он был старше, чем офицер, но, казалось, принадлежал к другому поколению, поколению медлительных,

und mit seinem Blick dem Blick des Comandante begegnete.

Ich sollte reden, dachte der Deutsche, und mein eingerostetes Spanisch polieren. Aber ihm fiel nichts ein. Zwar hatten die anderen, als sie die Fotografien hervorgeholt und herumgezeigt hatten, sich als Ehemänner und Familienväter nicht miteinander verbrüdet. Aber ihm war doch, als hätten sie zusammen und hätten ein Recht auf die Welt, das er nicht hatte.

Als sie beim Nachtschiff waren, ertönten Schüsse, das Knattern einer Maschinenpistole. Die Gespräche brachen ab, alle horchten in die Nacht. Der Deutsche meinte zu sehen, daß der Offizier und der Comandante einander kurz anschauten und leicht die Kupfer schüttelten.

"Das war einer von Ihnen", sagte der Kanadier und schaute den Comandante an, "das war eine Kalaschnikow."

"Sie haben gute Ohren."

"Wenn alle Kalaschnikows in ihren Händen wären", der Offizier deutete mit dem Kopf zum Comandante, "war's gut."

Aus dem Tal drang dasselbe Rauschen hoch wie schon den ganzen Abend, das Rauschen des Elektrizitätswerks, der Air-condition in den Büros, Geschäfts- und Apartmenthäusern, des Verkehrs, der Werkstätten und der Restaurants. Und der Atem der Schlafenden, dachte der Deutsche, der Liebenden und der Sterbenden, und fand den Gedanken angenehm.

тяжелых на подъем, немногословных мужчин, которые извели всю жизнь все. Время от времени он изучающе поглядывал на других, на канадца, рассказывавшего о жене и детях, офицера, который оттопыривал мизинец, когда пользовался вилок и ножом и задавал вежливые вопросы, на немца, который слишком устал, чтобы наслаждаться ужином, и, откинувшись на спинку стула, лишь взглядом отвечал на взгляды команданте.

Мне тоже нужно что-то говорить, думал немец, чтобы освежить в памяти свой корявый испанский. Но ему ничего не приходило в голову. Да, его собеседники, главы семейств и отцы, показав эти фотографии, не стали от этого ближе друг другу. Но ему все же казалось, что у них было право на свой, особый мир. А у него такого права не было.

Когда они перешли к десерту, раздались выстрелы, треск автоматных очередей. Разговор оборвался, все вслушивались в ночь. Немцу показалось, что офицер и команданте обменялись короткими взглядами и слегка покачали головами.

— Это был один из ваших, — сказал канадец и посмотрел на команданте, — ведь это автомат Калашникова.

— У вас неплохой слух.

— Если бы все эти автоматы были в их руках, — офицер

кивнул на команданте, — то было бы совсем не плохо.

Из долины доносились звуки, работающей электростанции, гудение кондиционеров в офисах, магазинах и жилых домах, шумы мастерских, ресторанов, проезжающих машин.

"И дыхания спящих, — подумал немец, — влюбленных и умирающих"

И эта мысль ему понравилась.

3

Er wachte um vier Uhr auf, wie immer nach einem Flug über den Atlantik. Er trat auf den Balkon. Im Tal lag die dunkle Stadt. Aus dem Garten kamen die Duftschwaden der Blüten. Die Luft war lau. Er klappte den Liegestuhl auf und legte sich hinein. Er erinnerte sich nicht, jemals so viele Sterne gesehen zu haben. Ein Licht bewegte sich; er folgte ihm mit den Augen, verlor es, fand es wieder, verlor und fand es noch mal und begleitete es bis an den Horizont.

Gegen fünf wurde es hell. Auf einen Schlag war der Himmel grau statt schwarz, waren die Sterne verschwunden und die wenigen Lichter in der Stadt und an den Häusern erloschen. Auf denselben Schlag begannen die Vögel zu singen, alle zusammen, ein lautes, dissonantes Konzert, in dem manchmal das Bruchstück einer Melodie hervorschien wie ein geheimer Gruß. Ob die Musik in verschiedenen Kulturen deshalb verschieden klingt? Weil die Vögel verschieden singen?

3

Он проснулся в четыре утра, как это бывало всегда после перелета через Атлантику. Вышел на балкон. В долине в предвечерних сумерках раскинулся город. Цветы в саду благоухали. Воздух дышал прохладой. Он разложил шезлонг и лег. Он не помнил, чтобы когда-либо видел на небе столько звезд. От них шел свет, он следовал взглядом за этим светом, терял, находил вновь, и, найдя, провожал его до самого горизонта.

Около пяти рассвело. И вдруг сразу небо из черного стало серым, звезды исчезли, а немногочисленные огни в городе и на склонах гор погасли. И сразу же запели птицы, все разом, сплетая голоса в звонкую нестройную симфонию, в которой, как тайный привет, иногда угадывались отголоски какой-то знакомой мелодии. Может быть, музыка по всему миру потому такая разная, что так по-разному поют птицы?

Er ging ins Zimmer zurück. Um sechs sollte es Frühstück geben, und um sieben sollten sie aufbrechen. Er duschte und zog sich an. In seiner Kleidertasche fand er eine Krawatte, die er nicht kannte. Seine Freundin hatte sie zwischen die Anzüge gelegt, nachdem sie miteinander gestritten hatten. Ob sie zu ihm nach Deutschland oder er zu ihr nach New York ziehen sollte, ob sie versuchen wollten, Kinder zu bekommen, ob er weniger arbeiten könnte — ihm war ein Ratsehl, wie sie die ganze Nacht hatten darüber reden können. Ein noch grüßeres Ratsehl war ihm, wie seine Freundin nach der Auseinandersetzung, die sie in Erbitterung und bis zur Erschöpfung geführt hatten, ihm eine Krawatte hatte einpacken können, als sei nichts gewesen.

Er nahm den Hunger ab, ohne Hoffnung, daß das Telefon funktionieren würde. Aber es funktionierte, und er rief das Krankenhaus an, in dem sein Sohn vor wenigen Wochen als Arzt zu arbeiten begonnen hatte. Während er darauf wartete, daß der Sohn ans Telefon kam, erinnerte ihn das Rauschen in der Leitung an das Rauschen der Stadt.

"Was ist passiert?" Der Sohn war außer Atem.

"Nichts. Ich wollte dich fragen..." Er wollte ihn fragen, ob er ihm ein Bild von sich faxen könne, da mit dem Telefon sicher auch das Fax funktionierte. Aber er traute sich nicht.

Он вернулся в комнату. На шесть был назначен завтрак, а в семь они должны были отправиться в путь. В сумке он нашел галстук, он видел его впервые. Должно быть, его подруга сунула его между рубашками уже после их ссоры. Переезжать ли ей к нему в Германию или ему к ней в Нью-Йорк, следует ли им завести детей, нельзя ли ему поменьше работать — для него оставалось загадкой, как можно было об этом говорить всю ночь. Но еще большей загадкой осталось для него, как после такого ожесточенного и утомительного спора можно было еще и засунуть в сумку галстук, как будто никакой ссоры и не было.

Он поднял телефонную трубку, не надеясь особо, что телефон работает. Но телефон работал, и он позвонил в больницу, где работал врачом его сын. Он ждал, пока сын подойдет к телефону, и шум на линии напоминал ему шум города.

— Что случилось — Сын тяжело дышал.

— Ничего. Я хотел тебя спросить... — Он хотел спросить его, не сможет ли тот переслать ему по факсу свою фотографию, так как наверняка к телефону был подключен и факс. Но не решился.

— Что случилось, папа? У меня дежурство, и мне надо обратно в отделение. Откуда ты звонишь?

"Was ist, Papa? Ich bin im Dienst und muЯ wieder auf die Station. Von wo rufst du an?"

"Aus Amerika." Er hatte mit seinem Sohn seit Wochen nicht gesprochen. Es hatte Zeiten gegeben, in denen er seinen Sohn jeden Sonntag angerufen hatte. Aber die Gespräche waren mühsam gewesen, und so hatte er sie eines Tages seinlassen.

"Meld dich, wenn du wieder hier bist."

"Ich hab dich lieb, mein Junge." Er hatte es noch nie ausgesprochen. Immer wenn er es in amerikanischen Filmen gehört hatte, mit Leichtigkeit von Vätern oder Müttern zu ihren Söhnen oder Töchtern gesagt, hatte er sich vorgenommen, es zu seinem Sohn zu sagen. Aber es war ihm immer peinlich gewesen.

Auch dem Sohn war es peinlich. "Ich... ich... ich wnsch dir auch alles Gute, Papa. Bis bald!"

Später fragte er sich, ob er noch mehr Worte hätte machen sollen. Sagen sollen, daЯ er das mit dem Liebhaber schon immer hatte aussprechen wollen. Oder daЯ er, so weit weg von seiner gewohnten Umgebung, an das gedacht habe, was ihm wirklich wichtig sei, und daЯ er dabei... Aber das wäre nicht besser gewesen.

Sie führen in vier Jeeps, vorneweg der Offizier, dann der Kanadier, dann der Deutsche und hintendrein der Comandante. Sie saЯen jeweils auf der Rückbank, auf den vorderen Sitzen saЯen Fahrer und Beifahrer. Der Kanadier und

— Из Америки. — Он не говорил с сыном уже несколько недель. А ведь были времена, когда он звонил сыну каждое воскресенье. Но разговор всегда получался натянутым, и он оставил эту привычку.

— Позвони, когда вернешься.

— Я люблю тебя, мой мальчик.

Он никогда еще не произносил этих слов. Всегда, когда слышал их в американских фильмах, где отцы и матери с такой легкостью говорили сыновьям или дочерям эти слова, давал себе зарок сказать их своему сыну. Но стеснялся.

Сыну тоже стало неловко.

— Я...я...я...желаю тебе всего хорошего,папа. Пока!

Потом он спрашивал себя, может быть, этих слов было мало. Может, надо было сказать то, что он всегда хотел сказать сыну. Или что вдали от привычной обстановки он думает о том, что для него действительно важно, он при этом... Но лучше от этого не стало бы.

Они ехали на четырех джипах, впереди офицер, за ним канадец, потом немец и последним — команданте. Каждый из них сидел на заднем сиденье, а на переднем — шофер и сопровождающий. Канадец и немец охотно поехали бы вместе. Но офицер и команданте сказали нет. "No, ingeniero" и "no, profesor", таков был их ответ. Если на горной дороге могли быть мины, то не

der Deutsche wären gerne zusammengesessen. Aber der Offizier und der Comandante lieЯen es nicht zu. "No, ingeniero", sagten sie zum Kanadier, und «no, profesor» zum Deutschen. Wenn es auf der StraЯe durch die Berge doch noch Minen geben sollte, sollten mit einem Jeep nicht gleich zwei Beobachter in die Luft fliegen.

Die Fahrt ging in halsbrecherischem Tempo los. Es war frisch, der Jeep war offen, der Fahrtwind pfiff, und den Deutschen froh. Nach einer Weile hrte der Asphalt auf, und über Schotter, Erde und Schlaglucher ging es langsamer weiter, aber immer noch schnell genug, daЯ es ihn, obwohl er sich festhielt, hin und her warf. Dabei wurde ihm warm.

Die StraЯe führte in Kurven die Berge hoch. Um Mittag sollten sie auf dem PaЯ Rast machen, am Abend auf halbem Weg zum Tal in einem Kloster aufgenommen werden und am Nachmittag des nächsten Tags die Provinzhauptstadt erreichen.

"Können Sie mir sagen, warum die uns nicht im Hubschrauber über diese bluden Berge bringen?" Am zweiten Jeep war ein Reifen geplatzt, und während die Fahrer das Rad wechselten, bot der Kanadier dem Deutschen Whisky aus einer flachen silbernen Flasche an.

"Vielleicht eine Frage des Protokolls? Im Hubschrauber wären wir in der Hand des Militärs, und so sind wir ebenso in der Hand der Rebellen wie in der der Soldaten."

"Die riskieren lieber, daЯ wir in die Luft fliegen, als sich bers Protokoll

подрывать же сразу двум наблюдателям в одном джипе.

Поездка проходила в сумасшедшем темпе. Было свежо, джип был открытым, встречный ветер свистел в ушах, и немца чуть знобило. Через несколько километров асфальт кончился, они подпрыгивали на россыпях мелких камней, грунтовке, огибали воронки, ехали чуть медленнее, но все же достаточно быстро, чтобы его бросало из стороны в сторону, хотя он крепко держался за поручни. Он согрелся.

Дорога серпантином вела в гору. К обеду на перевале был запланирован отдых, вечером, на полпути к долине, они должны были заехать в монастырь переночевать, а к вечеру следующего дня прибыть в столицу провинции.

— Вы мне можете сказать, почему нас нельзя перевезти через эти дурацкие горы на вертолете? — У второго джипа лопнула покрышка, и пока водитель менял колесо, канадец предложил немцу виски из плоской серебряной фляги.

— Может, это вопрос протокола. В вертолете мы были бы в руках военных, а так мы как у повстанцев, так и у военных.

— Им что, лучше, чтоб мы взлетели в воздух, чем договориться насчет протокола? — Канадец покачал головой и сделал еще один глоток.

zu einigen?" Der Kanadier schüttelte den Kopf und nahm noch einen Schluck. "Ich frag mal."

Aber er liebte es. Der Offizier und der Comandante standen beisammen und redeten erregt aufeinander ein. Dann ging der Comandante zu seinem Jeep, setzte sich ans Steuer, fuhr an den anderen Wagen vorbei, da das Gras und die Erde der Buschung spritzten und der Kanadier und der Deutsche einen Sprung zur Seite machten, und hielt in der Mitte der Straße vor dem Jeep des Offiziers. Wortlos reichte der Kanadier dem Deutschen wieder die Flasche. "Ich hab noch mehr im Gerddk."

4

Je höher sie fuhren, desto langsamer kamen sie voran. Die Straße wurde schmaler und schlechter. Sie war in brüseligen Fels gehauen, der auf der einen Seite steil aufstieg und auf der anderen steil ins Tal fiel. Manchmal mühten sie einen Felsbrocken zur Seite räumen oder eine Auswaschung mit Steinen und Zweigen füllen oder den nachfolgenden Jeep mit dem Seil sichern, wenn unter dem vorausfahrenden der Felsschotter abgerutscht war. Die Luft war warm und feucht, und im Tal dampfte der Nebel.

Als sie den Pass erreichten, wurde es dunkel. Der Comandante hielt an. "Wir fahren heute nicht mehr weiter." Der Offizier trat zu ihm, beide wechselten leise Worte, die der Deutsche nicht verstehen konnte, bis

— Пойду спрошу.

Но не пошел. Офицер и команданте стояли рядом и возбужденно переговаривались. Потом команданте прошел к своему джипу, сел за руль, проехал мимо остальных машин, да так, что сучья и земля на обочине взметнулись фонтаном, а канадец с немцем отскочили в стороны, и затормозил поперек дороги перед джипом офицера. Канадец молча протянул немцу фляжку. — У меня в чемодане еще есть.

4

Чем выше в горы они поднимались, тем медленнее продвигались вперед. Дорога становилась все уже и хуже. Она была вырублена в скале, которая с одной стороны отвесно вздымалась вверх, с другой же круто спускалась вниз, в долину. Иногда им приходилось оттащить в сторону обломки скалы, заполнять выбоины камнями и ветками или страховать с помощью троса едущий следом джип, если под головной машиной начинала скользить скальная крошка. Воздух был теплым и влажным, и над долиной повис туман.

Когда они достигли перевала, уже стемнело. Команданте остановил машину.

— Дальше сегодня не поедем.

Офицер подошел к нему, они тихо обменялись парой слов, bis

der Offizier rief: "Aussteigen! Wir fahren morgen weiter."

Links von der Straße war ein großer Platz, an dessen Ende eine kleine Kirche stand und der Blick sich in die Weite nebelverhangener, dämmerungsgrauer Bergketten verlor. Die Kirche war ausgebrannt. Die leeren Tür- und Fensterhöhlen waren räugerndert, und der Dachstuhl war verkohlt. Aber der Turm stand unversehrt, ein gedrungener Kubus, darauf ein schlanker, ebenfalls kubischer Glockenstuhl und darauf eine runde Haube mit einem großen Kreuz. Als die Dunkelheit die Spuren des Brands verschluckte, stand die Kirche in intakter dunkler Silhouette vor dem grauen Himmel. Fast hätte es eine Kirche in den bayerischen oder österreichischen Voralpen sein können.

Der Deutsche sah die Szene wieder vor sich. Zwanzig Jahre mochte sie her sein. Er verbrachte mit seinem Sohn zwei Wochen Ferien an einem See hinter München. An einem Abend zu Beginn der zweiten Woche waren sie wie jeden Abend zur Kirche am Ende des Dorfs gelaufen. Sie lag auf einer Anhöhe; vor ihr senkte sich ein Platz zum Dorf, und hinter ihr wuchsen die Wiesen zu Hügeln und Bergen und in der Ferne zu den Alpen auf. Sie saßen auf der steinernen Bank auf dem Platz. Es war Herbst und schon frisch, aber im Stein der Bank lag noch die Wärme des Tages. Da hielt am Rand des Platzes ein Cabriolet, und seine geschiedene Frau und ihr neuer

deutscher Mann nicht verstand, dann rief der Offizier: "Aussteigen! Wir fahren morgen weiter."

— Выходите из машин. Завтра дальше поедем.

Слева от дороги была широкая площадка, там приткнулась небольшая церквушка, а взгляд терялся в необъятной громаде занавешанной туманом горной цепи, на которую уже спустились лиловые сумерки. Церковь выгорела изнутри. Пустые дверные и оконные проемы были покрыты слоем копоти, стропила обуглились. Но башня осталась неповрежденной: приземистый куб, на нем изящная, тоже кубической формы колоколенка, а над ней — купол с крестом. Когда темнота скрыла следы пожара, церковь в темных покровах ночи казалась невредимой на фоне серого неба. Она походила на любую церковь в предгорьях Альп где-нибудь в Баварии или Австрии.

Немец вспомнил об одном эпизоде из своей жизни. Было это двадцать лет тому назад. Они с сыном две недели каникул провели на озере возле Мюнхена. Однажды вечером в начале второй недели они, как и каждый вечер, пошли в церковь на окраине деревни. Она стояла на возвышении, вниз, в направлении деревни полого спускалась площадка, а там луга переходили в холмы и пригорки, чтобы где-то вдалеке, стать Альпами. Они сидели на каменной скамейке на

junger Freund stiegen aus, kamen herüber und standen vor der Bank, die Frau zugleich kokett und befangen in weißem Kleid mit goldenem Gürtel und ihr Freund breitbeinig in schwarzer, lederner Hose und mit offenem weißem Hemd.

"Hallo, Mama." Der Junge redete als erster, rutschte auf der Bank nach vorne, als wolle er aufspringen und loslaufen, blieb aber sitzen.

"Hallo."

Dann redete der Freund. Er bestand darauf, den Sohn mitzunehmen. Für die Herbstferien habe das Gericht dem Vater nur eine Woche mit dem Sohn zugesprochen, die andere Woche stehe der Mutter zu.

Das stimmte und war für diesen Herbst doch anders zwischen ihnen ausgemacht gewesen. Die Frau wusste es, sagte aber nichts. Sie hatte Angst. Sie hatte Angst, ihren Freund zu verlieren, obwohl sie merkte, wie aufgeblasen er war und wie aufgeblasen er darüber redete, der Junge gehöre zu seiner Mutter und zu ihm, dem Mann an ihrer Seite. Der Vater sah ihre Angst und sah die Angst hinter der Aufgeblasenheit ihres Freundes, der sich ihm, was Leistung und Stellung in der Welt betraf, unterlegen fühlte und nicht einmal den Vorteil, jünger zu sein, genießen konnte. Er sah die Angst seines Sohns, der tat, als ginge ihn alles nichts an.

Der andere redete sich in Rage, ärgerte von Entführung, Gericht und Gefängnis und herrschte den Sohn an,

площадке. Стояла осень, вечерами было свежо, но камень скамьи еще хранил тепло дневного солнца. На краю площадки остановилась машина с открытым верхом, из нее вышли его бывшая жена и ее молодой друг. Они подошли и остановились перед скамейкой, жена смотрела кокетливо и в то же время чуть смущенно, теребила оборку белого платья с золотым поясом, а друг стоял, широко расставив ноги, — в черных кожаных штанах и в белой рубашке с отложным воротником.

— Привет, мама. — Мальчик заговорил первым, чуть подавшись вперед, как будто хотел вскочить со скамейки и убежать, но остался сидеть.

— Привет.

Потом заговорил друг. Он настаивал, чтобы сын поехал с ними. Суд постановил, что на осенних каникулах мальчик должен проводить с отцом только одну неделю. Вторая неделя была за матерью.

Да, это все так, но только они договорились по-другому. Жена знала это, но молчала. Она боялась. Боялась потерять своего друга, хотя видела, каким чванливым он был и как заносчиво говорил о том, что мальчик должен быть с матерью и с ним, мужчиной, с которым она живет. Отец видел ее страх, а также страх, скрывавшийся за надменностью ее друга, который по своей

mit zum Auto zu kommen. Der Sohn zuckte mit den Schultern, stand auf und wartete. Der Vater sah die Frage in seinen Augen und die Aufforderung, zu kämpfen und zu siegen, und dann die Enttäuschung darüber, daß er kapitulierte. Er hätte den anderen anschreien, ihn verprügeln oder mit dem Sohn wegrennen sollen. Alles wäre besser gewesen, als sich zu fügen, auch mit den Schultern zu zucken und dem Sohn mit hilflosem Lächeln bedauernd und aufmunternd zuzunicken.

Hatte er es dem Sohn leichter machen wollen? Oder der Mutter? Oder sich selbst? War er insgeheim froh gewesen, daß sein Sohn gegangen war und er sich wieder an seine Arbeit machen konnte?

Die Jeeps fuhren über den Platz und parkten mit laufenden Motoren und eingeschalteten Scheinwerfern vor der Kirche. Der Offizier und der Kommandante riefen Befehle, und die Soldaten machten sich in der Kirche zu schaffen. Der Deutsche ging über den Platz und am Turm vorbei, fand dahinter einen ebenfalls ausgebrannten zweistöckigen, zweizimmrigen Anbau und hinter dem Chor eine Treppe, die den Hang hinabführte. Es war zu dunkel, als daß er hätte sehen können, wohin. Er stand und starrte auf die Stufen. Ab und zu klang ein Schrei zu ihm herauf, als schreie ein Vogel im Traum. Dann rief der Offizier nach ihm.

Er wandte sich um und ging zurück. Erst jetzt sah er, daß jemand

значимости и положению в обществе чувствовал себя ниже его и не мог обратить в свою пользу преимущество возраста. Он видел страх сына, который делал вид, что все происходящее его не касается.

А друг вошел в раж, начал шуметь о похищении, судебном разбирательстве и тюрьме, прикрикнул на сына, чтоб шел к машине. Сын пожал плечами, встал и застыл в ожидании. Отец увидел вопрос в его глазах немую просьбу кинуться в бой и победить, а вслед за этим — разочарование отцовской капитуляцией. Ему надо было бы наорать на наглеца, врезать ему как следует или схватить сына и ударить вместе с ним. Это было бы лучше, нежели смириться, пожалать плечами и с беспомощной и жалостливой улыбкой кивнуть ему, мол, держись!

Он что, хотел тогда облегчить положение сына? А может быть, матери? Или свое собственное? Разве он не был втайне рад тому, что сын ушел, а он опять мог заняться своей работой?

Джипы пересекли площадку и замерли на стоянке перед церковью, с работающими моторами и включенными фарами. Офицер и команданте выкрикивали приказы, солдаты что-то делали внутри церкви. Немец прошел через площадку мимо башни и обнаружил за ней сгоревшую пристройку, состоявшую из двух

neben der obersten Treppenstufe kauerte. Er erschrak und fühlte sich belauscht und beobachtet. Er erkannte nicht, ob die Gestalt im dunklen Umhang ein Mann oder eine Frau war. Ohne zu ihm aufzuschauen, sagte sie etwas, das er nicht verstand. Er fragte nach, und sie redete wieder, und er konnte nicht einmal verstehen, ob sie wiederholte, was sie gesagt hatte, oder etwas anderes sagte. Der Offizier rief noch mal nach ihm.

In der Kirche machten die Fahrer sich im Licht der Scheinwerfer zu scharfen, schichteten angekohltes Holz vom Dachstuhl, den Wänden und Beichtstühlen zu einem Stoß und schuberten im Chor den Boden um den Altar. Der Offizier und der Kommandante waren nicht zu sehen. Auf der steinernen Schwelle der Tür zum Turm sah der Kanadier mit der flachen silbernen Flasche in der Hand.

"Kommen Sie!" Der Kanadier winkte den Deutschen mit Hand und Flasche heran.

Der Deutsche setzte sich, nahm einen Schluck und rollte ihn im Mund, bis der Mund brannte.

"Können Sie mir sagen, warum die Schlafdecke und Verpflegung dabei haben, wo wir doch im Kloster übernachten sollten? Was die da drinnen machen, ist ein Feuer zum Kochen und im Chor unser Lager."

Er schluckte den Whisky hinunter und nahm noch einen Schluck. "Für Notfälle. Die wüßten, wie die Straße ist und dafür es Notfälle geben kann."

комнат, за клиросом была лестница, сбегавшая вниз по склону. Было слишком темно, чтобы увидеть, где она кончалась. Он стоял и глядел на ступеньки. Иногда до него доносился крик, как будто птица кричит во сне. Но тут его позвал офицер.

Он обернулся и пошел назад. И только тогда увидел, что кто-то притаился, скорчившись, на верхней ступеньке лестницы. Он испугался, у него было такое чувство, что его подслушивают и за ним наблюдают. Он не мог разглядеть, кем была та фигура в темной накидке — мужчиной или женщиной? Не глядя на него, человек что-то произнес. Что, он не понял. Он переспросил, но тот продолжал говорить, а он даже не мог разобрать, было ли это повторением уже сказанного. Офицер вновь позвал его.

В церкви в свете фар сутились водители, отбивали обугленную древесину со стропил, скамей и исповедален, складывали ее в кучу, мели пол на клиросе перед алтарем. Офицера и команданте не было видно. На каменном пороге перед дверью в башню сидел канадец с плоской серебряной фляжкой в руке.

— Идите сюда! — Он зазывающе помахал рукой с фляжкой.

Немец присел, сделал глоток, следующим ополоснул рот, внутри стало тепло.

— Вы знаете, зачем необходимы спальные мешки и провиант в случае ночевки в монас-

"Die wüßten, wie die Straße ist? Und bringen uns trotzdem lieber mit dem Jeep statt mit dem Hubschrauber über die Berge?"

"Ich bin noch nie Hubschrauber geflogen."

"Rotototo", machte der Kanadier und schwenkte die Flasche kreisend über dem Kopf. Er war betrunken.

Dann hörten sie zwei Schüsse und einen Atemzug später einen dritten. "Das war der Kommandante. Jedenfalls war's seine Pistole. Haben Sie eine bei sich?"

"Eine Pistole?"

Der Kommandante und der Offizier tauchten aus dem Dunkel auf. "Worauf haben Sie geschossen?" Der Kanadier rief ihnen entgegen.

"Er dachte, er hätte eine Klapperschlange gehört." Der Kommandante zeigte mit dem Kopf auf den Offizier. "Aber hier gibt es keine. Machen Sie sich keine Sorgen."

тыре? Ведь там внутри они разведут огонь, чтобы приготовить пищу, а на клиросе мы будем спать.

Немец проглотил свой виски, сделал еще глоток.

— На случай возникновения непредвиденных ситуаций. Они знали, в каком состоянии дорога и что такие ситуации могут возникнуть.

— Они знали, какая будет дорога? И, несмотря на это, везут нас на джипах вместо того чтобы переправить через горы на вертолете?

— Я ни разу не летал на вертолете.

— Тра-та-та-та-та, — канадец покрутил рукой с фляжкой над головой. Он был пьян.

Потом они услышали два выстрела, секунду спустя — третий.

— Это был команданте. Во всяком случае, это его пистолет. У вас есть с собой пистолет?

— Пистолет?

Команданте и офицер вышли из темноты ночи.

— Почему стреляли? — Канадец бросился им навстречу.

— Он подумал, что услышал гремучую змею. — Команданте кивнул головой в сторону офицера. — Но здесь их не бывает. Не беспокойтесь.

ЗНАДІБКИ ДО ПЕРЕКЛАДУ ІСПАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Хуан де Мена (1411 – 1456). Про життя цієї людини, прозваної сучасниками "князем поетів", відомо небагато. Не шляхетного роду, сирота, він, здобувши освіту в найкращих університетах Іспанії та в Римі, став секретарем кастильського короля Хуана II, а загинув наглою смертю, коли його скинув і протяг по бруківці схарапуджений кінь.

На відміну від узвичаєного тоді типу іспанських поетів, що були водночас воїнами або політиками, Мена був кабінетним ерудитом і все життя присвятив створенню вишуканої та високодумної поезії. У його доробку чітко вирізняються два стилі. Перший – куртуазна поезія, базована на принципах галісійсько-португальської лірики, легка й музикальна. Другий – учена поезія для обраних, для інтелектуальної еліти. Цим творам притаманна латинізована синтакса, культивизми та неологізми в лексиці. Найвідомішою є поема «Лабіринт Фортуни» (1444), присвячена Хуану II. У ній поет через алегоричні образи тлумачить світову історію, культуру, історичну долю Іспанії, якій провіщає велике майбутнє, й закликає короля до завершення відвоювання півострова у маврів.

Пропонований тут вірш належить до "першого стилю" й є одною з перлинок іспанською любовно-грайливої лірики Преренесансу. Українською мовою, здається, перекладається вперше.

A una dama

Vos seríis, dama, sentida
e la mbs bella que vi,
aunque no querbís, querida
de muchos, e mbs de mn.

En vuestro serb poder
nunca ser enamorada;
mas no ser, o ser amada,
es en ageno querer.

Vuestra beldad escogida
causa que sebís asn
no queriendo, bien querida
de muchos, e mbs de mn.

До одної пані

Ви будете, пані жадана,
(за Вас я не бачив гарніш!)
хоч би й не хотіли – кохана
всіма, а мною – найбільш.

Хай Ваша воля на те,
щоб ні за ким не зітхати,
та не дати себе кохати –
це намагання пусте.

Ваша краса незрівнянна
Вашої волі сильніш:
Ви все одно – кохана
всіма, а мною – найбільш.

2005 року сталася видатна подія в українській іспаністиці – вийшов повний переклад усієї поетичної спадщини Хорхе Манріке (1440 – 1479), видатного поета-воїна іспанського Преренесансу, вірного васала королеви Кастилії Ісабель (Ізабелли, як у нас прийнято) – майбутньої об'єднувачки Іспанії (разом зі своїм чоловіком Фернандо (Фердінандом) Арагонським) у єдину державу.

Цей переклад здійснив Григорій Латник, за що йому наша культура має красно подякувати, оскільки повного перекладу поетичного доробку Хорхе Манріке немає навіть у росіян, хоча уривки з його найславетнішої поеми «Копли, що їх склав дон Хорхе Манріке на смерть свого батька» були російською мовою перекладені, тож викладачам, які знайомили з його творчістю студентів-початківців, ще не обізнаних у іспанській мові, доводилося цитувати поета в російському перекладі. А цитувати таки необхідно, бо в цій блискучій поемі, сповненій роздумів про дочасність усього сущого та вічність славних звершень людських, є рядки, що їх пізніше Лопе де Вега назвав гідними бути викарбуваними золотими літерами.

Я безмежно зрадів цьому виходу «Кансьйонеро», книжечки на 95 с., випущеної у Києві видавництвом «Атіка», й усім цікавим рекомендую її купити, чого ті цікаві зробити, певно, не зможуть, адже наклад – 400 (чотириста!) примірників. Щоправда, й до нашого регіонально-мовного міста вона якимось дивом потрапила. Проте, читаючи її, відчував, що в деяких випадках мені ніби муляє плин поетичної мови української версії, деякі звороти звучали неприродно, силувано; зокрема, й копла (строфа) з тими славетними рядками видалася мені ще й задалекою від змісту та системи римуння оригіналу. Утім, це не зменшує моєї загальної поваги до зробленого. І, діючи за комуністичним принципом "позитивної критики" та виходячи з нагальної потреби цитувати оті "золоті" рядки студентам, я й сам переклав коплу, в якій вони містяться, і пропоную тут порівняти різні варіанти перекладів. Хочу зазначити, що повний збіг мого з Латниковим перекладів першого рядка зумовлений самим оригіналом та тонікою української мови, а четвертий я свідомо зберігаю у вдалій версії шановного колеги, пропонуючи принагідно ідею укладання "синтетичного" перекладу деяких масштабних творів, які мають кілька перекладних версій, з метою донесення до читача максимально точного й художньо досконалого варіанту, який би в одному тексті об'єднував найвдаліші уривки, пасажі, строфи, рядки, звороти, узяті з усіх наявних версій. Такий, розрахований на масового читача зведений переклад не мусить містити всі варіанти, а тільки –

допасовані й узгоджені редакторами — найдосконаліше перекладені частини й уривки, адже для читача — не фахівця однаковісінько, у який спосіб цей поданий йому в книзі текст утворено, аби лише гарне враження рідною мовою отримати. Утім, це не заперечує існувань "одноосібних" перекладів.

Нижче подано оригінал, обидві українські та російські версії. Згадані найславніші рядки усієї іспанської поезії виділяю шрифтом.

Nuestras vidas son los ríos
que van á dar en la mar
que es el morir;
allí van los secos
derechos a se acabar
y consumir;
allí los ríos caudales,
allí los otros medianos
y más chicos,
allegados son iguales,
los que viven por sus manos
y los ricos.

**Наші життя – це ріки,
що в море стрімко течуть,
це море – смерть;**
спливають статки великі,
спрямована їхня путь
в руїну й смерк;
так плинуть ріки нестримні,
так само і тихоплинні
та маленькі,
прибувши туди, всі рівні —
хто робить на хліб щоднини
та маєтні.

Пер. Ігор Оржицький

**Наші життя – це ріки,
що мусять впадати в море,
і це – загин;**
спливають статки великі,
бо час їм віщує горе
в гонитві днин;
отам є річки бурхливі,
отам є й інші, середні,
й зовсім малі;
багатий, бідний — на мливо,
усі — і задні, й передні —
рівні в імлі.

Пер. Григорій Латник

**Ведь наши жизни – лишь реки,
и путь им дан в океан,
который – смерть;**
туда уходят навеки
потоки державных стран,
покинув твердь;
и реки любой длины
всё в то же море текут,
и ручьи;
свой путь окончив, равны,
кто трудом своих рук живут
и богачи.

Пер. Осип Савич

Ім'я Нобелівського лавреата, іспанського поета **Хуана Рамона Хіменеса** (1881 – 1958) є широко відомим, мета цих рядків — подати короткі завваги про переклад одного так само короткого вірша «Ніч» (La noche).

El dormir es como un puente
que va del hoy al mañana.
Por debajo, como un sueco,
pasa el agua, pasa el alma.

Спати — це місток неначе
Помежи сьогодні й завтра.
А під ним, як сновидіння,
І вода, й душа минають.

Пер. Ігор Качуровський

Версія патріарха українського перекладу Ігоря Качуровського майже дослівно точна, але шановний майстер чомусь відмовився від присутньої в оригіналі рими. Погляньмо, що запропонував його російський колега Павел Грушко:

Твой сон — как мост в ночных просторах,
ты по нему бредёшь в тиши.
Внизу — как сновиденье — шорох
не то воды, не то души.

Рима є, але пропоную читачеві згадати «Інтернаціонал» й заспівати на його музику цей переклад — лягає на ноти абсолютно: урочисто, звичайно, та не лірично. До того ж, перекладач чомусь вагається: "не то води, не то души", тоді як автор недвозначно сказав (дослівно): "проминає вода, проминає душа".

Пропоную покритикувати й мій переклад, в якому я спробував зберегти властиву іспанській мові неточну, асонансну риму:

Сон — до містка подібний:
З сьогодні в завтра прямує.
Під ним, немов сновидіння,
Вода і душа струмують.

Нотатки перекладача

В. А. Новиков

Русский перевод

**Хорошо темперированный курс теории и практики
синхронного перевода**

**Пособие для начинающих,
читающих и моего друга Саши Кальниченко**

2002 г.

Благодарность

Кому: 1) Володе Колесникову персонально
2) друзьям
3) товарищам по работе

За что: большую, но, к счастью, неоценимую помощь, оказанную (как сознательно, так и бессознательно) в составлении данного учебного пособия

Предупреждения автора

Данное учебное пособие никакого практической ценности, а также исксовой силы, не имеет.

События, описанные в пособии, к реальности имеют самое далекое отношение.

Действующие лица в действительности никогда не действовали или действовали не совсем так, а иногда и совсем не так, как это описано в пособии, и использованы автором исключительно в учебно-иллюстративных целях.

Любые аналогии, аллюзии и ассоциации являются проявлениями безответственности со стороны читающего, несущего за них всю полноту ответственности.

Последнее предупреждение является последним.

УРОК ПЕРВЫЙ

**Карающая десница бабушки Лизы,
или происхождение синхронного перевода**

"Бабушка Лиза лежала у истоков синхронного перевода". "Фу, как нехорошо получилось, — нахмурился Денисов, — какая нехорошая двусмысленность. Сразу представляется "Даная" Рембрандта. Хотя при переводе, как это и бывает нередко, неуместная ассоциативность исчезнет. ... *etait une des fondatrices*¹, was among the founding fathers of conference interpretation²... Господи, одно исчезло — другое появилось: уж отцом-основателем синхронного перевода хрупкую Лизу, при всей ее всемирно-исторической роли, называть все-таки не следует. И вообще, учебник нужно писать на русском языке. И фамильярность неуместна, "бабушка Лиза" она только для нас, русских синхронистов".

Денисов трепетно относился к бабушке Лизе. "'Awe" should work here better than "trepidation"³, — автоматически подумалось ему. — Хотя фонетически трепет ближе к *trepidation*. Трепидейшн — трепитейшн. Но я опять не о том думаю... Итак, бабушка Лиза..."

В самом деле, маленькая Лиза, с лицом, похожим на румяное яблочко, которое слегка подпекли в русской печке, вовсе не походила на дородную Даная. Через стеклянную перегородку, отделяющую русскую кабину от французской, Денисов часто наблюдал за Лизой, смотрел на ее точеный профиль, слушал ее всегда спокойный, уверенный перевод и пытался представить себе, как она выглядела более полувека тому назад, в 1945 году, на Нюрнбергском процессе. Если бы Денисов действительно всерьез взялся за написание учебника синхронного перевода, то он бы начал его так:

"В энциклопедических статьях о Нюрнбергском процессе часто употребляется слово "впервые": "Впервые агрессия была признана тягчайшим преступлением", "впервые к уголовной ответственности были привлечены официальные лица, ответственные за планирование, подготовку и развязывание агрессивных войн", "впервые было признано, что исполнение распоряжений правительства не освобождает от ответственности"... Но одного "впервые" все-таки не хватает:

¹ Была одной из основательниц

² Дословно: была одним из отцов-основателей

³ «Благоговение» подойдет здесь лучше, чем «внутренняя дрожь»

на Нюрнбергском процессе впервые использовался синхронный перевод. Юная тогда Лиза была одной из первых в мире синхронных переводчиц."

В отличие от энциклопедий, большую роль синхронного перевода впервые отметил осужденный к смертной казни через повешение инициатор создания гестапо и концлагерей Герман Геринг. "Синхронный перевод сократил мне жизнь, — сказал он".

"И мне, по-моему, тоже, — усмехнулся Денисов. — Да и вообще, что я себе думаю? Какой учебник? Как говорила мне кастелянша в общежитии, шо-то ты много стал про себя понимать, Денисов. Кто ты, собственно, такой? Переводчик, ну и переводи себе. И какое кому дело, как стать таким как ты?..."

УРОК ВТОРОЙ

Становление синхронного переводчика или распад личности,

Первый блин

Когда Денисов впервые, еще учась на переводческом отделении иныза, попробовал переводить синхронно, ему стало не по себе: ему показалось, что сознание его раздваивается, если даже не расстраивается. Нужно было одновременно слушать, понимать, переводить на другой язык и проговаривать переведенное. Внутри Денисова появлялось как бы несколько личностей, которые и должны были выполнять эти различные функции. Однако личности эти сразу же стали заглушать друг друга, и все закончилось сумбуром и позором. После этого Денисов прочитал немало умных книжек, в которых разъяснялся механизм синхронного перевода, говорилось о «нейтрализации репродукции при восприятии», «синхронизации слуховой рецепции и речи», «когнитивно-тезаурусном выводе», «ситуативно-действительских импликатурах» и прочих ужасах. Однако удовольствуйся тогда Денисов этим своим первым опытом, он бы по сей день считал синхронный перевод делом, в принципе, невозможным. Удовольствоваться же ему не дали «курсы», которые продолжили едва начавшийся «распад» и окончательно разложили его личность на «составляющие синхронного переводчика».

Установление принципов и механизмов

Курсы переводчиков ООН стали для Денисова воистину судьбоносными. Попал он на них после тщательнейшего искусственного отбора (времена были советские) и соответствующих экзаменов. За спиной со сколиозом был университет, армия (сколиоз, как известно, лечится только в двух местах: армии и могиле), переводческая работа в странах Африки и Азии. На курсах с целью тестирования Денисова опять заставили надеть наушники и перевести два записанных на пленку выступления. В Денисове вновь появились различные «сущности», которые тут же стали заглушать и вытеснять друг друга. Единственное, что Денисову удалось — перевести «monsieur le President» как «господин председатель», а не как «месье президент». Он втайне надеялся на то, что его отбракуют и навсегда запишут в «письменники». К большому своему удивлению, ему предложили учиться на синхрониста.

Руководил курсами тов. Базальтов — большой человек, похожий на безусого Котовского с высшим образованием. На этом посту он находился с самого первого дня существования курсов. Он же был и их инициатором и создателем. И их олицетворением. Когда говорили «курсы» — подразумевали Базальтова. И, соответственно, наоборот: когда подразумевали Базальтова — говорили «курсы». Главной неофициальной задачей курсов было, как любил выражаться сам Базальтов, выбить из русских переводческих служб ООН «беляков недобитых» и заменить их советскими специалистами. Главной же официальной задачей курсов было выбить из русских переводческих служб ООН «недобитых беляков» и заменить их специалистами советскими. Обе задачи были успешно выполнены. Бабушку Лизу и других детей русских эмигрантов, сбежавших от ВОСР в ООН, добить не удалось по причине стеклянного занавеса, отделявшего русскую кабину от французской. Собственно, в других языковых службах им было даже лучше. Лучше стало и для русского языка, сильно измороженного в переводах самых первых документов ООН. Особенно большой ущерб был нанесен ему в Уставе ООН, на который принято постоянно ссылаться как на Библию, причем в «канонизированном», естественно, виде. Вот и повторяют десятилетиями русскоязычные дипломаты, переводчики и журналисты причудливые формулировки, не веря своим глазам и ушам, но делая вид, что лучше и сказать, право, нельзя: *«содействовать социальному прогрессу и улучшению условий жизни при большей свободе...», «обеспечить*

принятием принципов и установлением методов, чтобы вооруженные силы применялись не иначе, как в общих интересах...», «Генеральная Ассамблея организует исследования и делает рекомендации...», «стараться разрешить спор путем переговоров, обследования, посредничества...», «эти меры могут включать полный или частичный перерыв экономических отношений...», «такие действия могут включать демонстрации, блокаду и другие операции воздушных, морских или сухопутных сил Членов Организации...», «Совет Безопасности должен поощрять развитие применения мирного разрешения...», «различные специализированные учреждения... будут поставлены в связь с Организацией...», «такие учреждения, которые будут поставлены указанным образом в связь с Организацией...», «способствовать... прогрессу населения..., его прогрессу в области образования и его прогрессивному развитию в направлении к самоуправлению или независимости, как это может оказаться подходящим для специфических условий каждой территории и ее народов и имея в виду свободно выраженное желание этих народов, и как это может быть предусмотрено условиями каждого без ущерба для достижения вышеизложенных задач...»

Перед курсами также стояла задача готовить переводчиков с самым высоким уровнем «работоспособности, компетентности и добросовестности» (см. ст.101 Устава ООН). Эту задачу — в основном, по экстралингвистическим причинам — выполнять удавалось не всегда, и на места недобитых белых порой попадали довольно забитые совки. Но старания прилагались.

Шоковая терапия

Велась, в общем-то, немалая работа. Преподаватели для курсов были подобраны отменные. Их можно было разделить на две категории: лингвистов и экстралингвистов. Лингвисты учили переводить, давали терминологию, связанную со всеми видами деятельности ООН, начиная от исследования космоса и заканчивая производством биомассы. Экстралингвисты должны были в течение девяти месяцев выносить и родить нового человека — человека, способного жить и работать в космосе, но не забывающего о биомассе, т.е. подготовить советского человека к работе в международной организации за железным занавесом в духе верности коммунистическим идеалам. Они должны были быстро и подробно рассказать слушателям о том, как жил и развивался находящийся за пределами СССР мир после

исчезновения в нем динозавров. Благодаря мужественным усилиям этих людей выпускники курсов, попав за «бугор», должны были избежать гибели от культурного шока. Под предлогом изучения «их» ценностей, неизбежно отражающихся, к сожалению, в «их» письменной и устной речи, слушателям рассказывалось о Библии. Она даже показывалась. В этой связи Денисову часто вспоминался его университетский друг, который, когда служил в армии, привез из Африки Библию. По возвращению в часть его «заложили» особисту. Друг стал невъездным на десятилетия. Ему даже с трудом удалось после дембеля выехать из ЗАБВО⁴ в родной Саратов. У Базальтова же Библия играла свою первоначальную роль: она готовила к иному миру.

Денисов, кстати, тоже привез Библию на русском языке из православной Эфиопии, но ему повезло. Бог не выдал, свинья не съела.

Слушателям курсов рассказывал сказки специалист по античной культуре — молодой и по уши влюбленный в мифологию человек. Его, наверное, вызвал Базальтов из 19 века. Он знал об олимпийских богах все, вплоть до интимных подробностей. Однажды, когда он рассказывал о Зевсе, который изверг сперму — то ли на богиню, то ли простую женщину, то ли любимого козленка (Денисов уже не помнил) — у него буквально потекла слюна. После распада СССР «антик» стал видным священником, чуть ли не основавшим какое-то новое направление в православной церкви.

Иногда приходил еще один очень незаурядный человек — экономист из Госплана, которому разрешалось говорить на курсах то, что запрещалось говорить на работе. Он излагал уже совсем убийственные для девственных умов «курсачей» вещи: рассказывал о том, что Советский Союз зашел в экономический тупик, развиваться далее может только за счет все больших народных страданий, но система в любом случае обречена. Приглашали его, наверное, не столько для разъяснения основ экономики — это все равно было бы безнадежным делом — а скорее для того, чтобы полегоньку приучать слушателей к мысли о том, что люди в принципе могут высказывать подобные идеи, и после этого их не сразу увозят в психушку. Хотя, кто знает, может, экономиста все-таки привозили вовсе и не из Госплана, и не в Госплан увозили — в любом случае Денисов его за пределами аудитории никогда не видел, даже в коридоре.

Ради пущей подготовки слушателям раскрывались даже государственные тайны. Красивый и щеголеватый юрист объявил

⁴Забайкальский военный округ

однажды, что финскую войну начал сам Советский Союз, то есть взял сам и буквально совершил агрессию. Базальтов, правда, через несколько дней категорически опроверг эту информацию.

Иногда в класс вкатывался небольшой округлый человек с нерусской фамилией Полонский (то есть вкатывался он иногда, а фамилия у него всегда была нерусская — Полонский). Это был чрезвычайно веселый и ироничный профессор, призванный Базальтовым развенчивать ложность и вредность буржуазных философов: Шопенгауэра, Ницше, Кьеркегора, Хайдеггера и пр.. Делал он это, конечно, не потому, что эти так называемые «философы» нуждались в каком-либо развенчивании — после многолетних внутрочерепных инъекций «единственно верного учения» иммунитет у слушателей к любой другой философии мира был необычайно стойким — а потому, что считалось, что они сильно повлияли на западную культуру, и идеи их или, по крайней мере, фамилии могут упоминаться в выступлениях политических деятелей в ООН. Реальная задача Полонского сводилась к тому, чтобы приучить слушателей не пугаться этих фамилий при их упоминании в текстах или речах и не принимать их за опечатки или дефекты дикции (чего только стоило запомнить, что Kierkegaard и Кьеркегор — это одно, в сущности, лицо).

Скупыми, но мастерскими штрихами, Полонский в течение каких-то мгновений, избобличал всю несуразность умозрительных построений горе-философов. Свой краткий и безжалостный марксистско-ленинский анализ он дополнял личностными характеристиками, делавшими буржуазных мыслителей мелкобуржуазными моральными уродами, интеллектуальными нарциссами и даже гомосексуалистами. Сомневаться в правоте профессора не имело никакого смысла, потому как его допускали к самим первоисточникам. У слушателей такого допуска не было, хотя, впрочем, если бы и был, никто из них «всяких пидарасов» читать не стал бы. Еще профессора пускали на Запад — в Польшу — для расширения научного кругозора (скорее всего самой Польши, потому как расширять собственный ему было уже некуда). Ни в какую другую страну Полонский ездить почему-то не мог, но зато в Польше бывал настолько часто, что в итоге нашел там свои генеалогические корни (или ветви) и провел научное наблюдение за паломничеством к Матке Боске Ченстоховской. Собственно, на занятиях он, в основном, и рассказывал о Польше и поразившей его (наверное, неприятно) набожности поляков. Еще профессор любил рассказывать о своих встречах со знаменитостями. Встреч таких было немало: Полонского часто приглашали читать лекции для

творческих коллективов столицы, в том числе и актеров театра на Таганке. Лекции помогали артистам играть еще лучше, а Полонскому — иметь доступ (или допуск) к самым популярным людям того времени. Множество интересных встреч профессор имел почему-то в бане. «Мужики, — говорил он в начале занятий, — сегодня в бане с таким потрясающим человеком познакомился, он мне такое рассказал — закачаетесь...» Профессор даже Жванецкого в бане видел с его толстым, уже бесформенным и морщинистым от времени знаменитым портфелем. Во втором семестре Полонский внезапно куда-то закатился, возможно, его опять послали к Ченстоховской Матери.

Был еще Великий Страновед. Он абсолютно все знал про все страны мира, знал про них больше, чем они знали про самих себя. Не было ни одного самого крошечного племени, как бы старательно не прятавшегося от Страноведа, про которое бы он не мог порассказать хотя бы в течение полутора часов. Великий Страновед приходил всегда в одном и том же коричневом пиджаке, карманы которого были напичканы карточками со страноведческой информацией. Он никогда не вынимал свои карточки, а только перебирал их пальцами в карманах пиджака, так что казалось, что информация с карточек поступала в голову Страноведа через пальцы. Может, информация текла и в обратном направлении, т.е. от Страноведа на карточки — уж больно сложной у них была взаимосвязь. Чтобы втиснуть в отведенное время максимум информации, от которой просто распирало Страноведа и его карманы, преподавание велось страшной скороговоркой. Скороговорка была настолько страшной, что Страновед никогда не был уверен, произнес ли он на самом деле только что сказанное предложение, и на всякий случай проговаривал его во второй раз. Усвоение материала слушателями в результате значительно улучшалось, и оказись Денисов после курсов в Африке в племени Тутси, он бы прекрасно знал, он бы прекрасно знал, как распознать членов племени Гуту, членов племени Гуту, которые любят рубить Тутси при помощи мачете, при помощи мачете, и при их виде сразу же бы прятался, сразу же бы прятался.

Термообработка

Большое внимание уделялось терминологической подготовке. Ею занимались «лингвисты», среди которых также были интересные и даже незаурядные личности. С чувством необъяснимой грусти вспоминался Денисову преподаватель Туполев, который вел «экономи-

ческую» терминологию. Переводы текстов на экономические темы он выслушивал с печальной улыбкой на одутловатом лице и затем тихо спрашивал, а проверяли ли учащиеся все словарные значения слов, содержащихся в тексте. Если же слушатель отвечал, что почти все слова ему хорошо знакомы, и контекст подсказывает, какое словарное значение является подходящим, Туполев спрашивал: «Вы абсолютно в этом уверены?» Лицо его при этом выражало глубокое сострадание, как будто перед ним был неизлечимо больной человек. Слушатель начинал сомневаться и в следующий раз на всякий случай проверял даже те слова, которые ему были хорошо известны. Но и на следующий раз и во все последующие разы его ожидал все тот же вопрос: «А Вы абсолютно в этом уверены?» Своего же варианта Туполев никогда не давал, а лишь глубоко и горестно вздыхал. От этого вздоха становилось стыдно. Через месяца полтора никто ни в чем не был более уверен. На последнем занятии с Туполевым Денисов пришел к страшному осознанию, что больше не знает, как перевести слово «and». Последним же это занятие оказалось потому, что Туполев внезапно скончался. Некоторые говорили, что причиной было большое сердце, другие винули гипертонию. Денисову же казалось, что умер Туполев от отчаяния. Уверенности не было и здесь.

Маленький сухой старичок по фамилии Миролубов учил терминологию в области разоружения и атомной энергии. Он очень любил свои термины — «интрузивные методы проверки», «прекурсоры», «период полураспада», «средство доставки ядерного боеприпаса к цели» (это уточнение — «к цели» — было обязательным, наверное, во избежание доставки на дом), ПРО, СНВ, МИРВ (этот термин — «ракета с разделяющимися головными частями индивидуального наведения на цель» — при многократном повторении производил на Денисова гипнотизирующее воздействие: ему начинало казаться, что сама голова его разделялась на индивидуальные части), МУДы, ДНЯО, ДВЗЯИ⁵ — китайцы, услышав последние два сокращения, наверняка как-нибудь бы непременно отреагировали (Денисов даже представлял себе донесение китайских военных об успешном дневном наступлении — «Дняо Двзяи Даманский») — и обижался как ребенок, когда кто-нибудь их не выгучивал. Правда, МУДы никто из слушателей никогда не забывал. Когда же Миролубов рассказывал про МАГАТЭ, его

⁵ ПРО — противоракетная оборона; СНВ — стратегические наступательные вооружения; МУДы — меры по укреплению доверия; ДНЯО — Договор о нераспространении ядерного оружия; ДВЗЯИ — Договор о всеобщем запрещении ядерных испытаний.

поблекшие глаза просветлялись и лицо приобретало нежное и мечтательное выражение. Венское заведение ему было явно дороже КПСС. Казалось, что вот-вот и он продекламирует:

МАГАТЭ ты мое. МАГАТЭ,
Потому что я с севера, что ли,
Я готов рассказать тебе поле,
Про волнистую рожь при луне,
МАГАТЭ ты мое, МАГАТЭ...

Старика старались не обижать и предмет его учили, хотя порой от интрузивности становилось невмагатэ.

Собственно, учил Денисов старательно всю терминологию, которая преподавалась на курсах: по международному праву, финансам, бюджету и т.д..

Скруплезно изучались Устав ООН, правила процедуры Генеральной Ассамблеи, состав и функции различных органов ООН. По всем предметам Денисов завел отдельные папки с глоссариями, которые пополнял в течение многих последующих лет.

Была на курсах и ходячая и говорящая как диктор «Радио Москва» на английском языке легенда — профессор Политрутченко, автор учебников по теории и практике перевода, по которым учились во всех уголках нашей необъятной Родины, включая Ямал и Туву. С блистательной вершины своих знаний профессор прекрасно видел глубину невежества остальных. При очередном проявлении последнего он, однако, никогда не удивлялся, а лишь — профессор был заштампован как Рональд Рейган — благосклонно смеялся и затем долго унижал невежду. Политрутченко был необычайно полезен. Например, на его вопрос «Как перевести “smoking concert”⁶ ?» нужно было ответить: «Концерт, на который необходимо приходить только в смокингах», что вызывало соответствующий смех и разъяснительную тираду минут на тридцать, в течение которой можно было хорошо отдохнуть. Сам же профессор после «урока» выглядел усталым, но очень удовлетворенным, как после оргазма.

Большое внимание уделялось родному языку. От милостивой преподавательницы с постоянно удивленными глазами, которые она получила во время поездки в Англию, Денисов и его товарищи узнали, что с заглавных букв можно писать все слова не только в таких названиях, как Коммунистическая Партия Советского Союза или Великая Октябрьская Социалистическая Революция, но и в таких

⁶ Концерт, на котором разрешается курить

исключительных случаях, когда речь идет об Организации Объединенных Наций или Совете Безопасности. Некоторые слушатели научились правильно писать слово «прецедент» и добавили его в своих словниках к слову «экзистенциализм». Особая забота проявлялась о русской стилистике и правильном произношении. Здесь, однако, усилия преподавательницы сильно подрывались ненормативной речью тогдашнего Генерального Секретаря КПСС, высказывания которого распространялись средствами массовой информации по всей стране.

Спецподготовка

Вся эта учеба, конечно, была очень полезной и важной. Однако для Денисова и трех его сокурсников, «избранных» для синхронного перевода, она не была главной. Главной была специальная тренировка, если не сказать «дрессировка», которой с ними занимались преподаватели синхронного перевода. Последних также было немало. Один — чрезвычайно аккуратный и очень любящий собственное британское произношение — занимался, в основном, практическими упражнениями, например, «shadowing», когда нужно было просто повторять, с небольшим отставанием, зачитываемый преподавателем текст. «Shadowing»⁷ помог Денисову натренировать одну из внутренних «сущностей» неотступно бегать за оратором. Второй преподаватель — мягкий, улыбочивый и большой — был человеком от науки, изучал законы и механизмы синхронного перевода, которые сам же и создавал. Он был автором книги, в которой он довольно элегантно, на основе многочисленных опытов, доказывал, что переводчик лучше переводит, когда он непосредственно присутствует на заседании и видит зал заседаний и выступающих, чем когда он отсутствует и не видит. Третий — молодой и наглый — должен был учить переводу с французского языка, но на самом деле должны были ему: он был очень «блатной», постоянно мотался в МОТ и на курсах только получал зарплату в периоды между командировками. Занятия его сводились к рассказам о сладкой западной жизни. Четвертый был ярим проповедником компрессирования в синхронном переводе и иронически относился к самой возможности полного перевода. Был он, однако, очень непоследователен: приносил очень «технические» тексты с длинными перечислениями каких-либо продуктов, скажем, сельского хозяйства или металлургии, «скомпрессировать» которые даже сам он никак не мог. Единственное

воспоминание, оставшееся от занятий с этим преподавателем, было чувство тихого изумления.

Глыбы

Все эти полезные, безусловно, люди жалко меркли в громадной тени, которую отбрасывали две глыбы практики синхронного перевода: Мастюков и Бугров. Первый вел перевод с французского языка, второй — с английского. Проповедуя совершенно разные подходы к переводу, эти два светила, имевшие богатейший опыт работы на всех уровнях, включая и самый высокий — партийно-правительственный, излучали неистребимую веру в «переводимость» абсолютно всего. Они и дали Денисову все необходимое для его дальнейшей небезуспешной профессиональной деятельности. Хотя поначалу «учение» одного из них — Мастюкова — показалось Денисову довольно сомнительным.

Мастюков был очень большим, тучным человеком с круглыми розовыми щеками и толстыми губами, походившими на красных гусениц. Говорил он громким, гулким басом: «Ну и что, что вы не поняли какого-либо слова? Не беда! Слов много — а вы одни. В затемненной кабине, в условиях полнейшего анонимата, голосом, не допускающим у клиента ни тени сомнений в вашем переводе, вы говорите: «Господин Председатель! В контексте создавшейся ситуации и с учетом вышеуказанных соображений и т.д. и т.п. ...» — а сами в это время стараетесь быстренько понять, к чему же клонит оратор...» «Ну, что Вы запнулись, что тут думать? — басил он незадачливому курсачу. — Думать здесь не надо, нужен непрерывный, уверенный перевод!» «А как здесь лучше перевести — «l'intransigence d'Israel?» «Да так и переводите — «непримиривство Израиля», — действительно недолго думая, отвечал Мастюков. «Непримиривство? А разве есть такое слово?» «Есть такое слово!» — отрезал Мастюков, испепеляющим взглядом давая понять, что «его слово есть» хотя бы только потому, что он его сказал, а всяким крючкотворам и трясущимся пурристам в кабине не место.

Однако именно Мастюков помог выработать уверенность и чистоту «подачи» — без всяких «эканий» и «блений». У него была также заветная тоненькая книжица, которую маэстро сам же и написал, и издал типографским способом. В книжице содержались французские клише, наиболее часто встречающиеся в ооновских выступлениях. Соответствия предлагались в единственном варианте

⁷ Дословно: следование по пятам

и звучали порой диковато: *A titre d'exemple* переводилось как «Дабы не быть голословным», *Qu'il me soit permis* — «Да будет мне дозволено» и т.д.... Соответствия нужно было запомнить раз и навсегда, чтобы никогда больше не думать об их переводе. Как понял Денисов позднее, в этом учении содержалась великая польза: заученные навечно клише освобождали время и позволяли направить умственную энергию на то, что действительно нужно было переводить. Тот же Мастюков привил и почтительное отношение к Клиенту. Проработав множество лет с партийно-правительственными делегациями высокого уровня, он как никто другой знал, насколько это важно. Большое внимание он также уделял вопросу питания и всегда советовал на достаточно крупных мероприятиях посещать в перерывах буфет. Курсачи, которых частенько подряжали под конец учебы на халтуру, любили спрашивать учителя, подленько предвкушая ответ: «Семен Семеныч, а вот нам как лучше: здесь, в институте, поесть, или на конференции (скажем, по вероятностным аварийным цепочкам АЭС)?» При таком вопросе лицо Мастюкова становилось крайне серьезным, как будто речь шла об основополагающих принципах синхронного перевода: «Там, там поешьте», — важным кивком головы отмечая каждое «там» неизменно отвечал Мастюков.

Всю эту умело выстроенную преподавательскую пирамиду увенчивал Лев Евграфович Бугров — непревзойденный мастер и учитель синхронного переводческого дела. В первые же секунды знакомства с ним возникала уверенность в том, что это — личность незаурядная. Его внимательный и строгий, несколько исподлобья, взгляд пронизывал собеседника насквозь. Густая и неседущая, несмотря на продвинутые годы, грива украшала крупную голову Льва. Черты лица, как и само лицо, тоже были крупными. Впечатляли жировые наросты на лохматых бровях и волевом подбородке. Они казались не чужеродными образованиями, а запасными накопителями серого вещества, явно не помещавшегося даже в таком просторном черепе, каким обладал Бугров. Впечатление это усиливалось энергичными подергивающимися движениями, в которые приходили спуски в моменты интеллектуального напряжения. Помимо мощного мозгового потенциала, Бугров, хотя и был невысокого роста, обладал недюжинной физической силой. Вещества обменивались в его организме с такой же молниеносностью, с какой перерабатывалась в его голове информация: в обед Лев проглатывал огромные куски грубого студенческого корма и продолжал оставаться поджарым и жилистым. Обильные возлияния, перемежающиеся частыми, но

недолгими периодами полной завязки, не имели видимых негативных последствий для его физической и интеллектуальной мощи. Рассказывали, что во времена своей бурной юности Бугров проходил на руках весь Петроверигский переулочек, в котором находилось инязовское общежитие, приняв предварительно пол-литра водки. Достигнутый в нем совершенный баланс «знания и силы» пошатнулся лишь один раз, причем явно в сторону силы. Этот судьбоносный инцидент случился, когда Бугров работал синхронистом в отделении ООН в Женеве. Как-то вечером он возвращался домой по узким улицам старого города, находясь в состоянии сильного алкогольного опьянения. Это состояние не понравилось придирчивому полицейскому, который задержал Бугрова и отвел в участок. «И тогда я подумал, — рассказывал сам Лев, — ведь я же сильнее этого зажавшегося швейцарского полицая, ведь я могу победить его!» Расчет оказался неверным: в отличие от Бугрова, трезвый блюститель порядка на упражнения ума никогда не отвлекался и основную часть жизни проходил на руках. После ожесточенной, но короткой схватки, Лев был закован в наручники и посажен (по его собственному выражению) «в клетку». Инцидент удалось замять, Льва отправили на родину, но из «клетки» уже не выпускали: Бугров стал безнадежно невыездным и оставался таким вплоть до развала Союза, вместе с которым распалась и клетка.

Это пространственное ограничение не помешало, однако, полному расцвету его переводческого таланта. На момент поступления Денисова на курсы Бугров находился в зените своей профессиональной славы. По быстроте реакции, широте кругозора, богатству словарного запаса ему не было равных. В его умных глазах, наивно защищенных толстыми стеклами очков от тупых предметов и субъектов внешнего материального мира, собеседник мог буквально видеть уходящие вглубь бесконечные синонимические ряды. «*This is a man of an amazing vocabulary,*» — отозвался о нем как-то Сорос. Бугрова приглашали на самые трудные и ответственные мероприятия (в техническом и политическом отношении) — начиная с научных симпозиумов, посвященных рассмотрению проблем внутреннего устройства ядерных реакторов или расстройства желудка, и заканчивая партийно-правительственными встречами во Дворце съездов.

Только не отдающие себе отчет в собственной ничтожности коллеги могли не признавать верховенства Бугрова. Однако ненасытная натура Льва постоянно требовала нечто большего, добавки.

Такой добавкой был письменный перевод сложнейших научных статей и произведений литературных классиков. Во время учебы Денисова на курсах Бугров переводил Гоголя, а также статьи для «Scientific American». Он жил в состоянии непреходящего восхищения языками оригинала и перевода — английским и русским. «Как приятно придти домой с хорошей гулянки, рассказывал Лев, — сесть за стол, раскрыть перед собой тетрадь, разделить очередную страницу пополам по вертикали и записывать с одной стороны русские слова и выражения, а с другой — их перевод на английском. Как, кстати, вы перевели бы слово «недоросль»? Тут наросты приходили в движение, глаза округлялись, наполняясь светящейся радостью находки: «Young hopeful»! Как? По-моему, в самую точку!»

В синхронном переводе Бугров не терпел наукообразности и мистификации. «Да-а-а, Венечка написал довольно изящную книжку о синхроне, но ведь если подумать хорошенько, то обязательно придешь к выводу, что все сводится к одному единственному правилу: «Взялся за гуж — говори что-нибудь». Пусть нескладно, зато верно».

Методические советы Льва Евграфовича будущим синхронистам отличались своеобразием, и не сразу становилось понятной их поразительная глубина.

«А вот когда Вы учились, — спрашивали его «курсачи», — как Вы занимались, какая у Вас была система?» «Ну что, — следовал ответ, — после занятий, бывало, покупали авоську водки, закусь, собирались в 506-й (об этой аудитории речь еще пойдет дальше), выпивали, а потом боролись посередине комнаты.» «А потом?» «Я же сказал: «А потом боролись»». «И все?» «И все.»

При этом Бугров признавал право на существование и множества других, не менее эффективных методов обучения. В специфических случаях пить, и даже курить, не рекомендовалось. В своей профессиональной жизни Лев Евграфович лично знал высококвалифицированных переводчиков, которые поддерживали ясность ума и быстроту реакции только физическими упражнениями. «Возьмем, например, — здесь Бугров называл соответствующую фамилию, — ему уже 81 год, каждое утро занимается гимнастикой йогов, стоит на голове, принимает контрастный душ и до сих пор переводит как бог.» Когда попадались пленки с особенно трудными или техническими текстами, и обучающиеся «пускали пенку», Бугров, слишком хорошо думая о своих подопечных, советовал: «Не надо так долго думать, не надо мудрствовать. Если вы слышите: «sumpr» — так и

переводите: «зумпф», или «прямок», если слышите: «driftbolt» — не выдумывайте, говорите: «дорн»».

Мастер ратовал за терминологическую точность и с иронией отзывался о «мастюковской системе»:

«Работали мы как-то на конференции по лесному хозяйству. Выступления были очень техническими, очень плотными. Я проработал какое-то время, спецы сменяли друг друга, мы уже прошли целый ряд стадий производственного цикла: валку, обрезку, трелевочный волок. Уже раскряжевали бревна, когда меня сменил Сенечка Мастюков и сразу же, ничтоже сумяшился, громогласно объявил в микрофон: «У нас в стране очень много лесов...» Зато потом был страшно наказан. Пришел он, естественно, голодным и в перерыв сразу же поспешил в банкетный зал, где уже были накрыты столы для делегатов, но там что-то еще не было готово, и его погнажи. Сеня долго мучился, не выдержал и купил в платном буфете пирожок за 20 (двадцать) копеек. Только надкусил — как всех пригласили к халявным яствам. Пирожок пришлось доесть, но с какой же горечью вспоминал затем Сеня зря потраченные 20 копеек...»

506-я

Занятия по синхронному переводу проводились, в основном, в аудитории № 506 — лингафонном кабинете, оборудованном несколькими звукоизолированными кабинками и центральным пультом. Магнитофоны были довольно допотопными, бобинными, с громоздкими микрофонами и наушниками. Судя по величине кнопок, ручек и тумблеров, сделаны они, наверное, были давно, где-нибудь в Скандинавии, и предназначались для использования викингими. Некоторые злые языки поговаривали, что ООН будто перечисляла средства для замены лингафонного оборудования более современным, приспособленным уже для самураев, но пошли они на другие цели. И действительно, каждая очередная экзаменационная комиссия ООН поначалу удивлялась антиквариату, но ей объясняли, что аппаратура оказалась настолько хорошей, что менять ее просто жалко.

Бугров восседал за центральным пультом, возложив руки на рычаги управления проигрывающим и записывающим устройствами. Правый глаз он щурил, чтобы не допускать туда дым от сигареты, торчащей из уголка рта. Поставив какую-нибудь пленку с записью выступления в ООН, Лев Евграфович поочередно слушал наши переводы и записывал их. Когда выступление заканчивалось, наступал

«момент истины», т.е. позора и унижения: Бугров собирал всех за большим Т-образным столом перед своим пультом, проигрывал куски выступления и наши переводы и делал соответствующий разбор. В конце урока он давал несколько новых пленок, которые нужно было «сделать» после занятий. По домам расходились поздно вечером. И так было изо дня в день.

В этом, собственно, и заключался метод Льва Евграфовича Бугрова. Он резко отличался от всех остальных известных методов полным своим отсутствием. «Теория Бугрова» заключалась в практике: необходимо было перевести как можно больше выступлений на самые различные темы, самых различных ораторов, «проработать» как можно больше различных переводческих ситуаций, чтобы «непроработанных» ситуаций, тем и ораторов оставалось как можно меньше. Отсюда — способность «прогнозировать» и, соответственно, возможность расслабиться и сосредоточиться лишь на том, что еще не «проходили».

Падения и взлеты

Бывали моменты, когда Денисов и его товарищи начинали чувствовать себя несколько получше, посвободнее и поувереннее, расправляли плечи. Тогда Бугров организовывал представление под названием «Прозрение» и вправлял плечи обратно. Для этого он ставил одну из своих «заветных» пленок, приговаривая: «Ну, сейчас будут вам кисельные берега...» Особенно запомнилась речь епископа Десмонда Туту, клеймящего апартеид в Совете Безопасности. Само начало:

«I speak out of a full heart, for I am about to speak about a land that I love deeply and passionately; a beautiful land of rolling hills and gurgling streams, of clear starlit skies, of singing birds, and gamboling lambs; a land God has richly endowed with the good things of the earth, a land rich in mineral deposits of nearly every kind; a land of vast open spaces, enough to accommodate all its inhabitants comfortably; a land capable of feeding itself and other lands on the beleaguered continent of Africa, a veritable breadbasket; a land that could contribute wonderfully to the material and spiritual development and prosperity of all Africa and indeed of the whole world. It is endowed with enough to satisfy the material and spiritual needs of all its peoples.

And so we would expect that such a land, veritably flowing with milk and honey, should be a land where peace and harmony and contentment reigned supreme. Alas, the opposite is the case.»⁸

было столь насыщенным и стремительным, что сразу же истощало, буквально высасывало все силы и деморализовало на весь остаток речи, который был уже вовсе несложным. Для целей обучения такое «тыкание» в собственные «умственные испражнения» — дело, конечно, полезное, если им не злоупотреблять. А именно это и сделал Лев Евграфович на промежуточных экзаменах зимой, которые принимала комиссия с Базальтовым во главе. После милейшего какого-то Миттерана или Ширака, поставленного Мاستюковым, Бугров запустил ирландского министра, выступление которого было таким «густым» и идиоматичным, что у Денисова вначале перехватило дух, ему пришлось несколько «отпустить» оратора, чтобы «выдать» перевод с более или менее приемлемым русским синтаксисом. Но из-за бешеного темпа, усугубленного ирландским акцентом, пришлось пойти на определенную компрессию. Денисову показалось, что из трудного положения он вышел с честью. Такого же мнения поначалу придерживался и сам Бугров: «Виктор, ирландца ты «сделал» очень элегантно, хотя в самом начале я испугался, что «из-под цилиндра кролик не появится»». Мнения этого он, однако, придерживался всего несколько минут — до тех пор, пока Базальтов, а, следовательно, и все остальные многочисленные члены комиссии, не вынесли свой приговор. Здесь необходимо отметить, что у Базальтова было свое, непоколебимое представление о том, как следует переводить синхронно, хотя сам он этим никогда не занимался. Во-первых, считал он, переводчик не должен делать пауз, если их не делает оратор: в

⁸ «Я говорю от всего сердца, ибо я говорю о крае, который люблю глубоко и страстно, чудесном крае волнистых холмов и журчащих ручьев, ясного звездного неба, щебечущих птиц и резвящихся на лугах ягнят; крае, который Господь щедро одарил земными благами, крае, богатом едва ли не всеми полезными ископаемыми; крае больших просторов, на которых с лихвой хватит места всем его жителям; крае, способном прокормить и себя, и другие страны многострадального африканского континента, подлинной житнице; крае, который мог бы вносить замечательный вклад в материальное и духовное развитие всей Африки, да и всего мира. Он наделен всем необходимым для того, чтобы удовлетворять все материальные и духовные нужды своего народа. И можно было бы ожидать, что такой край, текущий млеком и медом, должен быть краем, в котором царят мир, гармония и довольство. Увы, это совсем не так.»

противном случае Клиент может подумать, что его «обманывают» (и здесь Базальтов был прав). Во-вторых, — и это главное — должны быть переведены все слова, причем желательно в той же последовательности, что и в оригинале, не взирая на всю смысловую и синтаксическую дикость такого перевода. По Базальтову вполне правильным являлся следующий перевод:

«Мы стоим перед многими вызовами. Имплементация принятых решений становится императивом. Развитие должно стоять в центре обеспокоенностей ООН. Наши усилия будут направляться на мир и права человека. При этом необходимо обеспечивать учет гендерной перспективы.» И так далее и тому подобное...

Придаться к чему-либо по формальным признакам в таких случаях было невозможно. Это был так называемый «партийный» — а потому единственно верный — подход к синхронному переводу. Значительно позднее Денисов осознал, что при доведении этого подхода до его логического конца Базальтов оказывался таки не прав. Подсчет нужно проводить не на уровне слов, а букв, а поскольку в среднем русские слова значительно длиннее английских, то получается, что переводчик еще и «перерабатывает». Но тогда этого осознания еще ни у кого не было. Поэтому приговор Базальтова был суровым:

«Если перевод с французского был осуществлен достаточно адекватно, то при переводе с английского были допущены совершенно недопустимые опущения. Хочется только надеяться, что товарищу Бугрову удастся исправить это, можно сказать, катастрофическое положение». И надо отдать должное Льву Евграфовичу. Ему все удалось исправить, причем практически мгновенно. Он сумел убедить руководство (Базальтова) в необходимости уволить с курсов всех этих «нежных теоретиков» и «изящных компрессоров» и все часы синхронного перевода отдать ему. Так и было сделано. Наступило время безраздельного властвования Бугрова, закончившегося полным триумфом на выпускных экзаменах, которые принимала комиссия из ООН...

Базальтов

И все-таки необходимо отдать Базальтову должное: при всей своей суровой внешности и внутренней суровости начальник курсов обладал неплохим для своей должности чувством юмора. Можно сказать, что он любил шутить. Шутки его были незамысловатыми и повторяющимися, но удержаться от смеха было невозможно ввиду их

происхождения. Например, когда кто-нибудь из учащихся просил разрешения выйти из класса во время занятий, Базальтов непременно спрашивал: «У тебя что, менструация?» Несведущему читателю следует здесь сообщить, что аудитория по половому признаку была исключительно мужской.

Были и экспромты. Как-то учащийся по фамилии Мироян спросил, на каком языке отвечать на сформулированные по-английски вопросы в анкетах для ООН. Базальтов вперил в непонятливого нацмена тяжелый взгляд исподлобья, долго двигал массивной нижней челюстью и, наконец, сказал: «На армянском.»

Очень смешной казалась ему фамилия председателя экзаменационной комиссии ООН, приехавшей из Нью-Йорка — Херона. Произносить ее доставляло ему большое удовольствие. «Председателем экзаменационной комиссии является некий господин Херона, — объяснял Базальтов. — По прибытии Хероны в Москву необходимо обеспечить встречу Хероны и размещение Хероны в гостинице. Для встречи Хероны необходим доброволец с автомобилем. Нужно также заказать и подготовить номер в гостинице для Хероны. Херону также необходимо сопровождать из гостиницы на экзамены и доставлять на культурные мероприятия. Хероне потребуется обеспечивать перевод при посещении им музеев и всяких церквей, которые Херона очень любит.» Посещение последних, кстати сказать, давно стало обязательной частью программы пребывания членов экзаменационных комиссий в Москве: таким образом преподносилась уникальная культура России, священные ее корни. Во время таких визитов присутствовал обычно и сам Базальтов. Уже в самом начале увлекательных рассказов старающихся для заморских гостей гидов или служителей монастырей он засыпал, сидя где-нибудь в сторонке. Однажды во время паузы в объяснениях икон, в образовавшейся полной тишине, Базальтов внезапно проснулся и громко спросил: «А где тут у вас пищеблок?» Шуткой это, правда, не было. Для Базальтова это был вопрос серьезный, и интуитивно решили оставить его на языке оригинала.

Наконец все экзамены — и не только по синхрону — позади. Денисова распределили в Нью-Йорк, то бишь в Центральные Учреждения, или, как называют их в СМИ, — штаб-квартиру ООН. Весь предшествовавший отъезду в Нью-Йорк период, в том числе и летний отпуск, прошли в сильных волнениях. Денисов и предвкушал работу в ООН, и одновременно боялся, что окажется не «на высоте». Не проходило и дня, чтобы он не повторял что-нибудь из

многочисленных глоссариев, любовно составленных во время учебы на курсах, или конспектов. Искал, и иногда находил, новые, более удачные соответствия. По ночам слушал радио на английском и французском языках, внимательно изучал международные события. Ко времени отъезда в Нью-Йорк Денисову казалось, что быть более подготовленным к синхронной переводческой работе в ООН просто невозможно.

УРОК ТРЕТИЙ, заключительный

Путь к совершенству, или достижение полного анонимата

Ист-ривер, или Гудзон-река

Само прибытие в Америку никак не отложилось в памяти Денисова. Собственно, он на нее просто не обратил внимания: ни на Манхэттен с небоскребами, ни на гостиницу (смутно вспоминалось что-то сусально-блестящее в вестибюле, чванные слуги в генеральских мундирах), ни на обилие магазинов и всякой всячины в них. Не нашлось у Денисова времени и для «культурного шока», о котором «так долго говорили большевики». За что шок на Денисова здорово обиделся. А зря. Ибо все помыслы Денисова, все его интересы, вся его жизнь были не в Америке, а в незамысловатом коробковидном высотном здании Секретариата ООН с низкой пристройкой для зала Генеральной Ассамблеи на берегу Ист-ривер. Да, именно такими оказались центральные учреждения, что сильно удивило Денисова, привыкшего видеть в советских ТВ репортажах об ООН два небоскреба, расположенных по соседству. Про Ист-ривер Денисов знал, несмотря на статьи в советских газетах, которые рассказывали об ООН как о «небоскребе на Гудзоне». Много лет спустя Денисов прочитал в одной книжке объяснение этого географического несоответствия. Книжка была написана человеком, которого в Советском Союзе знали все от мала до велика: он был единственным советским телевизионным вещателем в США. В главе, посвященной ООН, он клеймил «блохоловов», указывающих на географические неточности в тогдашних репортажах об ООН. Автор утверждал, что река, на которой стоит ООН, на самом деле рукав Гудзона, и поэтому научно правильное название ее —

Гудзон. Что лишний раз доказывало всю глубину знаний советскими журналистами описываемого предмета, а также героическую их стойкость перед соблазном назвать реку так, как именовали ее все американцы. Конечно, легче всего было написать: «небоскреб на Ист-ривер». Однако всесторонне подготовленные советские журналисты знают, что американцы в школе географию не учат, и поэтому лучше свериться с картой. На карте, правда, тоже написано «Ист-ривер», но даже при поверхностном рассмотрении прекрасно видно, что это — рукав Гудзона, омывающий Манхэттен с восточной стороны. Хотя все это, действительно, мелочи. А «вещало» Денисов вспоминал с теплой благодарностью за передачи «В объективе Америка», а вернее за ее музыкальную заставку — кусок песни «Can't Buy Me Love» в исполнении знаменитого американского ансамбля «Битлз».

Вхождение в кабину

В первый же день работы Денисова направили работать на пленарное заседание Генеральной Ассамблеи, которая шла уже полным ходом (на дворе был ноябрь). Из кабины Денисов увидел под собой громадный зал на 180 с лишним делегаций, справа на возвышении — мраморный президиум, за которым — среди прочих неизвестных тогда Денисову людей — сидел Генеральный Секретарь ООН — человек «с больших букв». Под президиумом находилась мраморная же трибуна, с которой произносились выступления. Стук молотка председателя, открывающего заседание, ударил Денисова под дых. Уже была произнесена первая фраза, а Денисов все не мог найти выбитое у него дыхание. Тогда он закрыл глаза и представил себе, что он опять в 506-й и переводит очередную — причем несложную — пленку. «Унизив» таким образом оратора — превратив его в магнитную пленку — Денисов быстро не только обрел вновь дыхание, но и уверенность. Первая получасовка показалась Денисову несколькими минутами. Затем был 30-минутный перерыв, в течение которого Денисов продолжал слушать выступления, а также перевод своего опытного партнера по кабине. Ко 2-й получасовке волнение исчезло, и все пошло как по писаному. А писаного оказалось довольно много. К своему удивлению, Денисов обнаружил, что на пленарных заседаниях Генеральной Ассамблеи синхронным переводчикам приносят тексты большинства выступлений. Тексты, в принципе, облегчали перевод, в особенности когда речь изобиловала цифрами и цитатами. Однако вскоре вскрылась и неожиданная для Денисова трудность: текст

приковывал к себе внимание сильнее, чем устная речь, и когда бывали расхождения (недаром на титульном листе текста помечают: "Check against delivery"⁹) между написанным и произносимым, Денисову было невероятно трудно верить не своим глазам, а своим ушам. Так Денисов по-настоящему осознал всю силу печатного слова. Со временем он понял, что когда оратор читает свое выступление очень быстро и к тому же решил проявить красноречие, лучше вообще «оторваться» от текста, чтобы не «увязнуть» в сложных подчинениях предложения, занимающего полторы страницы.

На практике освоил также Денисов различие между письменной речью и устной. Мыслительный процесс, необходимый (или, по крайней мере, желательный) для создания письменной речи, во время ее произнесения обычно отсутствует. Денисов сразу же понял, что переводить значительно легче, когда выступающий говорит без бумажки, создавая свою речь «на месте». В таких случаях умственная работа оратора и переводчика происходит практически одновременно. Именно поэтому Денисов более свободно и уверенно чувствовал себя на неофициальных консультациях или переговорах. В «знакомых» подкомитетах или рабочих группах можно было и расслабиться: просмотреть по ходу газету или побаловаться с кроссвордом. На официальных «тусовках» это было невозможно: даже если оратор начинал достаточно медленно зачитывать свою речь, через несколько минут — это был какой-то непреложный закон, «закон ускорения» — он все быстрее разгонялся и к середине уже буквально захлебывался собственными словами. Речь превращалась в монотонную дробь, издаваемую дятлом. Денисову же казалось, что мозг его становился склизкой скалой, с которой скатывались, не задерживаясь, круглые словечки-камешки. В таких случаях Денисову важно было не только оторваться от текста, но и от самого оратора, бездумно, на одной ноте выкрикивающего слова. Денисов переставал вслушиваться в отдельные слова и как бы «поднимался» над выступающим. Все внутренние «сущности» работали — бегали, слушали, говорили как и всегда, но только на более высоком, что ли, уровне. «Видны» уже были не только произносимые слова, а целые фразы и даже целые абзацы. Дышать становилось свободнее, время замедлялось, секунды становились длиннее и распадалась на отчетливые доли. При этом Денисову казалось, что он слышит внутренний «метроном», не позволяющий ему сбиться с ритма. Сам же оратор уменьшался,

⁹ Сверять с речью оратора

становился как бы игрушечным, и потеря его физической значительности также помогало «одержать над ним победу».

В некоторые — редкие — моменты Денисову казалось, что он «видит» и те участки речи, которые еще произнесены не были. Безусловно, это только казалось, никакими сверхъестественными способностями Денисов не обладал. Однако ощущение такое было, и от него делалось еще просторнее и спокойнее. Впрочем, однажды Денисов произнес в микрофон номер резолюции и только после этого услышал, как тот же номер назвал оратор. Будь обсуждаемый предмет знакомым — Денисов тщательно готовился к заседаниям и внимательно знакомился с соответствующими резолюциями — в таком «угадывании» не было ничего удивительного. Однако на этот раз вопрос для Денисова был совершенно новым и никаких документов, относящихся к нему, до заседания представлено не было. «Курьезное и счастливое совпадение», — подумал Денисов.

Пятнистые негры и другие профессиональные трудности

Но все эти профессиональные тонкости пришли не сразу. Денисов овладевал мастерством синхронного перевода постепенно, на протяжении многих лет упорной работы. Поначалу — для самоконтроля — он записывал на диктофон собственный перевод и прослушивал его в машине, возвращаясь с работы домой. Дома он переписывал в тетрадь наиболее удачные варианты перевода трудных мест, пытался найти оптимальные соответствия, которые не «пришли» в кабине сами. После каждого хорошо переведенного выступления Денисов испытывал чувство, похожее на то, которое запомнилось ему из детства: на улице весна, все уроки сделаны, и ты выбегаешь — вылетаешь — из подъезда и тебя переполняет необъяснимая радость, которой становится еще больше из-за того, что ее не нужно объяснять. Если же что-то было переведено неважно или вовсе было не понято и осталось непереверденным, в душе Денисова надолго поселялся мрак. Напрасно Денисов твердил себе прочитанную у какого-то французского автора фразу: «Regreter la faute, c'est la repeter».¹⁰ До головной боли проигрывал он неудавшиеся места, давая различные варианты перевода. Если Денисов что-то недослышивал или недопонимал из-за небрежности оратора или природной непригодности речевого аппарата последнего к английскому

¹⁰ Сожалеть об ошибке — это значит повторять ее.

или французскому произношению — это было еще полбеда. Но вот когда он не успевал или — еще хуже — не знал как перевести какое-нибудь сложное место, он бичевал себя до полусмерти, долгое время не давая зажить ранам, посыпая их солью жгучего стыда. Стыдно было перед неведанным Клиентом, которого он пусть нехотя, но обманул, перед коллегами, которые доверяли ему как равному себе. Но тяжелее всего было осознавать свою собственную ограниченность, которую Денисов никак не мог преодолеть: нет-нет, но попадалась незнакомая цитата или неизвестное латинское выражение, или же риторическое мастерство оратора было просто выше его способностей.

Особую осторожность нужно было проявлять с идиоматическими выражениями. Казалось бы, что может быть проще: Вы выучили иностранный язык, Вы знаете, что поговорка на английском языке «the leopard cannot change his spots»¹¹ соответствует русской «горбатого могила исправит», Вы переводчик, Вы так и переводите. Скажем, делегата Танзании, который решил оживить скучную беседу красным словцом. Вслед за танзанийцем слово берет его кенийский собрат, который, проявляя остроумие, говорит, что среди леопардов бывают и альбиносы. Можно прямо так и перевести, но внезапно возникшие леопарды, да еще и альбиносы, могут, по крайней мере, вызвать чувство замешательства, если не испуга, у русскоязычного Клиента, который только что имел дело с людьми, пусть и горбатыми. Можно проявить творческое начало и сказать, что среди горбатых бывают альбиносы, после чего Клиент может засомневаться, а туда ли он вообще попал. Зажмурив глаза, можно сказать, что есть горбатые, которых не только могила исправит, в надежде на то, что Клиент не будет интересоваться — просто из человеческого любопытства — какие еще варианты имеются у горбатых. Но и после этого возможны два нехороших поворота событий: 1) берущий слово мальгаш развивает образ, натравливая на упрямых леопардов слонов; и 2) сам Клиент просит слова и говорит: «Вот вы тут говорили про горбатых...». И пока эти варианты не реализовались, нужно любым путем вернуться к пятнистым леопардам и никуда от них больше не отходить.

В практике бывали случаи и пострашнее. Притчей во языцех стал один переводчик, который французскую поговорку «il y a un anguille sous

roche»¹² перевел как «there is a nigger in the woodpile»¹³, что вызвало соответствующую реакцию у чернокожих делегатов.

Однако благодаря постоянному упорному труду таких минут позора становилось со временем все меньше. Да и к своим промахам Денисов стал относиться спокойней. Только чувство радости от хорошего перевода оставалось прежним.

Коллеги

Со своими русскими коллегами Денисов держался корректно и предупредительно. Однако свое общение с ними он ограничивал чисто деловыми контактами. Например, он никогда не позволял себе опаздывать к началу заседания или своей очередной получасовке. Всегда шел навстречу партнеру, когда тот просил начать или отпустить его пораньше. В свою свободную получасовку подыскивал документы, которые могли пригодиться коллеге при переводе. При этом Денисов вовсе не искал дружбы и не старался угодить. Он просто хотел, чтобы на заседании, на котором работал он, хорошо перевел и его коллега. Денисов дорожил честью своей профессии и никогда не считал свою роль второстепенной. (С изумлением вспоминал он иногда «мучения» Бугрова, который не мог отделаться от осознания лакейского характера своей профессии.) Ошибки же партнера могли бы вызвать недовольство Клиента всем переводом, что могло отрицательно сказаться и на репутации самого Денисова.

Что касается коллег из других кабин — «иностранцев» — то их, за некоторыми редкими исключениями, как бы и вовсе не было. Поначалу Денисов, приходя на работу, вежливо здоровался с ними при встрече. Однако приветствия его никакой видимой реакции не вызывали: иностранные коллеги будто не замечали кивка головы и не слышали «Good morning» или «Hello». Чаще всего они отводили взгляд в сторону, словно вдруг увидев там что-то очень интересное, иногда же смотрели прямо в Денисова, вернее сквозь него, будто его и не было. «Наверное, они думают, что все русские — агенты КГБ», думал первое время Денисов. Позднее он понял, что был о них слишком хорошего мнения: когда коллегам нужно было выяснить значение какого-нибудь русского слова или посоветоваться, как лучше перевести что-то с русского, они обращались к нему как к старому другу. Причем через минуту уже подчеркнута не узнавали его, словно мстя за мгновение собственной слабости. Денисов не обижался: в конце концов, не здороваться было, в принципе, проще, чем здороваться, да и в коллегам

¹¹ Дословно: леопард не может изменить своих пятен

¹² Здесь что-то неладно (дословно: здесь под камнем сидит угорь)

¹³ Здесь что-то неладно (дословно: здесь в поленнице сидит негр)

чувствовалось что-то ущербное: то ли увеличенное «эго» при понимании своей непризнанности, то ли обостренное осознание собственной, но не прочувствованной другими, непохожести, в том числе и сексуальной, то ли изъяны происхождения или гражданства. «Смотри, — говорил единственный друг Денисова в Нью-Йорке Рустэм, с которым он учился вместе на курсах, — в нашей профессии либо моральные уроды — типа нас с тобой, либо половые извращенцы типа меня без тебя, либо просто калеки. Нормальных людей нет.» Денисов принимал это за шутку, но за помощью к иностранным коллегам — даже в критические минуты — обращаться избегал. Пару раз — в эпоху перестроечной эйфории — его все-таки приглашали в «иностраные» дома. Но ошибка была быстро понята: Денисов не умел увлекательно рассказывать о «процессах» в СССР и Горбачеве и не играл на балалайке.

Служение идеалам в условиях кунсткамеры

Повышение зарплаты, продвижение по службе, улучшение условий труда — не более семи заседаний в неделю, эргономические кресла в кабинетах, новая аппаратура в залах заседаний, компенсация за переработанное время — все то, что так волновало сослуживцев — совершенно не беспокоило Денисова. К счастью, ходить на производственные собрания, на которых обсуждались эти вопросы, было не обязательно. Денег же платили достаточно для того, чтобы покупать корм и одежду для себя, жены и двух детей, платить за лечение, когда оно было необходимо, и помогать родственникам в России и Украине. Главным же для Денисова было иметь беспрепятственную возможность заполнять — в тетради или уме — левую колонку соответствующим переводом оригинала, записанного в правой колонке многочисленных глоссариев, заведенных им для всех комитетов, подкомитетов и экспертных групп, в которых ему приходилось работать. Ради этого Денисов даже отказался от поездок на работу на машине и перешел на электричку. Железная дорога, а также отсутствие необходимости ходить на какие-либо вообще собрания и даже здороваться со знакомыми, в принципе, людьми, давали дополнительное время для любимого дела.

С годами Денисов становился все более требовательным и к работе других. Нет, вслух он ничего не требовал, просто сам того не желая, внимательно присматривался, а вернее прислушивался, к тому как работают его коллеги. Качество работы большинства из них Денисова

вполне устраивало. Но были и такие, которых Денисов недолюбливал или даже вообще терпеть не мог.

Денисов был убежден, что в синхронном переводе все должно быть прекрасным, в том числе и подача, дикция, манеры поведения. Заик, конечно, среди знакомых переводчиков не было, но встречались коллеги с дефектами дикции: картавые, шепелявые, пришепетывающие. Даже при полной адекватности самого перевода Денисов не мог без раздражения их слушать. При этом он понимал, что по отношению к таким людям он, наверное, несправедлив, ведь они, в конце концов, не виноваты, они так устроены, но пересилить себя не мог. Ведь Клиент в течение одного заседания был вынужден слушать такую подачу по крайней мере полтора часа!

Были же такие, которым Денисов простить никак не мог. Например, бубнящим в микрофон невнятно и на одной ноте. Некоторые «бубнящие» еще и чавкали или чмокали губами. Благодаря им Денисов выучил испанский язык. Он сделал это для того, чтобы не «брать с реле», т.е. не пользоваться переводом, поступающим из английской или французской кабины, а переводить испаноязычных ораторов напрямую. Денисов поступал так довольно редко — официального экзамена он не сдавал и не имел никакого желания этого делать — лишь в тех случаях, когда его перевод напрямую не мог быть хуже, чем с «реле», или когда в качестве «реле» были люди, которых он просто боялся: проработав десятки лет синхронными переводчиками, они так и не научились переводить. Причем иностранных языков они могли знать «вагон и маленькую тележку». Некоторым не хватало «школы», некоторым — природных способностей. Одни, как роботы, старались во чтобы ни стало перевести все слова, невзирая на контекст, гонясь за оратором, захлебываясь собственной слюной, бубня и чавкая. И чмокая губами. Другим было просто физически тяжело переводить: они тяжело вздыхали в микрофон, набирали в легкие побольше воздуха и вновь тяжело вздыхали, делали долгое: э-э-э-э-э-э-э, потом наконец быстро-быстро, как в трансе, что-то проборматывали, после чего цикл повторялся. Был вообще патологический случай: свою неспособность переводить этот человек компенсировал передачей всей гаммы эмоций, с которыми произносил свою речь оратор. Иногда эта передача была более, чем стопроцентная. Однажды, не сумев перевести все ужасы пыток, о которых рассказывала сама жертва — петиционер, он просто разрыдался и рыдал довольно долго: то ли от сострадания к жертве, то ли от собственного бессилия.

К своему ужасу Денисов вынужден был признаться, хотя бы самому себе: эти люди порой так раздражали его, что он готов был ударить их по голове палкой, а потом ударить еще и еще раз. «Некомпетентность должна приравниваться к преступлению против человечности», — полушутил он. Ему часто вспоминался один случай, происшедший с ним в самом начале его ооновской карьеры. Его партнером на заседании Генасамблеи был опытный и важный с виду переводчик, прикомандированный из Женевы. Денисов пришел за 5 минут до начала своей получасовки и надел наушники. «Женевец» в это время свою получасовку заканчивал. Заканчивал свою речь и выступавший в это время пакистанец, как обычно уже преодолев звуковой барьер. Денисов сразу же понял, что что-то не так, очень не так: пакистанец благодарил высокое собрание за внимание, а товарищ из Женевы только приступал к изложению истории индо-пакистанского конфликта из-за Джамму и Кашмира. Денисов посмотрел на лежащий перед партнером текст выступления и похолодел: до конца оставалось еще страниц пять. А председатель уже предоставлял слово следующему оратору. «Ветеран» аккуратно отчертил карандашом абзац, который он закончил переводить, и не спеша передал остающиеся страницы Денисову. Абзац заканчивался словами: «Из основных причин конфликта можно выделить следующие десять...» В это время на трибуну поднимался закутанный в белую простыню сенегалец. Денисов вопросительно посмотрел на старшего товарища. «Держай, старик», — важно промолвил товарищ и с чувством исполненного долга вышел из кабины. «Что же мне с ЭТИМ делать?» — в отчаянии подумал Денисов, глядя на кипу с основными причинами. Но на размышления времени особо не было: мог «убежать» и сенегалец. Страницы отправились в корзину неперевереденными.

Не всегда радовали Денисова и «письменные» коллеги, с работой которых он внимательно знакомился перед каждым заседанием. В их переводах можно было прочесть про Генерального Секретаря, выражающего «высокую тревогу» и имеющего «многие обеспокоенности», про «вызовы и императивы времени», «учет рисков» и другие интересные вещи. Чувствовалось, что люди либо страшно устали, либо на самом деле заняты чем-то другим. Как-то в обеденный перерыв Денисов встретил в обеденный перерыв на Манхэттене одного своего «сокурсника» — письменника, который после развала «совка», занимаясь, в основном, тем, что переправлял кораблями и поездами какое-то барахло из Америки в родную Бурятию, в результате чего сколотил неплохое состояние. «Сокурсник» был заметно нетрезв, но

Денисова узнал и обрадовался. «Старик, — закричал он, — пошли к латиноскам, я теперь только к латиноскам хожу, они такие веселые и отсасывают очень весело. Хочешь, тебе тоже отсосут?» Пока Денисов оглядывался в новом для себя измерении действительности, в которое он так внезапно был ввергнут, «сокурсник» обиделся и дрогнувшим голосом спросил: «Неужели у тебя нет мечты в жизни?» Затем резко вновь повеселел: «А хочешь, пойдём выпить — я угощаю! Не, не хочешь? Тогда ты меня угощай!» Денисов уже не знал, на что ему отвечать, к тому же он все еще не мог оторваться от присосавшегося к нему первого вопроса. Когда он решил попытаться ответить хотя бы на второй вопрос, «предпринимателя» уже и след простыл...

Вообще, Денисова стали раздражать многие вещи, которые раньше казались незначительными. Например, его злило, когда партнер опаздывал его сменять. Особенно, если это делалось систематически и еще со словами: «Sorry, старик, закрутился, ты там отмотай сколько надо и приходи попозже.» «Отматывать» же, тем более точно, до последней минуты, было бесполезно: если партнер опаздывал каждый раз, то в подсчетах можно было запутаться. Собственно, и сами злостные опоздальщики не рассчитывали, что этим действительно кто-то будет заниматься.

Даже великие мастера, такие как Корчагин, иногда если не раздражали, то неприятно удивляли Денисова. Корчагин же среди переводчиков пользовался не меньшей известностью, чем его легендарный однофамилец среди советских людей, которых долго учили тому, как закалялась сталь. Его называли «матерью русского синхронного перевода». Родительские права он разделял с самим Палладием Панасенко, который был вечным личным переводчиком последнего Генсека и который был, соответственно, «отцом». Переводил Корчагин, безусловно, очень хорошо и даже написал про это книгу. Однако в последнее время маэстро стал позволять себе в кабине шалить: адекватность перевода он доводил до абсурда. Свою манеру переводить он называл «адекватность плюс». Если оратор говорил тихо — Корчагин шептал, если оратор повышал голос — Корчагин кричал как резаный, если оратор говорил невнятно и быстро — Корчагин переходил на полную бракадабру или просто выл. Более того: даже при совершенно нормальном темпе «господин председатель» у него всегда становился «гэ писатель», а «господин», соответственно, — «гэ». Таким образом, его перевод изобиловал «гэ послами», «гэ генсеками», «гэ помгенсеками» и т.д. Группа 77-и была, естественно, «гэ 77», а Группа 8-и — «гэ 8», встреча же в верхах в Осло

превращалась в «ослиный саммит». Были и другие причуды. Некоторые — довольно трогательные, некоторые — небезопасные для находящихся поблизости. Когда, например, Корчагину приносили текст речи уже в конце выступления (что случалось нередко, русским порой вообще не приносили текстов), он яростно выхватывал его из рук сотрудника, обслуживающего заседание, и, не отключая микрофон, рвал на маленькие — премаленькие кусочки, бросал в урну и еще плевал вдогонку. Однажды — Денисов работал с Корчагиным в «святая святых» — Совете Безопасности — стали происходить вещи, которые, в принципе, не должны происходить в кабине синхронного перевода. Переводил в это время Денисов. Оратор, как обычно, быстро читал заранее написанную речь, Денисов едва поспевал за ним. Несмотря на предельную сосредоточенность на выступлении, Денисов боковым зрением не мог не заметить, что за его спиной происходит что-то неординарное. Повернув голову от микрофона вбок, Денисов увидел страшную картину: Корчагин поднимал вверх перевернутое огромное эргономическое кресло, стоящее в розничной торговле минимум 300 долларов и купленное организацией оптом по 999 долларов за штуку, и изо всех сил бросал его вниз. После очередного броска он ставил кресло в нормальное положение, садился в него, недовольно хмыкал и повторял процедуру. Денисову понадобилась пара добрых минут, чтобы понять смысл происходящего: Корчагин столь грубым способом пытался установить высоту кресла пониже, т.е. под свой рост, а поскольку кресла были приобретены совсем недавно — после многолетней борьбы профсоюзных активистов синхронной службы с косной и скупой администрацией — он не знал, что высоту можно регулировать при помощи специального рычага, расположенного под сиденьем. Продолжая перечислять населенные пункты в Демократической Республике Конго, захваченные повстанцами, Денисов попытался привлечь внимание уже порядком вспотевшего партнера к рычагу, показывая рукой на место его расположения под своим сиденьем. Нехитрый замысел Денисова заключался в том, что Корчагин, увидев рычаг под Денисовым, поймет, что необходимо делать со своим собственным креслом. Что на самом деле понял Корчагин — осталось неизвестным. Заметив жестикуляцию Денисова, он заглянул под него, покрутил пальцем у виска и продолжил бросать кресло.

К причудам коллег, однако, Денисов относился с пониманием. В своей профессии он считал их делом вполне обычным. Неоднократно вспоминал он совершенно справедливые (как обычно) слова Бутрова: «Следите за здоровьем, ребята, берегите нервную систему.

Стресс накапливается незаметно, а проявляется внезапно и порой весьма бурно.»

В данной связи вспоминался один мирный и внешне уравновешенный переводчик, работавший в Женеве и слывший прекрасным семьянином: находясь в отпуске, он поехал с семьей на автомобиле путешествовать по соседней Италии; доехав до Венеции, он вышел из машины, позвал жену и стал бить ее головой о багажник. Почему он так поступил, почему нужно было ехать для этого именно в Венецию — никто — и прежде всего сам он — объяснить не смог.

Был еще один случай, опять же в Женеве (какое-то таки зачатое место, как, собственно, многие деревенские кладбища), но уже посерьезнее, с поножовщиной: один синхронист, то ли из ревности, то ли по каким-то другим причинам, попытался убить другого синхрониста. Убийства не случилось, потому как нож, которым решил воспользоваться несчастный, был швейцарским и перочинным. Обошлось малой кровью. «В общем, без надобности не напрягайтесь, продолжал советовать Бутров, — поменьше смотрите всяких thrillers и horror flicks, побольше мультфильмов, особенно хороши «Looney Tunes»...»

Оглядываясь назад, Денисов видел Аркашу Горющенко — одного из первых опытных синхронистов, с которым он познакомился по прибытии в Нью-Йорк. За Аркашей замечалась лишь одна невинная странность: идя по коридору, он отмахивал от своего лица только ему видимых мух, приговаривая при этом что-то неразборчивое.

Да и за самим собой Денисов знал определенные странности. В последние годы он стал замечать, что все труднее сосредоточиться на том, что говорится, но не нуждается в немедленном переводе. Он включал телевизор — и «отключался». Собеседник превращался в одинокого певца, поющего, порой и приятно, на чужом языке. «Да ты вообще слышишь, что я тебе говорю? — обиженно спрашивала жена.» «Нет», — честно отвечал Денисов, после чего уровень шумового фона вокруг существенно возрастал. Однажды находясь в России в отпуске, он «беседовал» со своей сестрой и вдруг услышал ее выкрик: «Ты что, действительно, «того»?»

Искушение на рабочем месте

Денисов понимал, что и его повышенная раздражительность, и перепады настроений (обычно между плохим и очень плохим), и частые «впадения» в ступор, могут иметь самые различные и неосознанные

им причины. Однако одну из них Денисов знал очень хорошо. Собственно, он даже прекрасно помнил тот день, после которого в его жизни все стало «не так». Он работал в третьем — «социальном» — комитете, одном из наиболее словообильных в ООН. Были обычные «пулеметные» речи о необходимости побороть (почему-то только наполовину) нищету в мире к 2015 году. Денисов был в ударе. Было трудно и весело. Все получалось. Отработав получасовку, Денисов вышел из кабины и, улыбаясь, сказал также выходящему из своей кабины британскому коллеге: «Well, the guy from Madagascar was incredibly fast, but I think I did a good job!¹⁴» Вообще-то, Денисов не ожидал никакой реакции от британского коллеги, особо заметное презрение которого к славянам объяснялось неспособностью овладеть «великим и могучим», с которого он был официально «способен» переводить. Однако на этот раз британец отреагировал. «Well, who cares how well you did? — произнес он на оксфордском английском, — Who was listening to you, anyway?¹⁵» Денисов рассмеялся, давая понять, что скифу не чужд не только германский хладный гений, но и тонкий английский юмор. Про себя же подумал: «Во мудило, сам все утро газету читал — на русском никто не выступал — а туда же...» Хотелось что-то сказать легкое и умное, но британец уже ушел «to do lunch¹⁶» с сопоставимым с собой «западным» коллегой, сразу же забыв нечаянно потраченные на Денисова слова.

Денисов же эти слова не забыл. Они оказались для него ядом замедленного действия. Он стал замечать многие вещи, на которые раньше не обращал внимания: положение селектора языка перед предположительно русскоговорящим делегатами, рабочие документы, представляемые только на английском языке, нечеловеческие усилия, предпринимаемые дипломатами из «ближнего зарубежья» выступать по-английски. Однажды, когда Денисов переводил в очень сложном комитете, рассматривающем административные и бюджетные вопросы (как говаривал Бугров, там с похмелья лучше было не появляться), зашел его партнер и громко спросил: «Что, мастерство оттачиваешь?» Отключив микрофон, Денисов поинтересовался, в чем дело. «Здесь же Лешка сидит, он только английский слушает.» Денисов посмотрел на Лешку — крупного во всех отношениях российского

¹⁴ «Мальгаш говорил со страшной скоростью, но я, по-моему, справился с ним неплохо!»

¹⁵ «А какое, собственно, значение имеет то, насколько хорошо Вы справились? Кто Вас вообще слушал?»

¹⁶ Дословно: «делать ленч»

дипломата, который, несмотря на прекратившийся русский перевод продолжал живо следить за дискуссией. Денисов надеялся, что вот-вот Лешка поднимет руку, прервет заседание и пожалуется председателю на то, что перевод на русский исчез. Но Лешка этого не делал. После этого Денисову было очень неприятно работать в этом комитете. Он больше не приносил с собой папку с глоссариями с бюджетной терминологией и с нетерпением ждал окончания каждой своей получасовки.

Однако переводить Денисов по-прежнему любил. Он все также соревновался со «спринтерами», все также «воспарял» над оратором, все также пребывал в состоянии детского счастья после особо удачного перевода. Только теперь это состояние случалось все реже и быстро пропадало, словно неожиданный ясный проблеск в обложном осеннем небе. А после особенно прыткого оратора у Денисова наступала одышка и болело в груди. Поначалу эта боль была непродолжительной и даже какой-то сладкой, но потом стала пугать. Он уже ловил себя на том, что часто использует первое попавшееся слово, лишь бы поспеть, а когда все таки не успевал — больше не убивался. Не смущаясь более и следуя примеру дипломатов, русский язык которых все более походил на английский, Денисов принялся «отвечать на вызовы времени», «поднимать гендерную проблематику», «откликаться на обеспокоенности» и «учитывать риски». Все чаще он использовал одно слово вместо целого ряда синонимов, что раньше считал непростительным. Но, может, сердце здесь было и не причем. Может, истинной причиной его «падения» заключалась в том, что скрипучий и монотонный Мадригалкин, когда ему случалось работать с Денисовым, спрашивал в микрофон скрипучим и монотонным голосом: «Хорошо слышен русский перевод?», после чего замолкал, не заметив какой-либо реакции среди русскоязычных делегатов. Сам Денисов так не поступал: в больших залах можно было и не заметить Клиента, да и была надежда на то, что кто-нибудь все-таки его слушает.

Наконец случилось то, о чем еще предупреждал великий Бугров. «Ребята, — увещевал он, — не распускайтесь в кабине, всегда держите себя в руках и не упускайте микрофон из виду. И никогда не материтесь в кабине. Помните: настанет день, когда вы не заметите, что микрофон включен — то ли вы сами его забыли отключить, то ли звукоинженер или ваш напарник оставил его включенным — и выругаетесь во всеулышание. Последствия могут быть весьма печальными.» Денисов был однажды свидетелем подобного прокола.

На заседании подкомитета по мирному использованию атомной энергии необычайную активность проявлял франкофонный делегат из Африки: то ли из Буркина Фасо, то ли из Чада. Он постоянно брал слово и всех критиковал, в том числе и атомную энергию. Он также шутил. Шутка (она была одна) заключалась в том, что за инструкциями по любому вопросу ему не нужно обращаться к своему начальству в МИДе Буркина Фасо, а достаточно «consulter ses ancêtres»¹⁷, которые делились с ним «sagesse africaine»¹⁸, причем «консультировался» он с ними прямо в зале. Вдобавок ко всему на делегате-«медиуме» был большой белый балахон до пят и высокий крутлый колпак. Заседание проходило довольно мило: «балахон» купался во всеобщем вынужденном внимании, нажимал на кнопку, включающую микрофон, крутил ручку громкости — в общем, веселился как мог; остальные вежливо улыбались. И вдруг разразился скандал. «Чадец» стал заявлять официальный протест, требовать сатисфакции, кричать, что его, а через него и представляемый им Чад и всех его домочадцев, только что оскорбили: французский переводчик, которого он слушал, назвал его «guignol» — по-русски, значит, петрушкой. Все закричали, что это возмутительно, что необходимо наказать виновного. «Виновный» сидел в соседней кабине справа, за стеклянной перегородкой. Это был седой сухонький француз, который в это время неотрывно смотрел на свой микрофон и нервно шурился. Руки его теребили гладкую маленькую курительную трубку, которую ему очень хотелось закурить. Француз посмотрел на Денисова и, слегка пожав плечами, виновато развел руками: дескать, подвела нелегкая, и на старуху бывает проруха. Инцидент каким-то образом удалось замять. Интересно, думал Денисов, вспоминая этот случай, заставили ли француз извиняться перед африканцем? Если да, то как это выглядело? Подходит к большому африканскому представителю маленький пожилой француз и говорит: «Г-н делегат, извините, пожалуйста, меня за то, что я назвал вас петрушкой. Я нечаянно. Я больше не буду». Скорее всего, обошлось официальной перепиской и выговором.

Денисов теперь чаще обращал внимание на внешность Клиента. Клиент явно изменился, помолодел, построил, заговорил на иностранных языках, порой узнать его можно было лишь по табличке перед микрофоном: без нее туркмены казались турками, эстонцы — финнами, армяне — киприотами, украинцы — поляками; столь привычный глазу штамп с надписью «Made in the USSR» начинал

¹⁷ Посоветоваться с предками

¹⁸ Африканская мудрость

смываться даже с российских лиц. Однако несмотря на молодость и другие видоизменения Клиента, который явно становился человеком новой формации, Денисов сохранял к нему почтительное отношение. Он не мог отзываться о нем фамильярно, как это делали некоторые, более молодые его коллеги. «Это кто здесь из русских сидит? — могли спросить они, присматриваясь к аудитории, — Васька, что ли? Чего это он в 6-м комитете делает?» Или: «Здесь сегодня Борька сидит, он не «слушает».

Слушать начал Денисов. Причем как-то незаметно для самого себя. Может, из-за того, что он чувствовал (хотя сам себе не признавался в этом), что сверять каждое слово (или даже вообще какое-то слово) с совестью переводчика больше не обязательно, у Денисова появилось в кабине довольно много свободного времени. Впервые за много лет Денисова действительно услышал, о чем говорят на международных заседаниях. Чешуя отпала не только от глаз, но и от ушей его. За редкими исключениями, дискуссии казались Денисову на удивление скучными, а то и попросту бессмысленными. Часами, в том числе и ночными, могли спорить делегаты по поводу одного слова или фразы в проекте резолюции, отстаивая свои пусть загадочные, но принципиальные национальные позиции. Например, неизменно возникал жаркий и долгий спор из-за фразы «as appropriate» («по мере необходимости»): обязательно кто-нибудь, обычно делегат Соединенного Королевства, предлагал взамен выражение «when necessary» (что по-русски опять же было «по мере необходимости»). Если же в первоначальном тексте проекта было записано «when necessary», то тогда кто-нибудь, обычно тот же делегат Соединенного Королевства, просил заменить эту фразу на «as appropriate». Денисов не понимал, почему Клиенту не кажется смешным, что в течение долгого времени в зале раздаются решительные требования поменять «по мере необходимости» на «по мере необходимости». Хотя теперь Денисов, конечно, догадывался.

Практически во все предложения резолюций нужно было вставлять слова «особенно развивающиеся страны» (в соответствующем, естественно, падеже). например: «оказывать помощь, особенно развивающимся странам», «предоставлять финансовые средства, особенно развивающимся странам», «проблемы встают перед международным сообществом, особенно развивающимися странами» и т.д. Если же фразу включать забывали, то всегда находились бдительные делегаты, особенно из развивающихся стран, которые указывали на упущение. В последнее время стало правилом к этой фразе добавлять слова «в частности, наименее развитые». Потом

стали добавлять: «и малые островные» или «не имеющие выхода к морю». В одной резолюции Денисов увидел, что после «особенно развивающихся стран» было записано: «в особенности к югу и северу от Сахары». Ему стало жалко Сахару — обделенную и одинокую.

Денисов не только слушал, но и читал. «Письменные» его коллеги, как оказалось, тоже особенно не старались. В отличие от дипломатов, они еще писали «осуществление», а не «имплементация», но «гендерная проблематика» у них «интегрировалась», а то и «актуализировалась», страны разделяла «цифровая пропасть» (щоб всім по сім, а нам вісім, приговаривал при этом Денисов), а Генеральный Секретарь, как водится, «выражал высокую тревогу». Денисов особо не придирался, потому как оригиналы были не менее оригинальны. Но порой приходилось недоумевать, когда что-то происходило «в последнюю субботу», или когда Председатель Арафат писал «письмо на имя покойного премьер-министра Ицхака Рабина», или когда «создавался порочный круг ответных ударов и взаимных обвинений, выдвигаемых правительством Израиля» и «вызывал огорчение тот факт, что палестинское руководство отказывалось сойти с пути насилия». А однажды в докладе о грузино-абхазском конфликте Денисов прочел: «Было убито около восьми грузин». Даже без заглядывания в оригинал становилось обидно за грузин, которых не смогли посчитать несмотря на их немногочисленность. Хотя даже если бы их было гораздо больше, фраза — «Было убито около ста восьми грузин» — звучала бы также нелепо.

Собственно, особо удивляться не приходилось. С улыбкой Денисов вспомнил бывшего начальника русской службы письменного перевода, который несмотря на то, что с момента своего рождения в ЮАР (где работали тогда его родители), почти никогда не бывал в стране Октября, сумел сохранить горячую к ней любовь. Неустанно призывал он своих подчиненных к различным проявлениям патриотизма, в частности к сохранению чистоты великого русского языка. «Негоже, товарищи, в это трудную для Родины (при этом присутствовавшие скалозубы мысленно добавили: «ЮАР») годину, вести себя как мудрые караси, понимаешь...», — пристыдил он как-то на одном из собраний несознательных членов коллектива, спутав пескаря с карасем, который как знают все патриоты, имеют совсем другую характеристику.

Comic Relief¹⁹

Ооновское словоблудие стало частым предметом шуток с Рустэмом — единственным коллегой, с которым Денисов мог общаться. Они делились «перлами», пародировали делегатов и чиновников Секретариата. Работая вместе в кабине, они писали друг другу всякие смешные записки. Например, когда работал Рустэм, Денисов мог положить перед его микрофоном записку: «Слово предоставляется Тринидаду, подготовиться Тобаго». В отместку Рустэм в получасовку Денисова мог подложить что-нибудь вроде: «Слово имеет Бутан. Подготовиться Пропану» или зачеркнуть два последних слова в «Конференции по проблемам стран, не имеющих выхода к морю». Денисов вспомнил молодость, студенческие капустники и стал писать смешные выступления на маленьких листиках бумаги, которые лежали в кабине. Обычно он показывал их Рустэму, чтобы повеселить его, и выбрасывал. Некоторые же сохранял для истории («болезни», всегда добавлял он), как, например, «Речь всех времен и народов», написанную еще на курсах:

Г-н председатель!

Прежде, чем я перейду к непосредственному рассмотрению конкретного пункта повестки дня, я не могу не отметить, как не могли не отметить и предыдущие ораторы, своевременность и уместность обсуждения проблемы, которая вот уже на протяжении значительного периода времени находится в центре внимания мировой общественности. При этом недостаточно обоснованным представляется утверждение о том, что рамки, в которых было бы возможно найти наиболее вероятное решение этой проблемы, делают малореальным саму постановку столь важного вопроса. Активный поиск путей и средств нахождения наиболее конструктивных и действенных методов выбора оптимального варианта позволяет своевременно и в максимально минимальные сроки определить приоритетную направленность нашей работы. Обеспечивая восходящие линии в наших подходах, поддерживая идею неразрывной преемственности, усиливая и поощряя наращивание результативных тенденций, диктуемых императивами радикальной эволюции коллективного самосознания, мы и впредь будем всемерно развивать основопола-

¹⁹ Дословно: разрядка смехом

гающую концепцию вероятностных альтернатив. Мы поддерживали, поддерживаем и будем поддерживать все, что еще можно поддерживать, опираясь на те глубинные сдвиги, которые обозначились на контрастном фоне современной проблематики. Иначе и быть не может. Подобному ракурсу определения критериев оценки не может быть достаточно веской и конкретно ощутимой альтернативы. Ибо по всему спектру своего воздействия на мировоззренческие установки и по степени необратимости перманентного процесса поступательного движения к новому качеству прогресса, сама данность этого высшего акта превозможения обязывает нас к допущению презумпции признания факта достоверным, пока не будет доказано обратное. Было бы неосторожным также допускать, что мы не озабочены тем, что продолжает вызывать нашу обеспокоенность. Ведь тот достаточно высокий уровень, достигнутый на основе воздвигнутого, все еще достаточно низок. Все это так, но вырисовывающиеся сейчас симптомы действительного преобразования, очерчивающиеся наметки грядущего восторжествования несут в себе правомочность мажорной тональности наших устремлений.

Благодарю Вас, г-н председатель.

Рустэм не оставался в долгу. Однажды, проработав до 5 часов утра в Комиссии по устойчивому развитию разразился следующими «газетными новостями»:²⁰

JUST IN!

**Bloody Rampage at the United Nations
(Frustrated UN Interpreter Goes on a Shooting Spree in the UN
Building and then Shoots Himself in a Single Bloody Incident in the UN
History)**

December 11, 1997. New York.

As dawn was breaking over the United Nations building on the East River in New York, a UN staff member (later identified as a Russian interpreter) walked into a conference room, where diplomats from around the world were still bickering about a wording in a UN resolution, and started firing at point-blank range from a gun at all those huddled in the room. After firing six shots, instantly killing two and wounding four diplomats, the UN staff member screamed "Stop wasting

my time!", allegedly uttered a stream of profanities in Russian, and then shot himself, as the diplomats and present UN staff members watched in shock and disbelief. The U.S. delegate was not hurt.

As hard as it is to assert at this point what really caused that single bloody incident in the UN history, in a private conversation, several other interpreters who were servicing the same meeting admitted that their Russian colleague seemed very upset and frustrated that the diplomats were arguing over three hours whether to use the word "sustained" or "sustainable" in a minor economic resolution. However, it was the fact that none of the Russian-speaking diplomats were listening to his interpreting during the meeting that finally made him "fly off the rocker" and set him off on the shooting spree. "It is really very sad and utterly shocking", said one of the interpreters who witnessed the bloody events as they unfolded, "He was an excellent interpreter and seemed very friendly, quiet and calm. He was a really nice chap".

A UN Security spokesperson was adamant asserting that with the reform under way in the UN security system "there was no way" anyone could have walked into the building with a gun unnoticed.

None of the senior UN officials could be reached for comment.

**U.N. About Face After
the Bloody Incident In Its H.Q.**

**(With 4 of Their Comrades Killed and 2 Wounded, Shocked Diplomats
Rethink Their Approach To Developing Countries Economic Dire
Straits)**

December 16, 1997. New York.

Five days after the single bloody incident in the United Nations Headquarters in New York, which left 4 diplomats dead and 2 wounded, the U.N. General Assembly finally made a decision to approve six resolutions containing the words "sustained economic growth and sustainable development". Having very little meaning, at best, to the general reading public, these six words are largely blamed for triggering a shooting spree at the U.N. posh headquarters building, where a Russian interpreter killed 4 and wounded 2 diplomats. Sources say that the embattled interpreter (his name is still being withheld by the U.N. officials) was extremely frustrated that the delegates were wrangling for more than three hours over this, seemingly, insignificant wording.

²⁰ Перевод на стр. 239 – 240 – i.

"This is an *extremely* significant issue", stated the acting Chairman of the group of developing countries. — "The serious incident we had here last week is yet another a striking illustration of the relevance and importance of this matter".

The U.S. delegation, which was the only one to stand in the way of consensus on the day of the bloody events, stated today, even though very cautiously, that it will be prepared to support the emerging consensus.

Commenting the queries as to why it took the U.N. five days to react to the horrible incident, a high official of the General Assembly stated: "In actual fact, our response was instantaneous. However, you must realize that when you have 187 countries, it is not easy to reach a unanimous decision on any question in any period of time."

Even though consensus on including those words into six resolutions was reached today at an emergency meeting of the General Assembly, one delegation reserved the right to "state its position" at the Plenary session to be held tomorrow where the six resolutions are to be approved.ⁱ

Не откликнуться Денисов просто не мог. На следующий день он отослал Рустэму продолжение:²¹

FATAL WORDING ADOPTED

New York. December 18.

The wording in 6 (six) UN resolutions that became the subject of protracted and seemingly futile negotiations and triggered the bloodbath in the UN headquarters on December 12, 1997, when an exasperated Russian interpreter began firing randomly at UN delegates killing two and wounding four diplomats and then shooting himself, has been finally adopted today in the General Assembly by consensus.

As was reported earlier, delegates to the UN from 187 countries spent endless hours arguing which phrase to use in the resolution: «sustained growth» or «sustainable growth». Eventually, the word «sustained» gained the upper hand. As a price of the compromise, however, the word «growth» had to be dropped.

ROYAL WRATH

London. December 19, 1997.

Referring to the bloody rampage at the UN Headquarters on December 11, 1997, which left at least 3 people dead and 4 people wounded, an

²¹ Перевод на стр. 240 – 241 – ii.

unnamed member of the British royal family was reported by British tabloids as saying: «Of course, this ugly incident is highly reprehensible and totally unacceptable. At the same time, we should not blow it out of proportion. After all, there were no permanent members of the Security Council of ambassadorial level present at that unfortunate meeting, and it was just the lower-level diplomatic personnel who were affected.» The royal family vigorously rejected the idea that something like that could have been said by one of its members calling the tabloids' report «totally false and sickening».

ABANDONED BY THEIR PRESIDENT

Moscow. 20 December.

Interviewed by the Russian TV news program «Vremya» (6,000 miles East of CNN), Russian President Boris Yeltsin, whose speech was passionate if somewhat slurred after the recent viral infection, said that Russia «disavows fully and entirely» the family of the Russian UN interpreter who went berserk during a night meeting at the UN on December 12, 1997, killing 3 people (including himself) and wounding 4, and waives all diplomatic privileges and immunities that were in place for the family members.

The family members could not be reached for comments.

At the time of printing it became known that having the status of dependents of an international employee, the family members were never entitled to any diplomatic privileges and immunities in the first place.

A NEW TWIST IN THE UN MULTIPLE MURDER CASE

New York. December 20, 1997. According to a UN Secretary-General spokesman, Mr. Thaauckaatschj, the Russian UN interpreter who went on a shooting spree at the UN Headquarters on December 11, 1997 is not really Russian but a citizen of Kyrgyzstan (a foreign country 12,000 miles from Washington, D.C. in any direction). Being an ethnic Russian, he became a Kyrgyz as a result of having resided there at the time of the break-up of the Soviet Union.

Kyrgyzstan could not be reached for comments because of poor telephone communication.ⁱⁱ

Возвращение к себе

Все чаще веселые беседы переносились из зала заседаний в расположенный неподалеку от ООН гостиничный бар. Подогреваемые джином с тоником друзья продолжали соревноваться друг с другом в шутках и пародиях, забывая, что они — не 20-летние студенты, сочиняющие капустник, а убеленные сединой международные чиновники. После излияний и возлияний Денисов возвращался в приподнятом настроении, чувствуя себя помолодевшим. Ночью же ломил затылок, ныл правый бок и «троило» (как любил выражаться шурин-автомеханик) сердце. Если погода была холодной, а еще лучше — морозной, Денисов выходил полураздетый на улицу, и ему казалось, что холод помогает ему продохнуть через затвердевшие клапаны. После чего замерзала и тупая боль в затылке и в боку, и Денисов мог возвращаться в дом.

По утрам работалось все труднее: покруживалась голова, перехватывало дыхание. Денисов переходил в своеобразный режим автопилота, жалея последние капли интеллектуального топлива, лишь в самых трудных местах, преодолевая боль в распухшем от крови мозгу («dog's breakfast», как удачно выразился Воннегут»), брал штурвал на себя. Его вообще больше не покидала усталость. 15-минутный путь от вокзала до работы преодолевался со все большим трудом. Обеденные перерывы лишь отяжеляли. «Ну кто это придумал эти санитарные нормы для синхронистов, — вяло думал Денисов, — какой мудрец определил, что мы должны, вернее, можем отрабатывать по семь часов заседаний в неделю? Что, проводились какие-нибудь научные исследования, которые показали что человек может в течение многих лет без особых последствий для здоровья повторять чужие речи на другом языке по 12 часов в неделю? Ну, ладно, на Нюрнбергском процессе можно было еще постараться, не считаясь со временем, чтобы добить немецко-фашистских оккупантов, а работать так всю жизнь... И почему эти нормы называются «санитарными», может, самое главное — чтобы мы не становились слишком грязными, или заразными?»

В этот день Денисов работал на неофициальных консультациях 5-го — бюджетно-административного — комитета. Вернее, ему казалось, что он работает. Отговорив минут пятнадцать про начисление взносов, Денисов наконец заметил, что микрофон все это время оставался невключенным. При этом «Клиенты» продолжали внимательно слушать. Денисов не стал включать микрофон. Он выключил

настольную лампу, освещавшую таблицу со шкалой взносов государств-членов, и закрыл глаза. «Как говаривал Мастюков, я — в полнейшем анонимате, — подумал он.» Почему-то вспомнился коллега — пожилой испанец, большой чудака (как считали все), который однажды в свою смену вдруг вынул флейту и стал играть. Денисов улыбнулся: «Я не могу играть даже на балалайке».

После работы Денисов вышел из центрального подъезда здания Секретариата в теплый осенний вечер. Фонтан вокруг скульптуры «Single Form» все еще работал. Ветер разносил брызги по кругу, на котором толпились черные дипломатические машины, и заставлял думать о море. «А ведь Нью-Йорк — морской, в общем-то, город, как тот же Бердянск», — подумал Денисов. Перейдя 1-ю авеню, он подошел к стеле, которая, наверное, должна была что-то символизировать. Возле нее сидел смуглый худой человек с картонкой, на которой фломастером было написано, что его права человека грубо нарушены, что решение суда в 1969 году было несправедливым, что он должен вернуться на родину — Кубу, и что он никогда не занимался анальным сексом. К большому удивлению Денисова, «кубинец» помахал ему рукой как знакомому.

Денисов поднялся по ступеням, которые начинались под стеной с цитатой из пророка Исайи о мечях, которые необходимо перековать на орала, а копья — на секаторы, или — по русской Библии — серпы, к Тудор-сити — массивным жилым домам из красного кирпича, окружающим зеленый скверик со скамейками. «А здесь совсем непохоже на Манхэттен, да и вообще на Америку», — подумал Денисов и сел на скамейку. В скверике и вдоль домов он увидел большие и незнакомые ему деревья. На стволе одного бежевая кора отшелушивалась, обнажая зеленые проплешины, у другого были громадные листья, из которых можно бы было делать маски якутам, третье разбрасывало вокруг себя мелкие плодики, удивительно сильно смердевшие под ногами пешеходов. Денисов встал, оторвал от каждого дерева по листу и зашагал на вокзал.

Выйдя из электрички, Денисов не пошел домой, а перебрался через ж/д пути к Гудзону. Солнце уже закатывалось за высокий противоположный берег. Ветра почти не было, и вода плавно качалась у берега, глядя гальку. Денисов сел на теплый еще камень и стал смотреть на громадную баржу, которую толкал черный маленький буксир. «Маленьким я мечтал стать моряком. Если бы не ревматизм в детстве... — с грустью подумал Денисов. — И красота-то какая, почему я раньше сюда не приходил?» Денисов огляделся. Неподалеку два мужика то и

дело забрасывали и вытягивали спиннинги. Денисов ухмыльнулся: «Вот американцы чудные — думают, что если у них снасти по последнему слову техники, то вся рыба — их.» «Чего-то не клюет ни хуя», — сказал один из рыболовов, и слова его поплыли далеко-далеко над тихим краем, притаившимся от диковинного говора. «Прямо Кинешма какая-та, — содрогнулся Денисов и поднялся, — сейчас еще бурлаки появятся. Из-за излучины».

Придя домой, он увидел на кухне загнанную завядшую женщину, скрывавшуюся уже добрый десяток лет от американской действительности за кипой русских книг и газет, и понял, что вот это — его жена Зинаида. Денисов заговорил с ней, она посмотрела на него, но ничего не сказала в ответ. «Может, глухая», — подумал Денисов.

В зале на продавленном диване он увидел лежащее тело довольно крупного мужика и по почти собственному, но более молодому, лицу узнал в нем своего старшего сына. Денисов спросил сына, как дела в школе. По раздавшимся в ответ порываниям он догадался, что сын не говорит по-русски, и перешел на английский. Последовал очередной рык, на этот раз более спокойный, в котором Денисов разобрал неоднократно произносимое слово «стар»²². Он также понял общий смысл сказанного сыном: сын, блин, уже, на фиг, затрахался, блин, здесь лежать, блин, и ждать, когда ему дадут похавать. Блин.

Денисов перешел в комнату младшего сына, который сидел за уроками. Заглянув в тетрадку, он увидел уравнения, которые сын лихо решал одно за другим. «Ну что, все получается?» — спросил Денисов. Младший сын посмотрел на Денисова, как будто перед ним был не родной отец, а заговоривший на русском языке баклажан, и ничего не ответил. На столе сына Денисов увидел полевой определитель растений. «Listen, could you help me to identify these trees for me?» — спросил он и протянул пачку листьев. «Let me see, — деловито заговорил сын, — this one here is a tulip tree, this one is a plane tree, and this one is a ginkgo tree.» «Все понятно: тюльпанное дерево, платан, он же чинара, и гинкго. Кто бы мог подумать», — подумал Денисов.

Он вернулся на кухню и сел за стол напротив жены Зинаиды. Помимо газет, перед нею громоздилась кипа абсолютно одинаковых по размеру детективов на русском языке. «Их, наверное, пишут на вес», — подумал Денисов. Стол был покрыт пестрой клеенкой, веселость которой легко гасилась желтым от старости линолеумом на

²² Дословно: дерьмо. Здесь: блин (имело ли здесь какое-либо влияние французское слово «сгерре», действительно означающее «блин», - вопрос интересный, но вряд ли на него стоит искать ответ)

полу, всего испещренным трещинами. В трещинах хранилась полувековая грязь, ввевшаяся и почти уже съевшая сам линолеум. Отмыть или отскоблить грязь было невозможно, победа была за нею. «Ее, наверное, поставили с линолеумом в валентную связь, — подумал Денисов, у которого была тройка в школе по химии. — Этот пол скоро станет земляным». Денисов с трудом оторвал от пола будто тоже успевший приклеиться взгляд. С высокого потолка над газовой плитой свисала на голом проводе что-то похожее на люстру в одну лампочку. Люстру нужно было бы как следует прикрутить к потолку, но у хозяина-ирландца все не доходило руки, хотя он и обещал «обязательно сделать это завтра». У Денисова же руки тем более не доходили, так как у него не было лестницы. «Вот так, наверное, и в Северной Ирландии, — мрачно подумал Денисов, — они все говорят: «Ну, все, завтра кончаем это беспорядок, все это межобщинное насилие. А руки так и не доходят».

«Руки надо помыть», — вспомнил Денисов и прошел в ванную. Открыв воду, он посмотрел в зеркальные поверхности раздвигающихся створок проржавевшего металлического ящичка, прибитого к стене над раковинкой. Из зеркала на него взглянуло лицо — одутловатое, в лиловых и красных пятнах, с обвисающими щеками и дряблым вторым подбородком. «Я становлюсь похожим на портрет Дориана Грея», — усмехнулся Денисов и отвернулся от своего лица. Стены ванной были снизу уложены плитками, которые по количеству трещин не уступали кухонному линолеуму. Стены и потолок были не покрашены, а лишь покрыты «грунтом»: несколько лет назад хозяин хотел сделать здесь ремонт. На них были разбросаны пятна плесени. Когда-то бывшая белой ванна была теперь разноцветной: по сероватому потрескавшемуся фону расплывались лиловые и синие пятна. «Если положить туда мое лицо, — скривился Денисов, — его никто бы не заметил». Он повесил полотенце на вбитый в дверь крючок, прикрыв образовавшуюся после отвалившейся краски проплешину.

Вернувшись на кухню, Денисов вновь сел за стол.

- Ты хочешь есть? — спросила жена.
- Я хочу домой.
- Что ты хочешь этим сказать?
- Я этим хочу сказать, что давай поедем домой.
- Куда домой?
- В Россию, куда же еще. Здесь же невозможно жить.
- Между прочим, мы граждане Украины, и уже давно.
- Ну, поехали тогда на Украину.

- В Украину.
- В Украину.
- О чем ты говоришь? Иннокентию скоро 18, его сразу же заберут в армию.
- Ну и что, в армии — весело, к тому же это только на два года.
- Армия искалечит его.
- Уж скорее он искалечит армию.
- К тому же, нам некуда возвращаться.
- То есть?
- Нам негде там жить.
- Ну, купим что-нибудь, какую-нибудь квартиру.
- На какие шиши?
- На заработанные деньги.
- У нас все деньги уходят на образование детей.
- Есть пенсионные отчисления, на них можно что угодно, хоть всю твою Украину купить, западную — так уж точно.
- Ешь котлету.
- А кстати, Иннокентий что, разве еще не образовался?
- Он — в 12-м классе, у него впереди — колледж.
- Для него есть колледжи?
- Он не хуже других.
- Не надо меня пугать.
- Что ты хочешь этим сказать?
- Хочу сказать, что хочется мне кушать.

Но аппетита особого не было. После двух рюмок водки Денисов отяжелел и едва ковырял котлету вилок. В зале дети и Зинаида смотрели по ТВ фильм, в котором главный герой Боб оглушительно и протяжно пукнул, а его друг Роб подносил в это время к его анусу горящую спичку. Раздавался взрыв, и мощная огненная струя сметала со своего пути наркотрафикантов, похитивших полногрудую красавицу — дочь президента. Те, кто не сгорали в огне, задыхались от зловония. «Похоже на драму», — подумал Денисов и прошел к себе в спальню. Из-под кровати он вытащил большую картонную коробку, в которой хранились старые, в основном черно-белые, фотографии. Денисов не мог и вспомнить, когда в последний раз открывал коробку. Вывалив фотографии на кровать, он лег рядом и стал их рассматривать в свете прикроватной лампы. На многих был запечатлен улыбающийся парень с веселыми, немного насмешливыми глазами. Он стоял под громадными пропеллерами толстых самолетов в окружении одетых, как и он, в летную форму молодых парней. За самолетами были видны

то горы, то моря, то пустыни. С обоженным смеющимся лицом он смотрел в камеру, обняв за плечи чернокожих и тоже веселых парней с автоматами Калашникова. В пятнистой одежде, в высоких пыльных сапогах, он улыбался с вершины гигантского термитника, не обращая внимания на надменного верблюда, стоящего рядом. На самолетной стоянке, на которой замерли венценосные журавли, он не обращал внимания на большого и грузного черного диктатора, с любопытством осматривающего крылатую машину, гораздо тяжелее воздуха. На залитой солнцем площади, под плакатом с кофейного цвета Лениным он смеялся на фоне солдат, марширующих перед тронном, на котором сидел маленький и худой темнокожий цареубийца.

Денисов собрал фотографии и засунул их обратно в коробку. «Это, конечно, не я, и нечего в эту коробку вообще лезть.» Он вернулся в зал. «Метамэн» уже стоял с освобожденной им красавицей под реющим над ним американским флагом и под волнующую музыку получал от прослезившегося президента медаль «За оборону американского образа жизни». «Всем спокойной ночи», — сказал Денисов.

Спокойной ночи не получилось. До рассвета Денисов ворочался с боку на бок, терзаемый сомнениями. «Боже мой, — думал он, — до чего я дошел? И как я до этого дошел? Я повторил, только на другом языке, тысячи, десятки тысяч чужих речей, многие из которых были очень даже мудрыми и глубокими и произносились людьми недюжинного ума, и ровным счетом ничего не запомнил! Хотя бы что-нибудь вспомнить дельное, чтобы сказать собственной семье! Но я ничего не помню! Да, правда то, что у синхронистов память чрезвычайно короткая, на 3-4 слова, а потом и эти слова забываются, чтобы можно было перевести и повторить следующие несколько слов. Долго помнить просто нельзя: память уничтожается мозгом для самосохранения, иначе — короткое замыкание... Это, в принципе, понятно, но что-то происходит и с долгосрочной памятью! Я вот с трудом припоминаю этого молодого человека на фотографиях... Хотя, собственно, кому он нужен, но все же... Эта странная профессия, которая когда-то была одной из главных туристических достопримечательностей в ООН и сейчас никому не нужна, съела не только мою память, но и всю мою жизнь. Стараясь стать невидимым («в условиях полного анонимата»), чтобы сделать максимально естественным общение людей, говорящих на разных языках, я просто перестал существовать. Меня нет даже для самых близких людей! Но что же делать, что делать теперь, когда я понял это? Как-то надо вернуть себя... Завтра же, завтра нужно хорошо, по душам, поговорить

с Зинаидой, детишкам принести хороших книг — Марка Твена, Стивенсона, Эдгара По, Киплинга, может, показать им те же старые фотографии...»

Утром Денисов встал совершенно измученный. Сказав Зинаиде, что с утра не работает, он развез детей по школам. Дождавшись, когда на работу придет секретарша, Денисов позвонил ей и сказал, что ему не здоровится. И действительно: стоило ему положить трубку, как позвонил врач, у которого Денисов несколько дней назад проходил медосмотр. «У Вас запредельный холестерин, — сообщил врач. — Вам срочно необходимо принимать меры, вернее лекарства. С таким холестерином в Америке не живут». «Да я и не хочу», — чуть было не ответил Денисов. Закончив разговаривать с доктором, он налил себе еще кофе и стал обдумывать, что сказать Зинаиде и детям. Думать было тяжело, и Денисов решил прилечь. Но на кровати вместо нужных мыслей пришел запоздавший сон...

Проснулся Денисов незадолго до того времени, когда должна была вернуться с работы Зинаида. «Нет, это бесполезно, — смирился Денисов, — нечего морочить голову себе и людям. Да и, собственно, что я могу сказать? Что мне доктор запретил жить в Америке? Нужно смириться с потерей дара речи и собственной личности, работать так, как работал прежде, сверяясь лишь с одним — совестью переводчика, подавая своим пусть бессмысленным, но упорным трудом положительный пример детям, которым такой же труд предстоит в будущем. Нужно всего себя посвятить работе, все подчинить ей. Для этого можно даже делать зарядку по утрам и пить не водку, а лекарства». Выспавшееся лицо Денисова расплылось в улыбке. «Это даже можно оформить официально.» Денисов встал и прошел в крохотную комнатку, в которой между вешалкой с висевшими на ней рубашками «для работы», пиджаками и брюками и многочисленными горшками с растениями Зинаиды, едва помещался узкий письменный столик.

Денисов достал из ящика стола чистый лист бумаги, лишь на мгновение задержав взгляд на пожелтевших грамотах, на которых под словами благодарности за выполнение специальных заданий партии и правительства и интернационального долга ехали танки, плыли крейсера, летели самолеты и ракеты, и, не переставая улыбаться, стал писать:

ДОВЕРЕННОСТЬ

Я, Денисов Виктор Александрович, доверяю г-ну Кофи Анану, Генеральному Секретарю ООН, распорядиться по своему усмот-

рению и в интересах организации всеми полагающимися мне правами, свободами и привилегиями, в том числе, но не ограничиваясь этим: правом на отпуск по уходу от жены и детей, правом на личную (но опять же не ограничиваясь этим) жизнь, личное время и устойчивое развитие, а также правом на достойный труд и устойчивое достоинство.

Прошу также лишить меня свободы слова и собрания.

В. А. Денисов,
офицер запаса,
действительный член Национального
географического общества
Дата

Подпись

Надо отослать это Рустэму по и-мейлу. Пусть поржет. Денисов набрал номер секретарши и сообщил, что чувствует себя гораздо лучше и завтра выходит на работу. Хлопнула входная дверь: пришла Зинаида. Денисов вышел на кухню, которая служила и прихожей. «О, а ты чего здесь?» — удивилась жена. «Заболел.» «Я еще вчера заметила, что ты какой — то сам не свой, думала, не заболел ли. Ну, что стряслось-то?» «Сибирская язва, сейчас уже лучше.» «Дурак ты, и шутки у тебя дурацкие!» Сердитость Зинаиды, однако, была напускной, Денисов видел на ее лице явное облегчение. Да он и сам чувствовал себя действительно лучше. Отобедав, Денисов вновь сел за письменный стол и раскрыл одну из общих тетрадок, страницы которой были расчерчены вдоль на две половины. В левой колонке он записал в столбик: «не смущай ты мою душу», «чтобы душа развернулась и свернулась», «душу разбередил», «всю душу вымотал», «еле-еле душа в теле», «родственные души», «души прекрасные порывы»... Денисов не услышал, как пришли из школ дети.

Последний полет

В это утро Денисов был назначен работать на заседание Генеральной Ассамблеи. Настроение было приподнятое, несмотря на тяжесть в ногах и одышку. «Мое содержание полностью противоречит моей форме. Ничего, ничего, главное — здоровый дух, тело потихоньку поспеет, подтянется.» Денисов поравнялся с деревьями, теперь уже знакомыми. «Привет, гингко, привет, чинарик». Он подошел к ступеням, ведущим вниз к первой авеню. Перед ним открылся

знакомый вид — Секретариатский коробок, круглый купол здания Генеральной Ассамблеи, разноцветные государственные флаги. С Ист-ривер дул приятный, теплый бриз. «Осенью в Нью-Йорке наступают чудные погоды и общие прения в Генеральной Ассамблее». Денисов вздохнул полной грудью, отчего в ней больно и протяжно заныло. «Это не горе, если болит нога, как пел Высоцкий», — улыбнулся Денисов и пошел вниз. «Это не горе, если болит рука», — прошел он первый пролет, «это не горе, если болит губа» — второй, «это не горе, если болят глаза» — спустился к стеле. Кубинец не пришел, вместо него был пуэрториканец, который не использовал никакой наглядной агитации, а полагался исключительно на свой ораторский дар: он стоял, высоко подняв голову, и потрясая правой рукой, рассказывал ООН о притеснениях, которым подвергается его родной несвободный остров. Говорил он так громко и быстро, что часто уставал и тогда садился передохнуть на пьедестал под стелой, но ненадолго, а чтобы перевести дух и отереть пот, после чего он вновь становился на кромку тротуара лицом к ООН и продолжал выступление. «Ему должен быть положен перевод, — подумал Денисов, — его тоже никто не слушает. Надо с Рустэмом в обеденный перерыв выйти, попереводить: я буду с испанского на русский, а он с русского — на английский. Неполное, конечно, обслуживание, но хоть что-то».

Прежде чем подняться на 3-ий этаж к кабинам Генеральной Ассамблеи, Денисов, как обычно, зашел в кафетерий, чтобы взять кофе с двумя пакетиками коричневого, нерафинированного сахара. Когда он работал в Генассамблее, в офис он не спускался: он любил приходить в кабину пораньше, пока не пришел напарник, сесть слева, откуда было лучше видно оратора, спокойно ознакомиться с повесткой дня, попивая горячий кофе. Приносящий в кабину документы сотрудник непременно отмечал: «The coffee smells good²³». В 10 часов — время, когда обычно должны начинаться пленарные заседания — пришел председатель, посмотрел на пустой зал и стал ожидать, пока не появится хоть кто-нибудь из записавшихся в список ораторов, чтобы можно было открыть заседание. Председатель был высоким государственным мужем из Финляндии, снискавший у Денисова глубочайшее уважение своей неизменной пунктуальностью. «Великий человек, — подумал Денисов, — будь его воля, он начинал бы заседания

²³ «Кофе приятно пахнет»

без единого делегата». Когда-то, по недомыслию, Денисов придумывал шуточные отчеты заседаний, проводимых скандинавом: «В понедельник, 25 октября **** года в Центральных Учреждениях ООН состоялось 12-е пленарное заседание **-ой сессии Генеральной Ассамблеи. Никто из делегатов не выступил». Или: «На 56-м заседании ГА, прошедшем 15-го ноября был замечен представитель Кирибати. Ему было предоставлено слово...» Теперь об этих шуточках Денисов вспоминал с раздражением. В 10:04 пришел напарник-скрипун. «Я был в офисе — тебя там не было», — неодобрительно проскрипел он. «Это потому, что в 10 часов меня там и не должно было быть. В 10 часов нужно быть здесь, на рабочем месте». «Вот», — сказал напарник, которого Денисов явно сбил с заготовленной заранее фразы, и замолк, обдумывая новую ситуацию. Поняв вскоре, что из этого дела ничего путного не получится, он решил вернуться к первоначальному плану. «Ну что, — перешел он на бодрый тон контуженного военрука, — я вижу, ты уже здесь сидишь, чай гоняешь, может, уже и начнешь?» «Дешевый мир, — подумал Денисов, — мог бы просто взять и попросить меня начать, раз ему уж так надо». «Может, и начну, давай бросим». Бросили монету, и начинать выпало скрипуну. Финн уже стучал молотком...

Когда Денисов вернулся в кабину через полчаса и сел к микрофону, он застал напарника за сотворением очередного словесного шедевра: «Наши усилия будут направляться на мир и права человека.» «И трехразовое питание», — продолжил про себя Денисов. Не давая обычной отмашки, Денисов включил свой микрофон и стал переводить. Напарник сразу же исчез. В начале Денисову казалось, что его мозг тоже «троит», как и сердце. Но уже через несколько секунд ему стало легко и свободно. Он вошел в свой внутренний ритм, который не мог быть нарушен даже самой бешеной скоростью речи оратора. Его синтаксическая гибкость легко справлялась даже с самыми тяжелыми атрибутивными нагромождениями оригинала. Расположение самой кабины, нависающей над залом, помогало Денисову непринужденно парить над выступающими. Чем быстрее говорили ораторы, тем выше он поднимался, тем больше у него появлялось свободы и времени. Он переводил, слыша каждое слово читающих, бормочущих и кричащих с трибуны делегатов, превратившихся в хоббитов, и слушая самого себя под постепенно убыстряющийся и нарастающий стук «метронома», задававшего ритм его переводу. К своему удивлению и радости

Денисов обнаружил, что теперь может одновременно слушать и свои собственные мысли, что никак не мешало ему переводить.

«Это ничего, что в зале нет не только Клиента,....»

— We find today fewer wars between nations, but more wars within them. Such internal conflicts, often driven by ethnic and religious differences, took 5 million lives in the last decade — most of them completely innocent victims.

— Мы видим сегодня меньше войн между странами, но больше войн внутри самих стран. Эти внутренние конфликты, зачастую вызываемые этническими и религиозными разногласиями, привели к гибели 5 миллионов людей за последнее десятилетие — в большинстве своем ни в чем неповинных жертв.

«...но и вообще никого. Это, в принципе, не имеет...».

— Durant cette dernière décennie plus de 2 millions d'enfants ont été tués dans quelques 150 conflits armés, 6 millions blessés ou handicapés à vie, 15 millions déplacés.

— В течение последнего десятилетия более 2 миллионов детей было убито в приблизительно 150 вооруженных конфликтах, 6 миллионов получили ранения или стали инвалидами на всю жизнь, 15 миллионов стали перемещенными лицами.

«...никакого значения. Мы, в сущности, переводим вовсе не речи,....»

— Les autres soldats contemplaient la scène en comparant les notes. Si l'un d'eux estimait que j'avais mieux satisfait un de ses camarades que lui, il m'obligeait à coucher encore avec lui sous l'arbitrage des autres. Il fallait le faire avec sourire sinon j'étais sévèrement punie.

— Другие солдаты наблюдали за происходящим, обмениваясь впечатлениями. Если один из них считал, что я удовлетворила кого-либо из его товарищей лучше, чем его, он заставлял меня снова спать с ним под внимательным наблюдением остальных. Это нужно было делать с улыбкой, чтобы не быть сурово наказанной.

«...предназначенные кого-то в чем-то убедить или переубедить...»

Показалось, что зал Ассамблеи изменился, стены его вытянулись и отворились узкими длинными витражами. Маленькие люди поднимались поочередно на возвышение, обращали свои лица к небу и произносили свои слова.

— Now, I have only 30 seconds. It would be a pity to disperse from this gathering without making a final commitment to saving the Earth.

— У меня осталось всего лишь 30 секунд. Негоже было бы разъезжаться нам отсюда, не взяв напоследок обязательство уберечь Землю.

«Эти люди просто молятся, а у молитв всегда есть слушатель...»

— My time at the podium is up, but I pray that the time of country is not.

— Время моего выступления кончилось, но я молюсь, чтобы не кончилось время моей страны.

— Dios bendiga a las naciones. Que Dios nos ilumine a todos.

— Да благословит Господь все народы. Да освятит всем нам путь наш.

— ...and they shall beat their swords into ploughshares, and their spears into pruning hooks: nation shall not lift up sword against nation, neither shall they learn war any more.

— ...и перекуют они мечи свои на орала и копыя свои — на серпы: не поднимет народ на народ меча, и не будут более учиться воевать.

Люди говорили быстрее, стараясь сказать все, но Денисова это только радовало, он чувствовал себя всемогущим. Он никогда не ощущал себя столь счастливым.. «Какая прекрасная акустика в этом зале. Как хорошо слышен русский перевод», — подумал он. Вдруг под ним все переменялось: людей стало больше, и все они кричали. Только теперь они кричали все одновременно и озлобленно. Самый маленький из одной группы схватил камень и бросил его в голову свирепому великану. Великан рассыпался на тысячи маленьких детей, которые тут же стали метать камни в своих врагов. Спасаясь от камней, люди бежали к вагонам и набивали их до отказа своими телами. Они не замечали, что вагоны были без окон. Не нашедшие места в вагонах бежали в высокую башню и вскоре выбрасывались из окон верхних этажей, объятые пламенем. «Что такое? Что происходит? Это все из-за меня, я ошибся, я неправильно что-то перевел! Ну, конечно, напарник был прав, единственно правильный перевод — «Наши усилия направляются на мир и права человека!» Но было уже поздно. Люди металась по залу, но слов больше не было. «Конечно, слова бывают только в начале». В полной тишине звучал лишь стук, который ранее служил метрономом. «Ведь это мое сердце, — подумал Денисов, —

это всегда было мое сердце.» Витражи рассыпались разноцветными стекляшками, и в открывшиеся дыры стала заползать ночь. Денисов уже плохо видел. Напоследок он все-таки успел посмотреть вниз и увидеть себя, лежащего грудью на консоли и сжимающего рукой горло микрофона...

«Гоша, а ну быстро слезай со своего интернета, мне позвонить должны!» Зинаида сидела на полу посреди картонных коробок, в которые уже были упакованы вещи, и перевязывала шпагатом стопки книг. «И вообще, я же сказала, от интернета отказаться, что я сама этим басурманам звонить должна? И компьютер нужно упаковывать.» «Я сейчас, мама, сейчас, — залезил Гоша, — я только коды для игр перепису». «Какие уже теперь игры,» — тихо выдохнула Зинаида. «Мама, здесь папе e-mail пришел! Еще неделю назад! Что мне с ним делать?» Зинаида выпустила из руки шпагат, встала и подошла к комнате, в которой стоял компьютер. «О кого?» «От дяди Рустэма. Отпринтить?» «Как хочешь, мне все равно.» Гошка раскрыл e-mail:²⁴

«Старик, check this out, you gonna love it.

Another Tragedy on the East River Simultaneous Interpretation with Extreme Prejudice

January 2, 1998. New York. UN sound engineer Sean MacLoudier, who came this morning to the General Assembly interpreters' booths for a routine equipment check, did not expect to see anything exciting in the cramped, dim, and stuffy cells besides a spectacular, if not altogether breathtaking, view of the GA hall below seating delegations from 189 countries. The spectacle he saw in the Russian interpreters' booth, however, was more hair-raising than breathtaking: in one of the chairs, in front of the microphone that was still on, sat a badly decomposed body of an interpreter.

According to the preliminary information of NY police that have begun an investigation, the cause of death was a heart attack the deceased had at the end of the meeting on 23 December 1997, the last meeting before the break for Christmas and New Year holidays. Judging by the grimace frozen on his face and the deadly grip on the microphone neck, the man was

²⁴Перевод на стр. 242 – 243 – iii.

calling for help in his death agony. His death rattle, however, fell on deaf years: from conversations with colleagues of the deceased it has become clear that Russian-speaking delegates use mostly English and stopped listening to Russian interpretation long ago.

"I am truly sorry for this good, basically, though unsophisticated, Russian chap, — remarked a distraught female interpreter from the English booth speaking with a crisp British accent. — He would always say "hi" in a friendly manner and prepare for meetings quite thoroughly. What happened was terrible: the poor bugger was trying to get help from the very people he was interpreting for, but — alas! — no one heard him, or rather listened to him. Unfortunately, we could not see what was happening because our booths are separated by walls, not by glass, like in other conference rooms. Just thinking of the way he died makes me shudder!" "And of the way he lived, too", added her colleague with as crisp a British accent.

Whatever the cause, this death highlights once again the painful issue of the status of the Russian language at the UN. "We all must now ponder over what really happened", said Tao Tse Yang, chief of the Department for Conference Services, "was it simply the death of just another Russian interpreter, or was it the demise of one of the official languages of the United Nations?"

Looking forward to your comments (at the usual place, of course).

As to the other thing, I hope you've changed your mind. Anyway, talk to you soon.

Rus.»ⁱⁱⁱ

Послесловие

Синхронному переводчику важно также иметь хороший слух.

Приложения

i

Кровавая бойня в штаб-квартире ООН

(Беспрецедентное побоище в истории ООН: доведенный до отчаяния переводчик открывает пальбу по делегатам в здании ООН, после чего стреляется сам)

11 декабря 1997 г., Нью-Йорк. Когда начинал брезжить рассвет над штаб-квартирой ООН на берегу Гудзона в Нью-Йорке, сотрудник

ООН (бывший, как выяснилось позднее, русским синхронным переводчиком) ворвался в зал заседаний, в котором дипломаты из разных стран продолжали препираться из-за формулировки очередной резолюции, и принялся расстреливать их в упор из пистолета. Произведя шесть выстрелов в прижавшихся друг к другу дипломатов, сотрудник выкрикнул: «Сколько можно тратить мое время!», произнес ряд восклицаний, предположительно являющихся русскими ругательствами, и застрелился на глазах потрясенных присутствующих делегатов и членов персонала ООН. Представитель США не пострадал.

Хотя сейчас еще преждевременно говорить о причине этого беспрецедентного побоища в истории ООН, синхронные переводчики, обслуживавшие заседание, в частной беседе признали, что их русский коллега выглядел раздосадованным и раздраженным из-за того, что дипломаты в течение трех часов спорили по поводу слова, которое следует использовать во второстепенной резолюции по экономическим вопросам: «sustained» или «sustainable» (и то, и другое слово переводятся на русский как «устойчивый»). Однако «последней каплей», приведшей к тому, что у него «поехала крыша» и он открыл беспорядочную пальбу, было то, что никто из русскоговорящих дипломатов не слушал перевод. «Это трагедия, я не могу оправиться от шока, — сказала одна из переводчиц, которая воочию видела, как разворачивалась кровавая бойня. — Он был прекрасным переводчиком и казался таким беззлобным, тихим и спокойным. Он был действительно славным парнем».

Представитель службы охраны ООН указал на проводимую в настоящее время реформу системы безопасности ООН и категорически опроверг «даже малейшую возможность необнаружения охранниками несанкционированного проноса в здание огнестрельного оружия».

Получить какие-либо комментарии от высокопоставленных должностных лиц ООН не удалось.

ООН радикально меняет позицию

(После кровавого инцидента в штаб-квартире ООН, в результате которого были убиты четыре дипломата и двое ранены, их потрясенные коллеги пересматривают свой подход к тяжелому экономическому положению развивающихся стран)

«Положение стран Юга — чрезвычайно важный вопрос, — заявил исполняющий обязанности председателя группы развивающихся стран. — Серьезный инцидент, произошедший здесь на прошлой

неделе, — это еще один яркий пример актуальности и значимости этой проблемы».

Делегация США, которая была единственной стороной, противившейся консенсусу в день кровавых событий, заявила сегодня, хотя и в самых осторожных выражениях, что она будет готова поддержать вырисовывающийся консенсус.

Отвечая на вопрос о том, почему ООН потребовалось целых пять дней для того, чтобы официально отреагировать на жуткий инцидент, высокопоставленное должностное лицо Генеральной Ассамблеи заявило: «На самом деле, наша реакция была моментальной. Однако вы должны понимать, что когда вы имеете дело со 187 странами, прийти к единогласному решению по любому вопросу — дело всегда нелегкое».

Хотя сегодня на чрезвычайном заседании Генеральной Ассамблеи был достигнут консенсус по вопросу включения спорных слов в шесть резолюций, одна делегация оставила за собой право «заявить о своей позиции» на пленарном заседании завтра, на котором будут приниматься эти резолюции.

ii

Роковая формулировка принимается

Нью-Йорк, 18 декабря. Формулировка 6 (шести) резолюций ООН — предмет длительных и, как казалось, бесплодных переговоров, которые стали причиной кровавой бани 12 декабря 1997 г., когда выведенный из себя русский переводчик открыл беспорядочную пальбу по делегатам ООН, убил двух дипломатов, ранил четверых и застрелился сам, — была наконец принята сегодня в Генеральной Ассамблее консенсусом.

Королевский гнев

Лондон, 19 декабря. Говоря о кровавой расправе, происшедшей в штаб-квартире ООН 17 декабря 1997 г., в результате которой три дипломата погибли и трое получили ранения, непоименованный член британской королевской семьи, по сообщениям английских бульварных газет, сказал: «Безусловно, этот отвратительный инцидент является в высочайшей степени предосудительным и абсолютно неприемлемым. В то же время, мы не должны раздувать масштабы этого происшествия. В конце концов, на этом злополучном заседании не было послов стран — постоянных членов Совета Безопасности, и

пострадали лишь члены младшего дипломатического персонала». Королевская семья категорически опровергла возможность того, что кто-либо из ее членов мог сказать нечто подобное, и отозвалась о газетных сообщениях как о «совершенно ложных и омерзительных».

Отверженные собственным президентом

Москва, 20 декабря. Давая интервью российской программе теленовостей «Время» (6000 миль от CNN на восток), президент России Борис Ельцин, речь которого была страстной, хотя и несколько невнятной из-за недавно перенесенной вирусной инфекции, заявил, что «Россия целиком и полностью отрекается» от семьи русского синхронного переводчика ООН, который впал в неистовство во время ночного заседания в ООН 12 декабря 1997 г. и застрелил пятерых (включая себя) и ранил четверых, и лишает членов его семьи всех дипломатических привилегий и иммунитетов.

Получить комментарии от членов семьи не удалось.

Во время набора номера стало известно, что имея статус иждивенцев международного служащего, члены семьи русского переводчика никакими дипломатическими привилегиями и иммунитетами никогда не обладали.

Неожиданный поворот в деле об убийствах в ООН

Нью-Йорк, 20 декабря 1997 г.. Как сообщил пресс-представитель Генерального Секретаря ООН г-н Тхааукаатч, русский синхронный переводчик ООН, устроивший пальбу из пистолета в штаб-квартире ООН 12 декабря, на самом деле является гражданином не России, а Киргизстана (страна за пределами США, находящаяся в 12000 милях от Вашингтона в любом направлении). Будучи этническим русским, он стал киргизом по месту своего жительства на момент распада СССР.

Получить комментарии от Киргизстана не удалось по причине плохой телефонной связи.

Старик, прочти — тебе должно понравиться:

iii

Новая трагедия в небоскребе на Гудзоне: перевод со смертельным исходом

2 января 1998г. Нью-Йорк. ООН. Штатный звукооператор Виктор Тихий, проверявший сегодня утром аппаратуру в кабинах для синхронного перевода Генеральной Ассамблеи ООН, не ожидал

увидеть что-либо заслуживающее внимания в тесных, плохо освещенных и душных каморках, помимо впечатляющего, но уже ставшего привычным вида, открывающегося из них на расположенный внизу зал для делегаций из 189 стран. Однако от того зрелища, перед которым он предстал в русской кабине, у него буквально волосы встали дыбом: в одном из кресел, перед все еще включенным микрофоном, сидел полуразложившийся труп переводчика.

По предварительной информации, поступившей от нью-йоркской полиции, которая в настоящее время ведет расследование, причиной смерти стал сердечный приступ, наступивший в конце заседания Генеральной Ассамблеи 23 декабря 1997 — последнего перед рождественскими и новогодними праздниками. Судя по застывшей на лице гримасе и мертвой хватке обхвативших микрофон пальцев, несчастный зывал в предсмертную минуту о помощи. Его смертельный хрип, к сожалению, не был, да и не мог быть, услышан: из бесед с коллегами покойного стало ясно, что русскоязычные делегаты пользуются, в основном, английским языком и русский перевод давно уже не слушают.

«Мне, право, искренне жалко этого, в общем-то, неплохого, хоть и простого русского парня, — отозвалась все еще не оправившаяся от потрясения переводчица из английской кабины, говорившая с ярко выраженным четким британским акцентом. — Он всегда приветливо здоровался и очень тщательно готовился к заседаниям. Это ужасно: бедолага просил о помощи тех, для кого переводил, но увы, его никто не слышал, вернее, не слушал. Мы же ничего не видели, потому как между нашими кабинами — стены, а не стекло, как в других залах. Я содрогаюсь от ужаса, когда пытаюсь представить себе, как он умирал!» «И как он жил», — добавила ее коллега с не менее ярко выраженным четким британским акцентом.

По мнению высокопоставленных должностных лиц в Секретариате ООН, инцидент ставит ребром давно наболевший вопрос статуса русского языка в ООН. «Мы должны хорошенько задуматься над тем, что же в действительности произошло, — сказал начальник департамента по конференционному обслуживанию Тао Дзе Янг, — была ли это просто смерть еще одного русского переводчика, или кончина одного из официальных языков ООН?»

Предвкушаю твои комментарии (в обычном месте, разумеется).

По поводу нашей последней беседы — надеюсь, что ты передумал. В любом случае — до скорой встречи.

Рус.»

ТОТ, КТО ПРИШЕЛ С ДОЖДЕМ

*Fie ohatukongo odula osilonga sakuku.
Ptuh! Tupa odula ovakuamunghu nje.*
«Мы жаждем дождя, вокруг все сухо.
Так принесите же (нам) дождь, о духи»
Заклинание на дождь, обращенное
духам предков вождя. Кваньяма.
Ekishi, inda, ekishi, inda, ekishi, dia po.
«Ступай, ekishi, ступай, ekishi, ступай себе,
ekishi, прочь»
Редкий заговор, бытующий среди кваньяма.
Детская считалка.

Он заметил огонь по случайности. То ли ветер дохнул сквозь тростниковую крышу, бросив отсвет на выход, то ли огонь сам полыхнул, преодолевая струйки воды; то ли кто-то прошел рядом с костром, и вслед за ним метнулось пламя — сейчас не вспомнить. Очень может быть, он и нарочно всматривался в дождь, подыскивая укрытие, и вовремя заметил пар среди ветвей. Так или иначе, в сумерках дождя меж ближайших стволов вдруг возникло очертание человека, а затем послышался его голос. Именно — «послышался». И вовсе не потому, что в местных диалектах овамбо и португальского так много шипящих, что они просто сливаются с потоками падающей воды, а потому что, как мне показалось, не успел он пошевелить губами, как наш проводник и толмач уже вскочил, протягивая ему руку.

Он протянул правую руку, левой придерживая ее за локоть — так, как в наших краях иногда просят подаяние, а в племенах овамбо принимают дары или здороваются с теми, чье присутствие уже дар. Судя по бормотанию толмача, который мало того, что поздоровался первым, но и сам же ответил на приветствие, причем несколько раз, словно боялся, будто ответ будет иным — вовсе не мы давали приют прохожему, а это нас почтили своим присутствием.

Сейчас я, конечно, понимаю, что «прохожий» — не самое удачное определение для человека, нашедшего приют в тепле среди посторонних; просто оно первым пришло на ум; ибо что есть «прохожий», как не тот, кто, мелькнув пред очи и едва коснувшись других своим

явлением, спешит растаять в пелене былого, без сожалений расставаясь с теми, кто на задворках подсознания обрисовал его «проходим», навсегда. Рискну предположить, что как явление «прохожий» есть продукт урбанизации и спешки, сопряженной с ней.

Он никуда не спешил. И, похоже, не удивился странному строению среди бушей и тени темно-зеленых машин под навесом. Не испугали его и вооруженные люди у костра — скорее всего, он вообще ничего не боялся. И ничему не удивлялся. Он, как бы это сказать, существовал «помимо» примет цивилизации и пограничных чувств.

— *Oundjene* («тепло»), — сказал он, радостно улыбаясь головешкам и ни к кому, собственно, не обращаясь. Уже по одному этому слову можно было понять, что он-таки из овамбо, так же, как и наш проводник; а точнее — из кваньяма, поскольку только они различают тепло солнца, тепло воды, тепло ночной земли, тепло общения и тепло огня, называя все разными именами. В «лингва франка», который здесь строился на основе ндонга с привлечением корней африкаанс, английского и португальского, такой расточительности не наблюдалось.

— *Shili oundjene*, — подтвердил толмач, подстилая упрямо носимую им всегда с собою овечью шкуру поближе к огню, — *shili oundjene. Kaleke tandavela.*

(Для «садитесь» он тоже избрал неизвестное мне выражение, о котором впоследствии пришлось сделать специальную пометку. Как выяснилось, он тоже был из кваньяма, наш толмач, с легкостью спрингбока перескакивающий с одного языка на другой, словно по кочкам, никогда не проваливаясь в болото подсмислов, аллюзий и метафор — вполне законный способ выживания среди устных толмачей, в силу способностей и волею провидения занесенных на круги сильных, хищных и опасных мира сего).

— ... А в общем-то, — признал он как-то после на досуге, раскрывая тайны глагола «сидеть», — все вроде и понятно, хотя бывает иногда смешно: когда, к примеру, говорят «*kale omutumba*» (что-то вроде английского «do sit down») нужно заранее знать или указать, куда садиться, иначе это все равно, как курице не дать насеста и не насыпать зерен, а вместо этого пытаться заставить ее пылиться на дороге почем зря; «*hanjela*» — это греться на солнышке, как ящерица, собирающая мысли; «*amenda*» — прислониться к дереву или ограде; «*utumanena*» — это когда птица прячется в гнезде, охраняя своих птенцов; «*okulitonya olukata*» — «сидеть на узком месте, вроде циновки, и ноги под себя поджать»; а «*tandavela*» — это самое оно и есть: «устроиться, вытянув ноги», — хорошо! («Вот уж поистине, пока одни изыскивают

средства для означения столь маловажных оттенков действия, другим довольно и того, чтобы долить в меха старинных слов вино из нынешнего урожая», — отчего-то с грустью припомнил я русский глагол «сидеть»).

— ... *Odula tai shela* («дождь светится») — подметил, выждав этикетную паузу, явный факт из жизни окружающего мира наш толмач.

— ... *Tai duduma* («гремит»), — раздумчиво констатировал он спустя пару-тройку секунд.

Гроза приближалась. Череда зарниц, что полыхали на окоеме темных скал в пятнадцати милях отсюда, переползла в долину, от чего все, что было в ней за какие-то мгновения оказалось внутри kloкочущего котла, наполненного мутным желто-зеленым светом, над которым непрерывно рокотали тяжелые барабаны. В такие минуты сдается, что барабаны то ли возвещают, то ль сами вызывают приход, если не сказать пришествие, чего-то невыразимого, чему пока что в языке не подыскали подходящих слов.

Но не происходило ничего. Кроме того, что у отверстого проема в устроенном на европейский лад прямоугольном шалаше с покатой крышей и свернутой на сторону грубой мешковиной, что закрывала вход (ибо глупо сидеть подле дождя, сквозь темень пялясь друг на друга) сплошным потоком выливалась река, в малахитовых пучинах которой, всякий раз заставляя вздрогнуть, то тут, то там вспыхивал ослепительно-белый отблеск, что, не медля и мига ресниц, с оглушительным треском и грохотом пропадал в черном чреве земли.

...Или все-таки происходило? Вначале в шуме водопада утонули все лишние звуки и сторонние голоса, кроме голоса самого дождя, затем зашипел костер, залитый ручьем, перехлестнувшим через водоотводный ров, и все, естественно, вскочили на ноги, ну а затем... затем исчезло время. То есть, оно, конечно, было — в виде фосфоресцирующих стрелок на командирских часах, но, как бы это выразиться, потеряло смысл. Надо признать, что когда на часах еще нет и пяти, а перед глазами — все одно, что ночь, и только слуху чудится, как будто там, в ночи, взбивая грязь копытами, проносится невидимое стадо обезумевших от страха зебр, то больше доверяешь чувствам, а не циферблату со стрелками, ибо, опять же, глупо протягивать часы к ночному небу, стуча по циферблату пальцем.

— И когда оно кончится?! — риторически простонал кто-то во тьме.

— *Mafiku*, — отозвался голос из дождя.

— *Koilya? Koilya! Koilya!* — вдруг заволновался наш толмач, пытаюсь перекричать шум падающей воды. — *Onde estão as nossas latas de conserva?*

Не ожидая ответа, он нырнул в угол, где на возвышении лежали запасы провизии — так, на всякий случай, — выудил только-только заброшенную в здешние дебри *ring-pull can*, (о, сколько сил, а также и смекалки потребовалось, чтобы вскрыть такую в первый раз!) и подал гостю.

— *Koilya-koilya, nda pandula unene*, («кушать, кушать, спасибо большое»), — вот что он сказал.

Внезапно дождь прервался, вернее, не то чтобы совсем, а попросту уполз куда-то дальше, вглубь континента, оставив за собою хвост из редких капель.

— И что он там лепечет? — лениво поинтересовался все тот же голос, бурча скорее по привычке про себя, чем и вправду заботясь ответом.

— Он сказал «скоро» — сказал переводчик, и неловко (хотя, быть может, и наоборот, довольно ловко) опрокинул рюкзак с продуктами едва ли не в самую лужу.

— *Pobre diabo, eu tenho as maos de monteiga* («Черт, что-то все из рук валится») — пожаловался он. — *Sinto-me como o tempo* («чувствую себя по погоде»), *completamente sem jeito; possivelmente, por causa da chuva* («вообще «никакой», похоже, из-за дождя»)... — продолжал сокрушаться он, хлюпая грязью и едва ль не нарочито стуча рассыпанными жестянками. (Похоже, по какой-то причине он не желал нашего дальнейшего общения с пришельцем, мирно ковырявшим ветчину пальцами в отсутствие других приспособлений) — ... *probably because of rain, man*, — добавил он зачем-то по-английски.

... Сейчас, когда я уже знаю прошедшее будущее, мне кажется, что *так* он подавал нам знак, умышленно соединив два слова: «дождь» и «человек» — в одно. Возможно, он хотел предупредить нас на незнакомом для незнакомца языке, но вот о чем?

Так ли это было, расспросить уже не удастся. Во всяком случае, на тайные послания, если таковые были, никто внимания не обратил.

— Он — что, у вас из тех, что вызывают дождь? — все так же, более из лени, нежели в попытке постичь истину, любопытствовал кто-то для поддержания беседы, выказывая определенное знакомство с местными обычаями и колдовством.

— Нет-нет, что вы — как раз наоборот, совсем наоборот! — заверил толмач.

— Выходит, если верить твоим словам, то это дождь вызывает его?
— пошутил кто-то из дальних глубин шалаша.
— Именно это я и сказал, — пожал плечами толмач.

* * *

Говорят, что давным-давно, настолько давно, что этого никто уж и не помнит, и лишь Сидящие-в-ночи повторяют как заклинание, Калунга решил сделать так, чтобы каждому в этом мире нашлось место, а чтобы не было споров и распрей, дать каждому по чуть-чуть, чего тот сам пожелает, стараясь не обидеть и не обделить ни малых, ни больших.

Еще затемно пришли к нему рыбы. Рыбы захотели плавать, потому что воды было много, и Калунга дал им плавники, и дал хвосты, и гладкую, как лодка, чешую, но вот чего не дал им — ни рук, ни ног, ни речи, как ни просили они его.

А рано поутру все разом всполошились птицы. Птицы захотели неба, потому что неба было много, и Калунга дал им и легкость лета, и силу крыльев, и даже перья, чтобы те из них, кому по нраву, могли не бегать по земле, а выучиться летать. А когда захотели летать еще и разные другие: и пчелы, и цикады, и мухи, то оставались у Калунги только крылышки, но крылышки без перьев, на которых высоко в поднебесье не взлетишь, зато жужжать, порхать и стрекотать можно и среди деревьев, и среди цветов, и у самой земли.

И так все приходили, и приходили, и приходили к нему, а он все раздавал и раздавал, стараясь не обидеть никого, и дать им самое-пресамое, конечно, из того, что у него осталось.

Когда пришли люди, то ни плавников, ни крыльев давно уж не было, как не было ни быстрых ног, ни острых, как бамбук, клыков, ни могучих и страшных когтей, и даже длинный, как змея, язык успел забрать себе *опуатануата, муравьег*. Еще оставалась земля, и никто не успел разобрать все звуки речи.

Но и среди людей единства не было: кто-то присмотрел себе место получше; кто-то взял тайну железных мотыг, наконечников стрел и ножей; кому-то приглянулось умение плести корзины; а кто-то захотел себе знания ядов, способных обездвижить рыбу и враз остановить стремительного зверя.

...Остался лишь один, забытый человек. Не мог он вовремя придти к Калунге, потому что солнце сжигало его белую кожу, и он скрывался в тени деревьев, ожидая вечера, когда он сможет выйти. Но к вечеру почти ничего не оставалось у Калунги, потому что побывали у него уже и те, кто выбрал себе ночь, и только попросил глаза, что зрячим

взглядом пронизывают тьму. Не осталось даже лоскутка надежной темной кожи, чтобы без опаски можно было выйти днем.

— Неужели я должен буду всю свою жизнь просидеть под сенью деревьев, не смея выйти на палящий свет, чтобы меня не сожгло, и остерегаясь бродить ночами, потому что ночь ты уже раздал тем, кто видит ночью? — пожаловался этот человек.

Калунга задумался, что бы предложить человеку взамен.

— Ты сможешь идти с дождем, — подумав, нашелся он, — с дождем тебя не сожжет солнце и не съедят ночные звери.

— Неужто больше ничего мне не осталось? — снова пожаловался белый человек. Он выглядел словно проросший в темноте под скинром нечаянный росток, и так же, как росток, был маленьким и жалким, и не было вокруг такого же, как он. И ощущал себя он обделенным, поскольку дождь — такая малость среди просторов и земли и неба, и дня и ночи, и зноя солнца и настороженных теней луны.

Огляделся Калунга. В реках плавали рыбы, на отмелях затаились крокодилы, в песке зарылись черепахи; в небе парили птицы, среди деревьев замерли стрекозы, среди лугов порхали бабочки, среди цветов жужжали пчелы; по земле ходили люди, устраивая жилища; в земле копошились слепыши и черви; сквозь влагу опавшей листвы прорастал термитник, а у термитника, вытянув длинный язык, уже притаился *опуатануата*. А в ожидании ночной добычи хвостом бил лев, и протирали глаза филины и совы — ничего, ничего не осталось вокруг, что бы ни испросили себе другие.

Так и сказал Калунга белому, как воздух, человеку.

— Тогда зачем же мне ходить с дождем? — спросил белый, как воздух, человек. — Дождь несет воду и вспаивает семена, и дарит моим соплеменникам радость, а я... зачем мне ходить вместе с ним?

Поглядел Калунга вокруг — ничего не осталось у него, ничего, что бы не запросили другие. И он совсем уж было развел руками, когда заметил (ведь, на то он и Калунга) белую, как воздух, правду, которую, то ли никто, кроме него, не видел, то ль не понадобилась она никому.

— ...Что ж, — сказал он, — ничего у меня не осталось, кроме белой, как воздух, правды.

Сказал он и повел рукою, как будто приглашая поглядеть.

— И я тоже буду нести соплеменникам радость? — обрадовался белый, как воздух, человек, уже собираясь в путь.

— Нет, — вздохнул Калунга, — радость уже разобрали другие.

— Тогда зачем мне приходиться к сородичам моим? — спросил навеки обреченный ходить с дождем несчастный белый человек. — Они прогонят меня и не захотят слушать.

— Хотя бы за тем, — рассердился на это Калунга, — что если ты перестанешь приходить к людям, тебе нечего будет есть. А нечего тебе будет есть, потому что ты не сможешь выйти из тени — или тебя сожжет солнце, и ты не сможешь ходить в ночи, потому что тебя первого увидят те, кто выбрал себе ночь. И только дождь выпадает тебе, чтобы добыть еды — в обмен на правду.

— Но если они не захотят меня слушать?! — испугавшись голода, спросил белый, как воздух, человек, что собирался уходить с дождем, поскольку собирался дождь.

— Что ж, тогда они будут кормить тебя для того, чтобы ты молчал, — сказал Калунга.

— Но они будут гнать меня прочь! — уже в отчаянии закричал Тот-кто-ходит-с-дождем.

— Нет, — спокойно ответил на это Калунга, — этого они делать не станут. Потому что именно люди взяли у меня любопытство.

* * *

Когда пора дождей идет на убыль, тучи пролетают быстро. Как оказалось, не прошло и часу. На востоке все еще клубилась густая, как чернила, ночь, зато на западе уже опять зазеленела омытая дождем лесная зелень, отбрасывая предвечерний отсвет в воду, и, более того, среди запоздалых клочьев уходящей тучи высоко меж горами пробился ясный луч.

— Тьфу-ты, — сплюнул, нарушая тишину, один из нас, а именно — шофер, с капота смахивая сбитую листву, с тоскою озирая лужи и озера, оставшиеся в память о колдобинах, ухабах, рытвинах и ямах, что в избытке ознакомили наш путь сюда.

— М-м-да-а... тут хорошо бы к завтраку поспеть, — вздохнул голодный кто-то. (О том, что речь пока идет об ужине, никто не вспомнил и не заикнулся даже).

Возможно, один из «side-effects» («побочных», так сказать, «эффектов») пребывания в том, что называют «time-warр» («дыра» или «провал» во времени) в том и состоит, что люди забывают о часах. Однако же существенней другой. В «провале» вдруг покажется, что время движется по кругу, совершая некий *временорот*, определенный скоростью движения, глубиной «провала» и центробежной силой находящегося в нем предмета. И, если допустить, что это так, то есть, что время движется едва ли не по кругу, то настигает мысль (она-то движется быстрее), что все, что происходит с тобою ныне, уже когда-то было: пусть даже под другими именами, в других местах, в других

одеждах и других дождях, но было, было, и ты уже стоял здесь, наблюдая за чем-то схожим. А посему — коль приглядеться пристальней, ты сможешь разглядеть и вспомнить, когда и как все это было прежде, что равносильно знанию того, что будет впредь.

... На ужин мы, конечно, не успеем. Как, впрочем, и на завтрак. С ругательствами нас перехватят по пути, но все на сей раз обойдется. А до того в прощальном свете фар мелькнет нелепая согбенная фигурка смешного, жалкого, и белого, как воздух, человечка, в джутовом мешке, а верно — что и в двух, с прорезами для рук и головы. Одной рукой он оперся на посох, что вверху раздвоен, как подпорка у обессиленной плодами ветви старой груши — по-видимому, так удобней держать под мышкой, и можно защититься от змеи, если успеть прижать ей голову к земле. Другой рукой с неправдоподобно белою ладошкой он недолго помашет нам вослед, затем приложит ладонь к глазам, шурясь на закат, и улыбнется, как бы извиняясь за свой приход. Затем вернется в хижину, где по настоянию толмача ему оставили запасы хлеба и банку ветчины. И пропадет из виду... Больше я его не встречу никогда. И что случится с ним, я тоже не узнаю.

* * *

Не думаю, что довелось и вам узнать бы обо всем об этом (ведь случай, как ни погляди, ничтожный), когда бы не стечение событий.

Есть у толмачей одна черта — та, что роднит их вопреки границам семьи и частной собственности, и государства со всеми атрибутами их власти. Отзывчивость ли это, или что другое, а впрочем, как ни назови, но люди переводческого склада всегда протянут руку помощи тому, кто так же, как они, сподвигся сделать шаг навстречу, хотя бы — через границу языков.

— Когда мы с ним прощались, ты сказал «*ekishi*», — потерял я толмача наутро, когда он по привычке к погодным катаклизмам (коль давеча хитрец не обманул). Вокруг, как и вчера, ни зги было не видно, но невидаль скрывалась на сей раз не в тьме крошечной, а в белом, точно молоко, тумане, где «призрачность», суть, не метафора, но способ проявления и восприятия вещей.

— ... ты сказал «*ekishi*». Но имени его ты не спросил. Вы не были знакомы, а значит: «*ekishi*» — не имя собственное, но обращение. Выходит, ты меня не научил даже такому важному простому делу, как обращаться к людям? — попенял я толмачу наутро.

— «*Ekishi*»?! — удивился наш толмач. — «*Ekishi*» — и не человек совсем. То есть, он как бы человек, но... человеком-то его не назовешь.

Человек, он кто — тот, у кого есть дети, есть коровы, есть ведомые всей округе предки, и есть лицо, и данное родителями имя. А у *ekishi* — ни своего лица, ни имени, ни стада, и кто детей захочет от него? Да и зачем к нему, к *ekishi*, обращаться? Наговорит такого, что и жить расхочешь! Нет-нет, спасибо, кого-кого, а уж меня увольте! Даже если мне сдохнуть прямо завтра, я не хочу об этом знать!

— Ты... шутишь? — удивился я, поддавшись безотчетным чувствам, пока что до конца не сознавая, чему же, собственно, я удивлен: то ль сверхъестественной способности увидеть будущее, то ли решимости не знать о нем. А впрочем, какая разница? О «сверхъестественном» в контексте бытия в местах, где оно столь *естественно* и вещно, что сами люди могут показаться лишь временным телесным воплощением потусторонних сил, особо не поспоришь. А рассуждать о личных предпочтениях, выказывая небрежение другим, не очень-то умно.

— А мне-то показалось, что ты его встречал как важного и дорогого гостя, — с подвохом сделал я попытку уличить толмача в лукавстве.

— Еще бы! — двулечья за собою толмач не замечал. — Во-первых, он с дороги, а кто прошел дорогу — тот много повидал. Кто много повидал, тот знает о дороге много, и выслушать его совсем не грех. А во-вторых, не знаю, как оно у всяких белых, зато у нас — тот, кто зашел к тебе с дороги, тем самым прерывая путь, всегда желанный гость. Или почти всегда. Хозяин угостит едою, гость — рассказом.

— Вот верные слова, но мне сдалось, однако, что ты ему и слова вымолвить не дал...

— Вот и неправда, — возразил толмач. — Я дал ему поесть, чтоб он успел подумать. Пока он ел — он думал.

— О чем?

— ...Что говорить, что — нет.

— То-то я гляжу, что на прощанье он толковал все больше про еду («*eendya*» — легко запоминаемое, но — что еще важнее! — полезное в разумных дозах слово, такое же, как «*food*», «*comida*» или «*foedsel*», способное творить буквально чудеса, когда от сотрясения воздуха простым набором звуков внезапно исполняются желанья, пусть даже лишь одно)

— Зачем же — «про еду», когда и бабуину ясно: поесть мы и без лишних слов дадим.

— Но как же — «*olu eendya*» — что-то вроде «долгой» или «обильной» пищи?

— Послышалось. Он говорил про *oluidi*, болезнь такая, что иногда приходит по следам дождей. Воды, сказал он, слишком много — «*omeva shi fike oro*», и, думаю — он прав...

Эх, мне бы расспросить побольше о болезни, однако же, призвав несчастный вид бледного, в бисере тумана, невыспавшегося толмача, я по *негоразуменью* рассудил, что *oluidi* — скорей всего, какой-то местный редкостный недуг, знакомый только тем, кто знает само слово, и... прекратил дальнейшие расспросы.

— А как же он? Не страшно ль одному? — только и спросил я, мотнув головою назад над левым (поскольку я скрытый левша) плечом, что должно было означать «там и вчера».

— А что ему? — махнул рукой толмач. — Чего ему бояться? Зайдет повыше в горы, где гуляет холодный ветер, или наоборот — подастся ниже, где камни и пески Намиб и Мосамедеш. Люди его не тронут — люди поесть дадут. А что еще? Львов на краю пустыни он обойдет. На мину не нарвется, поскольку ходит мимо накатанных дорог. Так... разве, что змею дурную не заметит, и то, еще нескоро — по старости усталых глаз. *Ekishi, oku neendunge. Ote muene li-lungamene.* («*Экиши* — умный, сам побережет себя».)

Эх, мне бы расспросить побольше о неведомом недуге, но понадеявшись на то, что, буде в том потреба, все как-то образуется само, я записал в блокноте: «*oluidi*» с пометкой «*местная болезнь*», поставил знак вопроса (?) и более не вспоминал о том... Что было дальше? Дальше — один из нас, тех, кто воочию видал *экиши* в тот самый дождь, уехал в отпуск. Из отпуска он не вернулся. «*Omeva shi fike oro*» — вода, когда она «большая», захлестывая поймы рек и заливая рытвины, ухабы и взбитую колесами лесную колею, за считанные дни уже «цветет», и в затхлом воздухе стоит неистребимый запах гнили. Бывает это очень редко — раз или два за много-много лет. «Цветущая» вода есть верный признак болотной лихорадки. В горячечном бреду он вовремя не вспомнил, а может, и не догадался, что за напасть его свалила с ног (в России на ту пору был февраль), когда в глубоком захолустье, где угораздило его когда-то появиться на божий свет, врачи беспомощно лишь развели руками.

— А все же... кто он такой, *экиши*? — спросил я толмача наутро. Наутро, неполных три полных луны погода.

— Примета, — ответил он, не удивившись. — Примета, больше ничего.

Как я успел заметить, по обыкновенью, наш толмач не слишком-то вдавался в тонкости значений, не ведая особой в том нужды. И как

меня ни раздирало любопытство, внезапно я ощутил предел тому, что можно знать. Что ж, все мы слегка трусливы, сталкиваясь с неизвестным. Особенно, когда оно грозит коснуться нас самих. Поэтому все главные вопросы я счел за лучшее оставить при себе.

В дальнейшем я предпринял несколько попыток разговаривать *других людей*, расспрашивая, как бы ненароком, о том, кто приходил с дождем.

— Экиши — не бывает, — мне отвечали люди, — хотя бы потому, что не бывает человека без имени, ведь даже у коров и у собак есть имена, чтобы позвать их, и они придут. А как ты позовешь экиши, когда не знаешь имени? Да и зачем?

— Экиши — не бывает, — мне отвечали люди, — он белый, точно воздух, а разве есть у воздуха лицо?

— Нет-нет, экиши — это бабушкины сказки; такая сказка на ночь — утомонить нехстати расшалившихся детей: пусть лучше слушаются взрослых, а то придет экиши — заберет. Поэтому нет-нет, да и услышишь, как дети, вызывая дождь, при первых капельках стремглав бегут домой, поближе к взрослым, в испуге повторяя: *«Ekishi, inda, ekishi, inda, ekishi, dia po!»*

Со временем меня почти что убедили. И лишь однажды в дождь привиделся мне сон. Приснилось мне, что я и есть экиши. Скрываюсь от жары. Иду с дождем. Высматриваю огонек, где мне дадут поесть.

Прозрачный, точно воздух, я невидим, и только дождь мне дарит очертания. Нет у меня лица. А свое имя знаю я один. Поэтому, как ни пытайся, меня не дозовешься. «Ступай, экиши, прочь!» — кричат мне дети в страхе, что я их заберу. И прячутся за спины взрослых, ища защиты. Но взрослые меня не тронут, не обидят, хотя, бывает, удивятся, что я есть. Накормят и дадут подумать. А то, что расскажу, то можно и не слушать. Кому какое дело до меня?

Пам'ятки перекладацької думки

Створення історії перекладу видатний французький перекладач-знавець Антуан Берман (1947–1991) назвав «найневідкладнішим завданням істинно сучасної теорії перекладу». Привнесення історичної перспективи до перекладознавства здатне не лише призвести до більшої терпимості до різних підходів у перекладі та забезпечити єдність перекладознавству, але й продемонструвати, хай навіть ми поки ще дуже мало знаємо про історію нашої професії, що перекладацька діяльність набула такого різноманіття форм й відбувалася в такій великій множині контекстів за віки свого існування, що ми просто зобов'язані спершу розглянути історичні факти, перш ніж зможемо приступити до розробки теоретичних питань цього складного явища. Слід визнати, що останнім часом проблеми перекладу та історії думок про переклад привертають до себе все зростаючу увагу з боку не лише філологів, але й інших науковців. Проте плідні дискусії з цієї проблематики неможливі без запровадження до вітчизняного вжитку класичних текстів з теорії перекладу.

John Dryden
(1631–1700)

Preface to “Ovid’s “Epistles” by Several Hands”

З англійської переклав
Олександр Кальниченко

Передмова до «Послань» Овідія виконаних кількома перекладачами

Від перекладача

Передмова Джона Драйдена до перекладу «Послань» («Героїнь») Овідія (1680) належить саме до їх числа й часто називається першою систематичною теорією перекладу в Західній Європі, а сам Драйден сьогодні має репутацію «першого теоретика перекладу», хай навіть це не в повній мірі й справедливо. Запроваджена Драйденом у цій праці тернарна класифікація видів перекладу [а «тернарна система, — як пише Ю.Лотман — прагне пристосувати ідеал до реальності, в той час як бінарна — здійснити на практиці нездійснений ідеал.»] та терміни для їх позначення (*metaphrase*, *paraphrase* та *imitation*) лягли в основу англомовної традиції, й вже цього, мабуть, було б досить для обґрунтування потреби в знайомстві з цим текстом. Більш того, сучасний

перекладацький канон в англomовній культурі почав складатися в XVII ст. саме під впливом практичної перекладацької діяльності Драйдена та його теоретичних викладок і є традиційно таким, що одомашнює.

Джон Драйден (1631 – 1700) – за своїх часів панівна фігура в англійській літературі. Він був і поетом, і драматургом, і перекладачем, і критиком, і його вплив на англійську літературу впродовж наступних двох століть виявився велетенським. Більш того, в англomовній традиції взагалі історію перекладознавства прийнято вести від Драйдена (див. хрестоматії з теорії перекладу: Е. Честермана, видану в Фінляндії, та американську хрестоматію Р. Шульте і Дж. Бігвене, яка так і називається «An Anthology of Essays from Dryden to Derrida»).

З самого початку свого творчого життя Драйден відчував відразу до будь-яких крайнощів та виступав прибічником, мабуть, наслідуючи улюбленого Горация, золоті середини і в мистецтві, і в політиці, і в моралі, зневажаючи як моральну розбещеність, так і пуританство. І таку ж середню позицію він зайняв і в теорії перекладу. Коли Драйден, поет-лауреат та знаменитий драматург, 1680 року втомився від театру, то звернувся він до політично більш безкомпромісної творчості перекладача. Його великі за обсягом та чудові досягнення в цій галузі включають переклади поезії Феокрита та Горация, більш великі тексти Гомера, Лукреція, Персея, Ювенала, Овідія, Боккаччо, Чосера та всього Вергілія. Особливо величний його переклад «Георгік». У всіх цих перекладах Драйден робить тонкі алюзії на свої політичні погляди.

Також у цей час Драйден звертається до критики. Особливо значими критичними працями Драйдена є «Передмова до „Послань” Овідія, виконаних кількома перекладачами» (1680); велика передмова до сатири Ювенала та Персія «Роздуми про сатиру» (1693); «Передмова до „Sylvae”» (Preface to the *Sylvae*) (1685), збірки перекладів та оригінальних творів, яку уклав Драйден та до якої подав власні переклади з Феокрита, Вергілія та Лукреція; «Присвята *Examen Poeticum*» (Dedication to *Examen Poeticum*) (1693); «Присвята до „Енея”» (Dedication to *Aeneis*) (1697). Його кульмінацією та найбільш вражаючим досягненням і як критика, і як перекладача стають «Байки, давні та сучасні» (“Fables, Ancient and Modern”) (1700) – перекази з Овідія, Боккаччо та Чосера, передмова до яких є чудовим зразком прози Драйдена, і які слід читати з передмовою як єдине ціле. У всіх цих названих критичних творах так, чи інакше, розглядаються проблеми перекладу.

Реставрація принесла істотні зміни в художню перекладацьку практику, в значній мірі під впливом французької традиції, й особливо Перро

д'Абланкура. Тому не дивно, що, хоча Драйден у важливій передмові до «Послань» Овідія (“*Ovid's "Epistles" by Several Hands*”) (1680) хвалить А. Каулі та Дж. Денгема «за звільнення перекладу від рабського наслідування», однак, у той же час він відмежовується від того, що, на його думку, є надмірним, і створює нову модель, що буде визначати теорію та практику перекладу в наступному сторіччі, класифікацію перекладу, який він поділяє на три категорії: метафразу, парафразу та наслідування. Він відкидає як метафразу (буквальний переклад), так і наслідування (відхід відджерельного тексту), що надмірно проявлялося у Каулі, на користь середнього шляху – парафрази. Цю свою позицію він видозмінює в «Присвяті Енея» (Dedication to *Aeneis*) (1697), де говорить про «шлях між двома крайнощами парафрази та вільного перекладу», утверджуючи розуміння духу автора оригіналу та пристосування перекладу до естетичних канонів доби.

На рубежі XVII ст. перекладач поем Гомера Дж. Чапмен перемістив увагу з думки на її форму, із змісту поем Гомера на їхню здатність заставляти читачів відчути себе «зачарованими видатними красотами його піднесеної музи» («Щит Ахілла»). Подібно перекладачам-попередникам Чапмен писав, що цінність твору пов'язана з розкриттям тайн. «Поезію розкривати поезією» – закликав він, і стверджував, що його переклад розкриває «Гомерове глибоке та дороге цінне серце». На зміну вірі в те, що тексти містять віщі тайни, доступні лише завдяки коментареві, незабаром, однак, приходять інші думки стосовно значимості текстів. По мірі того, як нові історичні обставини спонукають перекладачів, від Денгема до Драйдена, пов'язувати свої переклади класики з актуальністю тематики та ідеологічною гостротою, в перекладах починають шукати політичні натяки. Так, Драйден перекладає дошкульні сатири римлян, щоб висміяти своїх політичних супротивників.

Значення перекладного класичного твору починають пов'язуватися з тим, наскільки гостро він перегукувався з сучасністю. Із іншого боку, знову з'являються заяви про важливість поетичного вираження: цінність тексту вбачають і в змісті, і в мистецтві слова, й від перекладачів очікують компенсації втрат поетичних прикрас, очікують того, що вони будуть додавати, як писав Денгем, „*new spirit ... in transfusion*” [ра слів: нової субстанції/ духу... при переспіві; або нового алкоголю при переливанні]. Варто, проте, підкреслити, що це нове опікування формою було не відмовою від старого відокремлення мови від думки, а швидше його підсиленням, бо форма продовжує цінуватися більш-менш незалежно від змісту. Припущення, що деякі твори важливі переважно завдяки своїм засобам виразності, поділяли ті, хто подібно

до Каулі, захищали практику наслідування, що передбачала відокремлення словесного мистецтва від смислу настільки, що наслідувач міг вільно змінювати, а то й відкидати, очевидний зміст твору. Захищаючи свої наслідування Піндаричній оді (1656) на тій підставі, що буквальний переклад джерельних од буде незрозумілим, Каулі наполягав на тому, що формальні риси тексту можна легко відокремити від змісту. Як він проголосив у передмові: «*моєю метою було не стільки дати читачеві знати точно, що саме говорив Піндар, як вказати на його стиль та манеру, які ще не запроваджені (наскільки я знаю) в англійську, хоча це – найшляхетніший та найвищий вид віршованих творів*». В дійсності, Каулі перевернув з ніг на голову традиційні пріоритети перекладу, згідно яких раніше підкреслювався примат змісту над формою: замість спроб розкрити істини, що не лежать на поверхні, чи продемонструвати тематичну актуальність твору в сучасному їм політичному контексті, перекладачі, на думку Каулі, мали дбати переважно про форму твору, яка могла служити зразком конкретного поетичного жанру.

Проголошення Драйденом середньої позиції є фактично радикальним переглядом усталеного на той час уявлення про цінність твору. Перекладачі, проголошує Драйден, в ідеалі мають розуміти не лише «*мову поета, але й конкретну манеру його думок і висловлювання, які є тими особливими рисами, що вирізняють його з-поміж всіх інших авторів й надають йому індивідуальності*». Стверджуючи це, Драйден не вимагає, щоб перекладачі просто звертали однакову увагу на форму та зміст; ні, він рішуче відкидає традиційне їх роз'єднання й замість нього ставить питання про їх основоположну цілісність та нерозривність. Він вважає, що форма та зміст органічно поєднані, і робить рішучий крок вперед від вимоги Чапмена передавати авторський стиль форми висловлювання, стверджуючи, що індивідуальні особливості однаково можуть стосуватися як форми, так і змісту. І хоча перекладач та наслідувач можуть однаково прагнути до відтворення авторської манери письма, авторські унікальність та особливість, на думку Драйдена, можуть бути передані не при наслідуванні чи переспіві, а лише при перекладі. Яким би утилітарним інтересам не служили переклади, перекладачі мали, як наполягає Драйден, надавати пріоритет збереженню авторської манери, яка відрізняє цього автора від усіх інших й надає йому вигляду поета не схожого на інших. Основною метою перекладу було розкрити його фундаментальні відмінності від усіх інших творів. Таким чином, бачачи цінність у незалежній індивідуальності автора, Драйден рішучим чином змінює характер інтерпретації: віднині ключовим поняттям стає відмінність:

щоб встановити, що є найціннішим у творі, тепер необхідно було проникнути в розуміння автора, котрий сприймається як відчутно й можливо безмірно відмінний та несхожий на другого.

Для перекладу наслідки такого погляду виявилися далекосяжними. Якщо цінність твору зосереджується в унікальності автора, тоді жоден перекладач не в змозі відтворити твір без зміни його індивідуальних ознак. Будучи не в змозі повторити твір дослівно, перекладач може створити лише версію цього твору, версію, яка була забарвлена якимось чином індивідуальними ознаками самого перекладача. Інакше кажучи, найкраще, що перекладач може запропонувати, це одну з можливих інтерпретацій. Перекладачі могли відтворити лише те, що на їх думку, було найціннішим в тексті. Отже, процес перекладу постає як потенційно невичерпний: як би старанно перекладачі не враховували авторський зміст та стиль, за Драйденом, вони могли створити лише «*певну слабку погодбу автора*». Щоб переклад був і зрозумілим, і естетично приємним, як визнає Драйден, «*має дозволятися певна вільність вираження*». І все ж така вільність була визнанням того, що жоден переклад не в змозі запропонувати автентичне відчуття оригінального стилю автора, характерних індивідуальних ознак, за якими має визначатися значущість та канонічність автора. Бо, щоб авторські характерні риси залишалися помітними та такими, які можна оцінити, перекладачам доводиться привертати до них читацьку увагу, водночас відособлюючи їх від своїх власних та від особливостей будь-яких інших авторів. А зробити це в межах власне перекладу неможливо, оскільки перекладачі не можуть виконувати своє завдання й водночас привертати увагу до того, чим переклад відрізняється від свого першоджерела. Тому тягар завдання вказувати на ці відмінності перекладається з плечей перекладача на плечі критика. Коли увага переноситься з основних думок твору на характерні особливості його автора, і ці останні все більше і більше розглядаються як такі, що відкриті інтерпретації, то перекладачі все більше і більше покладаються на довгі критичні статті, такі як передмови Драйдена до його пізніх перекладів, з тим, щоб вказати таким чином, який не міг бути очевидним з самих перекладів, як їх версії відрізняються від своїх джерел та як канонічні автори розрізняються поміж собою. І завдяки порівняльному аналізу Драйден виявляє характерні ознаки цих авторів: відчуття доречності у Вергілія, полум'яність та вигадливість у Гомера, простота та майстерність характеристик у Чосера. І лише в такому критичному тексті передмови Драйден міг показати, які з цих рис були зрештою неперекладні.

Джон Драйден

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРЕКЛАДУ “ПОСЛАНЬ” ОВІДІЯ
(1680)
(фрагмент)

Оскільки англійською мовою життєпис Овідія вже написано (цей життєпис міститься перед перекладом його “Метаморфоз”), то я не стану на власний рахунок тішитися думкою, що можу додати щось нове до того, що написав пан Сандіс¹ ...

...Всі переклади, гадаю, можна звести до наступних трьох видів.

Перший, метафраза [metaphrase], або передача автора з однієї мови іншою послівно, або рядок за рядком. Саме таким чином, чи близько до нього, переклав Бен Джонсон² «Про поетичне мистецтво» Горація. Другий спосіб — парафраза [paraphrase], або переклад з певною вільністю, в якому перекладач тримає автора в полі зору з тим, щоб ніколи його не полишити, проте за словами перекладач не так щільно слідує як за смыслом. Визнається також, що смисл той він може розвивати, проте не може змінювати. Сюди належить переклад четвертої книги “Енеїди” Вергілія, здійснений паном Воллером³. Третій спосіб — наслідування [imitation], коли перекладач (якщо його

¹ Сандіс, Джордж (1578 — 1644) — перекладач, поет та автор книжок про мандри. Закінчивши Оксфордський університет, мандрував Італією та Левантом, про що написав надзвичайно популярну у сучасників книжку (1615). 1621 року відправляється до Америки скарбником Віргінської компанії й розпочинає перекладати з латини. Прославився перекладом «Метаморфоз» Овідія, які було надруковано 1626 року. До другого видання 1632 року додав I книгу «Енеїди» Вергілія. Також здійснив переклад латинських «Пристрастей господніх: трагедія» голландця Гуго Гроція та віршовані переклади з Біблії «Переспіви Давидових псалмів та гімнів з Старого та Нового Завчтів» (1636) та «Переспіви Пісні над піснями» (1641).

² Бен Джонсон (1572 — 1637) — ушавлений англійський поет та драматург, критик та перекладач, відомий своєю класичною вченістю, котрий двічі (1604, 1616) перекладав *Ars poetica* („Про поетичне мистецтво” („Послання до Пісонів”)) Горація та написав коментар до цього твору (пізніше втрачений). Ці переклади були надзвичайно буквральними; його ж блискучі переробки римських сатириків у власних п’есах є зразком іншого підходу.

³ Воллер — Едмунд Воллер (Edmund Waller) (1606 — 1687) — англійський поет та відомий придворний дотепник, ушавлений красномовством член парламенту (з 16 років). Переклав Вергілія та першу дію п’еси Корнелія „Загибель Помпеї”. Для Драйдена він був втіленням правильності та вишуканості мови. Поп визнавав його за одного з найкращих англійських поетів-ліриків.

іще можна називати перекладачем) насмілюється не лише змінювати слова та смисл, але й відхиляється від них обох, якщо для цього вбачає підставу; і запозичуючи лише деякі загальні натяки з першоджерела, він кремсає сюжетну канву, як заманеться. Такою є практика перекладу англійською паном Каулі⁴ двох од Піндарових та однієї Горацієвої.

Стосовно першого з цих методів наш вчитель Горацій попереджав:

Nec verbum verbo curabis reddere, fidus

Interpres⁵...

(Слово в слово товкти перестанеш

Мов дріб’язковий товмач ...

(пер. Андрія Содоморри))

Not word for word too faithfully translate,

як чудово передав ці рядки англійською граф Роскоммон⁶. Надто вірно є насправді педантично (“дріб’язково”): така вірність схожа на віру,

⁴ Каулі — Абрагам Каулі (1618 — 67) — англійський поет та вчений. Рояліст. В часи Протекторату, перебуваючи у вигнанні у Франції, служить секретарем англійської королеви Генрієтти-Марії. За часів Реставрації від’їздить до маєтку, де займається садівництвом та ботанікою й пише численні есеї. Як поет мав за життя надзвичайно високу репутацію, а коли помер, то мав надзвичайно бучний похорон у Вестмінстерському абатстві, де його було поховано між Чосером та Спенсером. Проте у XVIII ст. його слава минула, хоча С. Джонсон саме з Каулі розпочинає славнозвісну серію життєписів поетів. Каулі запровадив до англійської поезії оду — нову поетичну форму, що базується на рядках різної довжини. Його надзвичайно вільні переклади-наслідування двох од Піндара та оди Горація набули Каулі значної популярності перекладача-новатора.

⁵ Nec verbum verbo curabis reddere, fidus

Interpres — Горацій, *Ars Potica* («Про поетичне мистецтво»), 161-62

Слово в слово товкти перестанеш

Мов дріб’язковий товмач (пер. Ангрія Содомори)

⁶ Роскоммон — Вентворт Діллон, четвертий граф Роскоммон (1633 — 1685) — англійський перекладач та поет, родом з Ірландії, про якого С. Джонсон писав, що „він поліпшив смаки”. За зразком Французької академії мріяв створити Британську літературну академію, метою якої було б „поліпшувати та фіксувати норму рідної мови”. Хоча цей задум не було втілено в життя, проте зібрання літераторів, організовані Роскоммоном, які відвідував і Драйден, сприяли появі численних перекладів, а самого Роскоммона надихали на трактат у віршованій формі „Essay on Translated Verse” („Есе про поезію в перекладі”) (1684). Роскоммон був активним, проте й надто вимогливим перекладачем, тому доробок його перекладів невеликий: „Про поетичне мистецтво” Горація в трьох варіантах, 6 еклога Вергілія та дві оди Горація. Першим визнав геній Мільтона.

що походить від забобонів та ідолопоклонства, сліпу та фанатичну. І для прикладу давайте скористаємось словами із звернення сера Джона Денгема⁷ до сера Ричарда Феншо⁸ на переклад останнім "Вірного пастуха" Гваріні⁹:

⁷ Денгем, Джон (Sir John Denham) (1605 – 1669) – англійський перекладач та поет, родом з Ірландії, пристрасний рояліст, котрий за часів Кромвелля під час вигнання у Франції служив секретарем та шифрувальником королівської родини. Великим досягненням, як в перекладах, так і в оригінальних віршах, була стилістична витонченість його героїчного двовірша, яка його наступникам стала видаватися природною, й тим самим було розроблено поетичну форму, що домінуватиме в англійській поезії та поетичному перекладі протягом більше сторіччя. У „Присвяті „Енея» Драйден писав: „моя найбільша мрія вважатися рівним перекладачам доби Карла: серу Джону Денгему, пану Воллеру та пану Каулі". Творчість Денгема була канонізована пізнішими авторами – пояснює сучасний американський дослідник Лоуренс Венуті, – завдяки тому, що його використання двовірша робило його поетичні переклади такими, які звучать легко й природно, й отже, здаються величними й вірнішими як переклади – але лише тому, що ілюзія прозорості приховала процес одомашнення іноземних текстів в англійській культурній та суспільній ситуації. Переклав Денгем II книгу „Енеїди” Вергілія – „Загибель Трої” (1636), яка була надрукована лише через двадцять років, „Катона Старшого” Цицерона (1648) та п'яту дію „Горація” Корнеля.

⁸ Феншо, Ричард (Sir Richard Fanshawe) (1608 – 1666) – англійський поет, перекладач та дипломат. Перекладав з Вергілія, Горація та найбільше уславився перекладом п'єси Джована Баттісти Гваріні „Pastor Fido” (“Вірний пастух”). Переклад цієї п'єси Гваріні, виконаний Ричардом Феншо (1640), викликав захоплення у поета та перекладача сера Джона Денгема, котрий у відповідь на цей переклад написав послання “To Sir Richard Fanshawe Upon His Translation of Pastor Fido” (1648), в котрому гарними віршами виклав свої на той час нові погляди на переклад.

⁹ “Вірний пастух” (Pastor Fido) – п'єса Джована Баттісти Гваріні (1538 – 1612), професора красномовства в Падуї, створена 1590 р., названа автором трагікомедією, бо сумне та журливе в ній перемішане з кумедним та забавним, а піднесене з комічним; п'єса викликала обурення послідовних прихильників “Поетики” Аристотеля. Гваріні стверджував у відповідь зоїлам (1601), що мета поезії насолода, а не повчання, і що здоровий глузд заперечує правила, встановлені в сиву давнину. Вишуканість “Вірного пастуха”, чуттєвість та чутливість кількох сцен, преціозність та метафоричність, гра контрастами – за словами І.М. Голєніщева-Кутузова – угадали наперед поетику бароко. П'єса мала надзвичайний успіх й викликала чисельні наслідування в XVII ст. Жанр пастушої трагікомедії сприяв народженню музичної драми, в надрах якої незабаром виникла опера.

That servile path thou nobly dost decline,
Of tracing word by word, and line by line:
A new and nobler way thou dost pursue,
To make translations and translators too:
They but preserve the ashes, thou the flame,
True to his sense, but truer to his fame.¹⁰

Майже неможливо водночас перекладати і буквально, і гарно, бо латиною (найяснішою та найстислішою із мов) висловлюється часто єдиним словом те, що грубість та обмеженість сучасних мов не дозволяє висловити і кількома. Частенько буває також і так, що химерний образ подано таким виразом, що в перекладі англійською буде неминуче втрачено:

Atque iidem venti vela fidemque ferent.¹¹

І хто ж з поетів у наших краях настільки вправний, щоб передати цю думку англійською буквально і в той же час викресати з неї бодай іскру дотепності, чи майже той самий сенс.

Коротше кажучи, той, хто передає послівно, відразу ж обтяжений такою великою кількістю труднощів, що йому ніколи не вдається звільнитися від їх пут. Він має водночас розглядати думку автора та його слова, а також відшукувати їм відповідні в іншій мові; й окрім того він має притримуватись обмежень розміру та рабськи коритись римі. Це вельми схоже на танок на ливні з кайданами на ногах; можна завдяки обачності уникнути падіння, проти на граціозність рухів не варто сподіватися: навіть у кращому випадку це є заняття безглузде, бо жодна тверезомисляча людина не піде на ризик скрутити власні в'язи заради оплесків.

Ми бачимо, що Бен Джонсон у своєму буквальному перекладі Горація, намагаючись зберегти ту ж кількість рядків, не зміг уникнути низки темних місць; та й Горацію так само рідко вдавалося досягти цього із грецьким поетом:

¹⁰Пропонуємо підрядний переклад:

Той рабський шлях, що його ти шляхетно відкинув,
Передачі слова словом, а рядка рядком.
Ти обрав новий шляхетніший шлях
Творити переклади, та й перекладачів також.
Вони зберігали лише попіл, а ти – полум'я,
Вірний його [автора] смислу, проте ще більше – славі.

¹¹ Atque iidem venti vela fidemque ferent. – *англ. переклад*: “And the same winds hear away your sails and your loyalty” (Овідій, „Героїні”, 7.8.)

Brevis esse laboro, obscurus fio:¹²

Бо і йому часто не вистачає чи то ясності, чи то вишуканості. Хоча Горацію вдалося таки оминати ці два клипені у власному перекладі трьох перших рядків "Одісеї" Гомера, котрі однак він стис до двох:

Dic mihi musa virum captae post tempora Trojae,
Qui mores hominum multorum vidit, et urbes.
("Музо, прослав того мужа, який після скорення Трої
Звичаїв стільки пізнав і міст чужоземних оглянув"

пер. Ангрія Согоморри)

Muse, speak the man, who, since the siege of Troy,
So many towns, such change of manners saw.

(пер. графа Роскоммона).

Але тоді страждання Улісса, які складають значну частину цього речення, пропущено:

Ὅς μάλα πολλά πλάγχθη¹³

Врахування цих труднощів при рабській буквальному перекладі не так давно змусило наших відомих дотепників, сера Джона Денгема та пана Каулі вигадати інший спосіб передачі нашою мовою іноземних авторів, названий останнім з них наслідуванням [imitation]. Оскільки Денгем та Каулі приятелювали, то гадаю, що вони з цього приводу обмінювалися думками, отже, їх особисті підстави для такого кроку мало чим відрізняються, хоча практика одного з них набагато помірніша.¹⁴ Я сприймаю наслідування якогось автора, в їх сенсі цього слова як спробу більш пізнього поета писати подібно до того, як писав якийсь поет раніше на ту ж саму тему, тобто не перекладати його слова, чи не обмежуватися змістом, а лише взяти його за взірць, й писати, як на його думку написав би той давній автор, якби жив він за наших часів і в нашому

¹² Brevis esse laboro, obscurus fio — з „Ars poetica” (“Про мистецтво поезії”) Горація, 25:

“Не одного з нас поетів, о батьку й сини його гідні,
Вводить в оману уявна довершеність: темним роблюся,
Прагнути буги коротким...”

(пер. Ангрія Согомори)

¹³ Ὅς μάλα πολλά πλάγχθη — Одісея, 1.1. *англ. пер.* „Who was very much tossed (on the sea)“/

Муза, повідай мені про бувалого мужа, що довго
Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши,
Всяких людей надивився, міста їх і звичаї бачив.
(пер. Бориса Тена)

¹⁴ Денгем в перекладацькій вільності був помірніший за Каулі.

краї. І все ж не наслідують стверджувати, щоб котрийсь з них притримувався такого вільного способу передачі авторів (як пан Каулі називає його), наскільки сягає цього моє визначення: бо в “Одах” Піндарових все ще зберігаються звичаї та обряди стародавньої Греції. Проте я не знаю навіть якої шкоди можна завдати, наслідуючи зразкам цих нововведень у майбутньому, коли автори не з таким талантом як у нього стануть братися за такі ж саме сміливі починання. Додавати та скорочувати, коли заманеться, а саме до такого закликає нас пан Каулі, можна дозволити тільки йому, та й то лише в його перекладах Піндара; бо лише він сам зумів компенсувати Піндарові, віддаючи йому своє найкраще, скрізь, де відходив від думок свого автора. Загальновідомо, що Піндар — автор темний, котрий потребує пояснень (маю на увазі те, що стосується нашого розуміння), котрий зникає з поля зору, залишаючи читача зніяковілим. І такий буйний та неприборканий автор не може перекладатися буквально; його геніальність надто могутня, щоб зносити окови, й, подібно Самсонові, він їх зриває. Талант же настільки великий і нестримний, як у пана Каулі, неминуче мав би змусити Піндара промовляти англійською, й досягти того ніяким іншим способом, аніж наслідування, було б неможливо. Проте, якби таким чином використали Вергілія, Овідія, чи якогось іншого, зазвичай ясного автора, то це не можна було б назвати їх твором — бо ані думки, ані слова не взяті з першоджерела, а замість них існує щось новостворене, що майже повністю є витвором іншого. Таким чином, і це справедливо, може бути створене щось прегарне, можливо ще чудовіше, аніж першотвір; хоча Вергілія, коли має місце це саме “можливо”, слід все ж виключати. Однак той, кого цікавлять думки автора, буде ошуканий, адже його очікування не справдилися — не завжди людина, коли чекає на повернення боргу, буде рада подарункові.¹⁵ Відверто кажучи, наслідування авторів є найбільш виграшний

¹⁵ „не завжди людина буде рада подарунку, коли чекає на повернення боргу” — алюзія з поверненням боргу перекладачем на Цицеронове висловлювання: „Ось, так би мовити, я й переклав найзнаменитіші промови двох найкрасномовніших аттичних ораторів, Есхіна та Демосфена, які вони виголосили один проти одного. І я перекладав їх не як товмач, а як оратор, зберігаючи ті самі думки та форми, чи, інакше кажучи, “фігури” думок, проте мовою, котра відповідає нашому вжитку. Й коли я це робив, то не вважав за необхідне передавати слово словом, проте зберігав загальний стиль та силу мови. Бо не думаю, що повинен їх відраховувати читачеві поштучно, немов монети, я сплачував їм борг, так би мовити, загальною вагою.”

(Cicero, Marcus Tullius. De optimo genere oratorum. 55 p. go n. e.)

спосіб перекладачеві себе показати, але також і найбільшою несправедливістю, яку лише можна заподіяти по відношенню до пам'яті та доброго імені стародавнього поета. Сер Джон Денгем (котрий зарадив більших вільностей, аніж сам припускав) наводить власне обґрунтування своєму нововведенню в чудовій передмові до перекладу другої книжки "Енеїди": "Поезія є такою важко вловимою субстанцією, що коли переливаєш її з однієї мови до іншої, вона вся випаровується; і якщо при переливанні не додавати нової субстанції, то нічого, окрім *caput mortuum*¹⁶, не залишиться."¹⁷ Визнаю, це чудовий аргумент проти практики буквального перекладу, проте, хіба хтось його відстоює? Наслідкування ж та буквальний переклад, як на мене, є дві крайності, яких слід уникати; й отже, коли я запропоную середній шлях між ними, то ще побачимо, куди цей аргумент його заведе.

Не здатен перекладати поезію той, хто крім таланту до цього мистецтва, не володіє ані мовою свого автора, ані своєю власною; та ми маємо розуміти не лише мову поета, але і його конкретний спосіб побудови думки та манеру висловлюватися, котрі й є тими ознаками, за якими виокремлюють його з з усіх інших авторів і, так би мовити, надають йому індивідуального характеру. Й коли ми зайшли так далеко, то час озирнутися на самих себе, пристосовуючи свій дар до таланту свого автора, й надати його думці або ту саму будову, якщо ваша рідна мова її допускає, а якщо ні, то змінити, проте лише вбрання [форму], і в жодному разі не змінювати чи не порушувати зміст. Подібним чином слід дбати й про більш зовнішні прикраси — слова. Коли вони виявляються (що буває не часто), без перебільшення, вишуканими, те, що їх довелося б міняти, спричинило б шкоду авторові. Але ж кожна мова настільки багата власними якостями, те, що є гарним в одній, часто стає грубим, а то й безглуздим в іншій; і було б незле обмежувати перекладача вузьким колом слів автора: достатньо й того, що обравши якийсь вираз, він не перекручує смислу. Вважаю, що він може відпускати ланцюг саме на таку величину, але вводячи до смислу щось нове, він, по-моєму, ланцюг розриває. За такого способу можливо передати авторів дух й при цьому його не втратити: отже, зрозуміло, що підстава, яку називає сер Джон Денгем, не йде далі вираження; бо

¹⁶ *caput mortuum* — "мертва голова" — так алхіміки називали продукти хімічних реакцій, які залишалися в тиглі й були непотрібні для подальших дослідів; в переносному значенні — щось мертво, позбавлене живого змісту, нісенітниця.

¹⁷ фрагмент наведено з передмови Джона Денгема до „Падіння Трої“ (II книги „Енеїди“ Вергілія) у власному перекладі, який було надруковано 1656 року.

думка, якщо її перекласти вірно, не може загубитися в іншій мові; а ось слова, котрі цю думку доносять до нашого розуміння (котрі є образ та прикраса думки), можуть бути підібрані настільки невдало, що сама думка з'явиться в не найкращому вбранні й позбавленою притаманного їй блиску. Отже, вільність можна дозволяти вираженню: нема потреби, щоб слова та рядки обмежувалися розміром першоджерела. Взагалі кажучи, авторський смисл має бути священним та непорушним. Якщо у Овідія була буйна уява, то це є саме його характерною рисою, і якщо я її згладжую, то Овідій вже не є Овідій. Відповісте, що ця відрізка зайвого гілля буде йому на користь; проте я не згоден — перекладач такого права не має. Коли художник пише з натури портрет, то він не має права змінювати риси чи обриси обличчя під тим приводом, що його картина від цього виграє: можливо, що обличчя, яке він намалював, було б більш правильним, якби змінити очі, або ніс; проте, справа митця зробити так, щоб портрет нагадував оригінал. Лише в двох випадках може виникнути гадане ускладнення: це тобто, коли думка горезвісна банальна або підлотна; проте одна й та сама відповідь згодиться в обох випадках, що тоді її годі й перекладати:

Et que

*Desperes tractata nitescere posse, relinquo.*¹⁸

Отже, я наважився викласти свій власний погляд на переклад, який розходиться з поглядами цих двох видатних осіб, проте сподіваюся, не кривдячи пам'яті жодного з них, бо любив я обох за їх життя й глибоко шаную їх зараз, після смерті. Але якщо після того, що я тут висунув, кращими знавцями вважалось би, що висока якість перекладу полягає в додачі до твору нових принад, таким чином відшкодовуючи втрати, які твір зазнає внаслідок зміни мови, то я волів би, щоб мене навчили як краще, й тоді я публічно зрікся б своїх хибних поглядів. Доки ж мені здається, що справжньою причиною, чому у нас так мало пристойних перекладів, є не надто близьке дотримання авторського смислу, а те, що надто мало тих, хто має всі необхідні для перекладу таланти й те, що так мало цінується та так слабо заохочується така значна частина знань.

Щоб співвіднести, одним словом, сказане з даною працею, зауважимо, що читач тут знайде більшість перекладів, виконаних з невеликим відступом чи відхиленням від авторського смислу. І лише

¹⁸ Et que / Desperes tractata nitescere posse, relinquo. — Гораций, "Про мистецтво поезії", 140 — 141: ...той, що зусиль ніколи намарно не тратить... (пер. Андрія Содомори).

«Послання Енони до Париса» передано наслідуванням на взірєць пана Каулі. Мені пропонували відзначити, що автор, котрий належить до кращої статі¹⁹, не знається на латині. Проте якщо це так, й авторка на ній не знається, то боюсь, що вона дає привід встидатися тим, хто знається.

Що ж стосується до моєї частини, я готовий визнати, що порушив ті правила, які сам тут виклав, й допустив більше вільності, аніж це дозволяє просто переклад. Однак, в перекладі «Послань» приймало участь так багато шляхетних осіб, чий розум та освіченість загально-відомі, що я зовсім не сумніваюся, що їх чудові якості цілком вам відшкодують мої чималі огріхи.

**Александр Поп
(1688–1744)**

Драйден мав вирішальний вплив на Олександра Попа, чиї переклади Гомерових «Іліади» та «Одісеї». Переклади Гомера були тоді, як і пізніше, так би мовити, полем герцю, де критики перекладу схрещували свої списи. Є чи не найбільш довершеними зразками художнього перекладу тих часів. Поп також вважав, що переклад поетичних творів не повинен бути приблизно точним, а зобов'язаний, перш за все, бути поетичним, наслідуючи естетичним якостям іноземного тексту, і все ж при цьому прагнути перевершити оригінал художньо. «Стиль та віршування є власне сфера діяльності [перекладача]», — стверджував Поп, — «бо вони мають бути його власні». У передмові до свого перекладу „Іліади“ (1715–20) Поп наполягає на помірності та необхідності точності, яка була б позбавлена буквализму та парафраз.

¹⁹ „автор, котрий належить до прекрасної статі“ — жінка, котра приймала участь в перекладі “Послань” — Афра Бен (1640 — 1688). Вона здійснила переклад „Послання Енони до Париса“. Афра Бен вражаюча фігура для Англії XVII ст.: сильна та рішуча жінка, шпигунка, уславлений драматург, авторка чи не найпершого роману в англійській літературі („Оруноко“, 1688). Після краху театру в кінці 1680х, щоб заробити на життя, звертається до перекладів. Перша жінка, що написала окремий трактат про переклад — „Essay on Translated Prose“ („Есе про прозу в перекладі“), що мало доповнювати „Essay on Translated Verse“ („Есея про поезію в перекладі“) графа Роскоммона.

Переклад Попа протиставляється більш раннім перекладам Гомера англійською, здійснених Джорджем Чапменом, Томасом Гоббсом, Джоном Оджилбі та Джоном Драйденом.

**З англійської переклав
Олександр Рихло**

**З ПЕРЕДМОВИ ДО «ІЛІАДИ» (1715)
(фрагмент)**

[...] Обміркувавши красу й недоліки першотвору, залишається розглянути переклад з урахуванням основних стилістичних характеристик. Оскільки їх можна спостерегти в головних складниках поеми, зокрема фабулі, художній манері й авторському ставленні, перекладач не повинен їх спотворювати свавільними пропусками та скороченнями. Вони виявляються у кожному окремому образі, описові й порівнянні, і хто їх скорочує чи занадто згладжує, спотворює авторський стиль. Найперший і найголовніший обов'язок перекладача — передати автора повністю і без перекручень, а щодо іншого, то добір слів і віршування є його цариною, бо мусять бути його власними, а інше належить брати незмінним.

Далі слід розміркувати про метод, який дозволить віднайти певну еквівалентність у нашій мові для краси мови грецької. Безсумнівно, дослівний переклад не може відтворити пречудовий оригінал, написаний величною мовою; втім, помилково вважати (як багато хто вважає), що поспіхом зроблений переказ може виправити цю повсюдну ваду. Існує також небезпека втратити дух стародавності, якщо вдаватися до осучаснених висловів. Якщо в античності зустрічаються темні місця, то нерідко там є також і чимало ясних, і ніщо не передасть це краще, ніж майже дослівна версія. Я не можу виправдати вільності, окрім тієї, яка необхідна, щоб передати дух оригіналу, і дозволю собі сказати, що в давні часи багатьох увела в оману сліпа й бездумна відданість букві, а сьогодні не менше ошуканих химерним, зухвалим прагненням піднести й покращити своїх авторів. Поза будь-яким сумнівом, натхнення вірша і є те, що в першу чергу слід урахувати перекладачеві, бо воно швидше за все згасне в перекладі, втім — це найбезпечніший шлях до його якнайповнішого збереження в цілому, не намагаючись бути більшим, аніж автор у будь-якому місці. То велика таємниця письменства — знати, коли сказати просто, а коли поетично й образно, і цьому нас навчить Гомер, якщо ми смиренно

підемо за ним. Де його вислів повносилий і величавий, піднесімо й ми свої слова якнайвище, а де простий і невигадливий, наслідуймо його, і нехай не зупинить нас страх перед осудом жодного англійського критика. Ніщо з Гомерової спадщини не призводило до стількох помилок, як його стиль: декотрі з перекладачів, у своїй відданості пишномовству, гордовито роздули його до помпезності, а інші, в полоні холодної простоти, лякливо опустили до знеособленості. Мені здається, я бачу цих різних наслідувачів Гомера — деякі в поті чола напружують усі сили й стрімголов мчать за ним (що виказує в них певну удаваність духу), інші повільно й покійрно повзуть, тоді як сам поет весь час керувався невідомою й рівносилою величністю. Та з двох крайностей легше виправдати шаленство, ніж холодність, адже не позаздриш авторові, якщо в устах друзів одностайний комплімент його стилю — невигадливість, а решти світу — нудьга. Але ж і простота буває вишуканою й гідною, чи убогою й огидливою, і різниця між ними, така сама, як між звичайною людиною і нечупарою: одна справа нарядитися, інша — зовсім не вбиратися. Простота — це посередня ланка між показною пишністю та убозством.

Ця чиста й шляхетна простота ніде не виявляється у такій досконалості, як у Святому Письмі й нашому авторі. Можна стверджувати, з усією повагою до Біблії, що божественний дух удався тільки до тих слів, які були зрозумілі для тогочасних людей і вживалися ними саме в тій частині світу; а в Гомера, як у автора найближчого до них, стиль, вочевидь, повинен мати більшу подібність до Святого Писання, ніж у будь-якого іншого письменника. Це міркування (разом із зауваженням з приводу відповідності деяких з його думок) може, на мою гадку, схилити перекладача, з одного боку, погодитись на деякі з загальних фраз і висловів, які здобули шану навіть у нашій мові через їхнє вживання в Старому Заповіті, з іншого боку, уникати тих, які належать богослов'ю і відповідно віднесені до таїнства й релігії.

Щоб повніше зберегти цей дух простоти, слід доступно й зрозуміло виражати моральні сентенції та проverbsальні промови, котрих так багато у цього поета. Є щось статечне, я б навіть сказав провісницьке в урочистості й стислості, з якою вони подані. Будь-які намагання передати їх, мовляв, оригінальнішим (тобто сучаснішим) викладом повністю зруйнувало б цю чарівність.

Суміш грецизмів та старих слів у манері Мільтона, але без неприродності, були б, можливо, цілком доречними, надто у цьому творі, який більше, ніж будь-який інший вимагає поважного відтінку античності. І, звичайно, не можна вживати сучасних військових

і політичних термінів, таких як полк, кампанія, політична партія й подібних (до яких вдається дехто з перекладачів). Дозволяються лише ті, без яких неможливо говорити про предмет будь-якою з існуючих мов.

Гомерівському стилеві притаманні дві риси, свого роду ознаки чи прикмети, за якими пересічний читач впізнає його з першого погляду. Ті, що не входять до числа його шанувальників, вважають їх вадами; а ті, кому він подобається, — достоїнствами. Йдеться про його складні епітети й повтори. Перші, в багатьох випадках, неможливо передати англійською, не порушивши чистоти нашої мови. На мою гадку, такі епітети необхідно зберігати, якщо є змога перетворити їх на складні англійські слова, але так, щоб вони не різали слух і не порушували загальноприйнятих літературних правил; а також ті, які вже отримали визнання і знайомі читачеві через те, що найавторитетніші й найкращі наші поети користуються ними, як, наприклад, "Зевс-хмарогонець". У решті ж випадків, якщо якийсь із цих епітетів можна повнозначно й виразно передати простим словом, яке не поступається складному, то цілком зрозуміло, яким чином слід діяти.

Якщо ж образ, закладений в епітеті, неможливо повністю зберегти, переклавши його одним чи двома словами, то можна відтворити його описовим перекладом, як у випадку з епітетом до слова "гора" **οἰνοσίφυλλος**, який був би недостатнім або навіть жалюгідним, коли б його перекласти просто як "та, що колихає листям", — але набагато краще передає величну ідею парафраза "гора велична, що гойдає ліс хвилястий". Епітети, які часто мають різне тлумачення, можна вигідно подати, розважливо користуючись цими варіаціями із врахуванням контексту, в якому вони вжиті. Наприклад, епітет до Аполлона **ἐκρηβόλος**, себто "той, що далеко стріляє" може мати два тлумачення: одне буквальне, котре стосується безпосередньо стріли і лука, символів цього бога, інше — алегоричне, котре стосується променів сонця. Тому в тих місцях, де Аполлон є уособленням бога, я б скористався першим тлумаченням, а там, де якимось чином описано сонце, я б обрав друге. Загалом слід уникати постійного повторення однакових епітетів, як у Гомера, котрі, хоч і могли бути звичними (як показано вище) для тогочасного слухача, але аж ніяк не для нашого; натомість варто дочекатися нагоди скористатися ними там, де вони особливо виявлять свою красу, і, якщо робити це належно, то перекладач водночас засвідчить свою уяву і розважливість.

Гомерові повтори можна розділити на три види: цілої оповіді й монологу, окремих речень і одного вірша чи піввірша. Я сподіваюся,

що цілком можливо врахувати їх у такий спосіб, щоб, з одного боку, не втратити ознаку авторського стилю, а з іншого — не дратувати ними читача. Повтор виправданий у тих монологів, де внесення змін у слова виказувало б зневагу до величі промовця, як у посланнях богів до людей чи можновладців до підлеглих у державних справах, або де цього може вимагати релігійний ритуал у урочистих формах молитов, клятв тощо. В інших випадках, на мій розсуд, керуватися слід близькістю чи віддаленістю повторів один від одного в першотворі — якщо вони розташовані надто близько, то можна видозмінювати мовні звороти, але навряд чи сумлінний перекладач має право пропускати якісь із них, бо якщо повтори нудні, то відповідальність за них покладається на автора.

Залишилося поговорити про віршування. Гомер (як вже було сказано) постійно поєднує звучання й зміст, видозмінюючи його з кожною темою. Це справді одна з найвитонченіших чеснот поезії, доступна небагатьом, принаймні я знаю лише Гомера, котрий славився цим і писав грецькою та Вергілія, котрий писав латиною. Я усвідомлюю, що часом це відбувається випадково, коли літератор перебуває у стані творчого піднесення і повністю володіє образом, однак можна стверджувати, що саме вони винайшли цей прийом, і в їхній поезії він виявляється неперевершено. Дуже небагато читачів здатні оцінити його, але ті, хто спроможний на це, побачать, що я доклав чимало зусиль, щоб передати цю красу.

Загалом, я мушу визнати свою повну неспроможність віддати Гомерові належне. Я наважився взятися за нього, скромно сподіваючись створити його більш задовільну копію, ніж будь-який із зроблених на сьогодні перекладів. У нас є тільки переклади Чепмена, Гоббса та Огілбі. Чепмен скористався неосяжним обсягом поеми, та, попри все, навряд чи знайдеться переказ вільніший і безладніший, ніж створений ним. Він нерідко вставляє від себе чотири-шість рядків, і я пригадую випадок у тринадцятій книзі Одисеї, вірш 312, де з двох рядків він зробив цілих двадцять. Він помиляється так безцеремонно, що, якби в інших місцях своїх приміток він не приділяв увагу словесним дрібницям, то можна було б подумати, ніби він відхиляється навмисне. Здається, він схильний виводити зі свого автора щоразу новий зміст, при цьому такою мірою, що у своїй римованій передмові обіцяє поемі тих загадок, які він віднайшов у Гомера і, мабуть, намагається дотягнути до цієї задумки цілком очевидний зміст. У своєму стилі він вдається до пишномовства — вада типова для його власних творів, як у трагедії "Бюссі д'Амбуаз" та ін.

Словом, вдача людини може зумовлювати всю його творчість: бо у своїй передмові й примітках він здається зарозумілим та ентузіастом у віршуванні. Його власні хвастощі про менше ніж п'ятнадцять тижнів, за які йому вдалося завершити половину "Іліади", вказують, з яким недбальством була виконана його версія. Але в чому Чепмену не відмовиш, і що значною мірою компенсує його недоліки, то це полум'яний дух, який оживляє його переклад; так, мабуть, і сам Гомер писав би до того, як дійшов поважного віку.

Гоббс правильно відтворює загальний зміст, але весь час нехтує деталями та подробицями і нерідко пропускає найкращі з них. А щодо оцінки цього перекладу як вельми близького до оригіналу, то навряд чи знайдеться багато людей, котрі б припускалися такої помилки саме через його стислість, яка спричинена не порядковим слідуванням за першотвором, а згаданими вище скороченнями. Іноді він пропускає цілі речення і порівняння, та ще й подекуди грішить помилками, котрі жоден письменник його рівня обізнаності не міг зробити інакше, як через недбалість. Його поезія, так само як і поезія Огілбі, надто посередня, щоб заслуговувати на критику.

Поетичний світ може лише сумувати, що пан Драйден не дожив, аби перекласти "Іліаду". Він залишив по собі тільки першу книгу та невеличку частину шостої, де в окремих місцях хибно витлумачив зміст і не зберіг дух античності, однак це слід віднести на карб поспіху, з яким він вимушений був писати. Він, здається, надто шанобливо ставиться до Чепмена, слова якого іноді копіює і, на жаль, наслідує його у тих абзацах, де той відхиляється від першотвору. Та якби він переклав увесь твір, я б не взявся після нього за Гомера, а тим паче за Вергілія, версія якого (попри хиби, властиві будь-якій людині) є найшляхетнішим і найнатхненнішим з відомих мені перекладів будь-якою мовою. Та доля великих талантів схожа на долю видатних проповідників, яких визнано першими у словесному мистецтві, але їм заздять і всіляко обмовляють лише через таке провідництво.

На мій погляд, будь-кому, хто наважився перекладати Гомера, наперед необхідно зберегти те натхнення і палкість, які є основними рисами його стилю. У тих місцях, де зміст не до кінця зрозумілий, належить дотримуватися глибини й поетичності, бо саме вони найкраще узгоджуються із цим стилем. Наслідувати його потрібно в усіх варіаціях стилю й різних модуляціях розміру. Зберігати насагу й піднесення в найжвавіших епізодах і описових частинах; у спокійніших і оповідних — простоту й урочистість; у промовах —

витримувати повноту й прозорість думки; у реченнях — стислість і статечність. Не нехтувати навіть найменшими фігурами й відтінками слів, а іноді самою побудовою фраз. Не пропускати й не спотворювати звичаїв і традицій античності. Можливо, слід також укласти все в менший обсяг, аніж той, в якому нинішнім перекладачем задовільно збережено зміст чи поетичність. Ще б я порадив перекладачеві вивчати свого автора через його власні тексти, а не через коментарі, якими би мудрими вони не здавались і якої б оцінки не зажили в суспільстві. Досліджувати його уважно у порівнянні з Вергілієм над усіх древніх і з Мільтоном над усіх сучасників. Окрім них ще твір [Фенелона] архієпископа Камбре "Телемах" може передати справжнє відчуття духу й особливостей нашого автора, а чудовий трактат Боссю, присвячений цій епічній поемі — справжнє уявлення про задум і його втілення. Але, зрештою, якими би знаннями й розважливостю не озброїлася людина, з якою би втіхою не виконувала таку роботу, вона повинна розраховувати на те, що зможе догодити тільки тим вибраним, котрі поєднують у собі захоплення поезією з обізнаністю. А задовольнити всіх у цьому випадку — марні сподівання: бо пересічному сучаснику не подобається нічого, що не є сучасним, а педанту — нічого, що не є грецьким...

Владімір Набоков

З англійської переклала
Антоніна Пермінова

Проблеми перекладу: „Онегін” англійською

В рецензіях на переклади поезій я постійно знаходжу такі речі, від яких мене кидає в приступи безпорадної люті: „Переклад пана Такого-то чи пані Такої-то читається гладенько (приємно)”. Інакше кажучи, рецензент „перекладу”, котрий не має, й не зможе мати без спеціального вивчення ніяких знань про першоджерело, хвалить імітацію як приємну для читання лише тому, що якийсь поденник чи віршомаз замінив на легкі банальності складнощі тексту, від яких перехоплювало дух. І справді „легко читається”, хіба ні! Школярський віршик по відношенню до справжнього шедевра в меншій мірі буде знуцанням, аніж комерційна інтерпретація чи поетизація. Англійське

rhyme („римувати”) римується із *crime* („злочин”), коли римують Гомера або „Гамлета”. Від терміну „вільний переклад” тхне шахрайством та тиранією. Саме коли перекладач береться передати „дух”, а не зміст тексту, він розпочинає обмовляти свого автора. Найнезгарбніший буквальний переклад в тисячу разів корисніший за найкращий переказ.

Останні 5 років, чи більш того, я займаюся (з перервами) перекладом Пушкінського „Онегіна” та коментарями до нього. Під час цієї роботи я довідався про деякі факти й дійшов певних висновків. Але спершу — факти.

Роман розповідає про мінливості долі, прихильності та безталання трьох молодих чоловіків: Онегіна — розчарованого, нудьгуючого франта; Ленського — пристрасного молодого поета; та Пушкіна, їх приятеля; а також про трьох молодих панянок: Тетяну, Ольгу та Пушкінську музу. Події роману відбуваються з кінця 1819 року до весни 1825. Місця дії переміщуються із столиці до сільської місцевості (напівшляху між Опочкою та Москвою), звідти до Москви, і знову до Петербургу. В романі є опис дня молодого гульвіси в місті, сільських пейзажів та сільських бібліотек, сон та дуель, різноманітні свята на селі та в місті, й численні романтичні, сатиричні та бібліографічні відступи, що надають цьому роману глибини та колориту.

Онегін сам є, звичайно, художнім явищем, не місцевого чи історично-обмеженого значення. Чайльд Гарольд, герой Байронового *romant'* a (1812), чиє юнацтво пройшло в найбожевільніших примхах, в кого бувають „напади поганого настрою”, хто нібито ненавидить своє сучасне становище, тому що „все, що він бачить, тільки втомлює його”, — насправді тільки нагадує, а не є реальним прототипом Онегіна. Останній є ще меншим „москвичем у Гарольдовому плащі”, ніж нащадок багатьох ексцентричних французів, як-от Рене Шатобріана, котрий відчував існування лише через *profond sentiment d'ennui*. Пушкін говорить про сплін, або хандру, Онегіна (англійський термін *huro* і російський „хандра” репрезентують послідовне розподілення мовної праці між двома націями) як про „хворобу, причину котрої давно вже настав час відшукати”. І цими пошуками російські критики завзято зайнялись, за останні 130 років зібравши одну з найбільш нудних куп коментарів, відомих цивілізованій людині. Навіть був вигаданий спеціальний термін для позначення „хвороби” Онегіна (онегінство); і тисячі сторінок були присвячені йому як „представнику” того чи іншого „-ства”. Сучасні радянські критики, які стоять на горі пустопорожніх балачок, ласкаво наданій сто років потому Белінським,

Герценом та багатьма іншими, визначили, що причиною хвороби Онегіна є „царський деспотизм“. Таким чином, персонаж, взятий із книг, але блискуче перероблений видатним поетом, для якого не було різниці між життям і літературою; персонаж, якого цей поет помістив у блискуче перероблене оточення і з яким він грається в послідовності композиційних зразків — лірична персоніфікація, пустощі генія, літературні пародії, стилізація під листування, і т.д. — розглядається російськими коментаторами як соціологічний та історичний феномен, типовий для часів правління Олександра І: на жаль, в цієї тенденції узагальнювати та вульгаризувати унікальне уявлення генія — автору твору — є свої прихильники в цій країні.

Взагалі, нічого особливо належного до якоїсь території, характерного для якоїсь епохи в іпохондрії, мізантропії, *ennui*, *the blues*, *Weltschmerz* і т.д., немає. До 1820 р. *ennui* вже стало літературним кліше для позначення настрою людини, і цим кліше Пушкін міг бавитися досхочу. Французька художня література XVIII століття повна таких персонажів — молодих людей, хворих на сплін. Це був зручний засіб примусити своїх героїв рухатися. Байрон інакше поглянув на це, Рене, Адольф та інші „хворі“ отримали частину демонічної крові.

„Євгеній Онегін“ — це російський роман у віршах. Пушкін працював над ним з квітня 1823 до жовтня 1831 р. Перша повна редакція з'явилася навесні 1833 р. в Санкт-Петербурзі; в Хьютонській бібліотеці Гарвардського університету знаходиться примірник цієї редакції, який добре зберігся. В „Онегіні“ вісім розділів, він налічує 5551 рядок, і всі вони, окрім пісні в 18 неримованих рядків (в трьохстопному хорей), написані чотирьохстопним ямбом і заримовані. Основна частина роману, крім двох листів з вільною римою, включає 366 строфи, кожна з чотирнадцяти рядків, з постійною римою: ababeesdiddiff (голосні означають жіночу риму, а приголосні — чоловічу). Схожість зі сонетом очевидна. Октет строфи складається з елегічного чотиривірша та двох римованих двовіршів, а останні 6 рядків — зі замкнутого чотиривірша та римованого двовірша. Ця гіперборейська примха далеко відстоїть від зразка Петрарки, але чітко пов'язана з варіаціями Мелерба та Суррея.

Чотиристопний, або „анакреонтичний“, сонет був запроваджений у Франції Севолем де Сент-Мартом у 1579 р.; піта одного разу його використав Шекспір (сонет CXLV: *Those lips that Love's own hand did make*, із такою римою: *make-hate-sake: state-come-sweet-doom-greet: end-day-fiend-away. Threw-you*). Онегінська строфа була б з точки зору техніки складання англійським анакреонтичним сонетом, якщо б

другий чотиривірш не містив два римованих двовірша замість рими, що оточує або рими, що чергується. Новизна Пушкінського незвичайного сонету в тому, що його перші 12 рядків містять найбільшу варіативність в послідовності рими, яка тільки можлива у вірші з трьох чотиривіршів: парна, що чергується, що оточує. Проте, ідею цього нового типу строфи Пушкін насправді позичив з французької мови, а не з англійської. Він добре знав творчість Малерба — а Малерб створив декілька сонетів (див., наприклад, „*A Rabel, peintre, sur un livre de fleurs*“, 1630) чотирьохстопним розміром, з чотирма римами в октаві та асиметричними чотиривіршами (перший з римою, що чергується, другий — з римою, що оточує), але звичайно, останні 6 рядків у Малерба класичні й ніколи не збігалися з римованим двовіршем на англійський манер. Для того, щоб визначити джерело третього чотиривірша та афористичність двовірша Пушкіна, треба пошукати ще де-небудь, а саме: у французькій гуморесці XVII та XVIII ст. Так, в одному з „*Epitres*“ Грессе („*Au Père Bougeant, jésuite*“) останні 6 рядків онегінської строфи точно відображені рядками:

Mais pourquoi donner au mystere,
Pourquoi reprocher au hazard
De ce prompt et triste départ
La cause trop involontaire?
Oui, vous seriez encore a nous
Si vous йtiez vous-meme a vous.

З точки зору теорії, цілком ймовірно, що повна онегінська строфа може бути прихована десь у безкінечних „*Epistles*“ стародавніх зануд, так саме як така послідовність рим зустрічається в *Contes* Лафонтена (наприклад, „*Nicaise*“, 48 — 61) та в самого Пушкіна, в його поемі вільною римою „Руслан і Людмила“, яку він написав в юнацтві (див. останню частину Третьої пісні, від слів „За отдаленными годами“ і до „сказал мне важно Черномор“). В цьому Пушкінському псевдо-сонеті перший чотиривірш строфи, з його блискучими римами, що чергуються, та останній двовірш, з його афористичним звучанням, більш впадають в очі, ніж частини, що знаходяться між ними, як коли б нам спочатку показали узор на одному боці статичної сфери, яка б потім почала обертатися, розмиваючи кольори, а з часом зупинилася б, знову чітко показуючи — але вже менший узор на протилежному боці.

Як ми вже казали, таких строф в „Онегіні“ більше 300. Більш того, в нас є багато фрагментів двох додаткових розділів та численних строф, вилучених Пушкіним, і деякі з них виявляють більше оригінальності

та краси, ніж будь-яка інша строфа в Піснях, з котрих він викинув їх перед виданням. Звичайно, все це, як і коментарі самого Пушкіна, варіації, епіграфи, присвячення і т. ін., мають також бути перекладені та надані в додатках і примітках.

II

На російську поезію впливають наступні шість особливостей мови та просодії:

1) Кількість рим, як чоловічих, так і жіночих (тобто, односкладова та двоскладова), незліченно більша, ніж в англійських віршах, та спричиняє цінування незвичних та вишуканих рим. Як і у французьких віршах, *consonne d'appui* є обов'язковим у чоловічих римах та естетично привабливим — у жіночих. Цього зовсім немає в англійському вірші, бідному родичу німфи Луни, шляхетного жебрака, чий спроба блищати закінчуються віршами, в яких немає ніякого смаку — оскільки, якщо в російських та французьких віршах жіноча рима є чудовою подружкою, її англійська колега є або старою дівою, або п'яною бабою з Лімеріка.

2) Яким би довгим не було слово в російській мові, в нього завжди лише один наголос; ніколи в нього не буде допоміжного наголосу чи навіть двох, як це трапляється в англійській мові, особливо — її американському варіанті.

3) Багатоскладові слова зустрічаються значно частіше, ніж в англійській мові.

4) Всі склади вимовляються цілком; немає елізії чи змиття звуків, які є в англійських віршах.

5) Інверсія, чи, точніше, пірріхізація хорейчних віршів, яка так часто зустрічається серед англійських ямбічних віршів (особливо коли двоскладові слова закінчуються на *-er* чи *-ing*), рідко зустрічається в російських віршах: тільки невелика частина двоскладових прийменників та ямбічні компоненти складних слів дозволяють робити переніс наголосу.

6) У російських віршах, які є написаними у чотиристопному ямбі модульованих рядків більше, ніж правильних, в той час як для англійських віршів характерна зворотна ситуація.

Коли я кажу "правильний рядок", я маю на увазі ямбічний рядок, в якому метрична доля в кожній стопі співпадає з природнім наголосом слова: *Of cloudless climes and starry skies* (Бугон). Коли я кажу "модульований рядок", я маю на увазі ямбічний рядок, в якому щонайменше один метричний наголос припадає на ненаголошений склад багатоскладового слова (як третій склад у слові *reasonable*) чи на односкладові слова, які у мовленні не наголошуються (як *of, the, and i*

т. д.). У російській просодії такі модуляції називаються терміном "побічний наголос"; і як в російській, так і в англійській поезії чотирихотопний ямбічний рядок може мати такий побічний наголос на першій, другій чи третій стопі, чи два побічні наголоси в першій та третій, чи сусідніх стопах. Нижче подаються приклади (римська цифра показує стопу, в котрій зустрічається побічний наголос.

- I. Make the delighted spirit glow (Shelley);
My apprehensions come in crowds (Wordsworth);
- II. Of forests and enchantments drear (Milton);
Beyond participation lie (Wordsworth);
- III. Do paint the meadows with delight (Shakespeare);
I know a reasonable woman (Pope);
I + II And on that unforgotten shore (Bottomly);
II + III When icicles hang by the wall (Shakespeare);
I + III Or in the chambers of the sea (Blake);
An incommunicable sleep (Wordsworth).

Важливо відзначити, що, можливо у зв'язку з характеристикою 3, побічний наголос у третій стопі зустрічається у російському чотиристопному ямбі у три чи чотири рази частіше, аніж в англійському, а правильний рядок, навпаки, — у два рази рідше. Якщо, наприклад, проаналізувати „Мазепу" Байрона, *The Lady of the Lake* Скотта, *The Eve of Saint Mark* Кітса та *In Memoriam* Теннісона, то виявиться, що кількість правильних рядків в них дорівнює приблизно 65% від загальної кількості рядків, в той час як в "Онегіні" ця цифра складає лише 25%. Однак існує один англійський поет, чий модуляції, якщо й не такі багаті з точки зору кількості та різноманітності, щонайменше намагаються досягти цього багатства. Я маю на увазі Ендрю Марвелла. Дуже повчально порівняти ритмічні монотонні рядки Байрона, як наприклад

One shade the more one ray the less
Had half impaired the nameless grace
Which waves in every raven tress
Or softly lightens o'er her face

з будь-яким з рядків, якими Марвелл звертається "До своєї соромливої коханої" ("*To His Coy Mistress*");

And you should if you please refuse,
Till the conversion of the Jews
My vegetable lave should grow
Vaster than empires and more slow. —

ці чотири рядки містять шість побічних наголосів порівняно з одним-єдиним у Байрона.

Саме серед таких мелодійних віршів треба шукати зразок, коли перекладаєш Пушкіна віршами.

III

Зараз я скажу щось таке, що обов'язково викличе гнів патріотів Росії: Олександр Сергійович Пушкін (1799 – 1837), національний російський поет, є таким самим продуктом французької літератури, як і російської культури; а те, що випадково додалося до цієї суміші – особистий геній, не російський, та і не французький, бо він наданий Богом і належить всьому людству. Стосовно російського впливу, Жуковський та Батюшков були безпосередніми попередниками Пушкіна: гармонія та чіткість – цьому він навчався від обох поетів, хоча навіть його юнацькі вірші були більш блискучі та енергійні, ніж вірші його молодих вчителів. Пушкін розмовляв французькою так саме вільно, як і будь-який інший добре освічений дворянин того часу. Галліцизми в різних ступенях асиміляції населяють його поезію яскравою життєстійкістю люцерни та кульбаби, які захоплюють стежку в Скелястих горах. *Cœur flétri, essaim de désirs, transports, alarmes, attraits, attendrissement, fol amour, amer regret* – це лише кілька з них, а я налічив біля 90 виразів, які Пушкін і його попередники та сучасники запозичили з французької у мелодичну російську мову. Особливо важливими є *bizarre, bizarrerie*, що їх Пушкін переклав як *странний, странность*, посилаючись на незвичайність характеру Онегіна. *Douces chimères* французьких елегій однаково близькі як до *сладкие мечты* та *сладостные мечтания* Пушкіна, так і до *delicious reverie* та *sweet delusions* англійських поетів XVIII ст. *Sombres bocages* – це *сумрачные губравы* Пушкіна й *darksome groves* Попа. Англомовний перекладач також має вирішити, як передати такі важливі іменники та їхні деривати, як *тоска (angoisse)*, *томность (langueur)* і *нега (mollesse)*, котрі постійно виникають у мові Пушкіна. Я перекладаю *тоска* як *heart-ache* чи *anguish* у сенсі *wakeful anguish* Кітса. *Томность* і його прикметник *томный* – одне з найулюбленіших слів Пушкіна. Гарний перекладач згадає, що *languish* використовується як іменник поетами часів Єлизавети (наприклад, *relieve my languish* Семюеля Деніела), і в цьому сенсі відноситься до *anguish* так саме, як *блігий* – до *темного*. *Her languished head* Блейка добре передає прикметник *томный*, а *languid moon* Кітса чітко співпадає з *томная луна* Пушкіна. На якомусь етапі *томность (млосність)* поступово перетворюється на *нега (molle langueur)*, тобто ніжну насолоду для всіх почуттів, сонливу ніжність. Пушкін був обізнаний

з англомовними поетами тільки через їхні французькі імітації чи французькі версії; англомовний перекладач "Онегіна", шукаючи вирази у галльському словнику Попа та Байрона чи романтичному словнику Кітса, мусить постійно звертатися до французьких поетів.

У ранньому юнацтві літературний смак Пушкіна формувалася тими ж письменниками та тим же *Cours de Littérature*, які сформували Ламартена та Стендаля. Цей підручник, повна назва якого *Lycée ou Cours de Littérature, ancienne et moderne*, був написаний Жаном Франсуа Лагарпом у 1799 – 1805 рр. та налічував 16 томів. Улюбленими авторами Пушкіна до самої смерті були Буало, Буссе, Корнель, Фенелон, Лафонтен, Мольєр, Паскаль, Расін і Вольтер. Що стосується його сучасників, то Ламартина він вважав мелодійним, але монотонним, Гюго – обдарованим, але в цілому другорядним; він хвалив пристрастні вірші молодого Мюссе, і справедливо ставився з презирством до Беранже. В "Онегіні" можна знайти не тільки відголоски *Le Mondain* Вольтера (численні пассажи Розділа 1) чи *Elégies* Мільвойє (особливо там, де мова йде про Ленського), а ще й *Poésies Erotiques* Парні, *Vert-vert* Грессе, меланхолічних мелодій Шеньє та цілої киши *petits poètes français*, таких як: Баїф, Жентіль Бернар, Берні, Бертен, Шольйо, Колярдо, Деявен, Деліль, Деборд-Вальмор, Депорт, Дора, Дюсі, Жильбер, Ляттенян, Лебран, ле Бран, Легуве, Лемьєр, Леонар, Мальфіятр, Пірон, Жан-Батіст Руссо та ін.

Що стосується німецько- чи англомовних поетів, то навряд чи ми знайдемо їхні вирази у Пушкіна. У 1821, перекладаючи Байрона вишуканою французькою для своїх потреб, він передає *the wave that rolls below the Athenian's grave* (початок "Гяура") як *ce flot qui roule sur la grève d'Athènes*. Він читав Шекспіра у переробці видання Летурнера (Париж, 1821), яка була виконана Гізо та Амеде Пішо; та Байрона у версіях Пішо та Осеба де Салля (Париж, 1819 – 1821). Байронівське володіння кліше було особливо привабливим для російських поетів, оскільки воно вінаслідувало малу та велику французьку поезію, на котрій всі вони виростили.

Насправді, ця справа була б дуже простою, якби лексична тканина "Онегіна" складалася б лише з цих моделей у витертих шовках. Але трапилося диво. Коли більш ніж сто п'ятдесят років потому російська літературна мова зазнала величезного впливу французької, російські поети зробили певні натхненні вибірки та поєднали старе та нове у чудово індивідуальні способи. Базові французькі епітети в своєму російському перетворенні дихають та квітнуть по-новому – так делікатно поводить з ними Пушкін, розставляючи їх у стратегічно

важливих пунктах своїх виразних поезій. Між іншим, це не полегшує нашої справи.

IV

В людини, яка бажає перекласти літературний шедевр іншою мовою, є тільки один обов'язок, а саме: перетворити з абсолютною точністю весь текст, і ніщо крім тексту. Термін "буквальний переклад" є тавтологічним, оскільки все інше — не справжній переклад, а переказ, переспів чи пародія.

Таким чином, проблема полягає у виборі між римою та смислом: чи може переклад під час передачі з абсолютною точністю всього тексту і нічого окрім тексту зберегти форму оригіналу, його ритм та риму? Для майстра, котрого вся його діяльність у рамках однієї мови, його рідної мови, переконала в тому, що зміст і форма — це одне, справжнім шоком стає відкриття, що твір мистецтва може для потенційного перекладача бути поділений на форму та зміст, і що питання про переклад тільки однієї з цих "частин" може взагалі виникати. Насправді, те, що трапляється, все ще викликає захоплення у справжнього моніста: оригінальний текст, який втратив своє первісне лексичне наповнення, не зможе літати та співати; але його можна гарнесенько препарувати та зробити з нього опудало, а також — по-науковому вивчати всі його органічні складові. Отже, тут в нас є сонет, а ось там — гарячий прихильник його автора, який все ще сподівається, що завдяки якомусь диву конгеніальності він зможе передати кожен відтінок та блиск оригіналу і водночас збереже його особливу будову іншою мовою.

Дозвольте мені відразу ж зазначити, що стосовно самої метрики у даному випадку багато проблем не виникає. Ямбічний метр залюбки поєднується з буквальною точністю через ту цікаву причину, що англійська проза абсолютно природно лягає у ямбічний ритм.

У Стівенсона є чудове есе, в якому він попереджає студентів, що переробляти чийось прозу на білий вірш шляхом покращень та скорочень дуже небезпечно; краса цієї праці полягає в тому, що розгляд ритмічних пасток, зроблений Стівенсоном, викладається чистим ямбічним віршем з такою точністю й такою композицією слів, що читачі, принаймні більш простодушні читачі, не відчувають повчального фокусу.

Газети використовують білий вірш так саме часто, як мес'є Журден використовував прозу. Я просто простягнув руку до газети, що була поруч, і відразу ж знайшов ось це:

Debate on European Army interrupted: the Assembly's

Foreign Affairs Committee by a vote
Of twenty-four to twenty has decided
To recommend when the Assembly
Convenes this afternoon
That it adopt the resolution
To put off the debate indefinitely.
This, in effect, would kill the treaty.

The New York Yankees aren't conceding
The American League flag to Cleveland
But the first seed of doubt
Is growing in the minds of the defending champions.

Nebraska city proud of jail:
Stromsburg, Nebraska (Associated Press).
They're mighty proud here of the city jail,
A building that provides both for incarceration
And entertainment. The brick structure houses
The police station and the jail. The second story
Has open sides and is used as a band stand.

V

„Онегіна" невірно переклали багатьма мовами. Я перевірів лише французьку та англійську версії, та декотрі з римованих німецьких. Ті три закінчені німецькі бурди, котрі я бачив, найгірші з багатьох існуючих варіантів. З них варіант Ліпперта (1840), який змінює Тетяну на Йоганну, та Зойберта (1873), варіант котрого скоріше нагадує переспів відомої німецької книги *Max und Moritz*, нижче всілякої критики; але далекий від досконалості продукт Боденштедта (1854) так розхвалили німецькі критики, що необхідно попередити читача про те, що він теж, не дивлячись на більш похвальну спробу зрозуміти, якщо не відобразити всю красу оригіналу, рясніє нечуваними помилками та недоладними вставками. До речі, слід відзначити, що росіяни й самі несуть відповідальність за дві найбільші шкоди, спричинені шедевр Пущкіна: мерзенна опера Чайковського та не менш мерзенні ілюстрації Репіна, що з'являються у більшості видань роману.

Більш пощастило „Онегіну" французькою, а саме: у майже ігочному прозованому варіанті в прозі, що був виконаний Тургенєвим та Віардо (у *La Revue Nationale*, Paris 1863). Це міг би бути насправді гарний

переклад, якби Віардо зрозуміла, наскільки Пушкін покладався на російські еквіваленти базових епітетів французької поезії та повілася б відповідним чином. Але вона цього не зробила, і прозова версія Дюпона (1847), хоча й кишить помилками текстуального характеру, більш ідіоматична.

Існує чотири повних англійських версії, які, на жаль, є доступними студентам: *Eugene Onéguine*, переклад підполковника Сполдінга (Macmillan, London, 1881); *Eugene Onegin*, переклад Бабетти Дойч у книзі *The Works of Alexander Pushkin*, укладач та редактор — Абрахам Ярмолінські (Random House, New York 1936); *Evgeny Onegin*, переклад Олівера Елтона (*The Slavonic Review*, London, Jan. 1936 — Jan. 1938, та *The Pushkin Press*, London 1937); *Eugene Onegin*, переклад Доротеї Пролл Редін та Джорджа З. Патріка (Univ. of California Press, Berkeley 1937).

Усі чотири зберегли ритм та риму; всі є результатом серйозних зусиль та величезної розумової праці; по всіх розсипане дорогоцінне каміння майстерності; й усі — гротескові травестії оригіналу, що перекладений жахливими віршами, які переповнені невірними перекладами. Найменш жахливим є брехливий, нудний переклад полковника; найгіршим — переклад професора Елтона, який поєднує рідкісну влучність слів з найбільшою з усіх вульгарністю та найкумеднішими дурнуватими помилками.

Одна з основних проблем людей, що бажають стати перекладачами — це їхнє неуцтво. Тільки абсолютним незнанням життя в Росії у двадцять роки XIX ст. можна пояснити, наприклад, те, що вони настирливо перекладають „деревня“ як *village* замість *country-seat*, і „скакати“ як *to gallop* замість *to drive*. Будь-хто з бажаючих спробувати перекласти „Онегіна“ потребує точної інформації стосовно низки пов'язаних з ним тем, таких як: „Байки Крилова“, праці Байрона; французькі поети XVIII ст., „Нова Елоїза“ Руссо; біографія Пушкіна; азартні ігри; російські пісні, пов'язані з ворожбою; російські військові чини того часу в порівнянні з західноєвропейськими чи американськими; різниця між журавлиною та калиною; правила дуелі на пістолетах в Англії та Росії; та — російської мови.

VI

Щоб проілюструвати деякі з особливих труднощів, про котрі перекладачі Пушкіна не мають забувати, пропоную проаналізувати перший чотиривірш строфи XXXIX у Розділі 4, який описує життя Онегіна влітку 1820 в його сільському маєтку близько 500 км на захід від Москви:

Прогулки, чтенє, сон глубокой,
Лесная тень, журчанье струй,
Порой белянки черноокой
Младой и свежий поцелуй...

У першому рядку

Прогулки, чтенє, сон глубокой

(котрий Тургенєв-Віардо вірно переклали як *la promenade, la lecture, un sommeil profond et salutaire*) *прогулки* не можна передавати першим словом, що спадає на думку, *walks*, оскільки російський термін включає додаткове значення — катання верхи для тренування чи задоволення. Мені не сподобалося слово *promenades*, і я вибрав *rambles*, оскільки воно описує прогулянки як пішки, так і верхи. Наступне слово англійською буде *reading*, а далі ми натикаємося на головоломку: „глубокой сон“ англійською значить не тільки *deep sleep*, але й *sound sleep* (звідси подвійний епітет у перекладі французькою) і, звичайно, під цим мається на увазі *sleep by night*. Тут так і хочеться вжити слово *slumber*, яке в іншому ключі гарно б переспівувало алітерації в тексті (*прогулки — глубокой, rambles — slumber*), але цих вишуканостей перекладач має берегтися. Здається, найточніше цей рядок можна передати так:

rambles, and reading, and sound sleep...¹

У наступному рядку

лесная тень, журчанье струй...

лесная тень передається як *the forest's shade* чи, у кращому звучанні, *the sylvan shade* (і я маю зізнатися, що погрався з (Байронівським) виразом *the umbrage of the wood*); і ось тут на нас чекає ще одна складність: каверза у *журчанье струй*, яке я врешті-решт передав як *the bubbling of the streams*, полягає у тому, що *струи* (називний множини) має два значення: звичайне, яке відповідає старому значенню англійського слова *streams*, яке позначає не тіло води, а скоріше її окремі пласти, рукави ріки, що тече (наприклад, це значення присутнє в „Корнелії“ Кіда: *O beautiful Tyber with thine easie streams that glide...*, або Енн Бредстріт у *Contemplations: a [river] where gliding streams etc.*), в той час як друге значення — це спроба з боку Пушкіна виразити французьке слово *ondes*, води; тому що для перекладача Пушкіна має бути ясним, що рядок

the sylvan shade, the bubbling of the streams...

(чи, як це міг би виразити давній англійський віршомаз, *the green-wood shade, the purling rilllets*) навмисно відображує ідилічний ідеал, дорогих для поетів-аркадівців. Ліс та воду, *les ruisseaux et les bois*, можна знайти поруч у численних *éloges de la campagne*, які уславляють „зелені притулки“, котрі теоретично полюбили французькі та англійські поети XVIII ст. *Le silence des bois, le murmure de l'onde (Élegie XXII)* Антуана Бертена чи *dans l'épaisseur du bois, au doux bruit des ruisseaux (Fragment d'Alcée)* Еваріста Парні — типові банальності такого плану.

За допомогою цих молодих французьких поетів ми зараз перевели перші два рядки строфи. Весь перший чотиривірш є таким:

Rambles, and reading, and sound sleep,
the sylvan shade, the bubbling of the streams;
sometimes a white-skinned dark-eyed girl's
young and fresh kiss.

Порой белянки черноокою
младой и свежий поцелуй.

Тут перекладач зустрічається з чимось дуже особливим. Пушкін ховає автобіографічну алюзію під маскою буквального перекладу з Андре Шеньє, котрого, однак, він не згадує ні в якій примітці. Я проти того, щоб підкреслювати розглядання літературної праці під кутом інтересу до особистості автора; і така емфаза була б особливо недоладна у справі з романом Пушкіна, де один з головних персонажів — стилізований і, таким чином, гротескний Пушкін.

Однак, немає великих сумнівів щодо того, що наш автор сховав у цій строфі, шляхом використання унікального для анналів літератури у 1825 р. заходу, власний досвід, а саме: коротку інтрижку з Ольгою Калашніковою, лагідною, тендітною кріпачкою, якої він зробив дитину і згодом спровадив у інший маєток в іншому повіті. Якщо ми тепер звернемося до Андре Шеньє, у фрагменті, який датується 1789 р. і був опублікований Лятушем як *Épître VII, à de Pagne ainé*, ми побачимо (рядки 5 — 8):

... Il a dans sa paisible et sainte solitude,
Du loisir, du sommeil, et les bois, et l'ytude,
Le banquet des amis, et quelquefois, le soir,
Le baiser jeune et frais d'une blanche aux yeux noirs.

Ніхто з перекладачів Пушкіна англійською, німецькою чи французькою не помітив того, що декілька російських вчених, які вивчали творчість Пушкіна, відкрили незалежно від інших (мені

здається, першим про це написав Савченко — „Елегия Ленского и французская элегия“, в „Пушкин в мировой литературе“ примечания, с. 362, Ленинград 1926), а саме: що перші два рядки нашої строфи XXXIX — це переказ, а наступні два — дослівний переклад рядків Шеньє. Цікаве захоплення Шеньє білим кольором жіночої шкіри (дивись, наприклад, *Élegie XXII*) та Пушкінське бачення своєї тендітної молодої коханки зливаються та формують чудесну маску, що приховує особисті почуття; оскільки буде відзначено, що наш автор, який зазвичай не забував визначити джерело запозичення, у цьому випадку ніде не відкриває, що це — пряме запозичення, немовби, посилаючись на літературне походження цих рядків, він міг би розкрити таємницю своєї любовної пригоди.

Перекладачі англійською, котрі не мали уяви про всі ці натяки та тонкощі, які я щойно розібрав у зв'язку з цією строфою, мали з нею чимало труднощів. Так, Сполдінг виділяє гігієнічний бік події:

the uncontaminated kiss
of a young dark-eyed country maid;

міс Радін пропонує щось жахливе:

a kiss at times from some fair maiden
dark-eyed, with bright and youthful looks;

міс Дойч, очевидно не розуміючи, що Пушкін натякає на інтимні стосунки Онегіна зі своїми кріпачками, вигадає саму сором'язливість:

and if a black-eyed girl permitted
sometimes a kiss as fresh as she;

а професор Елтон, на котрого в таких випадках завжди можна покласти щодо гротескової банальності та поганої граматики, перекручує все шкереберть та знебарвлює колір волосся коханки:

at times a fresh young kiss bestowing
upon some blond and dark-eyed maid.

Рядок Пушкіна, до речі, є чудовою ілюстрацією того, що я розумію під „буквалізмом, буквальністю, буквальним перекладом“. Під „буквалізмом“ я розумію „абсолютну точність“. Якщо інколи така точність приводить до дивно алегоричної картини, яку пропонує фраза „буква вбила дух“, пояснення може бути лише одне: напевно, щось негаразд аби з буквою оригінала, або з його духом, і це не клопіт

перекладача. Пушкін буквально (тобто, з абсолютною точністю) передав *une blanche* Шеньє як *белянка*, і перекладачеві англійською слід відтворити тут і Пушкіна, і Шеньє. Буде невірним буквалізмом передати *белянка (une blanche)* як *a white one* — чи, що ще гірше, *a white female*; а смисл виразу *fair-faced* читачеві буде важко зрозуміти. Точне значення — це *a white-skinned female*, звичайно ж молода, а тому — *a white-skinned girl*, з темними очима та, можливо, темним волоссям, яке контрастно підкреслює блідість шкіри, що не має пігментації й тому наче світиться.

Ще один гарний приклад особливо "неперекладної строфи" — XXXIII у Розділі 1:

I recollect the sea before a storm:
O how I envied
the waves that ran in turbulent succession
to lie down at her feet with love!

Я помню море пред грозою:
как я завидовал волнам
бегущим бурной чередою
с любовью лечь к ее ногам!

Російськомовний читач бачить у цьому місці оригіналу два набори чудової звуконаслідувальної алітерації: *бегущим бурной*, що передає бурний біг бурунів, та *с любовью лечь* — співучий шепіт хвиль, що вмирають у захоплені біля ніг дами. Кому б не належали згадані ноги (13-річній Марі Раєвській, що бавилася у воді біля Таганрога; чи хрещеній дочці її батька, молодій *dame de compagnie* татарського походження; чи, скоріше, — незважаючи на мемуари Марі — графині Єлизаветі Воронцовій, коханці Пушкіна в Одесі; чи, скоріш за все, ретроспективній комбінації з усіх згаданих панянок), єдине, що тут має значення, — це той факт, що ці хвилі йдуть від Лафонтена та через Богдановича. Я посилаюсь на *L'onde pour toucher... [Vénus] à longs flots s'entrepousse et d'une égale ardeur chaque flot à son tour s'en vient baiser les pieds de la mère d'Amour (Jean de la Fontaine. "Les Amours de Psyche et de Cupidon", 1669)* та на близький парафраз цього в *Sweet Psyche* („Душенька“, 1783–1799) Іпполіта Богдановича, який англійською слід читати так: *...the waves that pursue her jostle jealously to fall humbly at her feet.*

Не роблячи різноманітних змін, немає ніякої можливості зробити з Пушкінських чотирьох рядків чотиривірш у чотиристопному ямбі з римою *abab* англійською, навіть якщо вживати лише чоловічі рими. Ключовими словами є: *collect, sea, storm, envied, waves, ran, turbulent,*

succession, lie, feet, love; і до цих одинадцяти слів не можна додати жодного, яке б не перекрутило текст. Наприклад, якщо ми спробуємо закінчити перший рядок словом *before* — *I recollect the sea before* (після чого йде грубий переніс) та прив'яжемо риму *shore* до кінця третього рядку (*the якись там waves that storm the shore*), тільки цей один зв'язок примусить нас зробити декілька інших змін, які повністю зруйнують первинний смисл та всі його літературні асоціації. Інакше кажучи, перекладач має постійно пам'ятати не тільки важливий візерунок тексту, але також запозичення, з котрими переплітається цей візерунок. Так само ніщо не можна додавати заради рими чи метрики. Мені спадають на гадку деякі з тих завдань у шахових турнірах, до побудови яких вводяться особливі обмежуючі правила, наприклад — що використовуватися можуть тільки певні фігури. В чудовій тканині онегінської строфи фігури, якими користуються, теж чітко обмежені у кількості та типах: перекладач може пересувати їх, але ніяких додаткових фігур не можна вводити, щоб заповнити прогалини, які погіршують унікальне рішення проблеми.

VII

Перекласти строфу з „Онегіна“ не значить набити 14 рядків перехресними римами та додати до них сім співзвучних рим, які починаються банальним *pleasure - love - leisure - dove*. Якщо ці рими взагалі знайдуться, їх треба буде підняти до рівня мелодій „Онегіна“, але якщо чоловічі рими і самі про себе подбають, то що робити з жіночими? Коли Пушкін римує *gevys* з *rge vy*, ефект виходить благозвучним; але коли Байрон римує *maidens* (дівчини) з *gay dens* (веселі кубла) — результатом є бурлеск. Навіть такі асонанси в „Онегіні“, як знахідний від *Чайльг Гарольд* та *лєг (Гарольдом — сольдом)*, зберігають іонійську серйозність і не мають нічого спільного з такими чудовиськами у Байрона, як *new skin* та *Pouskin* (перекручене ім'я графа Мусина-Пушкіна, гілка сім'ї з подвійним прізвищем).

Таким чином, я дійшов трьох висновків: 1) Перекладати „Онегіна“ віршами неможливо. 2) Модуляції та рими в тексті, так само як асоціації та інші особливі риси, можна описати у цілій низці приміток. 3) Перекласти „Онегіна“ з розумною точністю можна, якщо кожен 14-рядковий римований строфу, написану чотиристопним ямбом, замінити на 14 неримованих рядків різної довжини, починаючи двостопним ямбом та закінчуючи п'ятистопним.

Ці висновки можна узагальнити. Мені потрібні переклади з величезними примітками, що як хмарочоси доходять до самого верху

сторінки так, щоб залишити лише промінь одного рядка тексту між коментарем та вічністю. Мені потрібні такі примітки та абсолютно буквальний смисл, без ніждних спрощень чи дописок — мені потрібні такий сенс та такі примітки для всієї поезії іншими мовами, яка все ще змагає у „поетичних” версіях, замарана римою. І коли мій „Онегін” буде готовий, він або буде точно відповідати моему бажанню, або зовсім не з’явиться.

Примітка:

¹ пор. з “sound sleep by night, study and ease” в “Самоті” Поупа або з “retirement, rural quiet, friendship, books” у “Порах року: Весна” Джеймса Томпсона.

Перекладацька майстерня

Наталка Сняданко

Колекція пристрастей, або Пригоди молодої українки

З української переклав

Завен Баблюян

Тема пристрасті в загально-національному контексті¹.

Тема страсти в общенаціональному контексте².

Спроба дискурсу

Попытка дискурса

«В української нації є три комплексні проблеми (прочитала я колись — не пам’ятаю, де саме) — це відродження української нації, відродження української мови і відродження української державності».

Усі «три комплексні проблеми» були у наших із Віталіком стосунках гостро актуальними.

Віталікові батьки народилися в Омську і протягом 30 років життя в Україні так і не оволоділи місцевою мовою в достатньому для нормального спілкування обсязі. Ситуація доволі типова, що не заважає їй призводити до розпалення міжнаціональної ворожнечі. Поза Львовом доволі розповсюджено упередження про те, що коли в центрі Львова хтось звертається до щирого

«У украинской нации три комплексных проблемы (прочитала я когда-то — не помню, где именно) — возрождение украинской нации, возрождение украинского языка и возрождение украинской государственности».

Все «три комплексных проблемы» были в наших с Виталиком отношениях остро актуальными.

Родители Виталика родились в Омске и за тридцать лет жизни в Украине так и не овладели местным языком в достаточном для нормального общения объеме. Ситуация достаточно типичная, что не мешает ей провоцировать межнациональную рознь. За границами Львова довольно распространено предубеждение, что когда в центре Львова кто-нибудь обра-

¹Наталка Сняданко. Колекція пристрастей, або Пригоди молодої українки. — Харків: Фоліо, 2004.

²Наталка Сняданко. Колекция страстей, или Приключения молодой украинки. — М.: Идея-Пресс, 2005.

українця із питанням: «Как прайці да Опернава?», нахаба може опинитися в зовсім іншому місці, де стан його здоров'я примусить на деякий час забути про слухання арій і замислитися над можливостями заповнення певних прогалів у власній освіті.

Насправді все, звичайно ж, відбувається тактовніше, м'якше, толерантніше і закінчується в найгіршому випадку ігноруванням. Галицька паненка доброгочованя, як відомо, ніц не може мати спільного з тими москалями. У кожному разі, не так багато. Моє добре галицьке хованє і незакінчена філологічна освіта спершу давалися взнаки, і я намагалася українізувати сім'ю свого коханого. Спочатку невеликими порціями і ніби випадково: за допомогою маловідомих переписів з галицької кухні мовою оригіналу для мами, українськомовних газет і журналів для тата, впертого вживання важкодоступної навіть для деяких українськомовних лексики на зразок:

«дечка, лазничка, стільничка, попільничка, митка, ґрата, кохля, шмата, бамбетль, креденс, п'єц, наплечник, файка, цитрина, маринарка, драбина, цинамон, криниця, порічки, стрічки та ін.

У своїх найсміливіших снах я мріяла про той день чи ту ніч, коли ми з Віталіком нарешті станемо настільки близькими, що я зможу перейти і на лексику більш інтимну: майтки, станик, перса, прутень, розкішниця,

щається к истинному украинцу с вопросом «Как прайци да Опернава?», наглец может оказаться совсем в другом месте, где состояние здоровья вынудит его на какое-то время забыть о прослушивании арий и задуматься над возможностями заполнения определенных пробелов в своем образовании.

На самом деле все, конечно же, происходит тактичнее, мягче, толерантнее, и заканчивается в худшем случае игнорированием. Галицкая воспитанная панночка, как известно, ничего не может иметь общего с теми москалями. В любом случае, не так уж много.

Моя галицкая воспитанность и незаконченное филологическое образование поначалу давали о себе знать, и я пыталась украинизовать семью своего любимого. Сначала небольшими порциями и как будто случайно: с помощью малоизвестных рецептов галицкой кухни на языке оригинала для мамы, украиноязычных газет и журналов для папы, упорного употребления труднодоступной даже для некоторых украиноязычных лексики наподобие:

«дечка, лазничка, стільничка, попільничка, митка, ґрата, кохля, шмата, бамбетль, креденс, п'єц, наплечник, файка, цитрина, маринарка, драбина, цинамон, криниця, порічки, стрічки» и т. д.

В своих самых смелых грезах я мечтала о том дне или той ночи, когда мы с Виталиком наконец станем настолько близки, что

цнота... Але цей день чи ніч ніяк не наставав чи не наставала, і я вирішила пришвидшити процес українізації. Пам'ятаючи про успіх, досягнутий із попереднім коханим за допомогою сонетів Шекспіра, я попросила Віталіка почитати переклади Павличка та Паламарчука.

Він трохи здивувався моєму проханню і пояснив, що Шекспіра вже читав, але якщо я наполягаю... Я наполягла, і він прочитав. «Он канєшна класік, но Пушкін сильнеє», — сказав Віталік, і я подумки почала рахувати до 100, розуміючи, що починати міжнародний конфлікт навряд чи доцільно, коли людина аж настільки «не в'їжджає». Та й про що сперечатися? Доводити йому, що українська мова — це насправді не діалект російської? Примусити його почитати ще 50 томів праць Франка? Чи почати серйозну дискусію, порівнюючи Шекспіра і Пушкіна? Усе виглядало однаково дебільно. Навряд чи наше кохання витримає аж такі випробування, та й з досвіду попередніх поколінь відомо, що «москаль є москаль», тож я вирішила бути вищою цього і пробачити Віталікові та його родині їхнє невігластво і брак заангажованості в національному питанні. Чи вчинила б по-справжньому свідомо українка на моєму місці так само? Навряд, але ж не всім судилося бути по-справжньому свідомими.

я смогу перейти и на лексику более интимную: «майтки, станик, перса, прутень, розкішниця, цнота...» Но этот день или ночь никак не приходил или не приходила, и я решила ускорить процесс украинизации. Помня об успехе, достигнутом с предыдущим любимым с помощью сонетов Шекспира, я попросила Виталика почитать переводы Павлычко и Паламарчука.

Он немного удивился моей просьбе и объяснил, что Шекспира уже читал, но если я настаиваю... Я настояла, и он прочитал. «Он канєшна класик, но Пушкин сильнеє», — сказал Виталик, и я мысленно стала считать до ста, понимая, что начинать международный конфликт вряд ли целесообразно, если человек настолько «не въезжает». И о чем спорить? Доказывать ему, что украинский язык — на самом деле не диалект русского? Заставить его прочитать еще 50 томов Франко? Или начать серьезную дискуссию, сравнивая Шекспира и Пушкина? Все выглядело одинаково дебильно. Вряд ли наша любовь выдержит такие испытания, да и из опыта предшествовавших поколений известно, что «москаль є москаль», поэтому я решила быть выше этого и простить Виталику и его семье их невежество и нехватку заангажированности в национальном вопросе. Поступила бы по-настоящему сознательная украинка на моем месте точно так же? Врядли,

Поступово, хоча й дуже повільно, процес українізації моїх майбутніх потенційних родичів таки відбувався. Наприклад, звертаючись до мене за столом, вони вже не говорили: «Вазьмі, пажалуйста, вілку», а «Вазьмі, пажалуйста, виделку», «суп» почали називати «зупою» і бажали одне одному «Смачного» замість «Приятнава апетіта». Це вже був результат, хоча й не дуже вагомий.

Короткий спалах зацікавлення мовою Великого Кобзаря стався у Віталікової мами, коли вона вирішила, що:

— Дела у вас, кажісь, патіхоньку к свадьбе. Не грех і радітелям пазнакоміться.

Після цього вона деякий час намагалася в моїй присутності перейти на ламану українську, аби потренуватися перед знайомством із майбутніми родичами. Але я не поспішала сприяти здійсненню її планів щодо знайомства, добре уявляючи, що скаже мій батько, коли майбутні потенційні родичі, зайшовши до нього до хати, з порога бовкнуть: «Здравствуйте!» На цьому розмова може й закінчитися. Я вже не кажу про те, що прізвисьце майбутніх потенційних родичів Брокман, а потенційна сваха називається Сафія Гершкавна. У хаті в них не висять образи, а на питання конфесійної приналежності вони навряд чи зможуть дати батькові прийнятну відповідь.

Тож мовне зацікавлення Сафії Гершкавни поволі згасало,

но не всем же суждено быть настоящему сознательными.

Постепенно, хотя и очень медленно, процесс украинизации моих потенциальных будущих родственников все-таки происходил. Например, обращаясь ко мне за столом, они уже не говорили «Вазьмі, пажалуста, вилку», но «Вазьмі, пажалуста, виделку», суп начали называть «зупа» и желали друг другу «Смачного» вместо «Приятнава апетита». Это был уже результат, хотя и не очень весомый.

Краткая вспышка заинтересованности языком Великого Кобзаря случилась у мамы Виталика, когда она решила, что

— Дела у вас, кажісь, патіхоньку к свадьбе. Не грех і радітелям пазнакоміться.

После этого она некоторое время пыталась в моем присутствии перейти на ломаный украинский, чтобы потренироваться перед знакомством с будущими родственниками. Но я не спешила способствовать осуществлению ее планов относительно знакомства, хорошо представляя, что скажет мой отец, когда потенциальные будущие родственники, зайдя к нему в дом, с порога ляпнут «Здраствуйте!» вместо «Доброго дня!». На этом разговор может и закончиться. Я уже не говорю о том, что фамилия потенциальных будущих родственников Брокман, а потенциальная сваха зовется София Гершкавна. В доме у них не висят

аж поки не згасло зовсім, Віталік не перейшов на українську ні з поваги до мене, ні під впливом Лукаша, я деякий час повагалася, чи не перейти мені на російську з поваги до Віталіка, його батьків чи, наприклад, Пушкіна. Але вагання закінчилися, і кожен продовжував розмовляти, як йому було зручніше. Таким чином, проблема відродження української мови, друга за важливістю для всієї української нації, залишилася на нашому локальному рівні невирішеною. З усіх можливостей її кардинального розв'язання було обрано ганебний компроміс: українське не перемогло, а москальське не здалося — чи навпаки.

Що ж стосується проблеми №1 всієї української нації, то справа виглядала ще складнішою. На початку наших стосунків, тобто коли ми вперше, вдруге і навіть ще вп'яте залишилися наодинці, я намагалася стримати себе і не виявляти ніякої ініціативи, як і належить галицькій паненці доброго хованя, терпляче чекаючи, поки Віталік намагатиметься мене поцілувати, помацати за груди, залізи рукою під спідницю, нарешті розщипнути станик, а я дотримуватимуся бабциних настанов і наслідуватиму поведінку героїнь із прочитаних романів, де дівчата червоніють, ховають очі, бороняться від наполегливих рук залицьальника, сором'язливо шепчуть: «Не треба, ну прошу тебе, не треба!»,

образа, а на вопрос о конфессиональной принадлежности они вряд ли смогут дать отцу приемлемый ответ.

Так что языковой интерес Софии Гершковны постепенно угасал, пока не угас совсем, Виталик не перешел на украинский ни из уважения ко мне, ни под влиянием Лукаша, я какое-то время колебалась, не перейти ли мне на русский из уважения к Виталику, его родителям или, например, Пушкину. Но колебания закончились, и каждый продолжал говорить, как ему было удобнее. Таким образом, проблема возрождения украинского языка, вторая по значимости для всей украинской нации, осталась на нашем локальном уровне нерешенной. Из всех возможностей ее кардинального разрешения был избран позорный компромисс: украинское не победило, а москальское не сдалось — или наоборот.

Что касается проблемы №1 всей украинской нации, дело это представлялось еще более сложным. В начале наших отношений, то есть когда мы в первый, второй и даже в пятый раз оставались наедине, я старалась сдерживать себя и не проявлять никакой инициативы, как и надлежит воспитанной галицкой панночке, терпеливо ожидая, пока Виталик попытается меня поцеловать, погладить грудь, залезть рукой под юбку, наконец расстегнуть лифчик, а я буду придерживать

міцно стискають губи, зуби, ноги і все, що лише надається до стискання, заплющують очі, напружують язик, цнотливо опираючись поцілункові — і поступово послаблюють опір. Процес здобування жінки у таких романах триває по-різному: роками, місяцями, а часом — тижнями чи навіть днями. Кажуть, що довше жінка борониться, то солодший для чоловіка момент перемоги, то більше він цінує здобуте і краще ставиться до своєї «здобичі».

Відверто кажучи, я зовсім не мріяла стати чиєюсь здобиччю, жертвою чи нагородою. Не лялька ж я, зрештою, і не домашня тварина. Та й не до кінця розуміла, навіщо боронитися проти того, чого тобі теж хочеться. Але так сі належит паненці доброго галицького хованя — і ніц не поробиш. Одним словом, я намагалася.

Але час ішов, ми залишилися наодинці вчетверте, вшосте, всьоме, нарешті опинилися самі в порожній квартирі, але Віталік і далі не збирався долати мого опору, точніше, навіть викликати цього опору, не намагався ні поцілувати мене, ні помацати за груди, вже не кажучи про якийсь там станик чи спідницю.

Довго так тривати не могло, і коли ми вдруге залишилися самі в порожній квартирі, я не витримала і порушила всі правила хорошого тону, обірвавши на півслові якусь прописну розумну істину з

бабушких наставлень і следовать поведению героинь из прочитанных романов, где девушки краснеют, прячут глаза, защищаются от настойчивых рук ухажера, стыдливо шепчут «Не надо, ну прошу тебя, не надо!», крепко стискивают губы, зубы, ноги и все, что только можно стиснуть, зажмуривают глаза, напрягают язык, целомудренно сопротивляясь поцелую — и постепенно ослабляют сопротивление. Процесс овладения женщиной в таких романах длится по-разному: годами, месяцами, а иногда — неделями и даже днями. Говорят, чем дольше женщина сопротивляется, тем слаще для мужчины момент победы, тем больше он ценит добытое и лучше относится к своей «добыче».

Откровенно говоря, я совсем не мечтала стать чьей-то добычей, жертвой или наградой. Не кукла же я, в конце концов, и не домашнее животное. Да и не вполне понимала, зачем сопротивляться тому, чего и тебе тоже хочется. Но так надлежит вести себя воспитанной галицкой панночке — и что тут поделаться. Одним словом, я старалась.

Но время шло, мы оставались наедине четвертый, шестой, восьмой раз, наконец оказались одни в пустой квартире, но Віталік все так же не собирався преодолевать мое сопротивление, точнее, даже вызвать это сопротивление, не пытался ни поцеловать меня, ни погладить грудь,

Віталікових уст невмілим, зате рішучим поцілунком. Від несподіванки Віталік не встиг вчасно зреагувати, і ми зіштовхнулися зубами.

— Може, це непорядно, але я так більше не годна. Зараз же поцілуй мене, — наказала я суворим голосом, хоча й знала, що, згідно з професійно складеною астрологічною характеристикою, я й справді не дуже порядна, хоча разом із тим і консервативна в поглядах та байдужа до чоловіків. Потім суворо подивилася на Віталіка і голосом, ще більш суворим, повторила:

— Ну!

Віталік завагався:

— Та я... — почав він розгубленим тоном, але я вирішила не чекати продовження фрази, і знову заліпила йому писок поцілунком. Був би при цьому мій тато або бабця, вони згоріли б зо встиду за нікчемні наслідки мого доброго галицького хованя, але на їх, чи на моє, а можливо, й на наше спільне щастя, при цьому не було нікого, крім нас із Віталіком та пса на канапі в сусідній кімнаті.

Цього разу вийшло вже краще, але я не збиралася зупинитися на досягнутому. Після третьої спроби Віталік розтиснув зуби і ми почали цілуватися вже зі спільної згоди. З кожним разом це вдавалося нам усе краще.

Хвилин так за 15 мені почало здаватися, що час би вже переходити й до подальших дій: йому — намагатися помацати мене за

уже не говоря о каком-нибудь лифчике или юбке.

Долго так продолжаться не могло, и когда мы опять остались одни в пустой квартире, я не выдержала и нарушила все правила хорошего тона, оборвав на полуслове какую-то прописную разумную истину из уст Виталика неумелым, зато решительным поцелуем. От неожиданности Виталик не сумел вовремя отреагировать, и мы стукнулись зубами.

— Может, это и неприлично, но я так больше не согласна. Сейчас же поцелуй меня, — приказала я строгим голосом, хотя и знала, что, согласно профессионально составленной астрологической характеристике, я действительно не слишком добропорядочна, хотя вместе с тем консервативна во взглядах и равнодушна к мужчинам. Потом сурово посмотрела на Виталика и голосом еще более строгим повторила:

— Ну!

Виталик не мог решиться:

— Да я... — началом он растерянным тоном, но я не стала ждать окончания фразы и снова залепила ему рот поцелуем. Если бы при этом присутствовали мои папа или бабушка, они сгорели бы со стыда за никчемные последствия моего хорошего галицкого воспитания, но на их, или на мое, а может быть и на наше общее счастье, при этом в доме не было никого, кроме нас с Виталиком и пса на диване в соседней комнате.

груди, мені — опиратися. Але, оскільки, судячи з Віталікового вигляду, йому так не здавалося або здавалося щось зовсім інакше, довелося мені знову порушити норми поведінки поредної галицької панни. Спершу я покляла праву Віталікову руку на своє ліве персо, потім сіла йому на коліна і допомогла лівій руці залізти під спідницю. Особливої активності Віталік не виявив і на цьому етапі, але принаймні не опирався.

Так почався новий етап наших стосунків. Згадуючи своє рокерське дитинство і поради Ді Снайдера, я намагалася повторити все те, чого колись навчилася разом з іншим шанувальником Шекспіра. Спочатку трохи заважала Віталікова нерішучість, але поступово ми перестали соромитися одне одного, і наші пестоші стали різноманітнішими та вишуканішими.

Сезон сільськогосподарських робіт невблаганно підходив до завершення, а це означало, що незабаром батьки Віталіка не будуть більше щосуботи ходити на дачу і сидітимуть удома перед телевизором, час від часу з профілактичною метою зазираючи до нас у кімнату. І тоді шанси на перехід наших стосунків із оспіваної багатьма поетами платонічної фази в оспівану багатьма, переважно сучасними, прозаїками фазу інтимну знову стануть мінімальними.

На этот раз получилось уже лучше, но я не собиралась останавливаться на достигнутом. После третьей попытки Виталик разжал зубы и мы начали целоваться уже по взаимному согласию. С каждым разом это удавалось нам все лучше.

Минут эдак через 15 мне начало казаться, что пора бы уже переходить и к дальнейшим действиям: ему — пытаться погладить мою грудь, а мне — сопротивляться. Но поскольку, судя по виду Виталика, ему так не казалось или казалось что-то совсем другое, пришлось мне снова нарушить нормы поведения добропорядочной галичанки. Сначала я положила правую руку Виталика на свою левую грудь, потом села к нему на колени и помогла левой руке залезть мне под юбку. Особой активности Виталик не проявил и на этом этапе, но по крайней мере не сопротивлялся.

Так начался новый этап наших отношений. Вспоминая свое рокерское детство и советы Ди Снайдера, я пыталась повторить все то, чему когда-то научилась вместе с другим поклонником Шекспира. Сначала немного мешала нерешительность Виталика, но постепенно мы перестали стесняться друг друга, и наши ласки стали более разнообразными и изысканными.

Сезон сельскохозяйственных работ неумолимо подходил к завершению, а это означало, что вскоре родители Виталика больше

Часом я намагалася переконати себе, що так навіть краще, оскільки існує гарантія не завагітніти. Що, можливо, ті несміливі пестоші, якими ми займалися, дають значно більше задоволення, ніж звичайний статевий акт. Принаймні про щось таке я колись читала. Але порівнювати не було з чим, а припущення мене не задовольняли.

Однієї неділі Віталікові батьки в черговий раз пішли на дачу і дали нам можливість досхочу заглибитися у виснажливу любовну гру, у якій ми, треба визнати, поступово досягали все більшої майстерності. Виконання цієї складної прелюдії дозволяло досконало вивчити примхи кожного куточка шкіри одне одного, навчитися зчитувати бажання зі стулених вуст, коливання грудей чи схвильованого подиху. Наші фантазії були, здавалося, невичерпними, але те єдине, найбільше бажання, яке переслідувало мене від самого початку нашої гри, так і залишалось нездійсненим. Я вирішила поквапитися і витягла із сумочки маленький поліетиленовий пакуночок із кожному зрозумілим англійським написом.

— Зачем ти ета? — запитав Віталік, коли, роздягаючись, я виклала пакуночок із кишені.

— А як ти думаєш? — несподівано для себе я перейшла на «общепанятний».

не будут каждую субботу ходить на дачу, а будут сидеть перед телевизором, время от времени с профилактической целью заглядывая к нам в комнату. И тогда шансы на переход наших отношений из воспетой многими поэтами платонической фазы в воспетую многими, в основном современными, прозаиками фазу интимную снова станут минимальными.

Иногда я пыталась убедить себя, что так даже лучше, поскольку есть гарантия не забеременеть. Что, возможно, те несмелые ласки, которым мы предавались, приносят гораздо большее удовольствие, чем обычный половой акт. По крайней мере, я о чем-то таком когда-то читала. Но сравнивать было не с чем, а допущения меня не устраивали.

В очередное воскресенье родители Виталика снова пошли на дачу и дали нам возможность вдасться углубиться в изнурительную любовную игру, в которой мы, надо признать, достигали все большего мастерства. Исполнение этой сложной прелюдии позволяло в совершенстве изучить прихоти каждого уголка кожи друг друга, научиться считывать желания с сомкнутых губ, колыхания грудей или взволнованного дыхания. Наши фантазии были, казалось, неисчерпаемыми, но то единственное, наибольшее желание, которое преследовало меня с самого начала нашей игры, так и оставалось неосуществленным. Я решила поторопиться и

— Но нам ведь і так харашо, — спробував боронитися мій партнер.

— А так может бить лучше, — я залишалася невблаганною.

Заперечити мені було важко, тож Віталік зітхнув і почав роздягатися й собі.

То було нелегке випробування. Ми вперто намагалися пестити одне одного, але наші думки були зосереджені на кольоровому пакуночкові на столі, який, усупереч сподіванням, зовсім не збуджував і не надихав на пізнання нового і досі незвіданого, а гіпнотизував, немов крихітний удав, наші погляди й думки, лякав страхом болю і невідомості. Мені почало здаватися, що коли цей пакуночок залишиться невикористаним, то зі мною станеться щось страшне. У мене виростуть роги, відпадут вуха, розтовстіють литки, з'явиться непереборна відраза до чоловіків чи у чоловіків з'явиться відраза до мене, і мені так ніколи й не вдасться знайти того, хто переспить зі мною по-людськи, позбавить мене постійного відчуття власної неповноцінності, страху, що хтось довідається, страху, що все так і залишиться, страху, що буде ще гірше...

Аби не дати цьому відчуттю розвинутися ще далі, я взяла зі столика кольоровий пакуночок, від якого так багато залежало, розірвала його і з цікавістю простежила, як саме потрібно одягати найнадійніший засіб у

достала из сумочки маленький полиэтиленовый пакетик с каждому понятной английской надписью.

— Зачем ты эта? — спросил Виталик, когда, раздеваясь, я выложила пакетик из кармана.

— А как ты думаешь? — неожиданно для себя я перешла на «общепанятный».

— Но нам веть и так харашо, — попробовал защищаться мой партнер.

— А так может быть лучше, — я оставалась неумолимой.

Возразить мне было трудно, поэтому Виталик вздохнул и тоже начал раздеваться.

Это было нелегкое испытание. Мы упорно пытались ласкать друг друга, но наши мысли были сосредоточены на цветном пакетике на столе, который, вопреки ожиданиям, совсем не возбуждал и не вдохновлял на познание нового и доселе неизведанного, а гипнотизировал, словно крохотный удав, наши взгляды и мысли, пугал страхом боли и неизвестности. Мне стало казаться, что если этот пакетик останется неиспользованным, то со мной произойдет что-то страшное. У меня вырастут рога, отпадут уши, растолстеют икры, появятся непреодолимое отвращение к мужчинам или у мужчин появится отвращение ко мне, и мне так никогда и не удастся найти того, кто переспит со мной по-людски, избавит от постоянного чувства собственной неполноценности, страха, что кто-то узнает, страха,

боротьбі проти СНІДу. Віталік впорався з цим доволі майстерно. Нарешті в моєму житті відбувалося те найважливіше ВПЕРШЕ, про яке стільки написано, наспівано, наплакано. Але тішитися було ще рано.

— Я не магу, — змучено видихнув Віталік після того, як ми, лежачи в позиції №1, зосереджено намагалися подолати силу опору мого найпотаємнішого отвору. — Я не магу сделать тебе больна. Давай падаждьом ещю. В следующий раз папробуем.

— Нет, — рішуче видихнула я дещо голосніше, ніж належалося, і мало що не гешнула кулаком по подушці. — Я тоже так больше не магу. Тащі сюда папіну атвьортку.

— Что? — перелякався Віталік, але не ризикнув чекати на відповідь, і побіг виконувати наказане. Я витягла з косметички черговий кольоровий пакуночок і продемонструвала щойно засвоєну операцію одягання гумових мішечків на тверді предмети подовгастої форми. Віталік стежив за моїми діями, широко розплющивши очі і не помічаючи, що його власний предмет подовгастої форми вже давно перестав бути твердим, гумовий мішечок на ньому зморщився і поволі зсувається донизу.

— На, держі, і сделай всьо бистра, — сказала я тим же суворим голосом, яким колись змушувала цього хлопця вперше себе поцілувати.

что все так и останется, страха, что все будет еще хуже...

Чтобы не дать этому чувству развиваться еще дальше, я взяла со столика цветной пакетик, от которого так много зависело, разорвала его и с интересом проследила, как именно нужно надевать самое надежное средство в борьбе против СПИДа. Виталик справился с этим довольно мастерски. Наконец в моей жизни происходило то самое важное ВПЕРВЫЕ, о котором столько написано, пропето, проплакано. Но радоваться было еще рано.

— Я не магу, — измученно выдохнул Виталик после того, как мы, лежа в позиции №1, сосредоточенно пытались преодолеть силу сопротивления моего самого потаенного отверстия. — Я не магу сделать тебе больна. Давай падаждем ещю. В следующий раз папробуем.

— Нет, — решительно выдохнула я несколько громче, чем нужно, и чуть не стукнула кулаком по подушке. — Я тоже так больше не магу. Тащи сюда папину атвертку.

— Что? — испугался Виталик, но не рискнул дожидаться ответа и побежал исполнять приказание. Я достала из косметички очередной цветной пакетик и продемонстрировала только что освоенную операцию одевания резиновых мешочков на твердые предметы продолговатой формы. Виталик следил за моими действиями, широко раскрыв глаза и не замечая, что его собственный

Можливо, тим, хто замість викрутки використовує в подібних ситуаціях більш традиційні предмети, тобто частини тіла, більше болить, і вони відчують у цей момент саме ту неодноразово оспівану гаму відчуттів від «невимовного», «невблаганного» чи «пекучого» болю до не менш невимовної, невблаганної чи хоча б просто насолоди. Якщо це так, то не раджу Вам брати на озброєння мій досвід.

Можливо, мають рацію індійці, коли дефлорують дівчаток ще у віці немовлят. Тоді відчуття болю не змішуться з чуттєвою насолодою і не викликає пізніше відчуття страху та закомплексованості. Це питання для психоаналітиків.

Тому повернімося до Віталіка, викрутки, цноти і пов'язаних із цим проблем. Я уважно простежила за тим, щоб Віталік узяв у руки викрутку, лягла на диван у «Позицію №1 із подушкою під сідницями», як це рекомендував усе той-таки Ді Снайдер, розслабила внутрішні м'язи, міцно заплющила очі, глибоко вдихнула, потім не менш глибоко видихнула і спробувала зосередитися на своїх відчуттях. Минуло трохи часу. Мені довелося ще раз вдихнути, видихнути, розслабитися, але відчутти нічого так і не вдалося. Тоді я розплющила очі.

Віталік сидів навпроти, напружено стискаючи у міцно ступеню кулаці викрутку і дивився в стіну.

предмет продолговатой формы уже давно перестал быть твердым, резиновый мешочек на нем сморщился и постепенно сползает вниз.

— На, держи, и сделай все быстро, — сказала я тем же строгим голосом, которым когда-то заставляла этого человека себя поцеловать.

Возможно, тем, кто вместо отвертки применяет в подобных ситуациях более традиционные предметы, то есть части тела, больнее, и они ощущают в этот момент именно ту неоднократно воспетую гамму ощущений от «невыразимой», «неумолимой» или «жгучей» боли до не менее несказанного, неумолимого или хотя бы просто наслаждения. Если это так, не советую Вам брать на вооружение мой опыт.

Может быть, правы индийцы, когда дефлорируют девочек еще в младенческом возрасте. Тогда боль не смешивается с чувственным наслаждением и не вызывает впоследствии чувства страха и закомплексованности. Но это вопрос для психоаналитиков.

Поэтому вернемся к Віталіку, отвертке, девственности и связанным с этим проблемам. Я внимательно проследила за тем, чтобы Віталік взяв в руки отвертку, легла на диван в «Позицію № 1 с подушкой под ягодицами», как это рекомендовал все тот же Ди Снайдер, крепко зажмурила глаза, глибоко вдихнула, потом не менее глибоко выдохнула и попробовала сос-

— Ты що? — запитала я.

— Зараз, зараз, — від хвилювання він навіть перейшов на іноземну мову. — Зараз, зараз. Закрий очі.

«Не закрій, а заплющ», — мало не вирвалося в мене, але я вчасно стрималася і встигла зручніше на подушці, знову розслабила внутрішні м'язи, заплющила очі, глибоко вдихнула, потім не менш глибоко видихнула і спробувала зосередитися на своїх відчуттях. Мені довелося повторити всю процедуру ще двічі, аж поки моєї розпластаної на подушці цноти торкнулося щось гумове і прохолодне. Спершу було просто лоскітно, далі стало приємно. Мої внутрішні м'язи розпружувалися вже без вольового зусилля з мого боку, я відчула стан легкого збудження і почала уявляти собі, як цей предмет вдирається в мене, викликаючи спершу сильний спалах раптового болю, потім перетворює цей біль на пекучий і пульсуючий та з холодного і лоскітливого стає пекучим, катуючи мене аж до найвищої больової точки, на якій у мені щось напнеться до краю й обірветься, приносячи полегшення, а, можливо, й повертаючи теперішню насолоду.

— Там телефон. Я падаю, — з полегшенням зітхнув Віталік, коли мою мрійливість обірвав несподіваний різкий звук.

Віталік підійшов до слухавки, але перш ніж устиг її підняти,

редоточиться на своих чувствах. Прошло немного времени. Мне пришлось еще раз вдохнуть, выдохнуть, расслабиться, но ощутить ничего так и не удалось. Тогда я открыла глаза.

Віталік сидів навпроти, напружено стискаючи в крепко сжатом кулаке отвертку и смотрел в стену.

— Ты чево? — спросила я?

Збраз, збраз, — от волнения он даже перешел на иностранный язык. — Збраз, збраз. Закрий очі.

«Не "закрий", а "заплющ"», — едва не вырвалось у меня, но я вовремя сдержалась и устроилась поудобней на подушке, снова расслабила внутренние мышцы, закрыла глаза, глибоко вдихнула, потом не менее глибоко выдохнула и попробовала сосредоточиться на своих ощущениях. Мне пришлось повторить всю процедуру еще дважды, пока моей распластанной на подушке девственности не коснулось что-то резиновое и прохладное. Сначала было просто щекотно, потом стало приятно. Мои внутренние мышцы расслабились уже без волевого усилия с моей стороны, я ощутила состояние легкого возбуждения и начала представлять себе, как этот предмет врывается в меня, вызывая сначала сильную вспышку внезапной боли, потом превращает эту боль в жгучую и пульсирующую и из холодного и щекотного становится жгучим, истязая меня до наивысшей болевой точки, на которой во мне что-то наполнится до краев и оборвется,

дзвінок обірвався й затих. Потім він іще раз зітхнув, тепер уже без полегшення, і поплентався назад, до дивана.

— Закрой глаза, — сказав він рішуче, я послухалася, і не встигла ще навіть глибоко зітхнути, вже не кажучи про розслаблення внутрішніх м'язів чи концентрацію на своїх відчуттях, як у мене всередину проникло щось тверде, так, ніби мені вставили занадто велику клізму чи під час чергового візиту до гінеколога лікар переплутав гінекологічний пінцет із обтягнутою презервативом викруткою. Якщо Ви, звичайно, можете уявити собі різницю чи настільки забудькуватого гінеколога.

Жодного моря крові, втрати свідомості чи хоча б бажання застогнати, вже не кажучи про якісь там крики. Віталікові у зв'язку з цим, здається, довелося пережити значно більше.

Потім він пішов на кухню й приніс звідти пляшку вина і склянки. Ми випили, не досягнувши такого бажаного зараз сп'яніння, але відчувши, що посміливішали. Потім поцілувалися і постояли якийсь час, міцно притиснувшись одне до одного і відчуваючи, як хвиля збудження і страху пульсує нашими жилами.

Віталік взяв мене на руки і поніс до дивана. Я лягла на подушку, вмощуючись якнайзручніше, і цього разу зовсім не мала наміру заплющувати очі. Навпаки, я із задоволенням

принося облегчение, а возможно, и возвращая теперешнее наслаждение.

— Там телефон. Я падайду, — с облегчением вздохнул Виталик, когда мои грезы оборвал неожиданный резкий звук.

Виталик подошел к трубке, но не успел ее поднять, как звонок оборвался и затих. Потом он еще раз вздохнул, теперь уже без облегчения, и побрел назад, к дивану.

— Закрой глаза, — сказал он решительно, я послушалась, и не успела еще даже глубоко вздохнуть, не говоря уже о расслаблении внутренних мышц или концентрации на своих ощущениях, как внутрь меня проникло что-то твердое, как будто мне поставили слишком большую клизму или при очередном визите к гинекологу врач перепутал гинекологический пинцет с обтянутой презервативом отверткой. Если Вы, конечно, можете представить себе разницу или настолько рассеянного гинеколога.

Никакого моря крови, потери сознания или хотя бы желания застонать, не говоря уже о каких-то там криках. Виталику в связи с этим, похоже, пришлось пережить гораздо большее.

Потом он пошел на кухню и принес оттуда бутылку вина и стаканы. Мы выпили, не достигнув такого желанного сейчас опьянения, но почувствовал, что стали смелее. Потом поцеловались и постояли какое-то время, крепко прижавшись друг к другу и ощущая, как волна возбуждения

спостерігала, як Віталік натягає презерватив на предмет, пардон, частину тіла, яка викликає в мене значно більше емоцій, ніж будь-яка, навіть найтвердіша викрутка.

Потім ми доторкнулися животами, і я знову відчула вже знайоме лоскотання, повільне втискання, проникнення в мене, яке цього разу зовсім не нагадувало клізму, вже не кажучи про забудькуватого гінеколога. З'явилося навіть відчуття легкого болю, точніше, просто пекучості, що хвилями рознесла збудження по всіх клітинах. За першим поштовхом був другий, третій, а потім сталося щось дивне.

Віталік раптом зітхнув, скотився з мого спітнілого живота і відвернувся до стіни.

— Ти що? — запитала я.

— Нічево. Адевайся. Хватіт на севодня.

У наших стосунках раптом настав момент, коли ми почали багато говорити про мрії. Точніше, я почала часто розповідати про те, що, мабуть, дуже нудно прожити все своє життя в одному місті, ніколи нікуди не виїжджаючи, нічого цікавого не побачивши, про те, як жахливо, напевно, прокинутись одного ранку і раптом усвідомити, що в тебе вже дорослі діти, що життя твоє нібито вже минуло, хоча насправді воно ще й не починалося, і що зраджено й забуто всі дитячі мрії та плани. Мені все частіше починало ставати страшно при думці, що можна прожити довге й одноманітне

и страха пульсирует в наших жилах.

Виталик взял меня на руки и понес к дивану. Я легла на подушку, устраиваясь поудобнее, и на этот раз вовсе не намеревалась закрывать глаза. Наоборот, я с удовольствием наблюдала, как Виталик натягивает презерватив на предмет, пардон, часть тела, что вызывает у меня гораздо больше эмоций, чем любая, даже самая твердая отвертка.

Потом мы соприкоснулись животами, и я снова ощутила уже знакомую щемотку, медленное протискивание, проникновение в меня, которое на этот раз совсем не напоминало клизму, не говоря уже о рассеянном гинекологе. Появилось даже ощущение легкой боли, точнее, просто жжения, которое волнами разнесло возбуждение по всем клеткам. За первым толчком был второй, третий, а потом произошло что-то странное.

Виталик вдруг вздохнул, скатился с моего вспотевшего живота и отвернулся к стене.

— Ты чего? — спросила я.

— Ничево. Адевайся. Хватит на севодня.

В наших отношениях неожиданно наступил момент, когда мы начали много беседовать о мечтах. Точнее, я начала часто говорить о том, что, наверное, очень скучно прожить всю свою жизнь в одном городе, никогда никуда не выезжая, ничего интересного не увидев, о том, как ужасно, наверное, проснуться

життя, у якому все буде «як у людей», і так ніколи по-справжньому й не відчуті подих солоного морського вітру на щоці, а тільки кухонний запах пансіонатської їдальні з триразовими котлетами і вічно поламаним душем, що можна жити так близько від гір і не знати, як виглядає світанок десь на галявині поряд із Говерлою чи навіть у Славську, як не знаю я цього досі, хоча вже маю майже закінчену вищу освіту.

Я розповідала Віталікові про те, що раптом із жахом усвідомила: я не вмю відрізнити їстівних грибів від отруйних, не знаю назв багатьох квітів, птахів і дерев, і мені часто сняться вітрила. Напевно, це банально й екзальтовано, зате романтично. Я раптом почала звертати увагу на людей на вулицях, аналізувати те, як вони вбрані, і вишукувати поглядом тих, чий стиль одягу відрізнявся од загальноприйнятого на наших вулицях сіро-чорного уніфікованого парадного шкірянок, норкових шапок і тренувальних штанів у сполученні із лакованими мештами на високих обцасах.

Мені раптом захотілося побувати на Рю де Риволи, Пляс де ля Конкорд і Александерплатц, скуштувати кальвадосу, ласань, круасанів і берлінерів, відчуті гемінгвейський настрій у Памплоне, знайти вуличку в Празі, на якій народився Кафка, побувати в барі, де напивався

однажды утром и вдруг осознать, что у тебя уже взрослые дети, что жизнь твоя как будто уже прошла, хотя на самом деле она еще и не начиналась, и что преданы и забыты все детские мечты и планы. Мне все чаще становилось страшно при мысли, что можно прожить долгую и однообразную жизнь, в которой все будет «как у людей», и так никогда настоящего и не ощутить дыхание соленого морского ветра на щеке, а только кухонный запах пансионатской столовой с трехразовыми котлетами и вечно поломанным душем, что можно жить так близко от гор и не знать, как выглядит рассвет где-нибудь на поляне рядом с Говерлой или хотя бы в Славске, как не знаю я этого до сих пор, хотя уже получила высшее образование.

Я рассказывала Виталику о том, что внезапно с ужасом поняла: я не умею отличать съедобные грибы от ядовитых, не знаю названий многих цветов, птиц и деревьев, и мне часто снятся паруса. Наверное, это банально и экзальтированно, зато романтично. Я вдруг стала обращать внимание на людей на улицах, анализировать, как они одеты, и отыскивать взглядом тех, чей стиль одежды отличался от общепринятого серо-черного унифицированного парадного кожанок, норковых шапок и тренировочных штанов в сочетании с лакированными туфлями на высоких каблуках.

Генрі Міллер, не кажучи вже про будиночок на Майорці, де помер Шопен. Реальним із цього всього було лише відвідання гірки Волошина в Коктебелі, куди ми збиралися поїхати відпочивати, але зірвалося й це, бо у друзів, із якими ми збиралися їхати, щось там не вийшло, а їхати вдвох Віталік не хотів із убивчою мотивацією: «А что там делать вдвоем?»

На всі мої розповіді він реагував достатньо стримано й часто переводив розмову на те, як я уявляю собі своє подальше життя, чи думала я про наше з ним спільне майбутнє, як ставлюся до того, щоб ми коли-небудь одружилися, і в чиїх батьків ми мали б жити в разі одруження. Останнє діяло на мене немов холодний душ, я обурювалася, не розуміла, як можна думати про якісь там квартири, коли існують речі настільки високі й поетичні.

Віталік почав ображатися на мене частіше, ніж раніше. Можливо, він мав рацію, і не варто було ходити самій, без нього, в театри і на виставки, коли в нього не було на це бажання або часу, можливо, не варто було заводити знайомих, які, запрошуючи мене піти кудись разом, казали: «Тільки не бери з собою цього свого зануду». Я добре знала, що Віталік не зануда, що він може кататися в дощ на скейті, що він любить «Пінк Флойд» і що в нього є відчуття польоту. Але останнім часом ця його здатність почала

Мне вдруг захотелось побывать на Рю де Риволи, Пляс де ля Конкорд и Александерплац, отведать кальвадосу, ласаньи, круасанов и берлинеров, ощутить хемингуэевское настроение в Памплоне, найти улочку в Праге, на которой родился Кафка, побывать в баре, где напивался Генри Миллер, не говоря уже о домике на Майорке, где умер Шопен. Реальным из этого всего было только посещение горки Волошина в Коктебеле, куда мы собирались поехать отдохнуть, но сорвалось и это, поскольку у друзей, с которыми мы собирались ехать, что-то там не сложилось, а ехать вдвоем Виталик не хотел с убийственной мотивацией: "А што там делать вдвоем?".

На все мои рассказы он реагировал довольно сдержанно и часто переводил разговор на то, как я представляю себе свою дальнейшую жизнь, думала ли я о нашем с ним общем будущем, как отношусь к тому, чтобы мы когда-нибудь поженились, и у чьих родителей мы могли бы жить, если поженимся. Последнее действовало на меня словно холодный душ, я возмущалась, не понимала, как можно думать о каких-то там квартирах, когда существуют вещи настолько высокие и поэтические.

Виталик начал обижаться на меня чаще, чем это было раньше. Может, он был прав, и не стоило ходить самой, без него, в театры и на выставки, когда у него не было на то желания или времени,

проявлятися все рідше, він усе частіше говорив про те, що задрить своїм старшим одруженим друзям, яким не потрібно гуляти з дівчиною в парку, а потім відпроваджувати її серед ночі додому, і які в неділю можуть спокійнісінько поспати собі на дивані, у той час, коли дружина готує обід.

Я не знаю, чому я відреагувала на це так різко саме тоді, адже не трапилося нічого особливого, просто друзі запросили мене поїхати з ними в Карпати, а у Віталіка не було настрою на поїздку. Я мовчки вислухала його звичні претензії на тему того, що «ми атдаляємся друг ат друга» і «у нас стала слішкам мала общіх інтересов». Потім перебила його і сказала: «У мене склалося враження, що ми вже достатньо віддалилися одне від одного. Тому я думаю, що це — остання наша розмова. Прощавай».

Після цього ми бачилися лише один раз. Віталік зателефонував мені і попросив зустрітись, щоб повернути позичені книжки. Ми мовчки обмінялися пакунками і розійшлися. А в одній із книжок я знайшла кілька аркушів списаного Віталіковим почерком паперу. Це був лист, написаний настільки вишуканою українською мовою, що я досі сумніваюся, чи його авторство справді належить Віталікові.

«Я звертаюся в цьому листі до людини, яка вже давно померла.

возможно, не стоило заводить знакомых, которые, приглашая меня пойти куда-нибудь вместе, говорили: «Только не бери с собой этого своего зануду». Я хорошо знала, что Виталик не зануда, что он может кататься в дождь на скейте, что он любит «Пинк Флойд» и что у него есть ощущение полета. Но в последнее время эта его способность стала проявляться все реже, он все чаще говорил о том, что завидует своим старшим женатым друзьям, которым не нужно гулять с девушкой в парке, а потом провозжат ее среди ночи домой, и которые в воскресенье могут спокойно поспать себе на диване, пока жена готовит обед.

Я не знаю, почему я отреагировала на это так резко именно тогда, ведь не случилось ничего особенного, просто друзья пригласили меня поехать с ними в Карпаты, а Виталик не был настроен путешествовать. Я молча выслушала его привычные претензии на тему того, что «мы атдаляємся друг ат друга» и «у нас стала слішкам мала общіх интересав». Потом перебила его и сказала: «У меня сложилось впечатление, что мы уже достаточно отдалились друг от друга. Поэтому я думаю, что это — последний наш разговор. Прощай».

После этого мы виделись только один раз. Виталик позвонил мне и попросил о встрече, чтобы вернуть одолженные книги. Мы молча обменялись пакетами и разошлись. А в одной из книг я нашла несколько исписанных

її смерть не була пов'язана ні з віком, бо ж померла вона юною і вродливою, ні з хворобами, на які вона ніколи не скаржилася, навіть якщо колись і хворіла, ні з якимось трагічним випадком. Ця смерть стала раптовою та передчасною і глибоко вразила мене насамперед тому, що я вже дуже давно, задовго до моменту, коли це сталося, спостерігав за ознаками трагедії, що наближається, але не зміг запобігти їй, а часто навіть не розумів, що це ознаки наближення смерті. У чому я сам підготував цю смерть.

Коли ми познайомилися, я подарував тобі жовті квіти, точнісінько такі самі, які мала б нести Маргарита, коли вона йшла по вулиці і вперше зустріла Майстра. Мені тоді здалося, що ці квіти личитимуть твоєму рудому волоссю і твоїм зеленим очам, і вони справді личили. Ба більше, ти навіть зрозуміла мене, бо сказала, що ці квіти такі булгаківські. Ти завжди все розуміла, і це було настільки пронизливо, що я боявся тебе. Я боявся кохатися з тобою, бо твоє розуміння могло зчитати мене цілком, зробити мене слабким і безпорадним, вичавити з мене все, що я волів би тримати в таємниці і зробити мене для тебе звичним і простим, як кухонна виделка. Якби я міг кохатися з тобою так, щоб точно й безпомилково дарувати тобі насолоду тоді і так, як ти цього хочеш, якби я міг ніколи не схибити, не розчарувати тебе

почерком Виталика листов. Это было письмо, написанное настолько изысканным украинским языком, что я до сих пор сомневаюсь, действительно ли авторство принадлежит Виталику.

«Я обращаюсь в этом письме к человеку, который давно умер. Его, нет — ее смерть не была связана ни с возрастом, потому что умерла она юной и прекрасной, ни с болезнями, на которые она никогда не жаловалась, даже если иногда и болела, ни с каким-либо трагическим случаем. Эта смерть стала внезапной и преждевременной, и глубоко поразила меня прежде всего потому, что я уже очень давно, задолго до момента, когда это произошло, наблюдал признаки приближающейся трагедии, но не мог предотвратить ее, а зачастую даже не понимал, что это признаки приближения смерти. В чем-то я сам подготовил эту смерть.

Когда мы познакомились, я подарил тебе желтые цветы, точно такие, что были у Маргариты, когда она впервые встретила Мастера. Мне тогда показалось, что цветы эти хорошо сочетаются с твоими рыжими волосами и зелеными глазами, и они правда тебе шли. И более того, ты даже поняла меня, потому что сказала, что цветы такие булгаковские. Ты всегда все понимала, и это было так пронзительно, что я боялся тебя. Я боялся любить тебя, потому что твое понимание могло прочесть меня целиком, сделать меня слабым и беспомощным, выдать из меня

надто різким рухом, надто похаливим доторком, надто невмілими обіймами і поцілунками. Або якби я міг кохатися з тобою брутально й жорстоко, так, ніби ти — моя наложниця і мусиш скорятися всім моїм бажанням. Якби я міг брати твоє тіло, як гірський перевал або середньовічний замок, завоювати тебе, дарувати тобі себе як милість.

Якби я міг зібрати досвід усіх поколінь, я створив би «Кама-Сутру» тільки для твого тіла, бо ж твоє тіло особливе, воно не має нічого спільного з тілами інших жінок, які бувають вродливими або потворними, товстими або вихудими. Вони старіють, вагітніють, у них бувають місячні і перепади настрою. Усе це не стосується тебе, бо твоє тіло створене для чогось більшого, аніж ті несміливі доторки тремтячих пальців, які я міг тобі подарувати, і які, напевно, видавалися тобі смішними і невмілими, моє бажання було настільки сильним, що паралізувало мене, і я не міг сказати тобі, наскільки я хочу тебе, і наскільки боюся. У тебе потрібно було входити обережно, як у бурхливу гірську річку, бо ти обпікала і лихоманила, ти змивала мене єдиним поривом, як велика морська хвиля, я губився в тобі, як у лабіринті, а цей лабіринт був тягучим і м'яким, я боявся сказати тобі, як добре мені там і як я боюся розчарувати тебе, видатися тобі надто слабким. Я боявся, що

все, що я хотів би держати в тайні, і сделать меня для тебя обычным и простым, как кухонная вилка. Если бы мог любить тебя так, чтобы точно и безошибочно дарить тебе наслаждение тогда и так, как ты этого хочешь, если б я мог никогда не оплошать, не разочаровать тебя слишком резким движением, слишком торопливым прикосновением, слишком неумелыми объятиями и поцелуями. Или если бы я мог любить тебя грубо и жестоко, как будто ты — моя наложница и должна покоряться всем моим желаниям. Если б я мог брать твоё тело, как горный перевал или средневековый замок, завоевывать тебя, даровать тебе себя как милость...

Если бы я мог собрать опыт всех поколений, я создал бы «Кама-Сутру» только для твоего тела, ведь твоё тело особенное, оно не имеет ничего общего с телами других женщин, которые бывают красивыми или уродливыми, жирными или тощими. Они стареют, беременеют, у них бывают месячные и перепады настроения. Все это не касается тебя, ведь твоё тело создано для чего-то большего, чем те несмелые прикосновения дрожащих пальцев, которые я мог тебе подарить, и которые, наверное, казались тебе смешными и неумелыми, моё желание было настолько сильным, что парализовало меня, и я не мог сказать тебе, насколько я тебя хочу и насколько боюсь. В тебя следовало входить осторожно, как в бурную горную реку, ведь ты

мені забракне ніжності, а мені забракло сміливості.

Напевно, я виглядав смішним, але мені так хотілося приспати тебе, а потім годинами спостерігати за диханням твого пружного тіла, яке слухняно вигиналося під моїми пальцями.

Часом мені здавалося, що ти розуміла навіть це.

Я сам не помітив, коли почав ревнувати тебе до твоїх мрій, і зовсім не тому, що вони були в тебе, а в мене їх не було. Я втрапив усі свої мрії саме тоді, коли найбільше боявся їх утратити, бо розумів, вони були єдиним, що приваблювало тебе в мені. Так, ніби я йшов по вулиці, у мене за спиною були крила, я хотів піднятися над землею і навіть піднявся, а потім раптом крила мої відпали, я впав на землю і боляче вдарився. Що мені залишалося після цього, крім як приховувати від тебе, що відтепер у мене немає чогось дуже важливого? Я пробував гуляти під дощем, але дощ був тільки мокрим і холодним і не викликав у мені нічого, крім бажання сховатися кудись під дах, переодягнутися в сухе і заварити собі міцного чаю.

Але найгіршим було те, що у твоїх мріях не було місця мені. Ти сама цього не усвідомлювала, ти шкодувала мене, сама не знала за що, і поступово відходила в той інший світ. Коли я зрозумів це, ти вже перебувала в стані клінічної смерті. Ми востаннє зустрілися

обжигала и лихорадила, ты смывала меня единым порывом, как мощная морская волна, я терялся в тебе, как в лабиринте, а этот лабиринт был тягучим и томительным, я боялся сказать тебе, как хорошо мне там и как я боюсь разочаровать тебя, показаться тебе слишком слабым. Я боялся, что мне неостанет нежности, а мне неостало смелости.

Наверное, я выглядел смешным, но мне так хотелось усыпить тебя, а потом часами наблюдать за дыханием твоего упругого тела, которое послушно выгибалось под моими пальцами.

Иногда мне казалось, что ты понимала даже это.

Я сам не заметил, когда начал ревновать тебя к твоим мечтам, и совсем не потому, что они были у тебя, а у меня их не было. Я утратил все свои мечты именно тогда, когда больше всего боялся их утратить, потому что понимал, что они были единственным, что привлекало тебя во мне. Как будто я шел по улице, а за спиной у меня были крылья, я хотел подняться над землей и даже поднялся, а потом крылья вдруг отпали, я упал на землю и больно ударился. Что мне оставалось после этого, кроме как скрывать от тебя, что теперь во мне нет чего-то очень важного? Я пробовал гулять под дождем, но дождь был только мокрым и холодным и не вызвал у меня ничего, кроме желания спрятаться куда-нибудь под крышу, переодеться в сухое и заварить себе крепкого чая.

поглядами, пам'ятаєш, тоді, коли гуляли разом у лісі, — і раптом натрапили на ожину, ми збирали і їли її повними жменями, а потім я притиснув тебе до стовбура великого дерева і липкими від ожини пальцями примусив тебе стогнати і кусати губи, цілувати мене, притискатися до мене всім тілом і подивитися на мене так, як це вмiла лише ти.

Потім ти померла, я більше ніколи не бачив тебе, і залишилася тільки вона. А в її мріях немає місця для мене. Коли вона чує мій голос, то вловлює тільки неправильні інтонації і український звук «г» у моїй російській мові».

Прочитавши цей лист, я спершу хотіла передзвонити Віталікові, але потім передумала. Адже лист був адресований не мені, а людині, яка давно померла, і мені вже навіть не бракувало цієї людини. Я стала іншою, можливо, дорослішою.

Но хуже всего было то, что в твоих мечтах не было места мне. Ты сама этого не осознавала, ты жалела меня, сама не знала за что, и постепенно уходила в тот другой мир. Когда я понял это, ты уже находилась в состоянии клинической смерти. Мы последний раз встретились взглядами, помнишь, тогда, когда гуляли в лесу, — и вдруг набрали на ежевику, мы собирали ее и ели полными горстями, а потом я прижал тебя к стволу большого дерева и липкими от ежевики пальцами заставил стонать и кусать губы, целовать меня, прижиматься ко мне всем телом и посмотреть на меня так, как это умела только ты.

Потом ты умерла, я больше никогда тебя не видел, и осталась только она. А в ее мечтах нет места мне. Когда она слышит мой голос, то улавливает только неправильные интонации и украинский звук "г" в моей русской речи».

Прочитав это письмо, я сначала хотела перезвонить Виталику, но потом передумала. Ведь письмо было адресовано не мне, а человеку, который давно умер, и о котором я уже и не скучала. Я стала другой, возможно, — повзрослела.

Переклади з сучасної німецької поезії

З німецької переклав

Сашко УШКАЛОВ

Tom DE TOYS

SKANDAL

WIEVIEL JAHRE MUJAT DU WARTEN
DICHTER
WIEVIEL JAHRE SCHWEIGEN
HUNGERN UND
DEIN WERK VERGESSEN
DICHTER
DEINE WORTE BLEIBEN
UNGENUTZT
IM VORORT LIEGEN
WDHREND DIE GESELLSCHAFT
AUS DER SPRACHE KRIEGE
ZAUBERT
ZAUBERT
ALTE SEELEN IM BYRO
VERKRIECHEN LDYAT
WO IHRE BILDUNGSLYCKE
IN REGALEN LAUERT
NETT VERPACKT ALS OB
ES KEINEN WIDERSPRUCH
ZU TILGEN GDJE
DICHTER DICHTER
MACH DICH FREI
FYR JEDEN ZUFALL
DER DAS EWIGE ERLAUBT
DAS EWIGE
DAS MENSCHLICHE
DAS ECHE BLEIBT
SICH EWIG TREU
DEIN TOTES HERZ ZDHLT
MEHR ALS DIE ERINNERUNG

DES DICHTERS NEUE
KLEIDER DIE ERINNERUNG
IST SCHEU SO SCHEU
ДАЯ JEDE MASKERADE
SCHNELLER VON DER HAND
GEHT ALS EIN AUFGESCHRIEBENES
DURCHDACHTES UND
VERLACHTES STÜCK
PAPIER ZU FRESSEN
DICHTER OH
DU LETZTER HELD
IM LAND DER FROMMEN
UNGEHEUER
DICHTER
DEINE SEELE IST
NUR EINE SAMMLUNG
UNVERGEGENSTÄNDLICHTER
SEHNSÜCHTE
DEINE KEHLE TROCKNET HIER
IM GROßEN STAUB
BETONGEWITTER
PLASTIKPERFEKTION
UND NEONMILL
WAS DIE MODERNE
ANFANGS SCHUF
VERHINDERT JEDEN
LEBENS RUF DES HEIMLICHEN
WORTVAGABUNDEN
DICHTER
DEINE ZEILEN RUHEN
STOLZ ZERSCHUNDEN
BIS DU DEINE
ADERN LÄßT UM
SPIELERISCH ZU LIEBEN
WIE DER REST
DER REST
GIB DIR DEN REST
NOCH HEUTE

Том ДЕ ТОЙЗ

СКАНДАЛ

СКІЛЬКИ РОКІВ ТИ МУСИШ ЧЕКАТИ
ПОЕТЕ
СКІЛЬКИ РОКІВ МОВЧАТИ
БУТИ ГОЛОДНИМ І
КЛАСТИ НА СВОЮ ЛІТЕРАТУРУ
ПОЕТЕ
ТВОЇ СЛОВА ЛИШАТЬСЯ
НІКОМУ НЕ ПОТРІБНІ
ЛЕЖАТИМУТЬ НА МАРГІНЕСАХ
ДОКИ ЛЮДСТВО
ОБЕРТАЄ
ОБЕРТАЄ
МОВУ НА ВІЙНУ
ЗМУШУЄ ХОВАТИСЯ
СТАРІ ДУШІ ПО КОНТОРАХ
ТАМ, ДЕ ПРОГАЛИНИ В ЗНАННЯХ
ЧЕКАЮТЬ НА ПОЛІЦЯХ
МИЛО ЗАПАКОВАНІ ЯК НАЧЕ
ЦЕ НЕ ДОЗВОЛИТЬ
ЇХ ЛІКВІДУВАТИ
ПОЕТЕ, ПОЕТЕ
БУДЬ ВІЛЬНИМ
ДЛЯ КОЖНОГО МОМЕНТУ
ЯКИЙ ДАЄ ТОБІ ВІЧНІСТЬ
ВІЧНІСТЬ
УСЕ ЛЮДСЬКЕ
ЧИСТЕ ЛИШИТЬСЯ
НАВІКИ НАДІЙНИМ
ТВОЄ МЕРТВЕ СЕРЦЕ ЩЕ Б'ЄТЬСЯ
БІЛЬШ НІЖ НА ЗНАК ПАМ'ЯТІ
НОВЕ ВБРАННЯ ПОЕТА
ПАМ'ЯТЬ
ЛЯКЛИВА ТАКА ЛЯКЛИВА
ЩО ЛІПШЕ УТНУТИ
ЩЕ ОДИН МАСКАРАД

АНІЖ ЗАПХАТИСЯ
НАРОДЖЕНИМ
НАПИСАНИМ І
КИМОСЬ ВИСМІЯНИМ
АРКУШЕМ
ОХ ПОЕТЕ
ТИ ОСТАННІЙ ГЕРОЮ
У ЦІЙ НАБОЖНІЙ КРАЇНІ
ПОЧВАРНИЙ
ПОЕТЕ
ТВОЯ ДУША ЦЕ
ЛИШЕ КОЛЕКЦІЯ
НЕПРОЖИТОГО
СМУТКУ І ПРИСТРАСТЕЙ
ТВОЄ ГОРЛО СОХНЕ ТУТ
У ТОВСТОМУ ШАРІ ПИЛЮКИ
БЕТОННА НЕГОДА
ПЛАСТИКОВА ДОСКОНАЛІСТЬ
ТА НЕОНОВЕ СМІТТЯ
З ЯКОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ
НОВИЙ ЧАС
УБИВАЮТЬ КОЖЕН
ЖИТТЄВИЙ КРИК ТАЄМНИХ
ВАГАБУНДІВ СЛОВА
ПОЕТЕ
ТВОЇ РЯДКИ СПОЧИВАЮТЬ
ГОРДІ, З ТОГО, ЩО ВКАЛУВАЛИ
ДОКИ ТИ ЗМУШУЄШ
ВЛАСНІ ВЕНИ
ІМІТУВАТИ ЛЮБОВ
ЯК РЕШТА
РЕШТА
ДОКОНАЙ СЕБЕ
ЩЕ СЬОГОДНІ

Kersten FLENER

FEUER & EIS

Hier im Westend spielen die Kinder mit Terpentin
Und die Vügel fallen von den toten Вдumen wie Kastanien
Die Ratten stolpern in den Hofeinfahrten ьber Scherben
Und die Ъberfdlle auf den Kiosk
Geschehn nur still und heimlich in der Nacht

Die Zeitung kenn ich nur noch als Verpackung fьr nen Dьner
Das Blut der Erschossenen rinnt aus den Monitoren
Und die besetzten Hduser гдumen sie neuerdings
Mit Mietvertrдgen

Sie predigen die Hoffnung um der Hoffnung willen
Aber lass dich nicht тдuschen: hier wird's nie wieder Sommer
Die Fernsehaltдre in unseren Wohnzimmern
Ersetzen den wдrmenden Kamin
Und wir sitzen in unseren Sesseln wie Eiswьrfel in ihrer Box

Hier im Westend fallen die Kinder in die Gullys
Die Videos des alltдglichen Krieges fressen sich wie Zecken ins Hirn
Wir warten wir warten wir warten auf die Einblendung
auf dem Bildschirm

Die sagt: dies ist wirklich es ist Zeit

Es ist Zeit ich weiЯ es ist Zeit
Die Verhdлtnisse wieder
An den Trдumen zu messen

Керстен ФЛЕНТЕР

ВОГОНЬ & ЛІД

Тут на заході діти бавляться терпентином
І падають з мертвих дерев птахи наче каштани
Пацюки шкопиртають об бите скло на наших подвір'ях
А кіоски грабують
Тільки тихо та потайки уночі

У газети я загортаю дьонер, не читати ж їх
Кров застрелених жебонить з моніторів
І вони, ці небіжчики, винаймають кімнати
У захоплених будинках

Вони проповідують надію заради надії
Але не дай їм себе ошукати: тут більше ніколи не почнеться літо
Алтарі телевізорів у кімнатах
Заміняють нам каміни
І ми сидимо у своїх кріслах наче кубики льоду в боксах

Тут на заході діти падають у водостоки
Відео щоденної війни впивається в мозок наче кліщ
Ми чекаємо ми чекаємо і чекаємо напливів на екранах
Що говорять: це все насправді це все час

Це час я знаю вже час
Знову порівнювати те
Що нас оточує з мірjami

Райнер Марія Рільке
(1875–1920)

Райнер Марія Рильке

З німецької переклала
Юліана Полякова

Сонети к Орфею

І часть

1

Здесь дерево росло. Оно стремилось ввысь.
Орфей запел, и дерево внимало.
Молчало все. В молчаньи родились
Иных примет и отзвуков начала.

И звери тихо крались из лесов,
Из нор и гнезд своих. И видно было,
Что их не страх, не предков диких зов
И не коварство злобное смирило,

Но только слух. Мычанье, рев и рык
В их глотках тихо замерли. Казалось,
Колонны храмов даже напряглись,

И алтари святые стряслись,
И хижины убогой не осталось,
Где б кто-то к звукам дивным не приник.

2

Она почти как девочка была
Певца и лиры слитное начало,
И сквозь весенней дымки покрывало
Прорвалась и в душе гнездо свила.

И спит во мне. И все ее лишь сон:
Деревья, что листвой меня пленяли,
И зеленью заполненные дали,
То, чем я бываю поражен.

В ней мир уснул. Мелодия спала.
Так сотворил ее поющий бог,
Что жаждет сна она, всю душу поглотив.

А смерть ее? Найдеш ли вновь мотив,
Который воплотиться б также мог?
И зазвучать во сне? Как ... девочка...была...

3

Бог всемогущ. Но можно ли постигнуть
Гармонию и верный тон найти?
Разлад в душе: пути не обрести
И Аполлону храма не воздвигнуть.

И ты поешь. И знаешь всякий раз:
Не блажь, не прихоть пение твое,
Не детская игра, но бытие,
Простое лишь для бога. Не для нас.

Когда же к нам он небо повернет?
А этого не будет. И не жди.
И то, как песня раздирает рот,

Забудь. Не помни муки эти.
Рождает песню у тебя в груди
Дыханье бога. Дуновенье. Ветер.

Ієронім Стридонський
(Софроній Євсевій Ієронім)
(342–420)

Віг реколегії

Ієронім поділяв з Цицероном класичну віру в те, що тематика визначає стиль, а раннє християнство досить-таки зневажливо та глузливо ставилося до риторичних красот класичного світу, бо для християнського ритора стиль тоді визначався не тематикою твору, а характеристиками його адресата, його аудиторії. Так що у такого автора як Ієронім ми знайдемо великий спектр різних стилів, від надзвичайно відточеного стилю його листів до аристократів до відносно розмовного стилю Вульгати, яка призначалась для широкого загалу християн, як освічених, так і не освічених, чи Листа до готів Суннії та

Фретели. Таким чином, здавалось би старомодний підхід Ієроніма до перекладу був бунтарським, і в ньому вбачається один з останніх проявів класичного пориву до перекладу аж до XV ст. Його основний принцип чітко викладено в Листі до Суннії та Фретели про переклад Псалмів: "Бо того самого правила, яке ми часто викладали, треба дотримуватися в перекладі: там, де немає загрози сенсу, слід дотримуватися милозвучності та властивостей мови, якою перекладаємо." Цей його вислів слід зіставити з передмовою до П'ятикнижжя, де Ієронім пише про процес перекладу з "тим самим духом". Він розумів, що стиль забарвлює повідомлення, так що невірна передача стилю могла б означати викривлення як конотативного, так і денотативного елементів повідомлення.

Послання CVI

З латини переклав
Антон Гужва

**CVI. AD SVNNIAM ET
FRETELAM, DE PSALTERIO,
QVAM DE LXX INTERPRETVM
EDITIONE CORRVPТА SINT**

**CVI. До Суннії та Фретели, про
Псалтир, який був перекручений
редакцією Семидесяти
перекладачів (Септуагінти)**

Dilectissimis fratribus Sunniae et Fretelae, et ceteris qui vobiscum Domino serviunt, Hieronymus.

1. Vere in vobis apostolicus et propheticus sermo conpletus est: «In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terrae uerba eorum.» Quis hoc crederet, ut barbara Getarum lingua Hebraicam quaereret ueritatem; et dormitantibus, immo contententibus Graecis, ipsa Germania Spiritus Sancti eloquiascrutaretur? «In ueritate cognoui, quod non est personarum acceptor Deus; sed in omni gente qui timet Deum et operatur Dei iustitiam, acceptus est illi.» Dudum callosa tenendo capulo manus, et digiti tractandis sagittis aptiores, ad stilum

Найдорожчим братам Суннії та Фретелі, та іншим, хто з Вами служить Господу, Ієронім.

1. Воістину до Вас промовляють апостольські і пророцькі слова: "По всій землі розливається глас їх і на краю землі слова їх". Хто повірить у те, що варварська мова готів віднайде єврейську істину; і через безтурботних, навіть удоволених греків сама Германія проникнеться мовою Святого Духа? "В істині я пізнав, що Бог не є привітний судія; але Він приймає будь-кого, хто боїться Бога і вершить справедливість Бога". Перед тим, як тверда рука візьме ефес і вправні пальці пущать стріли, вони пом'якшуються

calamumque mollescunt; et bellicosa pectora vertuntur in mansuetudinem christianam. Nunc et Esaiæ uaticinium cernimus opere conpletum: «Concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces; et non adsumet gens contra gentem gladium, et non discent ultra pugnare.» Rursumque in eodem: «Pascetur lupus cum agno; et pardus requiescet cum haedo; et uitulus et leo et taurus pascentur simul; et puer paruulus ducet eos, et bos et ursus in commune pascentur, paruulique eorum erunt pariter; et leo et bos comedent paleas»; non ut simplicitas in feritatem transeat, sed ut feritas discat simplicitatem.

2. Quaeritis a me rem magni operis et maioris inuidiae, in qua scribentis non ingenium, sed eruditio conprobetur; ut dum ipse cupio iudicare de ceteris, iudicandum me omnibus praebeam; et in opere Psalterii iuxta digestionem schedulae uestrae, ubicumque inter Latinos Graecosque contentio est, quid magis Hebraeis conueniat, significem. In quo illud breuiter admoneo, ut sciatis aliam esse editionem, quam Origenes et Caesariensis Eusebius, omnesque Graeciae tractatores KOINH, id est, «communem» appellant, atque «Vulgatam», et a plerisque nunc LOUKAINEIOS dicitur; aliam Septuaginta Interpretum, quae in EΧΑΡΛΟΙΣ codicibus reperitur, et a nobis in Latinum sermonem fideliter uersa est, et Hierosolymae atque in Orientis ecclesiis decantatur. Super qua re et sanctus filius meus Auitus

стилем і пером; войовнича душа обертається на християнську смиренність. Зараз ми помічаємо, що й Ісаї пророцтво наповнене творінням: "І мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої — на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни!" І далі у тому ж стилі: "І замешкає вовк з вівцею, і буде лежати пантера з козям, і будуть разом телятко й левчук, а дитина мала їх водитиме! А королева й ведмідь будуть пастися разом, разом будуть лежати їхні діти, і лев буде їсти соломку, немов та худоба!". Нехай не так простота обернеться на дикість, як дикість навчиться простоті.

2. Ви запитуєте у мене про справу великої праці і ще більшої злості, у якій проявляється для письменників не талант, а освіченість. Поки я сам бажаю судити про інших, я дозволятиму усім судити мене. Дякуючи опануванню ваших сторінок, я зазначу, що у Псалтирі скрізь між латинянами та греками є зіставлення, що більш властиво євреям. До того ж коротко нагадаю, що ви знаєте одне видання, яке Ориген та Євсевій Кесарійський, і всі грецькі коментатори називають "Койне", тобто «спільне», і «Вульгата», яке зараз багатьма зветься LOUKAINEIOS

інше — Септуагінта, яке знаходиться у книгах EΧΑΡΛΟΙΣ (Гексампла) і нами вірно перекладене латинською мовою і промовляється в Єрусалимі і у Східних церквах. Про цю справу і святий

saepe quaesierat. Et quia se occasio fratris nostri Firmi presbyteri dedit, qui mihi uestram epistulam tradidit a uobis, scribens in commune respondeo, et me magno amicitiae libero foenore, quod quanto magis soluimus, plus debemus. Sicut autem in nouo testamento, si quando apud Latinos quaestio exoritur, et est inter exemplaria uarietas, recurrimus ad fontem Graeci sermonis, quo nouum scriptum est instrumentum, ita et in ueteri testamento, si quando inter Graecos Latinosque diuersitas est, ad Hebraicam confugimus ueritatem; ut quicquid de fonte proficiscitur, hoc quaeramus in riuulis. KOINH autem ista, hoc est communis editio, ipsa est quae et Septuaginta. Sed hoc interest inter utramque, quod KOINH pro locis et temporibus, et pro uoluntate scriptorum, uetus corrupta editio est. Ea autem quae habetur in EΧΑΡΛΟΙΣ, et quam nos uertimus, ipsa est quae in eruditorum libris incorrupta et immaculata Septuaginta Interpretum translatio reseruatur.

син мій Авіт раніше запитував. І через те, що я випадково зустрів нашого брата Фірма, який передав мені вашого листа, пишучи взагалі, я відповідаю, що ми віддали великий борг дружби набагато більше, ніж зобов'язані. Як у Новому Заповіті, якщо коли-небудь у латинян з'являється питання і є багато відповідей, ми звертаємось до грекомовного джерела, яким він написаний, так і у Старому Заповіті, якщо між греками і латинянами є розбіжність, ми звертаємось до гебрайського оригіналу; так само у струмочках ми будемо шукати те, що виникає із джерела. "Койне" ж, тобто спільне видання, є теж саме, що й Септуагінта. Але різниця між ними у тому, що "Койне" через різні місця і часи і волю письменників — це перекручене старе видання. А те, що знаходиться у EΧΑΡΛΟΙΣ і яке ми перекладаємо, збережено неушкодженим у книгах видавців і незаплямоване перекладом Семидесяти тлумачників.

**John de Trevisa
(1326–1412)**

Передмова до “Поліхронікона”

**З англійської переклав
Сергій Кальниченко**

**Джон з Тревізи
(1326–1412)**

Big реколегії

Середньоанглійський період в історії англійської літератури та перекладу займає чотири століття: між нормандським завоюванням 1066 року та друкарськими пресами Кекстона (1485). Проте цей період зручно поділити на дві частини: ранній та пізній, межею між якими є середина XIV ст., коли англійська мова витіснила французьку, як панівну літературну мову. До середини XIV ст. літературна культура в Англії була тримовна. Порівняно з мовами, що використовувалися у навчанні (латина) та у куртуазній культурі (англо-нормандська), англійська мова спершу була обмежена як засіб літератури і географічно (на заході країни), і соціально. Тобто, протягом усього середньоанглійського періоду в Англії існувало дві розмовні мови, англо-нормандська та англійська, й переклади могли здійснюватися з латини на будь-яку з них, або з однієї на іншу, і в такій мовній ситуації вибір цільової мови перекладу неминує відбивав комплекс соціально-політичних впливів. Особливість англо-нормандської полягає в тому, що діалект однієї мови, а саме французької, переноситься на територію іншої мови — англійської, а таке переміщення й спричиняє двобічний вплив: з одного боку, мови, якій цей діалект належить, але від якої він територіально відірваний, а з іншого — мови, на території якої він опинився. При чому ані термін «мова», ані термін «діалект» не відбивають усіх особливостей виникнення та розвитку англо-нормандського діалекту, який в умовах відсутності території, де ним користувалася б більшість населення, перетворився на соціальний діалект, і як такий, незважаючи на належність панівній групі, приречений на зникнення.

Розподіл на переклади для еліти та для широкого загалу, довіра до однієї живої мови та недовіра до іншої регулярно проявляються під час всього середньоанглійського періоду. Так, відразу по нормандському завоюванні перекладачі використовують переважно англо-нормандську, на відміну від англійської, адже вони впевнені в життєздатності першої та в її належності соціальній еліті. В нотатках до

«Поліхронікона» Джон з Тревізи відзначає, що *oplandysch men* («неосвічені, горяни») з усіх сил пнуться вивчати французьку, щоб про них були ліпшою думки. Однак, картина ця на той час вже змінювалася. Витіснення французької та латини в Англії XIV ст. Джон з Тревізи у тому ж «Поліхроніконі» пояснює катастрофічним впливом Чорної Смерті, епідемії чуми 1349 року, на шкільну освіту. Після Великої Чуми кількість освічених кліриків істотно зменшилась, а лихо та розруха мало сприяли витонченості, і коли життя звелось лише до животіння, то використання народної говірки природно стає загальним, а рішення Чосера перекладати та писати лише англійською виявилось вирішальним для подальшого розвитку англійської літератури та культури.

У цей же час окрім поетичних перекладів Чосера було виконано й інші значні переклади — переклади прозові. Джон з Тревізи (1326–1412), уродженець Корнвельського півострова та вихованець Оксфордського університету, переклав англійською мовою з латини кілька розлогих творів: *De Proprietatibus Rerum* («Про властивості речей») Варфоломія Англійського (1398), всесвітню історію *Polychronicon* Ранульфа Гідена (1387) та середньовічну настанову з державного врядування *De Regimine Principum* («Про управління державців») Егідія Римського. Завдяки цьому великому починанню Джона з Тревізи тепер потреби учнів, студентів, вчителів та проповідників в Англії частково задовольнялися книгами на народній мові. Ранульф Гіден, чернець із монастиря св. Вербурга, створив свій «Поліхронікон» бл. 1350 р. Це компіляція з багатьох авторів і охоплює вселенську історію від творення світу до сучасних Гіденові часів. Тут описуються різні землі та наводяться всілякі популярні за середніх віків легенди з історії Персії, Вавилону та Риму. До «Поліхронікону» Джон з Тревізи додає два передні слова. У першому передньому слові, тексті, який став хрестоматійним і переклад якого наводиться нижче, він енергійно відстоює переклад живою сучасною мовою.

**Бесіда між Лордом та Кліриком про переклад
(1387)**

ЛОРД: З тих часів, коли було збудовано велику та високу Вавилонську Вежу, люди говорять різними мовами, так що ті, які належать до різних народів, наче чужі один одному й не розуміють мови інших. А мову лише тоді знають, коли вивчають. Вивчають мову зазвичай слухаючи її, і тому той, хто глухий, завжди недолугий, бо не в змозі він чути мову, щоб навчитися. Тому люди з далеких країн та земель, де спілкуються іншими мовами, якщо жоден з них не вивчив мови іншого

народу, не будуть знати, що має на увазі той інший. Бо хоча б вони й зустрілися і конче необхідно їм про щось дізнатися, та наука про спілкування та мову, якою б великою не була потреба, мову іншого вони зрозуміють не більше як гусячий гогіт. І як старанно не вповільняв би він свою промову, інший його не зрозуміє, навіть якщо той, перший, замість привітатися, його обляє. Це велика напасть, що переслідує людство, проте Господь у своїй милості зглянувся і вказав два види ліків її подолання. Перший полягає у тому, щоб вивчити й знати багато різних мов, і, таким чином, між чужоземцями, жоден з яких не знає мови іншого, виступати посередником і передавати, що хоче сказати кожен з них іншому. А другий вид полягає у тому, що у багатьох краях і землях вивчають, вживають та знають якусь одну мову. І тому у всіх краях та землях Європи, особливо по цю сторону від Греції, вивчають, вживають та знають латину. Унаслідок цього клірики [освічені люди] з великодушності та гнучності складають і пишуть свої книжки латиною, щоб їхні твори та книжки розуміли у різних краях та землях. І саме тому честерський чернець Ранульфус (Ральф Гігден) написав свої книжки Хронік, де описується у часі та просторі довколишній світ, де оповідається про дива дивні та події чудернацькі, і де веде він свій літопис від сотворіння землі й неба до самого року своєї кончини, латиною, так що, тут [у цьому літописі] міститься багато чудових оповідей та знань для тих, хто їх здатен прочитати й зрозуміти. Отже, я хотів би замовити переклад цих книжок Хронік з латинської мови мовою англійською, щоб більше людей могли зрозуміти їх і звідти почерпнути знань і диковин та набралися вченості.

КЛІРИК: Ці книжки Хронік написані латиною, а латину вживають та розуміють у всіх краях та землях Європи по цей бік від Греції. А от англійську мову, зазвичай, не настільки широко знають та розуміють, і переклад англійською мовою ніхто не зрозуміє, окрім саих англійців; тоді як же так, що більше людей зрозуміє Хроніки, коли вони перекладені з латини, яка так широко вживана та знана, на англійську мову, яку вживають і знають лише одні англійці?

ЛОРА: Відповісти на це питання та розвіяти сумнів легко. Адже, якби ці Хроніки було перекладено з латини англійською, тоді їх розуміли б набагато більше людей, тих, що розуміють англійську та не знають латини.

КЛІРИК: Ви латиною говорите та читаєте, розумієте її; отже, у перекладі англійською мовою нема потреби.

ЛОРА: Цей довід я відхиляю. Бо хоча я розумію латину, і можу говорити та читати нею, в цих книжках Хронік є багато такої латини,

що ані я, ані ти не зможемо зрозуміти без глибокого вивчення, поради від мужів учених чи того, щоб зазирнути до інших книжок. До того ж, нехай навіть мені це не було б потрібно, воно потрібно іншим людям, що на латині не знаються зовсім.

КЛІРИК: Ті, що зовсім не розуміють латину, можуть її вивчити та зрозуміти.

ЛОРА: Не всі, бо деякі не можуть, так як зайняті іншими справами, деякі із-за віку, деякі за браком розуму, деякі за браком статків, інші друзів, що знайшли б їм кошти для навчання, а деякі через інші вади або перешкоди.

КЛІРИК: Але ж немає потреби, щоб всі такі знали Хроніки.

ЛОРА: Не говори надто вже так впевнено про потреби; бо впевнено казати про те, що необхідно, можна лише коли воно вже існує і тому неодмінно його не може не бути. Так само як і Бог. Він має бути, бо Він є і не бути його не може. І навпаки: саме в цьому сенсі може статися так, що нікому знати ці Хроніки нема потреби, то нехай ніхто їх і не знає. Але в іншому сенсі, якщо щось потрібне для існування, або щоб воно було під рукою, то саме так йдеться про м'ясо та напої, що вони потрібні для живота і мають бути поруч. Так от, і в цьому сенсі нікому Хроніки непотрібні. Але є ще й третя підстава вести мову про необхідне: все, що на користь, є необхідним, тому, в цьому сенсі, знати Хроніки необхідно всім.

КЛІРИК: Тоді ті, хто латину не розуміють, можуть спитати, дізнатися й навчитися від тих, хто латину розуміє.

ЛОРА: Ти говориш дивно. Адже неосвічені люди не знають, що саме слід спитати, а особливо про вчені справи, які ніколи не спадають їм на думку; та й не знають вони у кого саме слід питати. До того ж, не всі ті, хто розуміють латину, мають такі книги, щоб сповістити необхідне неосвіченим; до того ж деякі не мають часу, а інші не захочуть його гаяти, ось чому необхідно мати англійський переклад.

КЛІРИК: Латинська мова є і добра, і ясна, і саме тому ніякі переклади англійською мовою непотрібні.

ЛОРА: Цей аргумент гідний хіба того, щоб жбурнути його в калюжу та вивалити в багнюці невігластва та безслав'я. Хіба, що ти навів його заради жарту чи дотепу.

КЛІРИК: Довід має право на існування, доки його не спростовано.

ЛОРА: І не особливо далекоглядна людина, якщо її очі не закриті для знання, і та вже побачить спростування цього аргументу, та й навіть і сліпа, якщо чуття не зраджує їй, напощацьки знайде відповідь. Бо будь цей аргумент чогось вартий, то таким способом доказу можна було б

довести, що ті Сімдесят тлумачників [перекладачі Септуагінти], і Аквіла, Симмах, Феодотіон, і той, хто здійснив перший переклад, і Ориген займалися невдячною справою, коли перекладали з гебрійської мови грекою Святе Письмо; і що Святий Ієронім чинив невдячну справу, коли перекладав його з гебрійської мови латиною, адже гебрійська мова є і доброю, і ясною, і нею Воно [Святе письмо] було "надихане" Святим Духом; і всі вони за свої переклади були Святою Церквою вельми схвалені. Ось чому, вищезгаданий нерозумний аргумент вартий того, щоб його стерли в порошок, жбурнули у воду і таким чином розвіяли. До того ж Святе Письмо латиною також є і добрим, і ясным, та все ж, якщо скласти проповідь Святого Письма всю латиною для тих, хто знає англійську, а латини не розуміє, то було б ділом невдячним; бо не стануть вони від того розумнішими латиною, якщо не розтлумачити їм, про що йдеться, англійською. Далі необхідно мати переклад англійською та тримати його в пам'яті, щоб не забути; то краще, щоб такий переклад було зроблено та записано, аніж просто промовлено та не записано. От тому-то вищезгаданий нерозумний аргумент не зможе привабити жодної людини, у якої є розум, щоб вона відмовилася від англійського перекладу.

КЛІРИК: Багато з цих книжок знаходяться зовсім поруч із Святим Письмом, як-то Святий Отці та філософія, то не маємо ми їх перекладати англійською.

ЛОРА: Дивно, що ти наводиш такі слабкі доводи, адже ти так довго вчився. Книжки Аристотеля, а також й інші книжки з логіки та з філософії було перекладено латиною з греки. Також Іоанн Скот [Еріугена] на прохання короля Карла переклав книги Деніса [Псевдо-Діонісія Ареопагита] з греки латиною, а також і Святе Письмо було перекладене з гебрійської мови на грецьку, а з грецької на латинську, а потім з латинської на французьку; тоді, чим же завинили англійці, що його не можна перекласти англійською мовою. Також і король Альфред, що заснував Оксфордський університет, переклав англійською мовою найкращі закони та велику частину Псалтиря з латини англійською, а також спонукав Вирефріта [Верферта], єпископа Вустерського, перекласти твори Святого Григорія, діалоги, з латини саксонською. Також і Кедмон з Вітбі був натхненний Святим Духом й склав англійською мовою чудові поезії з майже всіх історій Святого Письма [тобто чудово передав англійськими віршами майже всі біблійні притчі]. Також і святий чоловік Беда переклав з латини англійською мовою Євангелію від Іоанна. Так само тобі відомо, де Апокаліпсис записаний на стінах та даху каплиці й латинською, й французькою

мовами. Також і Євангелії, і Пророкам, й істинній вірі Святої Церкви слід навчати англійських людей, що не знають латини, та проповідувати серед них. Далі, і Євангелію, і Пророків, й істинну віру Святої Церкви слід розповідати їм англійською мовою, а цього інакше не зробити, як через переклад на англійську, бо таке проповідування англійською і є самим перекладом, і таке проповідування англійською є добрим та благочестивим, коли англійський переклад є добрим та благочестивим.

КЛІРИК: Якщо якийсь переклад було б зроблено так, що його можна було б поліпшити в будь-якому місці, то деякі люди ганили б його.

ЛОРА: Якщо люди ганять те, що не заслуговує, щоб його ганили, то тоді вони самі заслуговують на докори. Клірики досить добре знають, що жодна грішна людина не робить настільки добре, що не могла б зробити краще, що не робиться настільки добрий переклад, який не можна було б поліпшити. Саме тому-то Ориген перекладав Псалтир двічі, а Ієронім тричі. Я не вимагаю, щоби переклад цих книжок був найкращим, який лише може бути, бо то була б безпідставна мрія для всякої людини з тих, що зараз живе, але я хотів би мати вправний переклад, який був би знаним та зрозумілим.

КЛІРИК: А який переклад цих Хронік Ви хотіли б мати: віршами чи прозою?

ЛОРА: Прозою. Бо звичайно проза ясніше за вірші, її легше та простіше розуміти.

КЛІРИК: Тоді, Господи, даруй нам милість з готовністю розпочати, розум та мудрість до тямущої праці, силу та глузд збагнути вірне значення, щоб здійснити переклад вірний та вартий довіри, який можна було б представити на суд Трійці, трьом іпостасям єдиного Бога, велич якого завжди була і вічно перебуде, й що створив небо й землю, і світло, й відділив світло від темряви, і назвав світло день, а темряву назвав ніч, і був вечір, і був ранок день перший. А на другий день зробив Він твердь і відділив води, що під твердю, від вод, що над твердю, і назвав Бог твердь небо. А третього дня зібрав Бог води, що під небом, в одне місце, і так утворив сушу, і назвав Він збір вод морями, а сушу земля, і створив дерева й траву. Четвертого ж дня зробив Він сонце, місяць та зорі й примістив їх на тверді небесній, щоб освітлювати землю та правити днем і ніччю і відділяти світло від темряви. А на п'ятий день сотворив Бог всіяке птаство, що літає в повітрі, та риб й інші створіння, що повзають та плавають у воді. Шостого ж дня сотворив Він звірів, щоб жили на землі, та людину із земного порошку й помістив її в Рай, щоб вона там працювала й жила. Але людина порушила Божу заповідь й зогрішила, і було її вигнано з Раю... Проте Свята Трійця

зжалилася над людиною, і послав Бог-Отець Сина і Святий Дух зійшов на Діву, і Син Чоловічий прийняв плоть та кров цієї Благословенної Діви та помер на Хресті во спасіння людства і воскрес третього дня у славі та благосні, та навчав своїх учнів, та вознісся на небо, коли настав час: та повернеться у День Суду і буде судити і живих, і мертвих. І тоді все, чому судилося бути записаним у Книзі Життя, повернеться до нього на благословенне небо та й перебуде там і тілом, і духом, і побачить і спізнає його Божественну суть та людську природу в радості безмежній.

Таким чином цей Діалог закінчується.

Aphra Behn
(1640–1689)

Афра Бен
з “Есеї про переклад прози”

З англійської переклала
Рита Райко

Від реколегії

Афра Бен, англійський драматург та авторка першого англійського роману, після низки оригінальних п'єс та романів здійснила кілька розлогих перекладів з французької мови, і прозових, і поетичних. Її дебют перекладача відбувся у 1680 році, коли вона прийняла участь в укладеній Джоном Драйденом антології Овідієвих «Послань». Переклади пані Бен, у своїй більшості, були типовими для панівної на той час англійської практики перекладу. Вони виявляють схильність до парафрази («перекладу з певною вільністю»), що забезпечувало зручність сприйняття твору, який приємно було читати; заради ясності чи для досягнення художнього враження тексти дещо розширювалися. У вступі до *A Discovery of New Worlds* («Відкриття нових світів», 1688), свого популярного перекладу твору Фонтенеля, Бен зауважує, що, «притримуючись якомога ближче до авторських слів», вона «була змушена в деяких місцях трохи додавати від себе, а то ця книга була б незрозумілою».

Від багатьох своїх сучасниць Афра Бен відрізняється тим, що використовує переклад, аби піддати сумніву та переглянути усталені в тогочасному англійському суспільстві погляди на жіноцтво. Це

наочно видно у її виборі для перекладу іноземних текстів підкреслено сучасних їй авторів, до того ж це переважно тексти філософські, наукові та художні. Діалоги Фонтенеля про космогонію Коперніка привернули частково її увагу тому, що одним із співрозмовників цього твору є маркиза, а жінки, як Бен заявляє від себе, «не вважаються за добре обізнаних у філософських поняттях». Бен розглядає переклад як засіб проти обмеження тогочасної жіночої освіти. А окрім того, переклад — це той різновид літератури, де вона могла натякнути, що стать визначається не біологічно, а будується на засадах культури, формуючись загальними умовностями та очікуваннями публіки.

Афра Бен

Переклад із французької мови на англійську
(з „Есе про переклад прози” (1688 р.)

Загальне схвалення, як у Франції, так і в Англії, що очікувало на оригінал цієї книжки (про відкриття ряду нових земель), спонукало мене спробувати перекласти її англійською мовою. Репутація її автора (перу якого належать „Діалоги мертвих”), новизна теми в сучасних мовах та зображення автором жінки, як одного з учасників цих п'яти бесід, стали ще однією причиною того, що англійка відважилася перекласти те, що сказала французька. Однак коли ж я, врешті-решт, спробувала це зробити, виявилось, що завдання не таке просте, яким воно здавалося на перший погляд. Тому перед тим, як говорити про автора й саму книгу, дозвольте сказати кілька слів про переклад прози взагалі. Що стосується перекладу поезії, то тут все вже сказано у вичерпному есе покійного графа Роскомона: що ближчі ідіоми та порівняння у двох мовах, то легше перекладати. Італійська, іспанська та французька мови є сильно зіпсовані латиною, в кращому випадку, із домішками слів готської, арабської й галльської мов. Італійська мова, що є найближчою до латинської, також близька англійській, адже це є суміш латини, мов готів, вандалів та інших північних народів, що осаджали Римську імперію та придушували її мову в провінціях. Більша частина цих народів говорили тевтонською мовою або її діалектами, одним з яких є англійська мова. Це одна з причин того, що англієць та італієць можуть вивчити мови один одного швидше, ніж яку-небудь іншу мову, адже не тільки фрази, але й наголос в обох мовах вельми схожі. Далі за спорідненістю до англійської йде іспанська мова. Племена готів і вандалів захопили Африку й панували

там протягом кількох століть, де змішувалися із маврами, що поза сумнівом вплинуло на мову. Ці маври потім вторглися до Іспанії та підкорили її собі. Крім того, раніше Іспанія була завойована готами, котрі підкорили її після правління синів Феодосія Великого Аркадія та Гонорія. Французька мова є найбільш віддаленою від латинської, тому звороти та наголос відрізняються від англійських більше. Найбільше її можна зіставити з валійською мовою, що є спорідненою із бретонською та мовою басків і є гілкою давньокельтської мови. Валійською мовою говорили галли, що пішли від кельтів.

Таким чином, французька мова є найбільш складною, з усіх вищезгаданих, для перекладу на англійську. Для підтвердження цього, наведу ще й інші докази. По-перше, що ближчими є дух і характер двох народів, то ближчим є й характер їхнього мовлення. Всім відомо, що за характером англійці ближчі італійцям, аніж французам. Тому, як я вже казала, дуже важко перекладати з іспанської на французьку, і думаю зовсім неможливо перекладати з французької на голландську мову. По-друге, італійська мова сьогодні така сама, якою була кілька століть тому. Те ж саме стосується й іспанської мови, причому не тільки по відношенню до фраз, але й слів і правопису, у той час, як французька мова у фразах, словах та правописі зазнала більших змін за останні сто років (із часів короля Франциска I), ніж у фасоні плаття й стрічок настільки, що я впевнена: французу, що буде жити через сто років, мова старого видання Історії Фруасара буде зрозумілим не більше, ніж арабська. Я визнаю, що французька зброя, гроші та інтриги останнім часом зробили французьку мову загальною, за що ми маємо бути вдячними французам: це випадковість, яку вони приписують величчі свого короля й своїй старанності. Згодом, все може виявитися зовсім інакше. По-третє, як я вже згадувала, французька мова — це псування латини, французькі автори дозволяють собі брати з латини будь-яке слово, яке забажають, без церемоній, особливо, коли мова йде про природознавчі науки. В англійській мові цього нема, все йде через французьку. Зараз є модним, мов мавпи, в усьому наслідувати французів. Так, ми беремо не тільки їх власні слова, але й ті, що вони запозичили з інших мов. Жаль, що у таких речах в нас мало італійського та іспанського характеру, тоді б ми не перекроювали власну мову як одяг задля відроди всякої французької швачки.

Перекладаючи з французької мови, більшість людей є дуже обережними, вони не бажать друкувати французьке слово у першому виданні книги, поки вживання цього слова не стане для нас звичним. Тому одне французьке слово передають кількома англійськими, що

звучить грубувато. Це свідчить про те, що перекладати ці мови просто й важко одночасно. Що ж стосується конкретно французької мови, то вона має переваги перед англійською в звучанні, проте програє нашій мові у написанні. Це ще один доказ на користь відмінності духу двох народів. Майже всі сполучники та артикли у французькій мові закінчуються на голосний й складаються з двох-трьох літер. Багато їх слів також починаються з голосних. Тому, коли за сполучником чи артиклем, що закінчується не голосний, йде слово, що починається на інший голосний, французи ставляться між ними свій улюблений *apostrophe* та прибирають першу голосну літеру. Вони це роблять для того, щоб уникнути дурного звука, вони є настільки музичними, що скоріш підуть на порушення усіх законів здорового глузду і граматики, ніж допустять невірне звучання. Наприклад, коли говорять про дружину чоловіка, французи скажуть *son epouse*, у той час, як граматично правильним було б *sa epouse*. Але француз з'їде з глузду, якщо почує, як хтось каже *s'epouse*, адже це робить мову монотонною. Проте деякі фрази вони говорять дуже коротко, наприклад *qu'entend je* («*What do I here?*» англійською). В цьому разі три слова звучать як одне з голосними на початку, в середині та наприкінці. Потім, французькі слова закінчуються на голосний, а якщо ні, то приголосний, у більшості випадків, вони не вимовляють, якщо тільки не має двох приголосних підряд або наступне слово не починається з голосного. Далі, за допомогою своїх відносних займенників вони можуть легко вкоротити довге згадане речення до двох-трьох коротких слів. Це ті переваги, які французька мова взяла від латини. Вони забруднюють мову непотрібними повтореннями, тавтологією й задля того, щоб відрізнитися, розтягнуть на двадцять рядків те, що англієць виразив би простіше й більш осмислено у п'яти. Втім то й є велика проблема перекладу з французької мови на англійську: якщо намагатися підігнати французьку під норми англійської мови — перекладом це не назвеш. Погоня за барвистістю, прикрасами — це ще гірше, ніж сама французька мішура. В англійській мові ці недоліки не настільки очевидні. Я не кажу, що цього досить, щоб засудити французьку мову та звеличити нашу рідну мову: те що для нас є недоліком, для них — достоїнством. Негри Гвінеї вважають нас настільки ж огидними, як ми їх... Проте повернемося до нашого перекладу.

Я спробувала відкрити вам істинну думку автора, дотримувалася його слів наскільки це було можливим. Деінде мені довелося додати трохи від себе, інакше книга була б незрозуміла. Я весь час використовувала латинське слово *axis* (що в англійській мові має відповідник

axle-tree), яке не вважаю настільки вже підходящим у трактаті такого роду, але саме так його всі розуміють. В останніх двох главах є інше слово, яке мені важко зрозуміти, тим більш, що воно багато разів повторюється — це слово *tourbillion*, яке зазвичай позначає вихор. Я перекладаю його саме так, хоча мсьє Декарт розуміє його в більш широкому значенні. Автор надав цьому слову вичерпне визначення, і нема потреби мені що-небудь додавати. Я не бажаю, проте приймаю це слово, беручи до уваги те, про що говорила не початку вступу.

Я знаю, що від мене чекають опис цієї книги, й я не можу його не надати, щоб переконатися, що якщо постараюся, то зможу її перекласти. Але я всім серцем бажаю від цього втриматися. Я усвідомлюю цінність оригінальності автора та шкодую, що доводиться писати те, що може бути сприйнято як насмішка над автором.

Joseph Addison (1672–1719)

Джозеф Аддісон

**З англійської переклала
Марина Мазуренко**

Big реколегії

У статті з 29 числа «Спектейтора» від 3 квітня 1711 року, чи не найпершій спробі аналізу перекладу оперних лібрето та слів пісень, Джозеф Аддісон настійливо наголошує на «генії» кожного народу і в цьому вражає за сто років до романтиків передчуває їх погляди на переклад.

Джозеф Аддісон

*«Але ж такі мови — латинська і грецька —
В суміші, мов із хіоським фалерн,
припадають до смаку!» —
Горацій¹*

Ніщо не вразило англійську публіку так, як перша поява на її театральній сцені італійського речитатива. Глядачі були приємно здивовані, почувши як генерали виспівують накази, а пані з допомогою музичного супроводу віддають доручення. Наші земляки не могли втриматися від сміху, коли споглядали як коханець проспівує свого любовного листа і навіть адреса листа була покладена на музику. Відомий прорахунок при постановці старої п'єси "Кривавий банкет" тепер не містив нісенітниць, коли неможливим здавалось для героя, що знаходився у пустелі, або для пані у своєму будуарі щось промовляти без музичного акомпанементу.

Але хоча про цю італійську манеру акторської гри речитативом може бути почуто вперше, я не можу не подумати про значну перевагу

¹ Sermo lingua concinnus utraque Suavior, ut Chio nota si commixta Falerni est.
— Hor.

«But a style where both tongues make a happy blend has more charm, as when the Falernian wine is mixed with Chio» (H. Rushton Fairclough's translation: Horace *Satires* 1/10/23-24).

«Правда, но это смешенье в стихах так для слуха приятно, Как хиосское вместе с фалернским приятно для вкуса!»

такого способу виконання над тим, що домінував в англійській опері до цього нововведення: перехід від пісні до речитативу був більш природнім, аніж перехід від пісні до розповіді, що було прийнятним в Опері Персела.

Єдиний недолік, який я помічаю в сучасній манері виконання — це поєднання італійського речитатива та англійської лексики. Щоб остаточно розібратись в цій справі, мені слід помітити, що інтонація, або (як французи називають її) акцентування в вимові кожного народу, що проявляється в буденній мові відрізняється від логічних наголосів будь-якого іншого народу; як ми власне можемо спостерігати, навіть в шотландській та валійській мовах, які межують так близько з нами. Під інтонацією або акцентом я маю на увазі не вимову кожного окремого слова, а звучання цілого речення зокрема. Таким чином, не дивно, коли англієць, прослухавши французьку трагедію, скаржиться на те, що інтонація акторів одноманітна і тому він чинить досить мудро, надаючи перевагу перегляду цієї ж вистави, але з акторським складом своїх співвітчизників, не переймаючись тим, що іноземець теж поскаржиться на таку ж одноманітність вимови англійських акторів.

Саме тому, речитативна музика в різних мовах повинна відрізнятись, як мелодика або акцент кожної мови; бо інакше виникає ситуація при якій те, що виражає певні почуття в одній мові, зовсім не виражає їх в іншій. Кожен, хто довго перебував в Італії, досить добре знає, що зниження тону в речитативі ледь схоже з тоном повсякденної вимови італійців; або висловлюючись більш чіткіше є лише акцентом їх мови, що надає їй милозвучності та мелодійності.

Так нотки заперечення, або захоплення в італійській музиці (якщо можна їх так назвати), що відбивають їх вимову в роздумах, не схожі на звичайні нотки голосу англієця, коли той сердиться; все це доходить до того, що мені неодноразово доводилось спостерігати — глядачі часто помилялися щодо розуміння того, що власне відбувається на сцені. Наприклад вони очікують, що головний герой ось-ось повалить свого посланця з ніг, коли той несподівано ставить йому запитання; або гадають, що актор сперечається з другом, коли той лише прощається із ним.

З цієї причини, італійські митці не можуть поділяти погляди англійських музикантів щодо захоплення творами Персела, вважаючи, що його мелодії так бездоганно гармонують із текстом; оскільки однакові почуття обидва народи не завжди виражають однаковими звуками.

Тому, я радше скромно ставлюся до думки, що англійський композитор занадто детально повинен слідувати італійському речитативу, а гадаю, що навпаки варто використовувати багато незначних відмінностей на власну користь, перебуваючи в гармонії з рідною мовою. Він може перейняти в неї всю заспокійливу ніжність і *замираючий наспів*² (як назвав його Шекспір), але все ж таки має пам'ятати, що він повинен налаштуватись до сприйняття англійською публікою; і, потураючи інтонації наших голосів в повсякденній розмові, мати таке ж відношення до акцентування його власної мови, як ті особи, кого він збирається імітувати, мали до своєї. Помічено, що кілька співочих пташок нашої країни привчаються пом'якшувати свої голоси і зменшувати їх природну грубість, навчаючись у тих, що прилітають з теплих країв. В такий же спосіб я б дозволив італійській опері позичити нашої англійській музиці лише те, що може прикрасити та пом'якшити її, але в жодному разі не те, що може повністю зруйнувати і знищити її. Нехай домішку в ній буде стільки, скільки заманеться, але все ж таки нехай головний зміст в ній буде англійським.

Композитор повинен прилаштувати свою музику до людського генія, і брати до уваги, що витонченість слуху і смак гармонії людей були сформовані під впливом тих звуків, які переважають в даній країні: коротко кажучи, що музика є справою смаку, і що одне вухо сприймає як гармонію, іншому здається дисонансом.

Такі ж спостереження, які я зробив під впливом речитативної музики, можуть бути віднесені до всіх наших пісень та мелодій в цілому.

Досить розважливо в цьому питанні міркував Жан Батист Люлі. Він знайшов французьку музику надзвичайно небездоганною і досить грубою; однак, знаючи людський геній, гумор (вдачу) їх мови, упередженість людського вуха, з яким йому доводилось працювати, він не вдавав, що вилучає французьку музику та укорінює італійську замість неї; але лише розвиває та олюднює її з незліченними перевагами і модуляціями, які він запозичив з італійської. Під цим розуміємо, що французька музика тепер бездоганна в своєму роді; і коли ви кажете, що вона не настільки хороша як італійська, ви лише маєте на увазі, що вона не настільки подобається вам, бо ледве знайдеться хоча б один француз, який би не здивувався, почувши, як ви надаєте більшу перевагу італійській музиці. Музика французів насправді досить добрим чином адаптована до їхньої вимови і акценту, так само як вся їхня опера, що пречудово славить геній таких веселих та легковажних людей. Хор, в якому така опера переважає забезпечує

² «Дванадцята ніч» 1.1.7.

партеру багато можливостей приєднуватися до концертного співу, що лунає зі сцени. Ця схильність аудиторії співати разом з акторами настільки домінує у них, що колись я бачив виконавця, який на сцені робив не більше, співаючи веселу пісню, аніж служитель в прихідській церкві, який потрібен лише для того, аби озвучувати псалом, та згодом його голос затихає в співі прихожан. Кожен актор, що виходить на сцену — це ловелас. Королеви і героїні так розфарбовані, що вони схожі на воскові фігури рум'янощоких доярок. Пастухи всі додають до танцю щось своє і звільняють себе від відповідальності слідувати рухам танцю, дозволяючи цим собі більше, аніж наші англійські майстри. Я спостерігав як кілька з них з'являлись на сцені в червоних панчохах; Алтея, котрий замість завітчаної осокою і очеретом голови, залицявся у завеликій для нього перуці і весь розчепурений; і до того ж з таким тремтячим і уривчастим голосом, що я отримав би більшу насолоду від дзюрчання сільського струмка і вважав би його набагато кращою музикою.

Я пам'ятаю останньою оперою, яку бачив на землях того веселого народу була „Викрадення Прозерпіни”³, в якій Плутон, щоб зробити свій образ більш привабливим, сідає в французький екіпаж і бере із собою Аскалаф, як свого служника. Це те, що ми називаємо недомислом і неповагою; але французи сприймають це як явище цілком прийнятне і смішне.

Я нічого не додаю до сказаного вище, окрім того, що музика, архітектура і образотворче мистецтво, так само як і поезія і ораторське мистецтво, повинні виводити закони і правила, спираючись на здоровий глузд і смаки людей, а не на засади самого мистецтва як такого; або іншими словами, не смак повинен задовольняти мистецтво, а мистецтво смак. Музика не винайдена лише для того, щоб радувати тільки хроматичне вухо, але щоб бути приємною для вух усіх тих, хто здатен розрізняти різкі звуки від неприємних нот. Людина з її природнім слухом є суддею стосовно того, чи правильними тональностями виражено почуття, і чи є мелодія тих звуків більш менш приємною.

³ „Викрадення Прозерпіни” (Raptus Proserpinae) — це епічна поема, написана римським поетом Клавдіаном Клавдієм; опера, що написана по ній (1728), належить композитору Джону Галліярду, а лібретто Люїсу Теобальду.

Теоретично-критичні матеріали з історії та теорії художнього перекладу та лексикографії

Роль перекладачів, перекладів та процесу перекладу у становленні національних мов

Кальниченко О.А., Подміногін В.О

З тих історичних досліджень перекладу, що існують на даний момент, можна дійти висновку, що про історію цієї професії ми знаємо надто мало, а те, що знаємо, свідчить, що обриси перекладу в різні часи істотно різнилися, а перекладацька чи тлумачька діяльність набирала таких різноманітних форм та відбувалася в такій множині контекстів за роки свого існування, що ми зобов'язані спершу проаналізувати історичні факти, перш ніж починати розробку теоретичного пояснення цього складного явища [1]. Читання національних історій перекладу може призвести до цікавого проникнення в такі важливі питання як загальне уявлення про письмових та усних перекладачів у різні історичні періоди, **про роль перекладачів** з погляду різних спільнот, про коло чинників, що породжували широку перекладацьку діяльність за певних часів, про вражаючу різноманітність діяльності, що сприймалася як перекладацька в різні часи, та види контекстів, у яких перекладачам доводилося діяти. Завдання перекладознавця серед інших полягає також у тому, щоб надавати кваліфіковані поради у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладу в суспільстві [2], у зв'язку з чим усвідомлення місця та ролі перекладу в історії культури видається нам надзвичайно актуальним, особливо з огляду на необхідність підвищення статусу перекладача у сучасному суспільстві. Основними історичними причинами перекладу літератури називають наступні: сприяння розвитку власної літератури, запозичення нових думок, запозичення нових родів та жанрів літератури, збагачення національної мови, розповсюдження релігій, передача культурних цінностей [3]. Іноді для виконання цих завдань

перекладачам доводилося створювати алфавіти. Широкомасштабного дослідження перекладу літератури для збагачення сучасної народної мови, що є об'єктом нашого вивчення, за винятком колективної монографії "Translators through History" під редакцією Ж.Делія та Ю. Вудзверт [3], не проводилися, тому за мету ми собі поставили дослідити, як впливає переклад на мову перекладу.

Традиційно переклад визначається як процес досягнення щонайкращої смислової відповідності між двома текстами в двох різних мовах. Вперше такий погляд на переклад сформулював Марк Туллій Цицерон (106 – 43 рр. до н.е.). В „De Oratori” (55 р. до н.е.), „De optimo genere oratorum” (51 р. до н.е.) та інших текстах Цицерон розрізняє свою перекладацьку практику від послівного методу перекладу своїх попередників, стверджуючи, що набагато важливіше, по-перше, оволодіти цільовою аудиторією на тій мові, на якій аудиторія вільніше чувається; та, по-друге, розвивати ораторський словниковий запас та навички аргументації в цільовій мові, аніж із скрупульозною точністю притримуватися джерельного тексту [4]. На літературу цей погляд поширили Горацій (85 – 8 рр. до н.е.) в „Ars poetica” („Про поетичне мистецтво”) (20 р. до н.е.) та Авл Геллій в „Noctes Atticae” („Атичних ночах”) (бл. 100 р. до н.е.). До Біблії та інших релігійних текстів цей підхід застосував Ієронім Стридонський (бл. 347 – 419/20), обґрунтувавши її в листі до Паммахія (395 р. н.е.). У листі до Фуска Салінатора, написаного біля 85 року н.е., майже через півтора століття після книг Цицерона про ораторське мистецтво, Пліній Молодший додає до теорії Цицерона два нові елементи. Перший полягає в евристичній цінності перекладу в обох напрямках, тобто не лише на латину з греки, але й з латини, вправа, яка ніколи не спадала на думку Цицерону; другий – в проголошенні відкритого змагання з джерельним автором, свого роду двобій, при чому головною метою цього змагання (окрім отримання насолоди від перемоги) є **збагачення мови засобами вираження** [5]. Квінтіліан стверджував: *“Тема запропонованого розділу: вирішення питання, як набрати запас слів та навчитися легко писати. Наші оратори старої школи вважали переклади з грецької латиною такими, що цілком відповідають цій меті. Луцій Красс зауважує в одній з вищезгаданих книг Цицерона “De oratore”, що це він робив не раз. Та й особисто сам Цицерон прямо радить вдавнитися до цього способу. Завдяки цьому він навіть переклав і видав декілька творів Платона та Ксенофонта.”* [6]

Погляди на переклад як на вправу зі стилю, які відстоював Квінтіліан, стосувалися, зрозуміло, перекладів грецьких першоджерел латинською мовою, а латина залишалася мовою системи освіти по всій Європі напротязі багатьох століть. У середні віки латина та

народні мови відбивали два несхожі стилі мислення. Латиною було неважко висловити абстракції, вона добре слугувала формулюванню принципів теології та політичної ідеології, в той час як народна мова раннього середньовіччя була орієнтована на передачу конкретно-образних, нескладних уяв [7: 62 – 63]. Проте поява, починаючи з X ст., літератур народними мовами призводить до зміни ролі перекладу [8]. Іще король Альфред зрозумів значення перекладу як засобу поширення вченості, і для нього переклад був пов'язаний зі створенням цільового тексту зрозумілою народу мовою. *“Тому-то здається мені за найліпше, як здається також і тобі, що слід нам перекласти деякі книжки, які найбільш потрібно знати кожному, тією мовою, що всі ми зможемо зрозуміти, й учинити так, що з Божою поміччю нам без великих зусиль вдасться, якщо буде мир, щоб всі юнаки з вільних людей, що нині живуть в англійському народі, що мають статки, могли бути усаджені за навчання, доки ні нащо інше вони не потрібні; готи, доки не зможуть читати англійську грамоту добре: по тому вони можуть бути вивчені далі мові латинській, як тільки знайдеться той, хто забажає навчати їх далі й тим самим допоможе їм прилучитися до духовного стану. Далі, коли згадав я наскільки знання латини занепало серед англійського народу, проте ж багато-хто при сьому може читати англійське письмо, розпочав я поміж інших різних та численних турбот королівства нашого перекладати англійською мовою книжку, що називається латинською мовою “Pastoralis”, а нашою англійською мовою “Sheperd's Book” [„Книга пастиря”], іноді слово в слово, іноді ж іншими словами, чому навчився я у архієпископа мого Племунда та єпископа мого Ассера, та священика мого Гримбольда, та священика Іоанна”* [9] (Переклад Ільїна І.В. та Кальниченка О.А.) Так само як військова звитяга Альфреда врятувала англійський народ від знищення, так і його інтелектуальна діяльність врятувала англійську мову й сприяла розповсюдженню грамотності серед його підданців. Унікальний внесок Альфреда до англійської історії полягає в тому, що для освіти свого власного народу він використав мову англійську, а не латинську. Він є перший монарх, що став символом національної єдності й почав добиватися політичного управління над англословним населенням на півдні під гаслом звернення до спільного почуття англійськості, що передається разом із мовою. А оскільки по всій Європі виникають нові літератури, які не мають значної письмової традиції, на яку можна спертися, якщо вона взагалі не відсутня, то широко починають перекладатися, адаптуватися та засвоюватися твори, які виникли в іншому культурному контексті. Внаслідок цього переклад набуває додаткового виміру. Таким чином,

римська модель збагачення через переклад розвивається в новій формі [3: 28; 8: 51].

Особливо слід наголосити на визначному внеску перекладачів-творців алфавітів [3: 9—21], завдяки діяльності яких були розширені територіальні межі поширення знань (напр., Кирило та Мефодій — Болгарія, Моравія, Паннонія, Русь), принесені нові елементи цивілізації та нові духовні цінності, відкриті шляхи до культурного, соціального та духовного прогресу, народам дано знаряддя для розвитку та пробудження колективного самоусвідомлення етно-мовних груп (напр., готи, слов'яни), закладено підвалини для появи національного почуття та національних літератур (напр., Болгарія, Вірменія), усунено неписьменність народу та покладено початок демократизації освіти, уможливлено збереження культурної спадщини

Оскільки мова кожної окремої культури, поза всяким сумнівом, — її найбільше надбання, то бажання розвивати мову є актом патріотизму. І збагачення власної мови є практикою, яка тісно пов'язана із створенням національних літератур. У становленні та поширенні національних мов, особливо за доби Відродження, коли сучасні мови були ще дуже молоді, чільна роль належала перекладу. При перекладі кожного твору перекладачі були неодмінно змушені для висловлювання нових ідей, що вони їх запроваджували до власної культури, творити нові слова. "Саме за Ренесансу, за якого відчувалася необхідність у творенні нових термінів для позначення нових реалій, формується цілковито нове поняття перекладу" [10: 31]. Так, гарним прикладом цього явища в Англії може служити переклад Джоном Флоріо "Проб" Монтеня. Завдяки цьому перекладу в англійську мову запроваджено велику кількість нових слів, зокрема "entrain, conscientious, endear, tarnish, facilitate, amusing, regret, effort, emotion". Крім того, Флоріо став першим літератором, який вжив присвійний займенник "its" [11: 227].

Іноді стверджують, що існують приклади, коли переклад справді творив мови. Але тоді слід визначитися стосовно значення слова "творити", бо помилково буде припускати, що до цього ці мови не існували і що переклад створив їх з чогось фіктивного [12: 344]. Таким випадком є переклад Біблії Лютером, переклад, що породив німецьку мову. У цьому випадку труднощі полягали у тому, що цільова мова не була єдиною цілісною мовою, а низкою діалектів: "Добра німецька мова — це німецька мова народу. Проте народ говорить на бескінечній кількості німецьких. Тогі ти зобов'язаний перекладати на німецьку, що яюсь піднімається над массою Mundarten, не відкидаючи їх і не пригнічуючи. Таким чином, Лютер спробував зробити дві речі:

здійснити переклад на німецьку, що а пріорі може бути лише місцевою, його власною німецькою, Hochdeutsch, проте водночас піднести, самим процесом перекладу, цю місцеву німецьку до статусу загальнонімецької, лінгва франко. З тим, щоб та німецька, яку він використав, не стала сама мовою відрізаною від народу, він мав зберегти в ній щось від Mundarten, щось від загального способу висловлювання та щось від народних говірок. Таким чином, ми знаходимо водночас послідовне та умисне використання вельми усної мови, багатой на образи, звороти, виразної, поруч з очищенням та гедіалектизацією цієї мови... Переклад Лютера є першим рішучим самоствердженням німецької літуратурної мови. Великий "реформатор" Лютер взагалі нагали буде вважатися письменником та творцем мови..." [13: 46—47].

Іншим прикладом може служити Франція XVI ст., коли французька мова остаточно стверджується як мова французької нації, перемагаючи латину з одного боку, та численні місцеві діалекти з іншого. В 1530 році король Франциск I створює "College royal" ("Королівський колеж"), який також називають "College des Trois Langues" ("Колежем трьох мов") (латини, греки та гібриму), а в 1539 році видає наказ, відомий під назвою „Ордонанс Віллер-Котре", який приписував використання французької мови замість латинської в судочинстві, діловодстві та інших офіційних сферах, і якому судилося відіграти особливу роль в процесі ствердження французької мови. Вимагаючи, щоб усі цивільні акти "проголошувалися, реєструвалися та повідомлялися сторонам [судового процесу] сучасною французькою мовою", Франциск I дав поштовх перекладацькому руху, який допоможе "піднести нашу народну [мову] до рівня інших, більш відомих мов і зробить її зразком для них" (дю Белле). Внаслідок цього та подальших декретів народній французькій мові належало стати мовою права, науки та літератури. Вона набуває статусу національної мови, основоположної мови французької держави [3: 38—39]. До певної міри переклади тоді сприймалися як засіб поширення знань серед більш широких верст населення, і в цьому плані перекладачі вирішували два взаємопов'язані завдання. Вони робили доступнішими для широкої читацької літератури твори античних авторів, та, щоб полегшити цю задачу, їм доводилось приймати участь в розбудові рідної французької мови. Ще 1509 року перекладач на ім'я Клод де Сейссел звернувся до короля Людовіка XII з пропозицією про створення якогось органу французької літератури та виступив із захистом перекладу як засобу збагачення та поширення французької мови.. Проте на протязі століття на шляхи, якими можна збагатити рідну мову, існувало дві протилежні

точки зору [14 : 177]. Слідом за Клеманом Маро група придворних поетів та перекладачів розглядала переклад як чудову стилістичну вправу, що сприятиме збагаченню їхньої мови. Вчений та знавець грецької мови Тома Себійє виклав цю позицію в своїй книжці від 1548 року "L'Art poetique" („Поетичне мистецтво"). Подібно до того як і Гораций в „Ars poetica" („Про мистецтво поезії"), він вважав переклад ("version") жанром літератури та гілкою риторики. Цю його думку не поділяла „Плеяда" — група поетів-гуманістів на чолі з Ронсаром, котрі вважали переклад шкідливим як для літератури, так і для мови. На прохання цього об'єднання Жоашен д'ю Белле (1522 — 1560) відповідає Себійє, створивши в 1549 році працю "Defence et illustration de la langue franzaise," («Захист та прославляння французької мови»), яку Ж.Мунен назвав „антологією аргументів проти перекладу" [15: 13]. Дю Белле [16] рекомендує збагачувати мову не через переклад, а через „наслідування" кращим грецьким та латинським авторам. Він пропонує створювати неологізми на основі слів грецького або латинського походження та закликає запозичувати слова з регіональних діалектів та словника ремісників. Він не вірить в те, що стилю та красномовності можливо вивчитися від перекладачів. Надмірне запозичення з іноземних мов під виглядом вченості на цей час вже дискредитувало себе. Рабле, наприклад, висміював „вживання та творення латинських слів вуличними торгівцями". В четвертому правилі свого трактату про переклад Етьєн Доле (1508 — 1546) попереджає перекладачів проти того, щоб вживати поруч слова, що надто нагадують латинські, чи рідко використовувалися в минулому [17]. А на кінець XVI ст. Анрі Етьєнн (1531 — 1598) друкує своє звинувачення „нової італізованої французької мови" [3].

Строго кажучи, переклад не заповнює вакууму мови, ані у Франції д'ю Белле, ані в Німеччині Лютера. Проте переклад у змозі змінити співвідношення у престижності мов на культурному полі, їхній авторитетності серед мовної спільноти, як на рівні державних інститутів, так і на символічному рівні, тим самим дозволяючи те, щоб сучасна розмовна мова зайняла місце мови референціальної (відси-лочної), тобто мови культури, пов'язаної з письмовою та усною традицією, що забезпечує, шляхом постійних посилань на класичні твори минулого, збереження цінностей суспільства. У Франції доби Відродження та в Німеччині часів Реформації референційна мова була мовою іноземною. Отже, завдання перекладачів полягало в заміні чужої мови рідною. Тобто, перекладачі не створювали нової мови, але підносили діалект до статусу національної мови та мови культури. [12: 345].

Трактат «Про різні методи перекладу» Фрідріха Шлейєрмахера [18], поданий ним до Пруської академії 24 червня 1813 року, в кульмінаційний момент конфлікту із Францією, фактично окреслює провідну роль перекладу в розбудові національної культури в програмі прусського руху за об'єднання Німеччини на основі єдиної мови та культури, а тезу Шлейєрмахера про очужуючий переклад слід розглядати як антифранцузьку, бо він протистоїть перекладацькому методу, котрий домінує у Франції, тобто методу одомашнення, асиміляції, заставляючи іномовного автора мандрувати за кордон до читача цільової мови [19]. Очужуючий переклад може бути застосований лише до науково-філософських й поетичних (художніх) творів, зміст яких твориться самими авторами, що вільно обирають об'єкти та їхнє розташування, й котрі виступають лише в мовленні, й де переклад є надзвичайно складною проблемою, бо кожна мова буде свої висловлювання порізному, й з часом мова таких текстів починає асоціюватися з певними ідеями, нормами, канонами, почуттями, відношеннями, котрі обумовлюються національною культурою. Шлейєрмахер відстоював використання в перекладі особливої "перекладацької" мови, що неодмінно веде до змін у самій мові. В решті решт, лише відхиляючись від сталих норм можна очужуючий елемент зробити помітним у цільовій мові. Хоча найбільш важливо те, що Шлейєрмахер був упевнений в **інновативному характері перекладу** й вбачав саме в цьому його основну роль [20]. З самої появи в німецькій культурі очужуючий переклад означав тісну близькість до джерельного тексту, буквалізм, що призводив до запозичення іномовних культурних форм та до розвитку різномірних лектів. Так, Й. Г. Фосс, переклавши "Іліаду" (1793) та "Одісею" (1781) гекзаметром, запровадив цю віршовану форму до німецької літератури; а в перекладах Софоклових "Антигони" та "Царя Едіпа", Фридріх Гельдерлін вперше став використовувати архаїчні та нестандартні діалекти. Отже, коли очужуючий переклад відновлюється німецькими теоретиками XX ст., такими як Рудольф Паннівці та Вальтер Беньямін [21], то він розглядається як знаряддя культурної інновації. З точки зору Паннівці "перекладач робить фундаментальну помилку, коли підтримує існуючий стан мови, замість того щоб дати мові суттєво підпасти під вплив мови іноземної" [22]. Відчужуючий переклад приймає багато чого з того, що Вальтер Беньямін назвав "аграматичністю", щоб завадити сприйняттю перекладу як оригінала, тому що надто прозорі переклади превалюють в одномовному суспільстві, на зразок США. Він упирається християнській та цицероно-гораціанській рекомендаціям перекладати дух, а не букву. Чим менше суспільство володіє іноземною мовою першо-

джерела, тим більше слід наголошувати на необхідності дослівного перекладу, хай навіть при цьому буде чинитися насильство над нормативним синтаксисом. Ідеомагична вільність та прозорість приховують ідеологічні основи, що сформували цей метод й, отже, вводять в оману. Ці основи, по суті, варто було б зробити помітними читачеві через вибіркові порушення нормативного вжитку, в тому числі через 1) архаїзми; 2) неологізми; 3) реалії; 4) тісне слідування за синтаксисом, часом, станом; 5) де можливо, еквіритмом. Сам процес створення очуження є значно вірнішим першоджерелу, чеснішим стосовно читача й продуктивнішим з точки зору постійного внеску в літературу та мову перекладу.

І хоч набір домінуючих поетик, може здаватися, на певному проміжку як такий, що абсолютно установився, однак, продовж історії поетики любої даної культури продовжують розвиватися. Реєстр складових цих поетик продовжує змінюватися і дослідження демонструють, що в боротьбі за зміну літературних систем переклад покликаний зіграти вирішальну роль. Навіть в країнах з усталеною літературною традицією, переклади здатні впроваджувати в існуючі реєстри нові художні засоби. Так, Езра Паунд суттєво запозичив з китайської поезії (ідею „динамічного змісту“) та японських хайку для внесення змін до системи, яка йому здавалась переобтяженою заяженими метричними римами та прикрашателством, так само, як Фень Чі інтродукував у китайську поетичну систему форму сонета. Й. Г. Фосс впровадив до німецької віршованої системи через переклад Гомера гекзаметр, а А. В. Шлегель запозичив шекспірівський віршований розмір, щоб кинути виклик авторитету французьких зразків.

Оскільки українська мова та література за відсутності держави не мали нормальних умов для розвитку, то перекладна література в культурному житті українців відіграла надзвичайно велику роль як засіб розвитку української мови та збагачення її поетичного вислову; а в II половині ХХ ст. в Україні склалася така ситуація, коли „джерело мовлення літературної мови перенеслося з оригінальної літератури на перекладну“ [23: 12]. Тому перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні ролі перекладу у становленні, збагаченні та збереженні української мови.

Список використаної літератури:

1. Baker, M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – 654 p.

2. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies // Holmes J. S. Translated Papers on Literary Translation and Translation Studies – Amsterdam, Rodopi, 1988 – P. 66 – 80.

3. Delisle J. and Woodsworth J. (eds.) Translators through History. Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins. – 1995.

4. Cicero. De oratore // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (ed.) – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7. Cicero. De optimo genere oratorum // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (ed.) – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7 – 10. Cicero. De finibus bonorum et malorum // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (ed.) – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 10 – 12.

5. Plinius Secundus. Letter to Fuskus Salinator # 9 // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 18 – 19.

6. Quintillian. Institutio oratoria // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 19 – 20.

7. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М.: Искусство, 1990. – 396 с.

8. Bassnett-McGuire S. Translation Studies – London, New York: Routledge, 1980. – P. 43 – 57.

9. Alfred. Letter to Bishop Waerferth // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 37 – 38.

10. van Hoof, H. Histoire de la traduction en occident: France, Grande-Bretagne, Allemagne, Russie, pays-Bas. – Paris, Louvain: Duculot, 1991. – 368 p.

11. Yates, G. John Florio. The Life of an Italian in Shakespeare's England. – London : Octagon Books, 1968. – 236 p.

12. Brisset, A. The Search for a Native Language: Translation and Cultural Identity // The Translation Studies Reader / L. Venuti (ed). – London and New York : Routledge, 2000. – P. 343 – 375.

13. Berman, A. L'Epreuve de l'йtranger. – Paris: Editions Gallimard, 1984.. – P. 45 – 46.

14. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Історичні коріння перекладності // Вісник Харківського нац. ун-ту, №649, 2005. – С. 174 – 179.

15. Mounin G. Les Belles Infideles. – Lille: Presses Universitaires de Lille, 1955/ 1994. – P. 13.

16. Du Bellay, J. Defence et illustration de la langue française. – Paris: Librairie Marcel Didier, 1988. – 206 p.

17. Dolet E. La Maniere de bien traduire d' une langue en l' autre // Cary, E. Les Grands traducteurs française. – Geneve: George, 1963.

18. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Stürig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963.– S. 38–70.

19. Venuti L. The Translator's Invisibility. – London and New York: Routledge, 1995. – P. 43–98.

20. Кальниченко О.А., Подміногін В.О.,Трактат Фрідріха Шлейєрмахера „Про різні методи перекладу” та його значення для сучасного перекладознавства // Вчені записки ХГІ „НУА”. – Т. VIII. – 2002. – С. 503 – 533.

21. Benjamin W. Die Aufgabe des Übersetzers // Das Problem des Übersetzens / Ed. H.J. Stürig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963.– S. 182–92; Беньямін В. Місія перекладача // Вісник Міжнародного Слов'янського університету (м. Харків): сер. Філологія, 2003. – Т. 6, №1. – С. 24 – 29.

22. Pannwitz R. Die Krisis der europäischen Kultur. – Nuremberg: H. Carl, 1917. – S. 242.

23. Зорівчак Р.П. Художній переклад в Україні і буття нації // Записки перекладацької майстерні. 2000 – 2001. – Львів: ЛНУ, 2001. – С. 9 – 17.

Евгений Витковский

У ВХОДА В ЛАБИРИНТ

Путевые заметки в восьми... капканах, повествующие о неблагоприятном плавании «Пьяного корабля» Артюра Рембо по волнам русской поэзии на протяжении более чем трех четвертей столетия (1909-1986)

Введение: В НАЧАЛЕ НЕ БЫЛО НИ СЛОВА

Стоишь, у входа в лабиринт застыв.
Ингеборг Бахман

В начале в самом деле не было ничего. Во всяком случае, имеющего отношение к Артюру Рембо. Но, работая над переводами баллад из ранней книги Бертольта Брехта «Домашние проповеди», я натолкнулся на совершенно непонятное стихотворение «Корабль» – балладу строк в сорок, которую никто никогда на русский язык переводить и не пытался. Если переводить более или менее близко, то последняя строфа могла бы прозвучать примерно так:

Рыбаки о чем заводят речь-то?
Мол, плывет себе такое Нечто:
Остров, то ли остов корабля?
Уплывает с полным безразличьем,
С водорослями, с пометом птичьим,
К горизонту, без ветрила, без руля.

(не подписанные переводы принадлежат мне. – Е.В.)

А сразу следом за «Кораблем» в книге Брехта стоит прославленная «Литургия ветерка» – блистательная пародия на «Горные вершины» Гете. Оставалось чуть-чуть подумать, и... я понял, что перевожу пародию: возникло законное желание вызвать у читателя хоть легкий смешок, намекнув на соответствующую русскую версию «Пьяного корабля» Рембо. Дальше все и случилось. Попытка найти «лучший» из переводов превратилась в скрупулезный анализ, в сопоставление опубликованных переводов, в изучение оригинала и толкований этого стихотворения (помимо французского, на немецком и английском языках). Сто строк Рембо становились яснее и яснее, наконец, замаячило «дно»: комментаторы начали повторяться, число возможных

версий понимания — сокращаться. И возникла та история трагикомической одиссеи в десяти переводах, беглые заметки о коей предлагаются вниманию читателя.

... Войти в лабиринт — чего же проще. Много сложнее из него выйти. Выйти можно тремя вариантами: случайно (что маловероятно), запасшись нитью Ариадны («мифологично», но тоже сложно: нитей полно, Ариадну — поди найди) и традиционно — положив руку на стену (принято — левую) — и не отрывать ее от стены, рано или поздно так по стеночке и выйдешь. Только делать это надо до того, как в лабиринт войдешь, а не ПОСЛЕ: иначе рискуешь положить руку на внутреннее кольцо стен и ходить по кругу, пока не придет Минотавр и не решит, что ты тут лишний. Словом, надо сперва думать, потом делать — увы, как-то не принято это у нас, скорей наоборот...

До 1982 года, до выхода тома «Литературных памятников» с относительно полным собранием произведений Рембо, старые русские переводы были рассыпаны по многим, часто малодоступным изданиям. свела под одну обложку шесть известных к тому времени переводов: дореволюционный, неполный перевод Вл. Эльснера (1886 — 1964), — правда, перепечатанный по изданию киевского «Чтеца-декламатора» 1909 года, где в нем было 19 строф, тогда как в переиздании того же «Чтеца» в 1912 году в нем была уже 21 строфа; первый советский перевод Давида Бродского (1895 — 1966); перевод Бенедикта Лившица (1886 — 1938); послевоенный, не позже 1955 года, перевод Павла Антокольского (1896-1978); законченный лишь в семидесятые годы перевод Леонида Мартынова (1905 — 1980); наконец, в основном корпусе книги впервые появился перевод Михаила Кудинова (1922 — 1994), в данном случае выполнявший роль «краеугольного бревна» — Кудинов перевел весь основной корпус книги, прочие переводы остались в примечаниях. Никак не были упомянуты переводы, опубликованные в эмиграции: первый полный русский перевод, опубликованный Владимиром Набоковым (1899-1977) в 1928 году, и увидевший свет чуть позже (1930) перевод И. И. Тхоржевского (1878 — 1951). Наконец, уже после издания этого «полного Рембо», в журнале «Иностранная литература» (1984, N 6) появился сделанный годом раньше новый перевод Давида Самойлова (1920 — 1990); в 1986 году (впервые, в Одессе, в многотиражке) был опубликован перевод Льва Успенского (1900 — 1977), выполненный еще в 1939 году.

Этими переводами нам неизбежно придется ограничить обзор. Насколько мне известно, до сих пор остается не издан действительно первый русский перевод того же стихотворения, выполненный

С. П. Бобровым (1889-1971) еще в 1910 году; тогда Бобров подписывался «Мар Йолэн», перевод его озаглавлен «Пьяное судно» и хранится в фонде Боброва в РГАЛИ. С большим опозданием увидел свет (в 1998 году, в антологии «Строфы века-2») перевод Александра Голембы (1922 — 1979); в 1988 году были опубликованы переводы Н. Стрижевской и Е. Витковского; в постсоветских изданиях и в интернете появились переводы Е. Головина, А. Яни, А. Бердникова, Е. Блажеевского, О. Кустова, Б. Джалкибаева и немалое количество иных, сделанных и раньше и позже. В постсоветское время книгоиздание превратилось в частное дело, поэтому изучить все русские переводы «Пьяного корабля» с каждым годом труднее и труднее. Так что в рассмотрении истории предмета ограничимся первыми десятью изданными до «Перестройки» переводами. Тому, кто вместе с нами захочет пройти по всем «восьми капканам», лучше взять эти переводы в руки, — тем более, что в издании «Литературных памятников» (1982) наличествует поистине драгоценная для исследователей статья Н. Балашова «Рембо и связь двух веков поэзии», где дан развернутый анализ собственно «Пьяного корабля» Рембо и основательно прослежены «корни» этого произведения.

А теперь — в лабиринт.

КАПКАН ПЕРВЫЙ: «КОРОЛЬ ПОЭТОВ»

Зри в корень.
Козьма Прутков

Ничто не вырастает на пустом месте, даже для выращивания по методам гидропоники все-таки нужна вода. Гениальный «Пьяный корабль» не выплыл из воображения мальчика Рембо сам по себе. Нечто его «индуцировало»: источник мы находим далеко не один. Здесь и «Плаванье» (оно же «Путешествие») Бодлера, и целый ряд других произведений, кстати, почти все они у нас известны. Но главный «повод», «прототип» «Пьяного корабля» — стихотворение «славного парнасца» Леона Дьеркса (1838 — 1912) «Старый отшельник». После смерти Стефана Малларме в 1898 году Дьеркс, «этот монарх, приплывший к нам с островов», был избран на освободившийся трон «короля французских поэтов» и занимал его, как водится, пожизненно. Тогда же, на рубеже наступающего XX века, появились почти все русские переводы из него, в основном принадлежащие перу В. Брюсова, А. Курсинского, Ап. Коринфского, известного в те годы

«дерптского студента» Е. Дегена (1866 – 1904), в более поздние годы к Дьерксу обращались И. И. Тхоржевский – вот, кажется, почти все. «Старый отшельник», стихотворение всего-то в 24 строки, издано было по-русски один-единственный раз под измененным заголовком («Мертвый корабль») в конце XIX века в переводе упомянутого Е. Дегена и с тех пор почти начисто забыто. Вспомнить же о нем необходимо из-за Рембо еще и потому, что с родины Дьеркса, с Реюньона, пришла во французскую поэзию могучая тема моря, венцом которой стал «Пьяный корабль»; уроженцем этого острова были не только Дьеркс, но и Леконт де Лиль, и Огюст Лакоссад, – видимо, именно из путешествия на Реюньон привез Бодлер своего «Альбатроса»...

Прежде всего попробуем прочесть «Старого отшельника» по-русски, пытаясь сохранить прежде всего те реалии, без понимания которых текст Рембо окажется временами затемнен до невозможности.

Я – как понтон, когда, лишившись мачт и рей,
Руиной гордою, храня в глубинах трюма
Бочонки золота, он движется угрюмо
Среди тропических и северных морей.

Свистал когда-то ветер среди бессчетных талей,
Но – судно более не слушает руля:
Стал побрякушкой волн остаток корабля,
Матерый плаватель вдоль зелени Австралий!

Бесследно сгнули лихие моряки,
На марсах певшие, растягивая шкоты, –
Корабль вконец один среди морской дремоты,
Своих багровых звезд не щерят маяки.
Неведомо куда его теченья тащат,
С обшивки дань беря подгнившено щепой,
И чудища морей свой взор полуслепой
Во мглу фата-морган среди зыбей таращат.

Он мечется средь волн, – с презреньем лиселя
Воротят от него чванливые фрегаты,
Скорлупка, трюмы чьи и до сих пор богаты
Всем, что заморская смогла отдать земля.

И это – я. В каком порту, в какой пучине
Мои сокровища дождутся похорон?
Какая разница? Плыви ко мне, Харон,
Безмолвный, и моим буксиром будь отныне!

В первой же строке Дьеркса возникает тот самый загадочный понтон, который, появляясь в последней строке Рембо, доставил столько неудобства переводчикам. Как только его не толковали! Между тем у Дьеркса слово это точно соответствует значениям, приводимым в «Морском словаре» контр-адмирала К. И. Самойлова (1941, т. 2, с. 141) – в основном так называют разоруженное (т.е. лишенное такелажа) палубное судно. К. Самойлов добавляет, что в старину понтоны «служили каторжными тюрьмами, а также местом заключения военнопленных». Иначе говоря, тому, кто знает текст Дьеркса, сразу понятен и «понтон» Рембо, и даже нет особой необходимости расшифровывать его как «плавучая тюрьма» (Д. Бродский, впрочем, в другом варианте использовавший загадочное словосочетание «клейменный баркас», – та же «плавучая тюрьма» отыскивается и в переводе Д. Самойлова), описывать «каторжный баркас» (М. Кудинов) или оставлять упрощенные «баржи» (Л. Успенский); слово «понтон» есть в русском языке само по себе. Зато уже прямой ошибкой оказывается прочтение «понтона» как «понтонного моста» (или даже просто «моста»), что обнаруживаем мы в переводах В. Эльснера, В. Набокова, И. Тхоржевского, Бенедикта Лившица. Правильно, без расшифровки мы находим это место только в переводах П. Антокольского и Л. Мартынова. Впрочем, из двух наиболее знаменитых переводов «Пьяного корабля» на немецкий язык один содержит ту же ошибку, – «мосты», – причем это перевод, выполненный великим поэтом Паулем Целаном; зато в другом переводе (Зигмар Лёффлер) проставлены вполне приемлемые «глаза галер». Если вспомнить, что и в находящихся за пределами рассмотрения переводах А. Голембы и Н. Стрижевской соотношение «один к одному» («мосты» у Голембы, «каторжные галеры» у Стрижевской), мы получим вывод: каждый второй переводчик эту ошибку делает со всей неизбежностью. А ведь так важно нежелание «Пьяного корабля» (или самого Рембо, ведь стихотворение написано от первого лица) «плавать под ужасными глазами понтонов». «Пьяный корабль» – явные стихи о судьбе поэта – говорит здесь еще и о нежелании глядеть в глаза «парнасскому понтону» Дьеркса. Это – декларация разрыва Рембо с парнасской школой поэзии.

Восьмая строка Дьеркса — единственный ключ к пониманию темнейшей двенадцатой строфы Рембо, где говорится: «Я натолкнулся, знаете ли, на невероятные Флориды...». Что за «Флориды» во множественном числе — понятно лишь тогда, когда мы вспомним об «Австралиях» Дьеркса. «Флориды» — антитеза «Австралиям». «Растительный» же корень слова «Флорида» слышен и русскому уху. И тогда понятен становится следующий за ним «растительный» образ Рембо.

Не лишая читателя удовольствия самостоятельно провести дальнейшие сопоставления, добавим, что последняя строфа Дьеркса — ключ к необычайно красивому месту у Рембо, причем ключ неявный. Подстрочно две заключительных строки восемнадцатой строфы Рембо звучат примерно так:

... Мой пьяный от воды остов

Не выудили бы мониторы и парусники Ганзы.

«Не выудили бы» — если читать через Дьеркса — значит «не взяли бы на буксир». А что за «мониторы и парусники»? В словаре читаем: «Монитор — класс бронированных низкобортных кораблей с малой осадкой, предназначенный для нанесения артиллерийских ударов по береговым объектам противника и боевых действий в прибрежных районах, на реках и озерах. Его название происходит от названия первого корабля такого типа, построенного в 1862 г. «Монитор». А «парусники Ганзы»? Для начала — «Ганза — объединение торговых портовых городов, главным образом германских). <...> С середины XV века начался упадок Ганзы. Последний ее съезд состоялся в 1669 году». Короче говоря, всей-то сложности понимания текста у Рембо: «Ни старинный парусник не возьмет меня на буксир, ни современный монитор».

Лучше не смотреть, что с этим местом сделали переводчики — все до единого.

Здесь все, кроме (отчасти) Д. Самойлова, попались «в капкан». Чаще всего это самое «выуживание», или отслеживание подводного пути, прочитывалось впрямую, понималось как доставание корабля со дна морского: В. Набоков, И. Тхоржевский, Л. Успенский, Л. Мартынов, М. Кудинов (у последнего просто «выуживать со дна»). Близко к подобному прочтению и то, что предложил Бенедикт Лившиц: «Я тот, кого извлечь / Не в силах монитор, ни парусник ганзейский / Из вод дурманящих мой кузов, давший течь». П. Антокольский истолковал эти строки красиво и по-своему, но опять-таки «по-своему», а не исходя из вполне очевидного значения оригинала:

... Не замечен никем с монитора шального,
Не захвачен купечеством древней Ганзы.

В последней строке — явный след более раннего прочтения Давида Бродского:

... Это пьяное бегство, поспеть за которым
Я готов на пари, если ветер чуть свеж,
Не под силу ни каперам, ни мониторам.

Только в переводе Давида Самойлова мы находим нечто близкое к правильному прочтению:

... Ганзейский парусник и шлюп сторожевой
Не примут на буксир мой кузов, пьяный в доску.

Из многочисленных значений слова «шлюп» (чтобы он еще и имел шанс числиться «сторожевым») годится единственное: «Парусный трехмачтовый военный корабль XVIII-XIX вв. с прямым вооружением. По размерам занимал промежуточное положение между корветом и бригом. Предназначался для разведывательной, дозорной и посыльной служб». Иначе говоря — вместо антитезы старинного и современного кораблей у Самойлова появились два старинных, два деревянных корабля. Есть основания думать, что на них если куда и можно отплыть, то только в «капкан второй».

КАПКАН ВТОРОЙ: «НА СУШЕ И НА МОРЕ»

*Дело это сухопутное, и невооруженным
глазом не разберешь.*

А. М. Ремизов

Поэт, пишущий о море, обычно хорошо знаком с морским делом. Автору этих строк пришлось немало горя хлебнуть с этим вопросом: Нидерландская поэзия, главная моя «специальность» — в большой мере поэзия мореплавателей. Переводчик садится за учебники и справочники, учит названия парусов и такелажа, запоминает старые и новые названия кораблей — что для русского человека вся морская терминология была позаимствована в петровские времена из нидерландского языка. Так что нидерландисту легче. Но только чуть-чуть.

Еще в тексте Дьеркса встречались чисто морские термины — «тали», «лисея» («poulies», «bonettes»), у Рембо их больше, соответственно умножается и число возможных ошибок. Переводчик не имеет права их допускать — по крайней мере грубых ошибок, связанных с морским делом. А он их допускает, да еще какие.

Вот конец третьей строфы в подстрочном переводе:

... Я побежал! И отчалившие Полуострова

Не выдержали все более торжествующих сумятиц.

Чтобы быть уж совсем точным, то Полуострова тут не «отчалившие», а «отчленившиеся» — тоже морской термин, в противоположность «причленившимся». Сблaзн применить в переводе что-нибудь морское, эдакое, очень велик, и переводчики, естественно, сблaзняются. Можно сказать, к примеру, что полуострова отчалили, отшвартовались, отдали швартовы. «Отчаливают от земли» (только, к сожалению, острова, а не полуострова) лишь в переводе Л. Успенского. Более или менее вняты варианты В. Набокова («...и полуостровам, оторванным от суши / не знать таких боев и удали такой») и М. Кудинова («Лишь полуостровам, сорвавшимся с причала, / Такая кутерьма могла присниться вдруг»). В прочих переводах обстоятельства носят явно сухопутный характер.

«И Полуострова, отдавшие найтовы, / В сумятице с трудом переводили дух» — читаем мы в переводе Бенедикта Лившица. Отдать можно швартовы. «Найтовы», — читаем в морском словаре К. С. Самойлова, «перевязка тросом двух или нескольких рангоутных деревьев или других предметов, или соединение двух тросов одним тонким». Отдать найтовы — дело явно сухопутное. В переводе Давида Самойлова читаем: «И полуострова с обрывками швартов...» С обрывками чего? Если канатов, то не швартов, а швартово́в. Если же имелось в виду существительное «шварт» (старинный большой запасной якорь), то не швартОв, а швАртов, и ритф и рифма просто исчезают. Дело снова явно сухопутное.

История с пятой строфой носит характер уже почти трагический. Речь идет о том, как «Зеленая волна проникнет в мою пихтовую скорлупу / и голубые пятна вин и блевотины / Смоет с меня, разбрасывая руль и малый якорь». Если быть точным, то этот малый якорь в русских словарях называется просто — кошка. Сразу оговоримся, что четырехлапая млекопитающего здесь нет и в помине. По-французски здесь стоит слово «garpin», К. И. Самойлов разъясняет нам, что это «четырёхлапый якорь весом примерно 10-12 кг.». Служит такой якорь для цепляния чего-нибудь или за что-нибудь, по весу он слишком мал, чтобы удержать даже шлюпку (правда, так называется еще и якорь, используемый среди кораллов, но это значение даже в словарях отыскивается с трудом). И вот что случается с этой кошкой у переводчиков.

Неожиданно вполне приемлемый вариант переходим в первом полном из опубликованных переводов — у В. Набокова: «...и унося мой руль и якорь навсегда». Зато Бенедикт Лившиц сообщает нам, что волна сделала следующее: «...снесла она и руль и дрек». Вариант понравился Леониду Мартынову, и в его переводе строка выглядит так: «... Слизнув тяжелый дрек, руль выбив из гнезда».

Обратим внимание, что легким дреком переводчик не удовлетворился, он применил тяжелый. А теперь попробуем узнать, что это вообще такое. Оказывается, «небольшой якорь, весом до 48 кг, употребляется на шлюпках». Тот есть это, конечно, якорь, но не тот, который упомянут у Рембо. Но и это еще не худшее, что сотворила лютая сухопутность русских переводчиков.

У Эльснера «кошка» стала... кормой. Она же появилась в переводах Бродского и Успенского. Кудинов поставил на это место нейтральное «снасть провисла» — все лучше, чем дрек, понятно дело. Д. Самойлов неожиданно предложил новый вариант: «...и смысла бак и руль». «Бак», к сведению читателей, столь же сухопутных, как и переводчики, — это надстройка в носовой части корабля. Смыть его волной, пожалуй, может, но тогда, как и при отдирании кормы по методу Эльснера — Бродского — Успенского, корабль немедленно окажется на дне. Чуть ближе к решению вопроса И. И. Тхоржевский: «Но руль был разломан, и якорь разбит». Только, увы, у Рембо он смывает, а не разбит — этот предмет вообще-то не бьется. Как и Набоков, приемлемый вариант предлагает Антокольский: «Якорь сорван был, руль переломан и выдран...»

Мелких «мореходных» ошибок еще много — у всех. К примеру, упоминавшаяся в связи с «капканом первым» скорлупа у Рембо — пихтовая. Упоминаемый Набоковым «еловый трюм» — отнюдь не преступление, как пишет в словаре К. С. Самойлов, «Под воздействием воздуха ель сильно растрескивается и потому совершенно не годится для надводной обшивки судов. Употребляется на подводную обшивку речных, а иногда и морских судов». «Меж брусьев еловых юля» — тоже вполне законный вариант (впрочем, из не рассматриваемого нами перевода А. Голембы), Д. Самойлов, видимо, стремясь к точности и следуя за Л. Мартыновым, у которого фигурировал «сосновый кокон мой», написал: «В сосновой скорлупе...» Но человеку, немного знакомому с морем (или хотя бы с Морским словарем), известна принципиальная разница между пихтой и сосной в кораблестроении: пихта — мягкое дерево, легко обрабатывается, идет на изготовление днищевого настила и нижних частей внутреннего оборудования

мелких судов, а сосна — главным образом на рангоут и палубный настил. Рембо отлично знал об этом, когда ставил в строку слово «пихтовый». Сухопутные же переводчики, не ведая, что творят, попросту перевернули корабль...

КАПКАН ТРЕТИЙ: «ГРОЗЫ И СЛЕЗЫ»

Читатель ждет уж рифмы розы...

А. С. Пушкин

«Пьяный корабль» увидел свет при жизни Рембо (1883), но без его ведома. К русскому читателю это стихотворение попало не скоро; ни Анненский, ни Брюсов, ни Сологуб, никто из ранних переводчиков Рембо к нему не прикасался (впрочем, в 1900 году появился прозаический, не столько ошибочный, сколько недоброжелательный перевод А. Н. Гилярова, лежащий за пределами данного исследования, интересный для нас лишь тем, что его в качестве подстрочника использовал для своего перевода Леонид Мартынов, о чем переводе см. «капкан пятый»). Лишь в 1909 году, в киевском «Чтеце-декламаторе» появился единственный (до 1928-1929 года) поэтический перевод Вл. Эльснера — 19 строф (позднее было две строфы добавлено) из 25. Трудно даже точно сказать, какие именно из строф Эльснер опустил. С первой по девятую строфу Эльснер переводит по порядку, дальше начинает переставлять и контаминировать — так что некоторые строфы атрибутировать более чем затруднительно:

Я грезил о ночи слепительно-снежной,
Пустынной, свободной от снов и теней,
О странных лобзаньях медлительно-нежных,
Беззвучно лобзающих очи морей.

Надо не забывать, что перевод опубликован в киевском чтеце-декламаторе, под одной обложкой с незабвенным романом В. Мазуркевича «Наш уголок я убрала цветами». Судить его можно по законам той поэтики, к которой пытался его приспособить киевский переводчик: здесь последовательно осуществлялась адаптация французского шедевра 1871 года к поэтике русских поэтов того же времени — наиболее салонных и любимых «чтецами-декламаторами» — Надсона, Апухтина. Это не значит, что названные поэты плохи: однако результат печален: крокодил с головою лебеда похож разве что на плезиозавра.

«Ямщикнегонилошадейством» давно уже обозвал этот вид поэзии В. В. Набоков. Контаминация для такого перевода — не средство

намеренного опошления, но адаптация к вкусам читателя. К тому же, заметим, по непонятной причине Эльснер выбрал для передачи французского двенадцатисложника (за которым стоит многовековая традиция — четырехстопный анапест: размер, дважды неудобный для русского слуха: во-первых, в нем никак нельзя передать цезуру (непреренно с мужским ударением на шестом слоге, что во французском стихе допустимо, — в русском возможна и дактилическая цезура, но только при передаче двенадцатисложника классическим шестистопным ямбом). Кстати, тот же более чем неудобный четырехстопный амфибрахий использовал в своем переводе и И. И. Тхоржевский, а в конце XX века Евгений Блажеевский.

Увы, Рембо Тхоржевского — все тот же причесанный и напوماженный поэт из «чтеца-декламатора»: там и сям в нем щедро рассыпаны «безбрежные дали», «буйные волны», «радость пучины», «ритм голубого безумья» и т.д. Процитированная выше в переводе Эльснера (видимо, все же десятая) строфа в переводе Тхоржевского звучит так:

Я грезил: сияли над водной пустыней
Зеленые ночи, лобзаньем снегов.
Их блеск фосфорический, желтый и синий,
Мне пел о невиданном трепете снов.

Надо сказать, что перевод И. И. Тхоржевского, опубликованный позже переводов В. В. Набокова и Давида Бродского, кажется сделанным за четверть века до них. Отчасти, возможно, так и было: мы не знаем, сколько лет лежал перевод в столе у маститого переводчика, прежде чем дошел до печатного станка. Но принадлежность к салонной традиции погубила даже его историческую ценность, и парижская безвестность книги сделала перевод еще и бесполезным: на формирование русской традиции переводов «Пьяного корабля» он не оказал никакого влияния.

Надо сказать, что французский двенадцатисложник традиционно передается по-русски либо шестистопным ямбом (переводы В. Набокова, Б. Лившица, Л. Успенского, Л. Мартынова, М. Кудинова, Д. Самойлова), либо четырехстопным анапестом (переводы Д. Бродского, П. Антокольского) — однако вторая традиция на глазах отмирает: давая стиху экспрессию, она лишает его исторических корней, ибо дю Белле и Ронсар в XVI веке писали тем же самым размером, а в их сонетах XIX века анапест немыслим. Однако сам по себе ритм перевода еще не содержит салонности — ее привносит переводчик.

Некие элементы салонности при желании можно выловить из залежавшегося в столе переводчика «Пьяного корабля» в версии

Л. Успенского... но нет желания судить перевод, подправлявшийся в течение почти сорока лет. Зато более чем странно видеть возрождение той же традиции уже в совсем позднее время — в переводе М. Кудинова, где была предпринята попытка обобщить достижения предшественников, основательную изученность текста, старание быть возможно более точным (см. «капкан шестой»). Но все это синтезировано (верней — синкретизировано) именно по «Чтецу-декламатору», в традициях Эльснера и Тхоржевского, а еще вернее — Надсона, к которому часть переводных строк Кудинова подходит вплотную. Переводчик отлично понимает оригинал, но сознательно вуалирует недостаточно «поэтические» предметы: вместо пресловутых «сопель лазури, лишаев солнц» у Кудинова — «лишайник солнечный, лазоревая слизь». Строка очень похожа на соответственную в переводе Антокольского, но там упоминались «лишь лишайники солнца и мерзкую слизь» — все менялось от одного слова («мерзкую»), хотя, надо заметить, что и там не все было хорошо: «лишайник» — не «лишай»; где у Рембо «ферментируют горькие рыжины любви», у Кудинова «таится горькое брожение любви»...

В угоду той же традиции в новом переводе то и дело рифмуются служебные слова (специально для этого привносимые в текст): «там», «ненароком», «даже», «вдруг», «опять», «ничуть», — и возникают такие свежие рифменные пары, как «грозы — слезы» (4-я строфа), «снежный — нежный» и т.п. Увы, все это пришло не из Рембо.

Переводы Эльснера (1909 — 1911) и Кудинова (1982) порой сблизаются почти дословно. «Постоянная на светилах, похожая на молоко Поэма Моря» (6-я строфа) у Эльснера выглядит так: «И море поэме отдавшись влюбленно, / Следил я мерцавших светил хоровод...» А у Кудинова: «С тех пор купался я в Поэме Океана, Средь млечности ее, средь отблесков светил...» Нечто вроде «млечности» в оригинале есть, но «lactescent» совсем не отдает тем, чем ее сомнительный русский эквивалент «млечность», то есть попросту пошлостью. Слово это часто и помногу употреблялось в русской салонной поэзии с глубоким умыслом хоть как-то зарифмовать важные слова «вечность» и «бесконечность». То, что Кудинов не поместил его на рифму, лишь ухудшает дело, ибо тенденция превратить Рембо в Надсона проступает еще отчетливее.

Будучи последовательным, Кудинов весьма упрощает текст в целом ряде даже не слишком трудных мест. Подобный метод нередко играет с переводчиком злые шутки: не заметив мифологической природы

Бегемота и Мальстрема (21-я строфа), переводчик просто выбросил Мальстрема из стихотворения, а демона Бегемота обратил в стадо животных, занимающееся любовью в «болотной топи», причем необыкновенно картинно, с «сеянием страха» и прочим, что описано Кудиновым и чего нет в оригинале. К тому же неясно, как забрел «Пьяный корабль», кроме реки и моря, еще и в «топь болотную»...

Салонная традиция, она же «капкан третий», сыграла значительную роль в истории вопроса, не только загубив три перевода, но задев и других переводчиков. Теперь самое время заглянуть в «капкан четвертый», где все наоборот: старое смело приносится в жертву новому.

КАПКАН ЧЕТВЕРТЫЙ: «ЭКСПРЕССИЯ»

Без руля и без ветрил.

М. Ю. Лермонтов

Летом 1929 года в «Литературной газете» появился первый полный советский перевод «Пьяного корабля», поразивший воображение современников непривычной красотой и упругостью стиха, полной свободой от оков буквализма (т.е. оригинала — это казалось достижением) и какой-то неслыханной яркостью.

«Пьяный корабль» в переводе Давида Бродского восхитил читателей прежде всего пластикой, невозможной как среди переводчиков Рембо в традиции символизма (у Сологуба, Анненского, Брюсова), так и у переводчиков, близких к «Центрифуге» (Бобров, Петников), даже у акмеистов (Гумилев). Четырехстопный анапест, почти еще не испробованный в качестве эквивалента французского двенадцатисложника, вызывающая красота рифмовки — примета «южной» школы! — и, кстати, столь же вызывающе близко к оригиналу переведенные две первые строфы (и, может быть, третья, хотя в ней уже «не все в порядке»), — все это подкупало. А четвертая строфа — это ли не образец замечательных русских стихов?!

Черт возьми! Это было триумфом погонь!

Девять суток, как девять кругов преисподней!

Я бы руганью встретил маячный огонь,

Если б он просил мне во имя господне!

Стихи в самом деле замечательные. Беда лишь в том, что они не имеют отношения к оригиналу — никакого. Цитирую подстрочно:

Буря благословила мои морские пробуждения,
Более легкий, чем пробка, я танцевал на волнах,
Которые можно назвать вечными возчиками жертв,
Десять ночей, не сожалея о глупом глазе фонарей.

(В конце — скорее даже «портовых огней», хотя реминисценция из Дьеркса несомненна). Десять суток у Рембо названы десятью ночами резонно: днем портовые огни не горят. И цифра «десять» названа не просто так: в «Кладбище у моря» Поля Валери двадцать четыре строфы по шесть строк (солярная символика), в «Пьяном корабле» — сто строк и т.д. Набоков, Лившиц, Успенский, Антокольский, Мартынов, Самойлов поняли это — и сохранили цифру. Иные переводчики числительное опустили. Тхоржевский сделал из десяти... двенадцать. Давид Бродский, развивая принцип свободного обращения с оригиналом, решил вопрос «сплеча» — и ввел параллель с Данте. Только строка «Я бы руганью встретил маячный огонь» — несет след связи с оригиналом. Только имя-то Господне при чем? Здесь мы находим характерную примету эпохи. Антиклерикальных настроений у Рембо более чем достаточно, но эпохе казалось мало простого отрицания церкви...

Вернемся к Давиду Бродскому. Он то приближается к оригиналу, то удаляется от него в направлении непредсказуемом. Вот девятая строфа перевода:

На закате завидевши солнце вблизи,
Я все пятна на нем сосчитал. Позавидуй!
Я сквозь волны, дрожавшие, как жалюзи,
Любовался прославленной Атлантидой.

А вот подстрочник той же строфы:

Я видел низкое солнце, запятнанное мистическими ужасами,
Освещающее долгими фиолетовыми сгущениями
Подобные актерам древней трагедии
Волны, катящие вдаль свою дрожь лопастей!

Откуда Бродский взял, к примеру, Атлантиду? Можно бы выставить туманную теорию о том, что как раз историю Атлантиды и можно считать «древней трагедией». Но, боюсь, пришла она не с этого конца — а из перевода Эльснера, где возникла от отчаянной невозможности зарифмовать «Флориду». От оригинала в переводе остается как-то непомерно мало: отдаленно похожие на него «пятна на солнце» (коим ведется учет, и таковому учету нужно еще и завидовать). Может быть, еще и «жалюзи», а «жалюзи» — слово французское (букв. «зависть», но также и «жалюзи»), — и перед нами перевод с французского на французский.

Строф, подобных процитированным, увы, немало. Есть, конечно, и редкостные удачи — труднейшая первая строфа (в целом достаточно неуклюжая у самого Рембо), или, скажем, 20-я строфа. Но в общем и целом этот создавший целую эпоху в советском Рембо перевод, вызвавший к жизни «Парижскую оргию» в переложении Э. Багрицкого и А. Штейнберга, напоминает малолетка-богатыря, вырывающего дубы с корнем и совершенно не думающего, что они, может быть, не так уж зря росли свои триста лет или больше.

Между тем заслуга перевода Бродского поистине огромна: именно он инспирировал целый литературный стиль перевода, отголоски которого дожили до 80-х годов. В конечном счете к нему (если уж нужно искать предшественников) восходит своей традицией и версия Антокольского, по сути, грешащего лишь некоторыми неверно прочитанными словами и незнанием текста Дьеркса, грехи эти весьма невелики по сравнению с тем, что натворило большинство других переводчиков. Н. Любимов в предисловии к книге избранных переводов Антокольского «От Беранже до Элюара» (Прогресс, 1966) процитировал несколько строф из «Пьяного корабля», в том числе ту самую строфу девятую, которая только что была сравнена с ее подстрочником при разборе перевода Бродского.

Я узнал, как в отливах таинственной меди
Меркнет день и расплавленный запад лилов,
Как, подобно развязкам античных трагедий,
Потрясает прибой океанских валов.

«Такие стихи не нуждаются в комментариях. Они говорят сами за себя, как всякие прекрасные стихи. Они пленяют, они потрясают». Любимов называет переводы Антокольского из Рембо одним из высочайших достижений русского поэтического перевода в целом.

Со словами Любимова можно бы и согласиться... да кабы не анапест. Даже Вильгельм Левик, даже Владимир Микушевич свои сделанные в молодости анапестом переводы из Бодлера с годами понемногу перерабатывали в шестистопный ямб. К счастью, в переводе Антокольского нет придуманного Бродским «выворачивания» рифмовки Рембо — неизвестно зачем там, где первой стояла женская рифма, второй — мужская, Бродский сделал наоборот. А о переводе Антокольского необходимо помнить тем, кто выбирает сходный ключ в новых переводах (не рассматриваемый здесь перевод Е. Головина, к примеру) — хуже быть не должно.

Мы такого не видели никогда.
М. Исаковский

В известном автопредисловии к книге «Поэты разных стран» Леонид Мартынов писал, обращаясь к тем, кого переводит: «Пусть созданное вами гениально, по-своему я все переведу», и дальше: «Любой из нас имеет основание добавить, беспристрастие храня, в чужую скорбь свое негодование, в чужое тление своего огня». Точка зрения субъективна, но возможна, мало ли известно нам примеров, когда перевод, сделанный сравнительно свободно, получает в литературе равные права гражданства (наряду с оригинальными стихами) — та же «Хандра» Верлена в переводе Пастернака. Но такой перевод обычно бывает неудобно печатать в тех книгах, где оригинал и русское переложение печатаются параллельно. Именно перевод Мартынова был опубликован впервые именно так. И выглядит он более чем странно.

Начнем с того, что утяжеленность поэтического текста в этом переводе — на совести Мартынова, а не Рембо. Во второй строфе мы находим (в оригинале) следующее: «... (везущих) фламандское зерно или английский хлопок». Мартынов передает это место так: «Английский хлопок вез и груз фламандской ржи». Сеют ли во Фландрии рожь, ввозят ли ее туда? Только этот вопрос я рискнул задать Мартынову во время нашего разговора по поводу этого перевода — еще до его публикации, в 1975 году: поэт ответил мне, что ему все равно. Он был прав, конечно, как поэт. Но, увы, в следующей строке мы узнаем, что «бурлацкий вопль» сделал то-то и то-то, «рожь» становится на свое место — возвращается в Россию, где ее и вправду сеют в немалом количестве, где и бурлаки тоже ходили по Волге, читатель вспоминает, куда впадает Волга и начинает подозревать, что все скитания «Пьяного корабля» имели место в Каспийском море.

Третья строфа, о которой мы уже говорили в связи с мореходным «капканом вторым», кончается в оригинале теми строфами, которые процитированы там подстрочно («отчленившиеся полуострова...» и т.д.). То, что передано нами как «сумятицы», разными переводчиками передано по-разному: Лившиц так и передает его как «сумятицу», Кудинов — как «кутерьму», другие переводчики дают более или менее описательные эквиваленты, что, конечно, никем не запрещено. И лишь Мартынов дает здесь нечто невиданное:

И вот от торжества земных тоху-во-боху
Отторглись всштормленные полуострова.

Сразу объясним читателю, не знающему французского языка, что это за дикое «тоху-во-боху», Словарно французское *tohu-bohu* (как и аналогичное ему немецкое *TohuwaboHu*) означает «беспорядок, суматоха, сутолока, хаос, неразбериха», этимологически же восходит к древнееврейскому тексту Библии, к самым первым ее строчкам, где описывается состояние Вселенной до сотворения мира — «безвидна и пуста» (по русскому тексту Библии, на современном языке точнее бы сказать — «пустота и пустыня», соответственно «тоху» и «боху»). В русской речи это выражение практически неизвестно, звучит предельно вычурно и режет слух; во французской же речи, как и в немецкой — это обычное, прижившееся выражение. Передача реалии оказалась мнимой, и перевод от «земных тоху-во-боху» не выиграл.

Приключались неприятности, как уже было рассказано в «капкане втором», и раньше, у Мартынова появлялся весьма опасный «тяжелый дрек» и другие частности: это мелкие неправильности прочтения (отчасти, впрочем, взятые из подстрочника А. Н. Гилярова от 1900-го года), из них, как из мозаики, и сложен этот перевод. Все перечислить немислимо, остановимся лишь на отдельных случаях. К примеру, в строфе 13-й со знаменитым образом гниющего Левиафана, обращает на себя внимание странный образ: «И видел в оке бурь бельмастые затишья...» Не сделай той же ошибки Антокольский — неверного прочтения, введенного Мартыновым, можно было бы и не заметить. Но у Антокольского, к сожалению, было «Как тарасит слепые белки океан...» Откуда это? Увы, вот откуда. Во французском тексте мы находим здесь слово (неологизм) «*cataractant*» — «падающие водопадом». Антокольский, а позднее Мартынов приняли водопад за катаракту, тяжелое глазное заболевание.

В 17-й строфе Мартынов поставил ударение в слове «гуано» вместо второго — на третий слог, чем придал ему, говоря наиболее скромно, юмористическое звучание, лишь подчеркнутое тем, что в соседней строке покойники «шли взад пяткиИ в меня на кубрике вздремнуть». А в строфе 20-й возникает и вовсе фантастическая картина. Здесь придется нарушить общий принцип нашего обзора и процитировать первые две строки в оригинале, иначе читатель может усомниться в нашей добросовестности:

Qui courais, tache de lunules electriques, Planche folle, escorte des hiprocampes noirs...

Означает это в очень буквальном переводе следующее:

Который бежал, испятнанный электрическими
луна-рыбами,
Сумасшедшая доска, эскортируемая черными
морскими коньками.

Hipposamre — по словарю означает именно мелкую рыбку, морского конька. Скажем, в переводе В. Набокова это место прочитано так: «Я, дикою доской в трескучих пятнах ярких / Бежавший среди морских изогнутых коньков...». Мартынов же в своем переводе подарил русскому читателю следующее:

Я, в электрические лунные кривули,
Как щепка вверженный, когда неслась за мной
Гиппопотамов тьма...

Hipposamre и hippopotame — слова, конечно, похожие, но чего-то только не доводилось испытывать в своих горемычных скитаниях «Пьяному кораблю», а вот бегать от тьмы гиппопотамов — нет. «Тьма», кстати, по-русски еще и числительное (десять тысяч), заимствованное из татарского, но хорошо прижившееся. Читатель должен согласиться, что десять тысяч бегущих по морю гиппопотамов — зрелище очень страшное.

В очень малой мере оправдывает Мартынова тот факт, что в следующей строфе у Рембо появляется «течный Бегемот» (или «гонный», если выражаться точно зоотехнически). Вряд ли это написанное здесь с большой буквы слово означает животное «гиппопотам», каковые, к слову сказать, в море не водятся, предпочитают озера. Зато Бегемот — имя демона, очень хорошо знакомое русскому читателю по роману Булгакова. Кстати, именно от этого демона и получил гиппопотам свое второе, во французском языке почти не употребляемое название. Бегемота за животное приняли почти все (кроме эмигрантов, Набокова и Тхоржевского, в чьих версиях библейское прочтение все-таки возможно), Бродский так и вовсе заменил Бегемота слонем, — но не Мартынов, верно понявший его мифологическую природу: «Где с Бегемотом блуд толстяк Мальстром творил...» Однако читателю очень трудно поверить, что этот Бегемот — не один из тех десяти тысяч, что бегали по морю в предыдущей строфе.

В дополнение к этой картине уже совершенно против оригинального замысла Мартынова — именно за «необычность лексики» хвалил этот перевод Д. Самойлов в печати — не в пользу ему, а против него начинают работать подлинные признаки поэтики Мартынова: «белобрытый ритм», «солнц мездра» и т.д. Лишь в немногих строках

Мартынов создал свое, оригинальное прочтение «Пьяного корабля» — то, что до него удалось Антокольскому и в совершенно иной плоскости — Набокову и Бенедикту Лившицу. Но перевод Мартынова не состоялся в целом: все затоптали гиппопотамы, мчавшиеся «взад пяткИ».

КАПКАН ШЕСТОЙ: «АХИЛЛ И ЧЕРЕПАХА»

Зенон Элейский, о Зенон жестокий!
Поль Валери

Зенон, Ахилл и черепаха помянуты здесь вот почему. Одна из двух «апорий» античного философа Зенона из Элеи гласит, что, сколь бы медленно ни ползла черепаха, и сколь бы быстро ни бежал Ахилл — он никогда не догонит ее, ибо, чтобы ее догнать, он должен пройти сперва половину пути, потом половину оставшегося и т.д. Словом, не догонит. Этот образ часто приходит на ум, когда переводчик, стремясь к оригиналу, сперва приближается к нему наполовину, потом — на половину половины, короче, хочет быть поточнее. С Бенедиктом Лившицем это отчасти произошло — это случилось отчасти потому, что в 1927 году ему довелось перевести книгу Ж. М. Карре «Жизнь и приключения Жана-Артюра Рембо», где «Пьяный корабль» цитировался отдельными строфами. Полный перевод был выполнен Лившицем позднее и впервые увидел свет на страницах ленинградского журнала «Звезда» (1935, No 2). Только Лившиц, — впрочем, ранее него Набоков и, пожалуй, с большим успехом — первыми из русских переводчиков попытались перевести «Пьяный корабль» по методу «Зенона и черепахи» — путем бесконечного приближения к тому, чего в переводе принципиально нельзя достичь — к полному сходству с оригиналом.

И Набоков, и Лившиц входили в лабиринт «Пьяного корабля» во всеоружии почти идеального знания французского языка и множества филологических познаний, помноженных на чутьё и дар поэта. Тем не менее сильно хвалить ни тот перевод, ни другой не хочется: эти настоящие, добротные сработанные произведения, пожалуй, были не очень «по руке» обоим мастерам. В итоге получились суховатые стихи, порою они могут служить даже подстрочниками (и комментариями!) к оригиналу. Однако там, где другие (кроме Антокольского и Самойлова, а также, может быть, Льва Успенского) до самого последнего времени лишь пытались слепить слова «примерно так, как у Рембо», соединить их — пусть в результате даже возникнет образ, противо-

положный оригиналу, у Набокова и Лившица имело место последовательное желание воспроизвести именно образы Рембо.

Другой вопрос, насколько это удалось. Набоков попался в «капкан первый» с его «понтами», Лившиц — и в «первый», и во «второй», как уже было показано. Но не только. В девятой строфе, где упоминается «хор» актеров из античной трагедии, у Набокова возникли «...привидения из драмы очень старой», у Лившица стало еще хуже: «...вал, на древнего похожий лицедея, / Объятый трепетом, как лопасти колес»; от замены множественного числа единственным двустипие просто утратило смысл, да еще возник ложный образ казни колесованием. В пятой строфе Лившиц перепутал кислцу, зеленое яблоко, столь любезное каждому ребенку, с чем-то другим; получилось следующее: «Как мякоть яблока моченого приятна / Дитяти, так волны мне сладок был набег». Моченое яблоко — никак не кислца, любовь дитятей к моченым яблокам небесспорна, да еще и откуда ни возьмись — «сладок». Бегемот у Лившица в 21-й строфе лишился своей мифологической природы (и заглавной буквы). Из довольно многочисленных переложений Лившицем стихов Рембо (выполненных на протяжении четверти века) «Пьяный корабль», пожалуй, наиболее бесспорная неудача. Ахилл никогда не догонит черепаху, если будет слушаться законов, придуманных для него Зеноном Элейским.

КАПКАН СЕДЬМОЙ: «ТРОЯНСКИЙ КОНЬ»

...Нормальное туалетное мыло, а внутри там — брикет несмываемой туши. Если кто-нибудь — ну, скажем, сосед по коммунальной квартире — украдет у вас это мыло и станет им мыться, то весь измажется и физически и морально.

В. Шефнер

В обычных условиях этот капкан стоит на пути переводчиков не очень часто. Он появляется тогда, когда накапливается слишком много переводов одного и того же произведения на русский язык. И велик соблазн если не сконтаминировать достижения предшественников, то, ну... использовать кое-что из них. Так, в почти уже четырех десятках изданных на русском языке переводов «Ворона» Эдгара По он каркает то оставленное вовсе без перевода «Nevermore», то совершенно немислимое для вороньего произношения «Никогда», то позаимствованное из перевода Г. Кочура на украинский язык «Не вернуть», то целую строку «Никогда уж с этих пор», то совсем неожиданное «Приговор» — и это почти весь ассортимент, а переводов куда как

больше. И почти двадцать известных мне переводов «Охоты на Снарка» страдают тем же, и столько же «Альбатросов» — увы, болезнь нередкая.

Д. Самойлов писал в предисловии к первой, журнальной публикации своего перевода: «В России существует довольно основательная традиция перевода «Пьяного корабля» <...> Традиция всегда одновременно помогает и мешает. Помогает пониманию, указывает путь, мешает, потому что часто заставляет искать обходные пути, чтобы не повторить уже найденное».

Мы уже говорили, что Бродскому по наследству от Эльснера досталась «Атлантида». Перевод Тхоржевского, хоть и был в безвестности (наверняка — не такой уж полной, получили же известность его переложения из Хайяма-Фитцджеральда), но не из него ли («в электричестве лунном блеснули») возникли у Мартынова «электрические лунные кривули»: именно Мартынов был знатоком забытой русской поэзии, в том числе и переводной. Незабываемый «дрек» достался Мартынову в наследство от Лившица, а «бельмо» у того же Мартынова выросло из «слепых зрачков» Антокольского. Дивная по свежести рифменная пара «снежный — нежный» в строфе 16-й перешла от Эльснера к Кудинову. Список примеров очень неполон: чаще всего у переводчиков совпадают не слова, а интонационные ходы, и порождены они не заимствованием, а общностью поэтик.

Единственный переводчик из числа рассматриваемых, последовательно прошедший в жизнь «утилизацию» достижений предшественников — это Давид Самойлов. Среди героев нашей «Одиссеи» он определенно входит в число если не победителей, то лидеров, так что судить его — дело неблагодарное. Однако — зачем понадобилось ему точно такое же «выворачивание рифмовки», каким воспользовался некогда Давид Бродский? Да и на другие казусы, не могущие быть объясненными ничем, кроме как простым следованием прежнему образцу, указать необходимо.

У Самойлова немало рифменных пар, впрямую совпадающих с предшественниками, число таких случаев явно превосходит число возможных «просто так» совпадений: «Суток — рассудок» (строфа 4) — из Антокольского, рядом (строфа 5) «волна — вина» из него же; в строфе 11-й (как и в оригинале) зарифмовано «Марии — истерии», но рифма взята из перевода Лившица (или Набокова, там то же самое), где была образцом «ложных друзей переводчика», ибо «истерика», «истерический» — это еще не «истерия», которая есть уже болезнь: но Самойлов принял рифменную пару «в наследство», и так еще более

десятка рифменных пар. Случаи все по большей части малозначительные, но в совокупности они становятся системой.

В иных случаях против всякого здравого смысла хочется даже одобрить подобное присвоение, ибо предшественник нашел что-то, толком не справился, бросил все на полпути и пошел дальше. Строфа 20-я в переводе Самойлова, к примеру, выглядит так:

Метался, весь в огнях, безумная доска,
С толпой морских коньков устраивая гонки,
Когда Июль крушил ударом кулака
Ультрамарин небес и прошибал воронки.

У Кудинова, чей перевод был опубликован все-таки раньше, было:

Я, продолжавший путь, когда за мной вдогонку
Эскорты черных рыб пускались из глубин,
И загонял июль в пылавшую воронку
Ультрамарин небес ударами дубин.

Кудинов утратил важнейшую «безумную доску», пропало у него и рыбе электричество (свечение), исчезли даже морские коньки (Кудинов сохранил их цвет, но вид — вещь более существенная); к тому же в двух последних строфах допустил явную амфиболию (иди пойми — кто кого «загоняет»). Но Самойлов попросту ближе к Рембо, а требовать от переводчика, чтобы у него из принципа ну уж совсем ничего с предшественниками не совпадало — задача не из достойных.

Кроме мелочей (все больше сухопутных), Самойлов нигде не преступает границ дозволенного. Не поручусь, что с годами у новых переводчиков это будет получаться столь же искусно: переводов все больше, а число возможных вариантов велико, но конечно.

КАПКАН ВОСЬМОЙ: «ВРАЧУ, ИСЦЕЛИСЯ САМ»

Врачу, отравися сам.
Народная парафраза

Если седьмой капкан и остался в основном пустым, в нем кое-какие клочки поэтической материи, оставленные фалдами почти всех переводчиков, — то капкан восьмой пуст по первоначальному замыслу.

В восьмой капкан попадет тот, кто, прочитав эту статью, решит, что русской поэзии спешно необходим новый «Пьяный корабль», достанет

французский оригинал и станет перелагать его речью родных осин. Соблазн ведь и впрямь велик: вот ведь даже такие легендарные произведения, как переводы Давида Бродского и Леонида Мартынова, можно сказать, трещат по швам, король-то, оказывается, голый. Сколько ляпов даже у самых лучших. Даже у Антокольского. Даже у Самойлова. Даже у Набокова.

ОСТОРОЖНО!

Перевод Набокова страдает лишь семью-восемью непонятными местами, да и перевод Лившица весьма неплох. Перевод Самойлова — некоторой недоработанностью, которую легко было бы устранить, будь автор жив. Перевод Антокольского в пределах выбранной стилистики вообще почти ничем не страдает, кроме мелких просчетов, которые в нашей статье по большей части отмечены. Даже перевод Кудинова не совсем испорчен его салонностью, даже перевод Льва Успенского весьма достоин внимания.

Но главным соперником всегда остается оригинал, и вход в лабиринт открыт. Тот, кто, все взвесив, все определив (зачем ему идти в лабиринт, как идти, как выйти и т.д.), — все-таки войдет в него и выйдет потом, вынеся оттуда свой собственный вариант перевода, — пусть знает, что это он как раз и попался в капкан восьмой, который ставлю я ныне на дороге будущих перелагателей. Капкан восьмой — это соблазн сделать лучше предшественников, или хотя бы хуже, но зато по-своему.

В заключение всей долгой одиссеи неловко было бы оставить этот капкан открытым настежь, но пустым. Приходится сознаться, что в капкан этот уже попался автор данной статьи, механизм сработал и капкан защелкнулся. Утешает лишь то, что, конечно, не за мной последним.

Примечание автора:

Черновой вариант этой статьи был опубликован в 1986 году в журнале «Литературная учеба», но он, к сожалению, был испорчен цензурными изъянами (не разрешалось упоминать перевод Набокова и т.д.) — кроме того, перевод Л.Успенского (1939) все еще не был опубликован и морально не подлежал анализу. В настоящем варианте статья переработана и значительно учелена — Е.В.

Прояви перестворення як типу перекладацького підходу до вихідного тексту (на прикладі порівняльного аналізу *To a Mouse* Р. Бернса та «До Миші» В. Мисика)

Об'єктом чинної статті виступає процес поетичного перекладу, а її предметом — вірш Р. Бернса *To a Mouse* в оригіналі та перекладі українською мовою у виконанні В. Мисика. Мета дослідження — проілюструвати термін *перестворення* на конкретному прикладі. Досягненню зазначеної мети сприяють наступні завдання: 1) зробити порівняльний аналіз вихідного та цільового текстів для виявлення розбіжностей між ними; 2) визначити рівень тексту, на якому вони здебільшого виникають (лексичний, семантичний, стилістичний); 3) викрити їхню можливу причину; 4) дійти висновку щодо ступені важливості означених розходжень для адекватного сприйняття твору читачем.

Останнім часом проблема художнього перекладу набула значної актуальності, що підтверджується великою кількістю публікацій на цю тему: достатньо послатися на роботи Сьюзен Баснетт-МакГайер, Андре Лефевра, Мері Снелл-Горнбі, Маргарет Драскау, Ю.Л. Оболенської та ін., а також низки збірок, які вийшли наприкінці ХХ сторіччя і вже в новому тисячолітті [1-8]. Причому автори цих досліджень все більше уваги приділяють систематизації існуючих підходів до перекладу та намагання якомога більше об'єктивувати типізацію результатів практичної діяльності перекладачів. Оскільки запропонована стаття ставить за мету розширення аналітичного апарату та відповідної термінологічної бази теорії та методології перекладознавства, її з повним правом можна віднести до такої, що виконана в рамках актуальної течії сучасної наукової думки. Новизна ж нашого підходу бачиться в тому, що його використання покликано позбавити оцінку цільових текстів від суб'єктивності та смакової характеристики.

В якості критеріїв порівняльного аналізу, який би був позбавлений суб'єктивізму, ми обрали наступні оперативні одиниці: 1) додержання форми оригіналу за такими параметрами, як кількість рядків, ритм, система римування; 2) точна передача змісту твору; 3) відтворення стильових особливостей оригіналу.

Спочатку зазначимо, що шотландський поет писав не класичною літературною англійською мовою, а шотландським діалектом, що не

може не створювати специфічного враження на читача, з одного боку, а з іншого — ускладнювати й без того нелегку працю перекладача. Адже він повинен імітувати не тільки «природність» висловлювання, а ще й знайти засоби передачі специфічності діалекту. Таким чином, перекладач стає перед подвійною проблемою, з якою він зустрічається, коли мова йде про більшість віршів Роберта Бернса, один з котрих ми вибрали для нашого порівняльного аналізу.

1. Форма. Перше, що привертає до себе увагу, — спосіб розташування оригіналу: це строфи по 6 рядків кожна, причому четвертий та шостий рядки мають додатковий відступ від поля. Всього строф вісім, система рим в оригіналі — aabcdc (1 строфа), abacdc (2 строфа), aabcdb (3 строфа), aabcdc (4 строфа), abbcbc (5 строфа), aabcac (6 строфа), aabcad (7 строфа), aaabab (8 строфа). Використаний метр — чотирьохстопний або двостопний (у четвертих та шостих рядках) ямб; кількість складів — дев'ять (рядки 1-3 та 5) чи п'ять (рядки 4, 6). Наголос у більшості випадків припадає на останній склад кожного рядку.

Текст перекладу характеризується таким чином: кількість строф — вісім, рядків у строфі — шість, причому четвертий та шостий, як і в першотворі, мають додатковий відступ від поля. Система рим — aaabab у всіх строфах, що значно відрізняє вторинний текст від первинного; використаний метр — чотирьохстопний або двостопний (у четвертих та шостих рядках) ямб. Кількість складів — вісім (рядки 1-3 та 5) та чотири (рядки 4 та 6). Наголос припадає на останній склад рядку (рядки 1-3 та 5) або передостанній (рядки 4, 6). Таким чином, як бачимо, в тому, що стосується формального боку твору, В. Мисик значною мірою відійшов від вихідного тексту.

2. Зміст. Звернемося, перш за все, до назви твору: вона розташована у двох рядках та звучить як *To a Mouse / On turning her up in her nest with the plough, Nov 1785*. Назва перекладу, на відміну від оригіналу, розташована на трьох рядках та звучить як *До миші, / вивернутої плугом з нори / в листопаді 1785 р.* Отже, що стосується лексичного боку заголовку, то його В. Мисик додержався точно.

Далі ми будемо розглядати твір по строфах. Перша строфа:

Wee, sleekit, cowrin, tim'rous beastie
O, what a panic's in thy breastie!
Thou need na start awa sae hasty
Wi' bickering brattle!
I wad be laith to rin an' chase thee
Wi' murdering pattle!

Звірятко, чом ти скачеш так?
Тебе пойняв безумний ляк!
Гей, стій же, не біжи в байрак
Мерщій ховатись!
Ти думаєш, оцей держак
Я взяв, щоб гнатись?

Отже, перший рядок першої строфи оригіналу є зверненням до миші і дає її опис: це «маленьке», «боязке», «вкрите гладенькою шкіркою звірятко». Перший рядок перекладу теж є зверненням, але не дає ніякого опису миші; замість цього, В. Мисик питає її про причину її поведінки, надаючи самому собі відповіді у наступному рядку. Другий рядок цільового твору, хоча й не співпадає з вихідним з точки зору лексичної відповідності, повністю передає його смисл, вводячи інформацію про переляканість звірятка. Фраза *Thou need na start awa sae hasty* була передана як *Гей, стій же, не біжи в байрак*, що не відповідає оригінальному реченню: хоча зі стилістичної точки зору вони ідентичні, наскільки це можливо в даному випадку, але лексико-синтаксична будова в них різниться. Так, у вихідній фразі використана модальність з дієсловом *need*, буквальний переклад — «Тобі не треба так швидко втікати»; цільовий текст пропонує наказове речення з додаванням місця, куди прямує миша, а саме — *байрак*, ніякої згадки про котрий немає в першотворі. Наступний рядок дає опис втечі миші: вона біжить *Wi' bickering brattle*, тобто «роблячи галас». В. Мисик в своєму варіанті, продовжуючи речення, додає також мети, з якою миша біжить в байрак: *Мерщій ховатись*. Що стосується останнього речення, яке зайняло два рядки в обох текстах, то в англійському воно є окличним за формою та заперечним за сенсом, в той час як в українському — запитальним. До того ж, в іменника *pattle*, який, за коментарем веб-сторінки, присвяченої творчості Роберта Бернса, є *a farmers implement, a small spade-like tool used for cleaning the plough*, а в перекладі перетворився на *гержак*, зник епітет *murdering*, тобто «смертельний, такий, що вбиває». Отже, автор хоче не просто *гнатись* за мишею, а вбити її, напевно, через шкоду, яку вона може спричинити врожаю. Зауважимо, що говорячи про лексичні зміни в тексті, треба чітко розподіляти їх на, умовно кажучи, вербально-мовні та вербально-предметні: у першому випадку слова виступають знаками певної мови, у другому — знаками предметів. Якщо при порівнянні текстів розбіжності торкаються вербально-мовного шару твору, переклад слід вважати перекодуванням; навпаки, зміна вербально-предметного боку призводить до перестворення. У строфі

віршу, що ми її проаналізували, відбувається саме підміна предметного плану оригіналу, спонукаючи віднести її до *перестворення*.

Друга строфа:

I'm truly sorry man's dominion
Has broken Nature's social union
An' justifies that ill opinion
Which makes thee startle
At me, thy poor, earth-born companion
An' fellow mortal!

Як жаль, що людське панування
Розбило світове єднання!
І ти тікаєш без вагання,
Хоч і мене
Приречено на існування
Таке ж сумне.

В оригіналі строфа являє собою одне складносурядне окличне речення зі сполучником *and*; український варіант розбито на два складнопідрядних речення, тільки перше з котрих є окличним. Щодо передачі сенсу строфи, то перші два рядки не мають майже жодних розбіжностей, якщо не враховувати її між відособленням *I'm truly sorry* та, відповідно, *Як жаль*, де особисте шкодування було замінено на не уособлене. Подальші рядки перекладу являють собою скоріше «вільний твір на тему», аніж еквівалент оригіналу. Дійсно, по-перше, перекладач відмовився від спроби передати третій рядок, а по-друге, посилив реакцію миші, внаслідок чого змінився увесь «сюжет» строфи. Якщо в оригіналі близькість людини породжує у звірятка почуття остраху, тобто не викликає довіри, то у перекладі мишка боягузливо втікає. Більш того, строфа Р. Бернса припускає тлумачення її смислу як відбиття міжлюдських відношень, тобто створення якоїсь універсальної моделі дисгармонійності світу. У версії В. Мисика цей зміст зовсім зникає, перетворюючись на стосунки між людським та тваринним світом. Висловлена думка підтверджується подальшими рядками, де досить рельєфно виступає філософський підтекст віршу. У словах звернення автору до миші просвічує співчуття рівного до рівного, що підкреслюється лексемою *companion*. Її важливість для розуміння пафосу строфи і навіть всього віршу акцентується визначенням *earth-born*, тобто «народжений землею». Контекстуальне поле поезії Р. Бернса спонукає бачити у слові «земля» смисловий код

до його життєвої філософії; до того ж, приводом створення цього віршу послужив реальний факт, узагальнений до рівня сентенції. Однак ці смислові призвуки зовсім зникли у перекладі, у якому відбивається більш нейтральна, позбавлена особистої забарвленості думка. Наведені аргументи свідчать про правомірність класифікації другої строфи «Миші» як *перестворення з елементами перекодування*.

Третя строфа:

I doubt na, whyles, but thou may thieve
What then? poor beastie, thou maun live!
A daimen icker in a thrave
S a sma request
I'll get a blessin' wi' the lave
An' never miss't!

Ти злодій на лану моїм.
Що ж, якось треба жити всім.
Я зерна дам тобі, ходім!
Я знов посію,
А зараз колоском одним
Не забідню.

На сайті, присвяченому Р. Бернсу, зазначається, що *daimen* в перекладі — рідкісний або винятковий, *icker* — один колос зерна, *thrave* — велика кількість здрібненого зерна, а *lave* — залишок. Таким чином, фраза Р. Бернса означає «We should not grudge the occasional grain out of our huge store» («Ми не повинні шкодувати через одне зерно з нашого величезного запасу»). Стосовно загального змісту строфи, його не було порушено, але великої точності відтворення інформації досягнуто не було. Так, перший рядок перекладу дає уточнення, де саме промишляє злодій-миша — а оригінал такої інформації не дає; *thou may thieve* буквально означає «може, ти й злодій», в той час як переклад дає точне ствердження щодо занять миші. Звернення *poor beastie* було випущено, а *thou maun live!* зазнало розширення при перекладі та перетворилося на загально-вірне спостереження: *треба жити всім*. До речі, знаку оклику наприкінці рядку в перекладі відтворено не було. Фраза перекладу *Я зерна дам тобі, ходім! / Я знов посію*, зовсім відсутня в оригіналі. Щодо інших, то останні чотири рядки першотвору присвячені опису кількості зерна, яке автор може «подарувати» миші, додаючи, що коли залишок дістанеться гризуну, то автор отримає

благословення — *blessin'*, до речі, відсутнє в цільовому творі. Як бачимо, і тут перекладові притаманні суттєві зміни на лексико-семантичному рівні, стилістичний зсув та повсякденність на відміну від філософічності першотвору, тому чинну строфу з повним правом можна віднести до *перестворення*.

Четверта строфа:

Thy wee bit housie, too, in ruin!
Its silly wa's the win's are strewin'!
An' naething, now, to big a new ane,
O' foggage green!
An' bleak December's winds ensuin,
Baith snell an' keen!

Нещасна доля у звіряти!
Зосталося само, без хати.
Нової вже не збудувати —
Пропало все!
А грудень тягне білі шати
І сніг несе.

Перший рядок українського варіанту є узагальнюючим: його смисл буде розкрито в подальших п'яти рядках. В шотландському варіанті такого узагальнюючого рядку немає. Дещо дивним здається нам другий рядок перекладу: *Зосталося само, без хати* — на наш погляд, вираз «зістатися самому» відноситься скоріш до відсутності родини, а не житла. Здається, тут сталося суттєве перекодування змісту на культурному рівні, бо в українській літературі чітко відбилася одна з ключових тем національної історії — самотність, сирітство, відчуженість від рідного дому, які підживлювалися соціально-класовими та громадянськими джерелами — кріпацтво, занедбане селянство, гніт завойовників. З цих позицій слово «хата» має таке ж значення коду до певного смислового ареалу, як «земля» у попередній строфі. Тобто, перекладач переніс авторську думку в інший контекст. Оригінал стилістично забарвлений: автор описує хату миші як *Thy wee bit housie*, тобто «твоя маленька хатиночка», тим самим наближаючи текст до дитячої поезії. В. Мисик зберіг цю стилістичну особливість, назвавши мишу *звірятком* та винесши вираз *без хати* на кінець рядку як уточнення. Цікавим є, на наш погляд, опис грудня в двох варіантах тексту: в Р. Бернса він хмурий та вітряний, причому вітер різкий та проникає усюди. У В. Мисика ж грудень перш за все

сніжний, а про вітер, якому в оригіналі присвячено достатньо місця, не сказано жодного слова. На наш погляд, в цьому випадку знов сталося перекодування на рівні культури, тобто заміна культурного коду: типова шотландська зима перетворилася на типову українську. Звичайно, це приближає твір до українського читача, але переробляє оригінальну задумку автора. Як ми зазначали, зміна коду на рівні культури веде до перестворення вихідного тексту. Тому цю строфу ми віднесено до такої, що її було цілком *перестворено*.

П'ята строфа:

Thou saw the fields laid bare an' waste
An' weary winter comin' fast.
An' cozie here, beneath the blast
Thou thought to dwell
Till crash! the cruel coulter past
Out thro' thy cell

Вже поле пусткою лягло.
Погожих днів — як не було.
Ти затишок собі й тепло
Тут готувала.
Та ось набігло чересло —
Й бездомна стала.

В цьому чотиривірші теж спостерігаються значні зміни у змістовному шарі, хоча загальний смисл було відтворено. Так, перший рядок оригіналу являє собою звернення до одного з «персонажів», а саме — до миші: *Thou saw*, в той час як переклад описує загальну картину стану природи. У тому ж рядку поля описуються як *bare an' waste*, тобто «спустошені», причому тут була використана характерна для англійської мови конструкція Adj + *and* + Adj, де обидва прикметники мають близьке значення і тому українською можуть бути перекладені одним прикметником. За оригіналом, поля «стали спустошеними»: дієслово *laid* (інфінітив якого — *lay*) має значення «класти» або «приводити до певного стану чи положення»; таким чином, вираз *the fields laid bare an' waste* не має в своєму складі метафори, яка з'являється в цільовому тексті: *Вже поле пусткою лягло*. До речі, прислівника *вже* в оригіналі теж немає. Ще одне спостереження стосовно першого рядку — множина центрального іменника перетворилась на однину: *fields* — *поле*. Другий рядок чотиривіршу являє собою повний витвір перекладача: між фразою *An' weary winter comin' fast* та

Погожих днів — як не було якщо і можна знайти щось спільне, то тільки на рівні глибинного семантичного шару, а саме — зміна погоди з теплої та привабливої на холодну та вітряну. До того ж, в оригіналі ці зміни проходять наче перед очима читачів: цьому сприяє використаний Р. Бернсом Participle I; в перекладі ж поступовості немає, навпаки, присутня різка та несподівана зміна декорацій, підкреслена виразом *як не було*. Словосполучення *beneath the blast* наступного рядку, на наш погляд, було вдало передано українським *затишок*, яке включає в свій семантичний ореол також слово *cozie*. Втім, *тепло* цільового варіанту відсутнє в первотворі. Дієслово *готувала* не є перекладом четвертого рядку *Thou thought to dwell*, яке має значення «ти думала жити»; втім, В. Мисик не порушив тут змісту тексту. П'ятий рядок шотландського варіанту має вигук всередині речення, що підсилює емоційність твору: *Till crash!* Цей вигук не знайшов відтворення в тексті перекладу, замість нього було вжито *Та ось* без жодних додаткових пунктуаційних знаків, що перетворило емоційний тон висловлення та його сюжетно-драматургічний ефект. Далі, в Р. Бернса *coulter*, тобто ножи плуга, було дано визначення *cruel* («жорсткий»), і в оригіналі він *Out thro' thy cell*, тобто розворотив нору миші; в перекладі ж *чересло* не отримує жодної характеристики, а миша після його «набігу» *бездомна стала*. Використаний В. Мисиком шар лексики позбавлений енергійності та діловитості вихідного тексту. Таким чином, підбиваючи результати порівняльного аналізу двох варіантів п'ятої строфи чинного віршу, можна упевнено сказати, що переклад В. Мисика відноситься до перестворення.

Шоста строфа:

That wee bit hear o' leaves an' stibble
Has cost thee mony a weary nibble!
Now thou's turn'd out, for a' thy trouble
But house or hald
To thole the winter's sleety dribble
An' cranreuch cauld!

На цю убогу жменьку жита
Ти клопоталася півліта,
Тепер розорена, розрита
Твоя нора.
А дощик сіє наче з сита —
Сумна пора!

Як і в попередніх строфах, В. Мисик значно відходить від лексичного наповнення оригіналу. Втім, перший рядок чинної строфи *That wee bit heap o' leaves an' stibble* передано досить точно — *На цю убогу жменьку жита*, особливо що стосується виразу *wee bit heap*, в українському варіанті — *убогу жменьку*. Але мова в оригіналі йде, наскільки ми це розуміємо, не стільки про їжу, скільки про оздоблення оселі, на що вказує слово *leaves*. Другий рядок — *Has cost thee mony a weary nibble!* (тобто «коштував тобі багато тяжкої гризні») було перекладено узагальнено: *Ти клопоталася півліта*. З поетичного боку зникла дуже виразна гра між удаванням до життєвої конкретики та певної метафоричністю, бо наведений підрядник свідчить про подвійну можливість тлумачення відповідної фрази. До того ж, у перекладі не було відновлено знак оклику наприкінці рядку. Наступні два рядки передано досить близько до тексту першотвору, окрім уточнення *house or hald*, тобто «дім чи притулок/нора». Вираз *winter's sleety dribble*, тобто «зимовий сніг з мрякою», було передано як *гощик сіє наче з сита*, що більш типове для української осені, ніж для зими. Вираз *cranreuch cauld*, тобто «сильний холод», було випущено, замість нього вставлено *Сумна пора!*, якого не має в оригіналі. На наш погляд, тут бачиться аналогія з пушкінським «Унылая пора, очей очарованье», де мова йдеться також про осінь, а не про зиму. Таким чином, цей чотиривірш можна віднести до *перестворення з елементами перекодування*.

Сьома строфа:

But Mousie, thou art no thy lane
In proving foresight may be vain
The best-laid schemes o' mice an' men
Gang aft agley
An' lea'e us nought but grief an' pain
For promis'd joy!

Та, мишко моя бідна, стій:
Так гірко не тобі одній!
І мишачих, і людських мрій
Немало гине,
І потім смутків темних рій
Услід їм лине.

У перших двох рядках чинного чотиривірша оригіналу розповідається про даремність спроб зазирнути у майбутнє: *thy lane / In proving foresight may be vain*, в той час як переклад «втішає» мишку тим, що її доля, хоча і гірка, але є зовсім нормальною для цього світа: *Та, мишко*

моя бідна, стій: / Так гірко не тобі одній! Хочеться зазначити можливий зв'язок з ідіомою *it is a long lane that has no turning* — тобто «нещастя теж мають кінець», який, на жаль, неможливо відтворити українською мовою. Цікавим є переклад наступного рядку: В. Мисик випускає з нього важливе, на наш погляд, уточнення *best-laid* (тобто «найкраще зроблених») по відношенню до слова *schemes*, тим самим загубивши підсилення неминучості долі. Вираз *to oft go agley* було вдало передано як *немало гине*: хоча лексична відповідність не спостерігається, але ж «часто йти навскіс» має таку ж саму семантику, як і «гинути». Щодо останніх двох рядків, то цільовий текст немає в цьому місці нічого спільного з вихідним: буквально оригінал значить «і не залишає нам нічого, окрім горя та болю замість обіцяної радості». Український варіант *І потім смутків темних рій / Услід їм лине* являє собою яскраву метафору, якої немає в оригіналі, і також різниться змістовно. Тому можна зробити висновок, що чинну строфу було *перестворено*.

Восьма, і остання, строфа:

Still thou art blest, compar'd wi' me!
The present only toucheth thee
But och! I backward cast my e'e
On prospects drear
An' forward, tho' I canna see
I guess an' fear

Ти щасливіша за людину,
Бо знаєш тільки цю годину.
А я в минуле погляд кину —
І знов журюсь.
Про завтрашню ж непевну днину
Й гадать боюсь.

Зазначимо, що в першому рядку оригіналу автор порівнює становище миші зі своїм особистим, а не зі становищем будь-якої людини, як це відбувається в перекладі В. Мисика, в якого висловлювання набуває загально-вірного сенсу. Це позбавляє емоційний бік віршу глибокого ліризму, навіть інтимності, надаючи йому нейтрально-об'єктивний тон звучання. В третьому рядку перекладу відсутній вигук *But och!*, який надає чотиривіршу динамічності. Четвертий рядок перероблений з точки зору лексичної відповідності (*І знов журюсь* замість «на похмурі видовище») та стилістичного забарвлення, але воно вірне за сенсом та дозволяє не порушувати стрій українського речення. Стосовно останніх двох рядків треба зазначити, що тут знову було

збережено зміст висловлення – страх перед майбутнім, – але послідовність дії оригінала («І вперед хоча я не можу бачити / І здогадуюсь і боюсь») було втрачено. Таким чином, восьма строфа теж є *перестворенням*.

Підбиваючи підсумки порівняльного аналізу віршу Р. Бернса *To a Mouse* та його української версії В. Мисика «До миші», треба зауважити, що перестворення як результат перекладу виникає внаслідок дії наступних факторів. По-перше, на протигагу грі в народність, притаманній першотвору, у вторинному тексті панує фольклорна інтонація, яка радикально переосмислює не тільки художню форму, але й зміст віршу. Таке становище є наслідком тотожності змісту та форми у поетичному творі, предмет якого злитий з засобом його відображення. У даному випадку побутова ситуація стає у відстороненому світлі гри, обумовлюючи можливість осмислити її з філософських позицій, не впадаючи у трюїзм. Навпаки, в перекладі узагальнення виникає всередині самої ситуації, тому не підіймається над звичайною життєвою мудрістю. Разом з тим, виходячи з традицій української літератури та характерного для національної культури сприйняття фольклору, ця «життєвість» обертається відбиттям колективного досвіду, і таким чином думка не втрачає своєї вагомості, а вміщується в інший культурно-смісловий контекст і через це сама стає іншою.

По-друге, драматургія віршу Р. Бернса заснована на постійному перемиканні іронічного в серйозне, побутового – в ліричне, повсякденного – в філософське, співпереживання – в жартівливу фамільярність, тому смисловий рельєф стає неоднорідним. В перекладі ж витриманий єдиний тон висловлювання, плинність течії думки. Інакше кажучи, стратегія організації художнього тексту принципово відрізняє першотвір та переклад.

По-третє, Р. Бернс вживає пародійний прийом, завдяки якому виникає два рівня художньої структури. За основу вірша взяте ліричне висловлювання, героїнею якого виступає миша. Справжнім ліричним героєм є сам автор, міркування та почуття якого складають смислове ядро твору. При цьому дистанція між ним та «героїнею» то скорочується, то збільшується. У перекладі цей прийом відсутній, і єдиною особистістю виявляється автор; миша ж залишається тим, чим вона є, тобто звичайним звірятком. Отже, зробивши детальний аналіз твору Р. Бернса та його українського варіанту, можна віднести його переклад до такого типу, як *перестворення*.

Література

1. Горбачевский А.А. Оригинал и его отражение в тексте перевода / А.А. Горбачевский; Челябинский гос. пед. ун-т. – Челябинск, 2001. – 202 с.
2. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу / Л.В. Коломієць; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К.: ВПЦ „Київ. ун-т“, 2004. – 522 с.
3. Оболенская Ю.Л. Диалог культур и диалектика перевода: Судьбы произведений русских писателей XIX века в Испании и Латинской Америке / Ю.Л. Оболенская; МГУ им. М.В. Ломоносова; Филол. фак. – М., 1998. – 315 с.
4. Перевод и межкультурная коммуникация: Материалы международной научной конференции / [Редкол.: В.И. Провоторов (отв. ред.) и др.]. – Курск: Курский гос. пед. ун-т, 2001. – 217 с.
5. Проблемы теории, практики и критики художественного перевода: Сб. науч. трудов / [Редкол.: В.В. Сдобников (отв. ред.) и др.]. – Н. Новгород: ДЕКОН, 2000. – 172 с.
6. Bassnett S. Translation Studies: New Accent / S. Bassnett, Terence Hawkes (ed.). – Repr. – London; New York, 2000. – 168 p.
7. Draskau M.J.K. The Quest for Equivalent: on translating Villon / M.J.K. Draskau. – Copenhagen: Stougaard Jensen, 1986. – 370 p.
8. Lefevere A. Mother Courage's Cucumbers: Text, system and refraction in a theory of literature / A. Lefevere // The Translation Studies Reader. – London; New York: Routledge, 2000. – P. 233-249.
9. Snell-Hornby M. Translation Studies: An Integrated Approach / M. Snell-Hornby. – Amsterdam; Philadelphia: Benjamins, 1988. – 163 p.

А. Е. Левицький

ДМИТРО ІВАНОВИЧ КВЕСЕЛЕВИЧ
(1935–2003)

Серед видатних імен сучасних українських лексикографів і перекладачів-практиків почесне місце займає доктор філологічних наук, професор Дмитро Іванович Квеселевич. Він народився 16 травня 1935 року в місті Житомирі в родині вчителя англійської мови. У 1956 році він з відзнакою закінчив Житомирський державний педагогічний інститут ім. І. Я. Франка та розпочав свій трудовий шлях: працював учителем, лектором обкому ЛКСМУ, військовим перекладачем в Іраку, а з серпня 1961 року і до останніх днів життя (22 лютого 2003 року) його доля була пов'язана із рідним вищим навчальним закладом, де він пройшов шлях від викладача кафедри англійської мови до доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри англійської філології.

Дмитро Іванович Квеселевич був надзвичайно обдарованою людиною: захоплювався малюванням, складав вірші, творчо ставився до проблем художнього перекладу, займався теоретичними питаннями сучасної англістики, а саме лексичної семантики, лексичної та граматичної валентності, словотвору, цікавився проблемами контрастивної лінгвістики на українсько-англійському та російсько-англійському матеріалі. Проте метою його життя було створення словників. У Дмитра Івановича практично не було вільного часу — він відпочивав у процесі творчості, сидючи за друкарською машинкою (оскільки комп'ютера так і не придбав). Важко було йому сконцентруватися через дітей та онуків, яким завжди хотілося посидіти та поговорити з батьком та дідусем. Ось чому, як Дмитро Іванович сам стверджував, найбільш продуктивними для нього годинами були — п'ята — сьома години ранку. Не слід також забувати й про інші обов'язки: завідувача випускаючої кафедри, провідного лектора з лексикології, теорії та практики перекладу, члена вчених рад університету та факультету, відповідального редактора Вісника Житомирського університету, керівника численних студентських наукових робіт. Все це приводило до того, що справами він займався не тільки на кафедрі (власного кабінету у нього так ніколи і не було), але й удома. Відволікали його від улюбленої справи студенти, чиїми курсовими, дипломними та магістерськими роботами він керував, аспіранти та докторанти, просто люди, яким потрібно було допомогти

з перекладом, але ніхто ніколи не стояв до Дмитра Івановича у черзі — всім приділялась увага, для кожної людини знаходився час, усі отримували належну консультацію та відповіді на питання. Зараз просто важко збагнути, як Дмитро Іванович міг робити стільки справ, у якій кількості людей залишив про себе добру пам'ять. Тим більше, що як він був інтелігентним, тактовним, виваженим, стриманим, демократичним, добрим і чуйним.

Зараз для всіх нас, його учнів, він залишився в пам'яті як чудовий лектор, який вільно володів словом й думкою, ознайомлюючи нас із вступом до мовознавства, лексикологією, теоретичною граматику англійської мови, теорією та практикою перекладу, спецкурсом з контрастивної лінгвістики; ерудований викладач-практик, що проводив заняття з курсу англійської мови та керував роботою студентського гуртка з художнього перекладу; зацікавленим у наших успіхах науковим керівником і консультантом. Усе, до чого торкалася рука Дмитра Івановича, було позначено творчим началом: на кафедрі панувала творча атмосфера; до своїх занять із студентами він завжди підходив творчо; усі студентські роботи, якими він керував, відзначалися творчим підходом. Цим же й відрізнялися його виступи на наукових конференціях, численні публікації.

Перу Дмитра Івановича належать дев'ять словників, дві монографії, понад ста статей з актуальних проблем англійського, російського та порівняльного мовознавства. Серед найбільш вагомих для розвитку сучасної лінгвістики праць назовемо його словники (Квеселевич Д. И., Сасина В. П. Русско-английский словарь междометий и релятивов. — М.: Русский язык, 1990. — 400 с.; Квеселевич Д. И. Русско-английский фразеологический словарь. — М.: Русский язык, 2001. — 705 с.; Квеселевич Д. И. Русско-английский словарь междометий. — М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2001. — 512 с.; Квеселевич Д. И. Современный русско-английский фразеологический словарь. — М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 624 с.; Квеселевич Д. И. Русско-английский словарь ненормативной лексики. — М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 1120 с.; Квеселевич Д. И. Толковый словарь ненормативной лексики русского языка. — М.: ООО «Издательство Астрель»: «Издательство АСТ», 2002. — 1021 с.), монографію (Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке: К.: Вища школа, 1984. — 84 с.). Не дивно, що всі перелічені словники користуються великою повагою серед досвідчених перекладачів і попитом серед перекладачів-початківців.

Подією в українській лінгвістиці став захист його докторської дисертації в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка у 1985 році. З того часу він розпочав плідну підготовку молодих науковців: під керівництвом професора Д. І. Квеселевича за його життя були захищені одна докторська (А. Е. Левицький, 1999 р.) та п'ять кандидатських дисертацій (А. Е. Левицький, 1991 р.; Н. О. Курносова, 1992 р.; І. М. Рудик, 2000 р.; Л. Ф. Соловйова, 2000 р.; Т. М. Онопрієнко, 2002 р.), ще два дослідження (Л. І. Павленко, 2005 р.; І. Е. Сніховська, 2005 р.) отримали визнання вже після його смерті. Відзначимо й активну роботу професора Д. І. Квеселевича в справі атестації науково-педагогічних кадрів. Так, він неодноразово виступав офіційним опонентом на захистах докторських (Л. Ф. Омельченко, 1990 р.; Н. Д. Петрова, 1996 р.; Ю. А. Зацний, 1999 р.; М. В. Гамзюк, 2001 р.) і кандидатських дисертацій; з 1996 по 2001 роки був членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій за спеціальностями 10.02.04, 10.02.05 та 10.02.17 при Київському державному лінгвістичному університеті.

Приємно, що колектив Житомирського державного університету імені Івана Франка не забув Дмитра Івановича. Так, до 70-річчя з дня його народження оформлено Меморіальну кімнату з експозицією про творчий шлях, наукові здобутки професора Квеселевича; 20 – 21 травня 2005 року проведено Міжнародну наукову конференцію "Слов'янська та германська лексикологія і проблеми перекладу: сучасний стан і перспективи"; кафедрі англійської філології присвоєно його ім'я.

Визначною подією у житті Житомирського державного університету імені Івана Франка стало проведення названої вище конференції, у роботі якої взяли участь науковці з Києва, Харкова, Астрахані, Хмельницького, Сум, Ніжина та гостинні житомиряни. Вони обговорили актуальні питання сучасного перекладознавства, проблеми лексичної та граматичної семантики, сучасний стан розробки комунікативно-когнітивного підходу до вивчення мовних одиниць, розвиток теорій тексту та дискурсу, впровадження сучасних технологій навчання мови та культури у процес підготовки вчителів. Такий широкий інтерес до імені Дмитра Івановича Квеселевича пояснюється масштабністю цієї особистості, його внеском у розвиток сучасної лексикології, а саме фразеології, лексикографії, теорії та практики англо-російського та російсько-англійського перекладу, порівняльних студій.

Учасниками конференції було також прийняте рішення про необхідність проведення конференцій з проблематики досліджень

професора Д. І. Квеселевича у майбутньому. Такі заходи сприятимуть збереженню пам'яті про цю видатну особистість і популяризації його ідей, а також будуть нагодою обговорити сучасний стан і перспективи розвитку семасіології, словотвору, фразеології, лексикографії та перекладознавства.

В. В. Дубичинский

ОСНОВНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА ПЕРЕВОДНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

В статье рассматриваются основные вопросы, которые стоят сегодня перед переводной лексикографией: эквивалентность лексических единиц разных языков, принцип системности, «всеобщий» человеческий язык, виды переводных словарей, национально-культурная специфика переводческой деятельности. Приводятся примеры отдельных типов переводных лексикографических произведений русского языка.

Основным содержанием переводной лексикографии является описание языковых единиц одного языка при помощи другого (других). Переводная лексикография призвана устанавливать эквивалентные отношения между элементами различных языков.

С философской точки зрения **эквивалентность** каких-либо объектов означает их равенство в каком-либо отношении. Однако абсолютного равенства объектов не бывает. Это подчёркивает диалектическую относительность эквивалентности: по большому счёту всякий объект действительности уникален, индивидуален.

От том, что любая эквивалентность всегда относительна и что задача исследователя состоит в отыскании как можно большего количества отличительных черт, каждая из которых в определенной ситуации (будь то перевод, овладение языком или простое общение на неродном языке) может затруднить коммуникацию и привести к интерференции, напоминает нам принцип системности.

Принцип системности, который следует определить как один из основных для контрастивного исследования сопоставляемых языков, предполагает прежде всего иерархическую упорядоченность выбора параметров сопоставления, которые в свою очередь диктуются иерархической природой семантической структуры основных единиц сопоставления: семемы, лексемы или лексико-семантической группы. Принцип системности — и, пожалуй, в этом главная его суть для контрастивной лингвистики и переводоведения — не только побуждает к полноте и целостности сопоставления языковых фактов, а и указывает пути наиболее оптимального поиска значимых отличий на однопорядковых системообразующих языковых уровнях.

«Благодаря этому принципу становится возможным отвлечься от таких различий в форме и семантике сопоставляемых слов, которые являются малозначительными, т.е. отнести их к типу эквивалентных отношений. Или, наоборот, на фоне этой эквивалентности, которая никогда не бывает полной, отыскать те или иные различия, могущие оказаться существенными в заданной системе координат сопоставления» (Манакин, 1994, с. 145).

Принцип системности исследования даёт нам возможность исходить из положения, что всякая языковая единица может быть переведена на другой (другие) язык(и). Единственной и основополагающей аксиомой лексикографии П.Н. Денисов справедливо считает (Денисов, 1993, с. 240) веру в способность человека понять смысловую эквивалентность слова и поставленного ему переводного соответствия или объяснения.

«Эквивалентность — это ось, на которой проходит вся деятельность переводчика... Под эквивалентностью мы понимаем отношение между индивидуальным значением определяемого слова и его соответствиями» (Kroman, Riiber, Rosbach, 1991, с. 2717).

Глубинной основой эквивалентности можно считать установление сходств и различий языковых систем ("То, что отличает одни языки от других и есть всё то, что их составляет" (Соссюр, 1977, с. 154)) через призму нейтральной системы общего семантического континуума, который может служить невидимым языком-эталоном и критерием степени и характера лексико-семантической эквивалентности в разных языках. Функционируя на уровнях микро- и макросоциумов, язык выступает соответственно в двух ипостасях: в форме живых существующих языков народов и в форме всеобщего человеческого языка.

Под **всеобщим человеческим языком** обычно понимают единый когнитивно-семантический континуум, который выступает в роли

организующей силы содержательной стороны всех языков и человеческого знания о мире, существующих в невербальной сфере.

Общечеловеческий когнитивно-семантический континуум, как и единое информационное поле Вселенной (В.И. Вернадский), не представлен в «непосредственных ощущениях», т.е. материально. Это, с точки зрения философии, — категории объективно-идеальные. Но идеальная форма существования объекта вовсе не означает его отсутствия.

И задача науки как раз и состоит в том, чтобы увидеть невидимое, разгадать идеальное, что можно сделать или логически, или через частично наблюдаемое проявление идеального, каким выступает язык, точнее конкретные человеческие языки (Манакин, 1994, с. 26).

Следует учесть также, что анализ особенностей переводческого труда показывает: перевод является многогранной деятельностью, в которой элементы субъективно-индивидуального (глубина понимания и точность интерпретации иноязычного текста, чувство языка, индивидуальное эстетическое восприятие конкретного речевого произведения и т.д.) переплетаются с элементами объективно-закономерного (общепринятые приёмы перевода, стандартный перевод терминологии, отдельных устойчивых словосочетаний и фразеологии, стереотипная передача речевых штампов и т.д.) (Крупнов, 1987, с. 180 — 181). Диалектическое взаимодействие субъективно-индивидуального и объективно-закономерного подводит нас к учебно-методической позиции по поводу переводной лексикографии.

С лингводидактической точки зрения следует различать **два типа переводных словарей**: *монофункциональные*, если словарь создаётся для описания одного языка посредством других, и *би-, три-, полифункциональные*, если объектом исследования являются языковые единицы всех или некоторых языков данного лексикографического произведения. Так, например, англо-русский словарь может быть составлен для русскоговорящих читателей, с ориентацией на изучение английского языка: переводные эквиваленты, пометы, уточнения, объяснения и т.п. английских заголовочных единиц могут быть сделаны на русском языке. Такой словарь лишь монофункционален. А в бифункциональном словаре мы найдём параллельные переводы английских языковых единиц на русский язык и наоборот, двуязычные толкования и комментарии, пометы на двух языках, англо-русские и русско-английские алфавитные указатели и т.п.

С другой стороны, не раз отмечалось, что при переводе следует добираться до непереводаемого; только тогда можно по-настоящему

познать чужой народ, чужую культуру (слова И.В. Гёте). Это подтверждает важность **национально-культурной специфики** языковых единиц, её огромную значимость в переводческой деятельности. Переводчик в этом контексте представляется нам посредником не только между языками, но и культурами.

Для переводчика необходимо владение всем лексическим материалом языка, всем набором фоновых знаний, и количество этих фоновых знаний тем больше, чем больше расхождений между культурами.

Таким образом, сфера деятельности переводчика — это своего рода **неделимое целое: язык — культура — человек**; используя язык как средство коммуникации, переводчик призван осуществлять коммуникацию между отдельными людьми на основе знания и понимания языков и культур. Как известно, без знания культурной среды коммуникация невозможна.

Другими словами, **переводчик** — это в определённой степени лингвострановед (лингвострановедение — наука не только о человеке и его культурной среде, но и о языковом отражении этой среды), так как, являясь носителем одной культуры, он в равной мере обладает знаниями о другой культуре, культуре переводного языка.

Знание языка, конечно, необходимо для любого специалиста, занимающегося вопросами культуры другого народа. Однако для лингвострановеда язык и культура выступают как единое целое. Исторические, экономические, литературоведческие и другие знания для него не самоцель, а средство для понимания культурной среды и человека этой культуры.

Задача переводчика сводится не к заимствованию эквивалентов на основе переводных словарей, а к принятию оптимального решения на основе смысловой интерпретации, учёта национально-культурной специфики лексико-семантической системы языка и оценки всего текста в целом. В связи с этим **к исследованию переводных словарей важно подходить с трёх точек зрения:**

— **аспект адресата:** каковы цель словаря, его пользователь, ситуация его использования и т.п.;

— **лингвистический аспект:** каковы требования к эквивалентным отношениям между единицами различных языков;

— **эмпирический аспект:** точка зрения восприятия ситуации переводческой коммуникации.

Рассматривая переводные словари с этих позиций, вслед за Л.П. Ступиным (Ступин, 1985, с. 168), можно выделить **три основные функции двуязычного словаря**, главного представителя переводных словарей:

а) интерпретационная функция (в зависимости от уровня владения языком можно понять содержание иностранного текста);

б) репродукционная функция (посредством перевода осуществляется передача текста собеседнику);

в) переводческая функция (самый трудный и самый ответственный этап — творческая передача иностранного текста, в которой доминирует детальная семантизация).

Однако не только детальная семантизация, но и прямой подход к переводным эквивалентам, ориентация в специфике языковой пары, оперативное внесение в текст словаря исправлений и уточнений, определённые рамки адекватного метаязыка лексикографии, отсутствие чрезмерного (излишнего) материала, касающегося этимологии, дефиниции, энциклопедической информации и т.п. переводчики считают достоинствами двуязычного словаря.

Одной из основных проблем переводной лексикографии является **филиация лексемы** (членение слова на значения).

Каждое слово в каждом конкретном языке обладает своей самостоятельной смысловой структурой, независимо от того, каким количеством эквивалентов весь объём его значения может быть передан в каком-либо другом языке (Берков, 1996, с. 128). Из этого общеизвестного элементарного факта лексикографии, тем не менее, делаются принципиально различные практические выводы.

1) Одни лексикографы считают, что слово должно в переводном словаре члениться на значения только в соответствии со своей смысловой структурой — независимо от того, каким количеством переводящих эквивалентов его значения передаются в выходном языке словаря.

2) Другие лексикографы разграничение значения слова входного языка предпочитают определять количеством переводящих эквивалентов, т.е. слово должно иметь столько «переводных значений», сколько несинонимическим эквивалентам в переводящем языке оно соответствует.

Опыт автора и многие современные тенденции в переводной лексикографии показывают, что определяющим в вычленении значений слова всё же является не его семантическая структура во входном языке, а ориентированность на семантическую специфику выходного языка. В.В. Морковкин называет это контрастной ценностью слова.

Хотя следует открыто признать, что объективных критериев филиации не существует. Нет чётко сформулированных правил,

методов или приёмов, руководствуясь которыми можно было бы безошибочно разбить слово на значения.

Боле того, В.Г. Гаком, проанализировавшим лучшие образцы французской одноязычной лексикографии, была выдвинута гипотеза о принципиальной множественности/равноценности лексикографических решений. В этом, как представляется, заключена диалектическая множественность и многоплановость лексикографических произведений.

Так как основная функция переводных словарей — служить помощником в практической переводческой деятельности, **коренное отличие двуязычных словарей от многоязычных** заключается в том, что трёх-, четырёх-, пяти- и т.д. язычные словари на практике выполняют, пожалуй, лишь пассивную функцию и, как правило, используются лишь в качестве справочных пособий.

Принципы **многоязычной лексикографии** подробно описаны во многих работах. Остановимся лишь на некоторых важных аспектах.

В многоязычной лексикографии основой обычно является один «стержневой» язык, для которого данный словарь в принципе и составляется. Чаще всего это бывает родной язык пользователя. В многоязычных словарях русского языка часто используются два алгоритма построения словарной статьи: 1. Последовательное сопоставление языковых единиц от первого языка ко второму, от второго к третьему, от третьего к четвертому и т.д. 2. Несколько двуязычных сопоставлений, при которых сравнение идёт каждый раз от одного языка к следующему: от первого ко второму, от первого к третьему, от первого к четвертому и т.д.

Такие два алгоритма построения словарной статьи продемонстрированы на схемах 1 и 2:

Обе схемы чреваты опасностями неверных переводов в любом звене цепочки, и поэтому в реальной работе схема построения

Схема 1

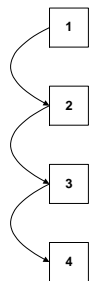
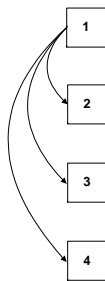
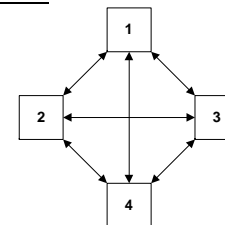

Схема 2

словарного алгоритма в многоязычном словаре представляется следующим образом:

Схема 3

Перекрестные ссылки на схеме 3 в разных направлениях дают возможность устранить неясные места, многократные сравнения с различных позиций разных языков несомненно способствуют уточнению переводных эквивалентов и адекватности переводов вообще. Реализация данного алгоритма, как правило, проблематична из-за своей громоздкости и осложнённости, и чем больше языков описывается в словаре, тем меньше возможности достижения объективного лексикографического описания.

Существует даже мнение о принципиальной невозможности создания многоязычных словарей. В.П. Берков, например, пишет: «С несколькими выходными языками теперь издаются преимущественно терминологические словари. Из-за присущей основной массе нетерминов многозначности хорошо сделать общие словари такого типа невозможно» (Берков, 1996, с. 7). Это мотивируют непреодолимыми трудностями согласования нескольких переводных эквивалентов во многих языках. С этой точкой зрения отчасти можно согласиться, имея в виду лексикографическое описание многозначной абстрактной лексики. Однако нельзя отрицать в принципе возможность создания корректного многоязычного словаря по схеме 3, изобилующего конкретной, часто однозначной, лексикой.

Всё же будущее многоязычной, да и всей переводной, лексикографии видится мне в развитии не всеохватывающих универсальных словарей, а в словарях с небольшим количеством языков, с описанием лексики достаточно узких отраслей знаний, для чего несомненно потребуется немалое количество самих словарных трудов, а это обстоятельство в будущем только разнообразит научную жизнь.

На Руси первые собственно русско-иностранные и иностранно-русские словари появились в XVI — начале XVIII вв. Они были двуязычными и трёхязычными (славяно-латинские, славяно-греко-

латинские, славяно-польско-латинские и др.). С развитием лексикологии и лексикографии типы переводных словарей становятся всё более многообразными.

Наиболее многочисленные группы в современной практике русской лексикографии составляют филологические (общие) переводные словари, содержащие перевод общелитературной лексики и фразеологии, и терминологические (научно-технические) переводные словари, содержащие перевод специальной терминологии.

Основным дифференциальным основанием для типологии **филологических переводных словарей** обычно считается их объем. В данном случае этот дифференциальный признак, нам кажется, следует воспринимать исключительно как содержательный (неформальный) критерий. Хорошо известно, что именно в зависимости от объема лексикографического произведения авторами, как правило, принимаются решения относительно основных составляющих содержания словаря: отбора словника, структуры словарной статьи, различных характеристик заголовочной единицы и т.п.

Вполне естественно, что объем общих филологических переводных словарей может варьироваться также и в зависимости от задач издания.

1. Максимально полное количество слов национального языка содержится в **больших** переводных (обычно двуязычных) словарях (свыше 100 тыс. слов). В словарях этого типа даётся перевод всех лексических значений слова, в том числе устаревших, специальных, относящихся к сниженным стилям речи, а также словосочетаний и фразеологических оборотов, в которых встречается заголовочное слово. Например: "Русско-украинский словарь", т. 1 – 3, 1970; "Большой немецко-русский словарь" в двух томах под ред. О.И. Москальской, 1980; "Чешско-русский словарь", т. 1 – 2, 1973; "Большой польско-русский словарь", 3 изд., 1988; "Большой англо-русский словарь", т. 1 – 3, 1994 и мн. др.

2. Считается, что **однотомные** переводные словари должны включать лексику и фразеологию литературного языка (около 50 – 80 тыс. слов), которые активно используются в устной и письменной речи. Этот вид словарей обычно не содержит диалектных, просторечных слов, жаргонизмов и т.п., и предназначен для читателей самых разных профессий, изучающих какой-либо иностранный язык. Например: Миланова Д.Э. "Шведско-русский словарь", изд. 5, 1985; "Испанско-русский словарь" под ред. Б.П. Нарумова, 1988; Гак В.Г., Триумф Ж. и др. "Французско-русский словарь", 1991; Щерба Л.В., Матусевич М.И.

"Русско-французский словарь", 14 изд., 1993; "Новый французско-русский словарь", составленный В.Г. Гаком, 1994 и мн. др.

3. Выделяются также **средние** общие филологические двуязычные словари, по типу сходные с однотомными словарями, но включающие лексику меньшего объёма (30 – 35 тыс. слов). Например: "Русско-чеченский словарь", 1978; В.Д. Аракин, З.С. Выгодская, Н.Н. Ильина, "Англо-русский словарь", 13 изд., 1992; "Русско-английский словарь", 9 изд., 1993 и мн. др.

К средним словарям относятся также лексикографические произведения, отбор лексики которых определяется специальными задачами, например, страноведческий двуязычный словарь "Великобритания. Лингвострановедческий словарь" 1978; 2 изд., 1980; Рахманов И.В. и др. "Немецко-русский синонимический словарь", 1983; Назарян А.Г. "Французско-русский учебный словарь лингвистической терминологии", 1989; грамматико-сочетаемостный "Англо-русский словарь глагольных словосочетаний" под ред. Э.М.Медниковой, изд. 2, 1990; "Тематический русско-белорусский словарь языка научных отчетов" под ред. В.Л.Драгуна, вып. 1, 1992, вып. 2, 1993; "Иллюстрированный словарь на немецком и русском языках", 1994; Мужжевлев Е.А., Рыдник В.И. "Англо-русский тематический словарь", 1994 и мн. др.

4. **Карманные (краткие)** словари содержат перевод слов основного словарного фонда (около 8 – 10 тыс. слов) и минимального количества словосочетаний, в которых встречается заголовочное слово. Например: Бенюх О.П. "Карманный англо-русский словарь", 3 изд., 1964; Лоховиц А.Б. "Карманный русско-немецкий словарь", 23 изд., 1990; «Русско-украинский рабочий словарь специалиста по электротехнике: электрические машины» под ред. В.В. Дубичинского, 2001 и мн. др.

Терминологические (научно-технические) переводные словари, включают в свой словник:

– либо термины по основным отраслям науки и техники – т.н. политехнические словари ("Французско-русский политехнический словарь", под ред. П.Е. Турчина, 2 изд., 1970; Матвеев В.С., Асриянц К.Г. "Русско-португальский политехнический словарь", 1977; "Большой англо-русский политехнический словарь" в двух томах, 1991 и др.);

– либо только специальные или узкоспециальные термины по одной отрасли науки ("Англо-русский экономический словарь", 1995; "Французско-русский экономический словарь", 1995; "Испанско-русский экономический словарь", 1994; "Англо-русский юридический словарь", 1994; "Англо-русский биологический словарь", 1993; Прохоров К.Я. и др. "Англо-русский словарь по микроэлектронике",

2 изд., 1993; Татаринев В.А. "Немецко-русский исторический словарь", 1993; Арсланян Г.Т., Шубов Я.И. "Русско-арабский медицинский словарь", 2 изд., 1987 и др.).

В последнее время в русистике быстро развивается **учебная переводная лексикография**. В основном учебные переводные словари помогают тем, для кого язык не является родным, изучать его на разных этапах обучения. Этому способствует также развитие русской учебной лексикографии как науки.

Создаются учебные переводные словари самых разнообразных типов: "Краткий русско-французский учебный словарь" А.А. Зализняка (4 изд., 1978); "Русско-чешский учебный словарь. Основы русского языка" Н.Р. Буравцевой (1978); "Испанско-русский учебный словарь" М. Хисберта, В.А. Низкого (5 изд., 1990); "Словарь-справочник терминов внешнеэкономической деятельности. Русско-англо-китайский" под ред. В.В. Дубичинского (2000); "Краткий словарь театральной лексики (русско-англо-французско-испанский)" В.В. Дубичинского, С.М. Клебановой; "Учебный русско-английский словарь математических терминов" В.В. Дубичинского, Ю.А. Романова, С.Б. Данилевича, А.А. Медолазова (1996); "Русско-украинско-английский словарь-справочник экономических терминов" под ред. Т.Р. Кияка (1997); „Polsko-rosyjski słownik czasownikowych pojęć rzecz konwencjonalnych" В. Lipowska-Krupka, Y. Kuyk (Kraków, 1998); «Русско-украинский словарь терминов сельскохозяйственной техники» Т.Н.З ембинской и др. (2004) и мн. др.

В переводческой и преподавательской практике широко известно, что задача переводчика состоит не только в установлении эквивалентов в языках, но и в принятии оптимального решения на основе смысловой интерпретации, в учёте национально-культурной специфики лексико-семантической системы языка и оценке всего переводимого текста в целом.

Собственно лексикографическому описанию национально-культурных особенностей языков посвящены **словари "ложных друзей переводчика"**. Точнее лингвокультурный феномен, комплексно представляющий взаимоотношения эквивалентности лексических единиц и их национально-культурной специфики, мог бы быть определён как **лексические параллели** — лексемами двух и более синхронически сравниваемых языков, совпадающими в плане выражения и сходными/несходными в плане содержания. Подробнее о лексических параллелях см. (Дубичинский, 1993), о проекте словаря лексических параллелей см. (Дубичинский, 1998).

В настоящее время русистика испытывает насущную необходимость в словарях лексических параллелей, т.к. этот вид лексикографических произведений представлен в русской лексикографии лишь четырьмя известными словарями "ложных друзей переводчика":

1. Акуленко В.В., Комиссарчик С.Ю., Погорелова Р.В., Юхт В.Л. Англо-русский и русско-английский словарь "ложных друзей переводчика" / Под ред. В.В. Акуленко — М., 1969. — 384 с.

2. Готлиб К.Г.М. Немецко-русский и русско-немецкий словарь "ложных друзей переводчика". — М., 1972. — 448 с.

3. Муравьев В.Л. "Ложные друзья переводчика": Пособие для учителя французского языка. — М., 1985. — 48 с.

4. Кочерган М.П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов. — Киев, 1997. — 400 с.

Учитывая сложность и многогранность переводческой деятельности, не следует абсолютизировать противопоставление «двуязычный versus многоязычный словарь». Для переводной лексикографии необходима серьёзная научно обоснованная система словарей для перевода — комплекс лексикографических произведений с единой концепцией, теоретической и методологической направленностью, в которую бы вошли не только дву- и многоязычные словарные труды, но и различные толковые (с различной структуризацией значений в семантической структуре слова), ассоциативные, лингвострановедческие, иллюстративные и многие другие словари.

Литература:

- Берков В.П. Двуязычная лексикография — СПб, 1996.
Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы её описания. — М., 1993. — Изд. 2.
Дубичинский В.В. Лексические параллели. — Харьков, 1993.
Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография // Wiener Slavistischer Almanach. — Вена-Харьков, 1998.
Крупнов В.Н. Лексикографические аспекты перевода. — М., 1987.
Манакин В.Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки. — Киев-Кировоград, 1994.
Соссюр Ф. Труды по языкознанию. — М., 1977.
Ступин Л.П. Лексикография английского языка. — М., 1985.
Kromann H.-P., Riiber T., Rosbach P. Principles of Bilingual Lexicography // Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. — 1991. — V. 3. — P. 2711–2728.

В. В. Дубичинский

ЧЕГО ПИТЬ, ТОГО НЕ МИНОВАТЬ

Рецензия

на «Русский алкословарь-справочник или Веселая наука выпивать» (авторы Е. Алльварт, О. Вовк, Г. Киллат, Л. Могучая, К. Пралат, Т. Руд, Р. Харабин, К. Шромэк, Х. Вальтер) — Грайфсвальд, 2005 — 163 с.

*Счастье — есть,
и пить — тоже счастье.*

Народная мудрость убеждает: *Если бросить пить, сразу захочется есть. Водку мы пьем для запаха — гури своей хватает. Сколько ни пей, все равно протрезвешь!*

Авторы рецензируемого словаря однажды протрезвели надолго. Они почувствовали: *кто не рискует, тот не пьет шампанского, тот вообще не пьет. Кто не работает, тот пьет. Водка — наш враг, а мы врагов не боимся.*

И родился «Алкословарь» — алфавитный справочник-корпус питейной лексики, собранной на основе **идеографического принципа описания**. Словарь покрывает (на первый взгляд, исчерпывающие данную тему) семантические поля, такие как «спиртные напитки (спиртное)», «емкости со спиртными напитками (бутылка)», «подготовка к распитию алкогольных напитков (соображать)», «процесс принятия спиртного (выпить)», «склонность к алкоголю (пить-выпить)», «состояние опьянения (выпил-напился-пьяный)», «результаты этого процесса (состояние и степень опьянения)», «максимальное опьянение (напиться до, пьяный в)», «пьющий индивид (пьяница)».

В «Алкословаре» представлена **комплексная репрезентация лексического материала**. Он включает в себя:

- фонетическую,
- краткую грамматическую характеристики,
- подробную семантизацию заголовочной единицы,
- стилистические и функциональные пометы,
- этимологические источники заголовочного слова,
- точное отнесение к источникам выборки,
- фразеологические примеры,
- антипословицы,
- цитаты-иллюстрации.

Например,

КОЧЕРГА, -и, ж. Мол. Пьяница. ФБ, 202. Угол. ***Быть на кочерге**.

*Жрр. Шутл. Быть пьяным, находиться в состоянии алкогольного опьянения. Я вижу, что Зинка уже слегка «на кочерге». Не рано ли «промокла»? Кунин. Аврора, 1988, №2, 112. Я этих мест не помню — один раз здесь был, и то на кочерге. Югановы, 142; БСЖ, 287, ФБ, 202. // Быть сильно пьяным. СМС, 561. ***На кривой кочерге**. Мол. О сильно пьяном. ФБ, 206. ***На кочерге сидеть**. Быть в запое. Мол. ФБ, 202. ***Прийти на кочерге**. О состоянии алкогольного опьянения. СРГ, 430.*

СИНЯЧИТЬ, -чу, -чит, несов. *Жрр.* Пить спиртное. Я — молодой, 1998, №2; ФБ, 270; ФБ, 385; СМС, 417. // Распивать спиртное. *Хотя если не они, так какие-нибудь алкаши, в данной местности не проживающие, в подвезд забьются и айда синячить.* СФ, 192.

Рецензируемую работу можно назвать **базой данных алкогольной лексики**, где материал представлен в виде многомерной коллекции со своим четко определенным расположением и описанием, с соответствующими гиперссылками и программным обеспечением.

Следует отметить также мощный **этнолингвистический потенциал** рецензируемой книги. «Руси веселие есть пити, не может без того и быти» (князь Владимир Красно Солнышко). Русское питие — одна из важных составляющих русского менталитета. Думаю, что данный пласт лексики достоин своего описания и осмысления. *Любить водку, халыву, революцию и пьяные граки — этого еще недостаточно, чтобы называться русским.*

Когда много пьешь, руки начинают трястись, когда руки трясутся, водка расплескивается... Вывод: чем больше пьешь, тем меньше выпиваешь. Так случилось и со словарем: чем больше углубляешься в прочитанное, тем меньше понимаешь **широкую душу русского народа**. Уж слишком она объемна! В русской душе умещается с одной стороны, и юмор, и ирония, и осмеяние, с другой, снисхождение, с третьей, осуждение такого порока как пьянство.

Многое можно почерпнуть, о многом можно поразмыслить, имея такой обширный набор лексического материала: и о традициях, и о менталитете, и о национально-культурных особенностях народа.

Водка в малых дозах полезна в любых количествах. Что касается собранного и лексикографически проанализированного лексического пласта, то с уверенностью скажу: такого материала много не бывает! *Сколько водки не бери, все равно два раза бегать.* Удачи авторам — ждем второе дополненное издание «Алкословаря».

Рецензируемый лексикографический труд красноречиво подтверждает диалектическую истину: *только бы пить да гулять, да дела не знать. Когда кончается водка, закуска становится просто едой.* Но также и: *Не водкой единой пьян человек.*

Пам'ятки вітчизняної перекладацької думки

Олександр Мойсейович (1899–1968) Фінкель — видатний український перекладознавець, автор першої української монографії з перекладу (1929 р.). У цій статті вперше в світовому перекладознавстві розглядає автопереклад як перекладознавчу проблему. Текст статті подається згідно орфографії публікації 1929 року.

О. М. Фінкель

Г. Ф. КВІТКА – ПЕРЕКЛАДАЧ ВЛАСНИХ ТВОРІВ

Поміж проблем, що зв'язані з питаннями художнього перекладу, проблему авто-перекладу, коли не помиляюся, досі ще не ставилося. Крім того, що теорією перекладу взагалі цікавилися замало (вона ще й досі не стоїть на широкому шляху науки), ті факти, які б могли звернути увагу до такої проблеми, нечисленні: двомовний письменник, власних творів перекладач — явище остільки рідке та виключне, що великого значіння в утворенні перекладних навичок і принципів воно не могло мати. Однак, принагідний шлях їх цілковитого ігнорування є хоч і легкий, але не правомірний.

Може здатися, що жодної різниці поміж автором-перекладачем та перекладачем звичайним взагалі нема: якщо людина поставила собі за мету дати переклад будь-якого певного твору, — ніби то все єдно, в яких особистих стосунках вона до цього твору; однісінько значною проблемою є лише проблема мовно-літературна, ц. т., в якій мірі та якими засобами розв'язується поставлене завдання.

Таке міркування, на перший погляд бездоганне, по суті спрощує питання. Єдиної, загальнообов'язкової норми перекладу нема (маю на оці переклад художніх творів) і уважне спостереження може встановити, що ці норми хитаються залежно від загальних літературних поглядів певної доби. Навіть більше того: в межах однієї доби, а часто-густо навіть у межах тієї самої літературної школи є різні принципові підходи до проблеми перекладу. Нема жодного об'єктивного критерія, щоб відрізнити переклад од художньої переробки (згадаємо Жуковського: «переводчик в стихах — суперник», але чи тільки «в стихах»?), нема об'єктивного критерія, щоб визначити якісні градації (за винятком найгрубіших випадків), і те, що іноді

видають за такий критерій, є звичайно викладом особистого смаку теоретизуючого рецензента, і ані об'єктивності, ані категоричності це не має.

Принциповій розбіжності теоретиків відповідає різноманітність практичних вирішень перекладачів. Чи не тому так часто й багато перекладають різні особи ті ж самі твори?

Завдяки усім цим умовам — хоч і маловтішним, але реально-існуючим — авторське розв'язання проблеми перекладу несподівано набуває особливо гострого інтересу та значіння. Справді таки: проблема перекладу цілком упірається у відтворення на одній мові художнього твору, якого написано другою, причому переклад і за своєю морфологією (в широкому розумінні цього слова) і за функцією му- сить бути в якійсь мірі аналогічним оригіналові.

Для нас безперечною є теза, що найкращим знавцем морфології та функції твору є його автор: високе мистецтво завжди є свідоме, і тільки школярі творять сліпо, гадаючи, що нещастю можна компенсувати благими намірами.

Але в цьому разі *ceteris paribus* найкращим перекладачем повинен бути сам автор: бо хто краще його знає, де саме треба зробити наголос, що саме домінує у творі по всіх його частинах.

З цього погляду перекладачевої поетики (коли можна так сказати) Квітки-Основ'яненка, крім безпосереднього інтересу, набуває ще й значіння теоретичного, даючи змогу встановити дійсно істотні моменти в перекладі, істотні в такій мірі, що вони легко можуть стати дійсно об'єктивним критерієм.

Для того, щоб мати найпоказовіші та найяскравіші наслідки в подібних дослідах, треба відмовитись од упереджених теоретичних поглядів і від сучасної практики перекладів. І те й друге (а одне годується одним же) мимоволі примушує звертати на шлях порівнянь та неминучої при цьому оцінки. Все це скорше може затьмарити розв'язання проблеми, ніж полегшити його. Але цілком відмовитися і від порівнянь і від оцінки, звичайно, неможливо: в незначній мірі їх треба використати, бо якість перекладу не є річчю зайвою. Як саме використати порівняння та оцінку, — це ми з'ясуємо в процесі роботи.

II

Але раніш, ніж з'ясувати поетику Квітки-перекладача, треба ще встановити, чи справді він таким був. Вірніш, треба встановити обсяг його діяльності, яко перекладача. В деяких випадках це не викликає жодного сумніву, бо переклад підписано «Основьяненко», але деякі переклади занотовано ініціалами «В. Н. С.».

Переклади, якими ми користувалися для цієї праці, розподілено так:

1. Маруся. Современник, 1838 г. т. XI, пер. В. Н. С. Скорочено: Мар.
2. Праздник мертвецов (Мертвецький Великдень). Современник, 1839, т. XIII, пер. В.Н.С., Скорочено: МВД.
3. Делай добро и тебе будет добро (Добре роби, добре й буде). Современник, 1839, т. XIV, пер. В. Н. С, скорочено: ДРДБ.
4. Конопотская ведьма. Современник, 1839 т. XV, пер. В. Н. С., скорочено: КВ.
5. Вот любовь (Щира любов). Современник, 1839, т. XVI, пер. Основьяненко, скорочено: ЩЛ.
6. Божьи дети. Альманах «Утренняя Заря», 1840 г., пер. Основьяненко, скорочено: БД.
7. Сердешная Оксана. Москвитянин, 1842 г., ч. 1, № 2, перевод Основьяненко, скорочено: СО.
8. Солдатский портрет. «Сказка за сказкой», альм. Н. Кукольника, 1842 г. т. 3 пер. Основьяненко, скорочено: СП.

Крім того, в архіві П.О. Плетньова в Пушкінському Домі (Ленінград) І. Я. Айзеншток знайшов рукопису Г. Ф. Квітки — другий переклад “Салдатського патрета”¹; цей переклад відзначатиму далі скорочено СПа.

Було використано також іще один переклад „Салдатського патрета», а саме В. І. Даля, надрукований в „Современнике» 1837 г. т. VII².

Отже, з вісьмох оповідань чотири перекладено Квіткою, а чотири В. Н. С.

Хто ж був цей В. Н. С?

Можна було б припустити, що під цими ініціалами заховався близький приятель, ба навіть родич по дружині Квітки, складач однієї

¹ Власне це не другий переклад, а перший; його не видрукував у свій час Плетньов певне тому, що в „Современнике» вже було надруковано переклад В. І. Даля. А переклад, що його надруковано в „Сказке за сказкой», є таким чином другий, пізніший.

² Г. П. Данилевский в „Украинской Старине» ст. 278 (X. 1866) зауважує, що “Салдатский патрет» надрукований в “Современнике» в перекладі Даля „в этом же переводе перепечатан в альманахе г. Кукольника, „Сказка за сказкой». Це є явний недогляд. У примітці до перекладу в „Сказка за сказкой» ясно зазначено: „для незнающих малороссийского наречия, конечно, приятно будет прочесть эту повесть в русском рассказе самого автора» (Курсив мій. О. Ф.). Таким чином, нема жодного сумніву, що перекладачем „Салдатського патрета” в альманасі „Сказка за сказкой» був сан Квітка.

з перших збірок українських прислів'їв — В. Н. Смирнитський. Знавець української мови, близька до літератури людина й друг Квіткин, — він безперечно міг перекладати його твори.

Але в листах Г. Ф. Квітки до П. О. Плетньова ми находимо таке³:

«Принося искреннейшую благодарность вашему превосходительству за удостоение моей «Маруси» помещением в журнале, издаваемом вами в переводе моем же»... і т. д. (курсив оригіналу) і далі в тому ж таки листі:

«В таком случае, получив от вас извещение, я вышлю к вам «Конотопскую ведьму» и «Клад»... Поручив Василию Андреевичу Жуковскому в бытность его в Харькове „Марусю», вами помещенную, я вручил еще „Мертвецький Великдень» и «Добре роби — добре буде», также переложенные по-русски» (лист з 7 січня 1839 г.).

В листі з 8/II 1839 р.:

«Следуя одобрению нашему, пишу и буду писать. Буду переводить, что сложится по здешнему; буду пересылать вам... С такой надеждой на благорасположенность вашу, прилагаю «Конотопскую ведьму».

Звичайно, мова тут йде про переклад «Конотопської відьми», що його Квітка обіцяв був надіслати в попередньому листі. Український оригінал для „Современника» зовсім не був цікавий.

Нарешті, в листі з 15 березня 1839 р. читаємо:

«Я предложил свой перевод... Такой перевод «Маруси» и проч. дошел к вам от Василия Андреевича».

А в листі з -26 квітня 1839 р.:

«Здесьние, хваля мое писание, принимались переводить на русский, но все было неудачно; я не перевел, а переписал слово в слово... В ту пору проехал В. А. Жуковский. Наговорил много лестного и желал читать их в переводе. Какой был у меня под рукой, я такой и вручил ему».

Отже бачимо, що Квітка одверто говорить з Плетньовим про те, що переклади «Марусі», «Конотопської відьми», „Добре роби — добре буде» та «Мертвецького Великдня» належать йому, автору цих творів.

Для Плетньова це не було таємницею — адже ж він був видавцем «Современника», і навряд чи Квітка мав на оці здивувати Плетньова будь-якою несподіванкою. Всі ці чотири оповідання було надруковано в «Современнике» і всі за підписом В. Н. С.

Все те, що нам відомо про Квітку, яко людину, ані на жодну секунду не дозволяє навіть помислити, що він міг приписати собі чужу працю.

³ Г. П. Данилевский „Украинская Старина» Харьков, 1866, стор. 251 і далі.

Та й зовнішні обставини цілком унеможлилювали це: Плетньов був редактором «Современника», своїх співробітників він безумовно знав, і як би В. Н. С. був не Квітка, а Смирнитський, то навряд чи після першого листа Квітка мав би змогу й у всіх інших говорити про себе, яко про перекладача, та ще посилаючись на похвалу у Плетньова. Отже, треба вважати за безумовно доведене, що справжнім перекладачем Квітчиних оповідань був сам Квітка, і що В. Н. С. — це тільки псевдонім перекладача, який з різних, зовсім для нас нецікавих причин, не бажав одверто оголошувати про свою діяльність такого роду.

В зв'язку з цим значно поширюється обсяг наших спостережень. Перекладна діяльність Квітки перестає бути випадковою та спорадичною і дозволяє говорити про нього, як про автора-перекладача, який свідомо та планово переводив до практичного вжитку певні тенденції.

III

Цитовані вже листи Квітчині до Плетньова цікаві не лише тим, що встановлюють авторство Квітки-перекладача. В них, крім того, здибуємо й виклад поглядів письменника на своє завдання. Звичайно, це не теоретично-програмні статті, це не credo перекладача, це тільки уривчасті зауваження принагідні, але, не вважаючи на це, або, певніше, завдяки своїй випадковості, вони стають ще більш цікавими та цінними.

Що саме примусило Квітку взятися за переклад? Майже виключно його незадоволеність з перекладів інших осіб.

«Здесьние, хваля мое писание, принимались переводить на русский, но все было неудачно» (лист з 26/IV, 1888 р.).

«Солдатский портрет» прекрасно передан уважаемым мною В. И. Далем: но с позволения его, есть выражения, не так изъясняющие мысль и изменяющие понятие о действии. Все это от неизвестности местности и обычаев» (Лист з 7/1 1839 р.).

Як відомо, «Салдатський патрет», не вважаючи на „прекрасную передачу» Даля, був перекладений Квіткою особисто, і навіть двічі.

Маючи перед очима незадовольняючі зразки, Квітка, природньо мусив прямувати до того, щоб його переклади були кращі і довершеніші. Крім природнього бажання бачити свої твори в достойному перекладі, сюди домішувалися ще й інші мотивування, що були для Квітки не менш важливими: це питання про українську мову, про її вартість та здатність для письменства. Можливо, навіть, що цей мотив був переважним і що за для нього й взявся Квітка за невдячну працю

перекладача. В зв'язку з цим і стоять Квітчині зауваження про методи своєї праці.

Усі ці міркування знову таки висказано Квіткою в його лист до П. О. Плетньова з 15 березня 1839 р. Вважаючи на особливу його вартість, наводимо найцінніші уривки:

«По случаю был у меня спор с писателем на малороссийском наречии. Я его просил написать что серьезное, трогательное. Он мне доказывал, что язык неудобен и вовсе неспособен. Знал его удобство, я написал «Марусю» и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться... Известность моих сказок разохотила здешних переложить их по-русски и совершенно по-русски, точно как вы желаете. Слушаем в чтении: я что же? Малороссы, не узнаем своих земляков, а русские зевают и находят маскарадом; выражения, несвойственные обычаем, изъяснения — национальности, действия — характерам, мыслящим по своему, и брошено, хотя правду сказать, перевод был сделан и вычищен отлично. Я предложил свой перевод, буквальный, не позволяя себе слово сместить, и найден сносным, но не передающим вполне (ну, право) красот малорусских оборотов...

Точно также вы видите, что я не могу по нынешнему писать очищенным слогом, подобранными выражениями, и всегда буду сбиваться на свой тон, малороссийский. Притом, почтеннейший Петр Александрович, потрудитесь вникнуть в видимую разницу наших — ну именно, языков русского и малороссийского, что на одном будет сильно, звучно, гладко, то, на другом, не произведет никакого действия, холодно, сухо. В пример «Маруся»: происшествие трогательно, положение лиц привлекает участие, а рассказ, ни то, ни се, я говорю о русской; как напротив малороссийская берет рассказом, игрою слов, оборотами, краткостью выражений, имеющих силу! Малороссийская «Маруся» не смертью интересуется, но жизнью своєю «Ні, мамо!» — «а тож — але!» — у места сказанное, в русское этого не оденешь. Пример вам: Праздник мертвецов. Это легенда, местный рассказ, ежегодное напоминание в семье, на заговены, о «Терешке, попавшемся к мертвецам с вареником!» Рассказанное по нашему, как все передают это предание, нравилось; перечитывали, затверживали. Перешло в русское и вышло ни то ни се; повод журналисту трунить, чего я и ожидал, при прочтении ее в вашем журнале».

Нам ще не раз доведеться торкатися окремих місць цього цінного своєю недвозначністю листа. Тому від тлумачення та коментування його зараз ми відмовляємось. В суцільному своєму вигляді він є найкращим вступом до встановлення перекладачевої поетики Квітки-

Основ'яненка. Але вважаємо не зайвим підкреслити одне: проблема перекладу, як це видно з багатьох рядків листа, була для Квітки не тільки літературною, вірніш, не так літературною, як культурною: тут, у «выражениях свойственных характеру, изъяснениях — национальности» визначав Квітка своє головне завдання. В недодержанні цього він закидає Далю. Саме цей момент — один з найважливіших та найменш розв'язаних в теорії перекладу — є ключем до його манери. Це та вісь, на яку більш-менш систематично, часом вдало, часом ні, понанизувано чисту літературно-мовну техніку перекладів.

Нема ніякої потреби спинятися окремо на викладі загальних учень про переклад, як вони трактуються сучасною наукою. Найістотніше та необхідне наводитиметься при висвітленні відповідних місць у перекладах Квіткиних.

Але той момент, що його ми підкреслили вгорі, називаючи його ключем до Квіткиної манери, заслуговує на те, щоб на ньому спинитися докладніше.

IV

Трохи раніш від того, як Квітка перекладав свої оповідання, слідкуючи лише за своїми власними домислами, найвидатніший з лінгвістів тогочасних, В. фон-Гумбольдт, в листі до Шлегеля писав: «Усякий переклад рішуче мені уявляється спробою розв'язування нерозв'язного завдання; всякий бо перекладач неминуче мусить розбитися об одного з двох клипенів: чи то на рахунок смаку та мови свого народу, наближаючись до оригіналу, чи то на рахунок оригіналу, надто вже зберігаючи особливості свого народу».¹

Дилема, яку поставлено Гумбольдтом, є темою суперечок і по цей час. Треба, проте, визнати, що Гумбольдт надто вже згустив фарби і дивився надто вже песимістично.

По суті питання зводиться ось до чого: стилістику кожного художнього твору нерозривно зв'язано не тільки з особливостями мови, якою цей твір написано (що відбивається на його лексичному складі, синтаксі, метриці), а й з культурою певного народу (загальна поетика, почасти конкретний зміст, тропи, іднотизми).

Підкреслюю, що обидві ці лінії зв'язків віднесено тут виключно до стилістики. Таким чином наша дилема йде не в площині: «с т и л і с т и к а або т е м а т и к а», не для встановлення примату тієї або іншої, — такий спір йде позверхово, не зачіпляючи глибини питання, — але виключно в полі самої тільки стилістики, меж та можливостей її відтворення. Я згоден думати, що загальновідома вимога „кожен

¹Цітую за О. Weise. *Aesthetik der deutschen Sprache* 1923 р. ст. 243—244.

переклад мусить робити на читача таке саме вражіння, як оригінал на свого читача»¹ — так само не мала на оці протилежність тематики та стилістики, а відноситься виключно до останньої.

Дистанція поміж мовою оригіналу та мовою перекладу може іноді бути незначною (зовсім зникнути вона не може), але іноді вона досягає дуже великих розмірів. Так чи інакше, але перекладач повинен звертати увагу на всі причини цього, і занедбати одну коштом іншої він не має права.

Розв'язання цієї дилеми й є основною проблемою теорії перекладу і навколо неї повстають головним чином усі суперечки та незгоди. При цьому виникає низка технічних питань та вимог, що на них, натурально, тут не можна спинятися. Не викладатемемо також деталей спорів: це віддалило б нас далеко вбік. Зауважимо тільки, що поглядів, які цілком виключали б один одного, тут нема. Коли самим крайнім треба вважати погляд, що за ним перекладач мусить відтворити всі особливості оригіналу, не зважаючи на труднощі читачевого сприймання і навіть більш-менш цілковиту незрозумілість та екзотичність², то просто протилежного цьому погляду немає: є лише поміркованіша позиція, яка вважає, що явища чужої культури та іншої мовної структури повинні бути замінені явищами, нормальними для мови та культури перекладу.

Цього спору не розв'язано та мабуть і не буде розв'язано, тим більше, що різні літературні доби та школи поруч із загальними літературними поглядами додержуються й різних метод перекладу³.

Визначаючи методи чиїхсь перекладів і бажаючи дати їм оцінку, треба, звичайно, зважати на всі ці моменти, а крім того, ще на розв'язання дилеми „стилістика — тематика” і, зрештою, на численні

¹Її було висловлено неодноразово, різними теоретиками та перекладачами: В. А. Жуковський, Виламовіц-Мелендорфом, А. Горнфельдом, І. Аненським, О. К. Толстим, Р. Шор та багатьма іншими.

²Останнім часом такий погляд захищав В. Державин у статті „Проблема віршованого перекладу» («Плужанин», 1927 № 9—10, ст. 50—51). Мої зауваження див. у статті «Украинские писатели в русских переводах» («Красное Слово», 1928 г. № 1, ст. 118—119).

³Майже вся література про переклади стосується віршів, а не прози; це зрозуміло, бо найбільші труднощі виникають саме при перекладі віршів. Не наводячи тут бібліографії, відішлемо до вже вказаної книги О. Weise, де наведено закордонну літературу, майже до наших часів, до збірника «Принципи художественного перевода»² П. 1920, а також до цікавих статтів А. Федорова „Проблема стихотворного перевода» у зб. «Поэтика» П і IV Л. 1927 і 1928. Тамо ж — деяка література.

технічні подробиці. Все це ми повинні зробити і з Квітчиними перекладами.

V

Зазначене вгорі велике теоретичне значіння авторських перекладів ні в якому разі не передбачає обов'язкової якісної переваги авторського перекладу над усяким іншим по всіх усядах і завжди. Так в авторському, як і в усякому іншому перекладі подибуємо неточності, неправильності, спірні місця то-що, які залежать від різних причин. Характер їх виясниться далі, а до того треба розглянути окремі моменти перекладної техніки, з найпростіших починаючи, аби згодом можна було би перейти до основного — розв'язання перекладачем загальних стилістичних тенденцій твору.

Перше, з чого треба починати, — це переклад окремих слів. Як це не дивним може здатися, але майже по всіх перекладах ми зустрічаємо приклади невірних перекладу слів. Я кажу про невірний переклад в найпростішому розумінні, не додаючи випадків спірних, різнотлумачених або таких, що не мають точної згідності. У віршованих перекладах так само часто трапляються випадки, коли потреба зберегти будь-яке надзвичайно-важливе стилістичне явище примушує перекладача свідомо офірувати розумовою точністю окремого слова (звичайно, коли це не шкодить сприйманню оригінала); напр., коли перекладач замість золотої монети вжив срібну, бажаючи зберегти точний ритм.

В прозовому перекладі таких причин немає, а тому всі подібні випадки треба розцінювати, як хибу. Не можна також вважати за відхил від правильності перекладу вживання тропу, ц. т. не власного значіння слова. В цих випадках дослівний переклад може перечити стилістичним вимогам і тому тут *summon jus — summa injuria*.

Всі ці обставини ми, звичайно, беремо на увагу, досліджуючи техніку та методологію Квітчиних перекладів.

Матеріал, що ми його зібрали, є остільки великий, що вмістити його цілком нема жодної можливої. Тому вважаємо за можливе обмежитися прикладами найпоказовішими, чомусь особливо цікавими, такими, що мають до певної міри принципове значіння.

Ми вже знаємо Квітчині признання що до методи перекладу:

«Я не перевел, а переписал слово в слово без малейшей перестановки слов» (26/ГУ 1839 г.).

«Я предложил свой перевод, буквальный, не позволяя себе слово сместить» (15/ГУ 1839 г.).

Однак, ці заяви про доскональність та дослівність не завжди стверджуються, не зважаючи на умисне-підкреслений характер цих заяв. Наведемо невеликий словничок таких перекладів¹:

1 остужений	осужденный	Мар.	14/19	Треба було б остывший, охлажденный
2 вечірня зоря	вчерашняя заря	„	28/35	вечерняя
3 гаманець	табак	КВ	4/2	кисет
4 кухлик	горшочек	„	6/7	кружка
5 пильно прохати	пристально просить	„	42/69, 46/75	усиленно
6 порада	отрада		ЦД	4/3 совет, помощь
7 души не чув	души не слышал	„	11/15	души не чаял
8 не вважа	не уважает	ДРДБ	11/16	не обращает внимания
9 дуже не хочючи	крепко не желая	БД	14/28	очень, сильно
10 неборак	не промах	СП	13/15	бедняга
11 рум'яна, як рожа	как рожа	„	13/15	как роза
12 вродливий	уродливый	„	17/22	красивый
13 старця	старца	СО	7/416	нищего
14 зірочка	зоренька	„	8/418	звездочка
15 пильно дивилась	быстро смотрела	„	11/421	пристально

Тут відзначено лише по декілька (2–3) випадків з кожного перекладу. Фактично їх значно більше. Але характерні риси неправильностей тут виявлено.

Інколи це незначні відхилення, що не переінакшують загального значіння (3, 4, 8, 9); інколи це вплив подібного згучання укр. та рос. слова (1, 13, 14) при різному все ж таки їхньому значінні. В окремих випадках семантична різниця остільки значна, що перекручується усе значіння мовленого, напр. 11, 12, 2. Поруч з цим бачимо, як окремі неправильності з'ясовуються тим, що декілька російських слів відповідають одному українському, а Квітка обирає якраз найменш відповідне: напр. «пильно прохати» = «пристально просить», а «пильно дивитися» = «быстро смотреть», хоч у другому випадку «пильно» якраз є «пристально», невдало вживане у першому.

Є, нарешті, випадки, коли випадкова співзвучність збиває перекладача з вірної дороги; це «остужений — осужденный», «вечірня — вчерашняя».

За цими основними групами можна розподілити й всі інші випадки невірних перекладу окремих слів. Але цим справа не обмежується.

¹Всі приклади зазначено дробом: в чисельнику стор. укр. тексту, в знаменнику — російського.

Українські оповідання цитую за виданням Харківського Повітового Земства 1887 р. від редакцією О. О. Потебні крім «Марусі» — з видання П. А. Куліша, СПб 1858; російські — з наведених вище журналів. До речі, російські переклади іноді мають окрему пагінацію.

Річ не в тому, щоб виявити найближчі причини хибного перекладу. Поза всіма цими різноманітними та більш-менш імовірними поясненнями лежить одна загальна причина, в силу якої можливі подібні неправильності — це особливе вживання російської літературної мови. Народившись та постійно мешкаючи в Харкові, — за ті часи далеко менш русифікованого, ніж тепер, — Квітка вживав мішану мову і не завжди міг знайти потрібне йому російське слово, а тому збивався на форму, що близько нагадувала йому українську (слобжанську), або й на цілком вигадану.

Так, цікаво відмітити, що в той час, як Квітка слово «неборак» перекладає «не промах», Даль перекладає «бедняк»; де у Квітки «реп'яхи» перекладено «репки», у Даля «репье» то-що. Хоч Квітка і не був зовсім задоволений перекладом Даля, але треба визнати, що складач «Толкового словаря» вільніше орудував російською мовою, ніж слобожанин Основ'яненко.

Не цілковита упевненість Квітки в своєму знанні російської мови виявляється і в тому, що одному українському слову він дає, в різних випадках, різні російські еквіваленти, ніби роблячи спробу, який з них краще. Напр., «чуб чепурний» перекладено «чуб опрятний» (Мар. 9/12). А в «Щирій любові» — «яка моторна, чепурна» перекладено «какая ловкая, проворная» 3/2; у тій таки «Щ. Л.» «цілувати таку чепурну шийку» вже перекладено «целовать такую прелестную шейку» 4/20. А різниця між значіннями українського слова не остільки велика, як в значіннях цих різних російських слів.

Так само „свитник» перекладено то «свитник» 19/25, то «портной» 9/12 (Мар.), «кухлик» — то «горшочек», то «кувшин» (КВ 6/7), „патика» — то «патыка», то «одрань» (СП) 17/22 і т. д. Не слід збільшувати значіння всіх цих явищ: вони зустрічаються по всяких перекладах і не властиві самому тільки Квітці.

Характерніша для нього, як для перекладача, кілька разів відмічена ним же дословність. Що до цих явищ вона означає таке: українське слово дійсно переписується за правилами російського правопису і з відповідними фонетичними змінами. Тут треба розрізняти два випадки: перший, коли українське слово свідомо транскрибується по-російськи з метою збереження і утворення місцевого колориту (про що мова буде далі), і другий, коли перекладач, одурений схожістю слів, несвідомо вживає слово, яке в російській мові має інше значіння, або взагалі не

існує, гадаючи, що це є як раз найкращий еквівалент українського. Це не є нахил до couleur locale (момент збереження культурно-етнографічного боку твору), а стилізація під українську мову (момент зовнішньо-стилістичний). Цей стилізаційний бік — в певній мірі несвідомий — у перекладах Квітки виявляється досить ясно.

Наведемо словничок тих слів, де можна припустити стилізацію:

1	відавши вечерю	отдавши ужин	Мар. 25/32	поужинав
2	світова зоря	световая заря	Мар. 28/35	утрення
3	чесного роду	чесного роду	КВ 4/2	почетного
4	у великій пригоді	в великой пригоде	” 41/67	в пользу
5	світло горять	светло горит	” 44/72	свет
6	торг ізвірив	навєрня торг	БД 22/47	доверял
7	поводатер	поводатерь (и поводатель)	СПа 22	проводник слепцов
8	хаптурок	хаптур	МВД 4/128	поборов
9	намальовав	намалевал	Мар. 105/130	нарисовал
і т.ін.				

Тут можна припустити свідоме прагнення до найбільшої точности в перекладі українського слова. Але треба одверто визнати, що це може бути тільки припущенням. Знову таки деякі випадки більш подібні до простих помилок, як ось „світова — световая», „чесного — честного" і різкої різниці між цими явищами та зазначеними вгорі визначити не можна. В них є багато пунктів межування, й тому обережніше буде вважати їх за більш-менш несвідомі помилки, ніж за свідому імітацію української лексики.

VI

Вже в цій найпростішій частині всякого перекладу — у лексичному його складі — можемо помітити тенденцію до наслідування української мови, але, як ми казали, до цього треба ставитися з дуже великою обережністю. До того ж на цьому ступені такі тенденції сполучено переважно з негативними явищами через те, що, з одного боку, губиться семантична точність (що ні в яким разі це є байдужим), а з другого, безсистемна стилізація¹ робить вражіння неохайности і навіть негарного знання мови перекладу. Але, як ми вже казали, тут діють тенденції переважно несвідомі (звичайно, не в психологічному розумінні, а в розумінні нарочитого художнього ефекту).

Поруч з цим в поезії Квічаного перекладу проходить помітна й до того цілком свідома тенденція, яку можна було б назвати етнографічною. Тут з певним художнім настановленням, з очевидною

¹ По суті це не є навіть стилізація. Про стилізацію в перекладі див. нижче.

метою підкреслити й посилити специфічний культурний колорит мови оригіналу, окремі лексичні елементи (можливо, навіть, навмисно підібрані) не перекладено, а транскрибовано. Звичні та звичайні в мові оригіналу, ці слова та вирази в мові перекладу стають чужими, випадають з його загальної маси і тому звертають на себе прибільшену увагу, далеко більшу, ніж у своєму середовищі¹. Разом із тим і саме через це вони надають перекладу специфічного відтінку іншого національно-культурного середовища — в даному разі українського.

Проблема місцевого колориту — хоч його й побудовано на позамовних даних — сама по собі є, таким чином, проблема суто-мовна, стилістична, і при певному такті перекладача той клипень, що його так лякався В. ф. Гумбольдт, може бути легко обійдений. Ми зараз не зупинятемося на тому, за яких обставин і в якій мірі місцевий колорит є дозволений — це відхилило-би нас далеко у бік, а безпосередньо перейдемо до розгляду його в перекладах Квітки-Основ'яненка.

Впровадження місцевого колориту за причинами, які його викликали, може бути поневільним, необхідним або самовільним, доброхотним.

Під першим я розумію передачу найменувань явищ культури й побуту певного народу, передачу-транскрипцію, а не переклад іншою мовою.

Оскільки в мові іншого народу нема відповідних позначень, остільки ці явища мусять залишитися із своїми йменнями. Навпаки, явища другого роду дозволяють переклад на іншу мову, але вони свідомо не перекладені з метою надати перекладу специфічні риси оригіналу. На відміну від перших добір їх нічим не визначається, через що ми й позначили їх, як самовільні.

Обидві ці категорії ми зустрічаємо і у Квітки. Згадуючи, що в одному з листів до Плетньова Квітка з'ясовував невдало з його погляду місця перекладу Даля «неизвестностью местности и обычаев», ми наперед можемо передбачати в перекладах Квітчиних інтенсивне підкреслення цього моменту. Справді таки, майже всі найменування частин одягу, оздоби обрядів, звичаїв то-що Квіткою не перекладено, а залишено без змін. Наприклад:

серпаночек — серпаночок дрибушки — дрибушкн
наместо — наместо тяжиновий — тяжиновый

¹ Проблема *couleur locale* ні в якому разі не є проблемою тільки перекладу. Вона існує і в літературі оригінальній і розв'язується там тими ж засобами. Але для нашої теми це не має значіння й тому ми можемо (і навіть повинні) говорити лише про переклад.

плахта — плахта рушник — рушник .
запаска — запаска шумиха — шумиха
скиндячки — скиндячки світа — світа
хрещик — хрещик куня — куня
громада — громада кострубонько — кострубонько
очипок — очипок погонєць — погонєць
і т. д. і т. ін.¹

Про те, що залишення цих та подібних слів без перекладу ні в якому разі не мало виключно стилістичного наміру, краще всього свідчить той факт, що до переваженої їх більшості Квітка дає пояснення, інколи дуже потрібні, які мають на меті з'ясувати російському читачеві значіння вжитого слова.

Наприклад, при слові „погонєць» є пояснення «мальчик лет 14-ти при паханьи погоняющий волов в плуге» [ДРДБ], «запаски» пояснено «род передников» [СП] «свиты» — «зипуны» [СП], «плахти — пояснення „род юбки» [Мар.], «назначила гробов» — «кому гореть» [ЩЛ], «в хрещика» — «то же, что и горелки» [ЩЛ] і т. д.

Отаким явищам, що безумовно надають місцевого колориту, хоч і не навмисне, треба протиставити другу групу, більш значну кількостю і більш чіткою стилістично. Це — окремі слова і навіть словосполучення, які залишені без перекладу, хоч перекласти їх не складало жодних труднощів. Такі наприклад:

1 блакитні	блакитные	ДР ДБ 12/16,
2 а як ціна буде	а як цина буде	„ „ 17/30'
3 олія	олея	КВ і СП passim
4 хлопче	хлопче	КВ 5/4
5 парень-друзяка	парень друзяка,	ЩЛ 63/114
6 ласощі	ласощи	СП 13/15
7 квачі	квачи	„ 16/19
8 перекупки	перекупки	„ 16/21
9 ні чичирк	ни чичирк	, 18/23
10 ластовічка	ластовочка	СО 9/419
11 поберімося вже собі	поберемся уже себе	„ 20/432
12 доню	доню	„ /415
13 розмовляти	розмовлять	, 22/434
14 жартлива	жартовлива	„ 25/438

¹ Через частоту таких випадків вказівки на сторінки та назви оповідань вважаю за зайві. «вживал (не пил)», «в ятке (под навесом)», «парубоцтво (молодые парни)», «ясочка (ласточка, зверек)» і т. н.

15 ні жодною мірою	ни жодною мерою	„ 25/438
16 далєбі	далєби	_ 33/448
17 одружитися	одружиться	ВД 20/42
18 просимо, паночку, у хату	просимо, паночку, до господи	ЩЛ 61/110
19 любощів	любощей	КВ 29/45
20 стонадцять	стонадцять .	„ 15/22
21 ледаще	ледаще	„ 23/37
22 ятка	ятка	СПа 10

і т. д. і т. п.

Придивляючися до вміщених тут слів, бачимо, що жодної єдності, жодної системи в їхньому доборі немає. Це самовільно обрані, перші що трапилися слова та вирази, залишені без перекладу з однією метою – утворити українську мовну атмосферу. З такими ж наслідками можна було б всі ці слова перекласти російською мовою, а кілька десятків інших залишити без перекладу: справа не змінилася б ані на йоту.

Так само, як що до специфічних термінів, Квітка й тут дав пояснення ба навіть переклад цих слів. Ось, напр., «шевички, кравчики, сапожники, портные» (СП), «тваря (лицо)», «обожеволила (помешалась)», «щиро (искренно)», «письменный (грамотный)», «ралец (принос, подарок)», «не вживал (не пил)», «в ятке (под навесом)», «парубоцтво (молодые парни)», «ясочка (ласточка, зверек)» і т. н.

Однак, поруч з цим, багато з вжитих Квіткою в такий спосіб слів залишено без перекладу або пояснення, причому без пояснення лишилися слова найбільш важкі для російського читача, як ось «годинонька», «поберемся уже себе», які можуть дати найнеправдивіше уявлення що до свого значіння.

Поруч з цими двома групами є ще третя найневелика розміром та мало ясна характером вжитку. Це, переважно, місцеві назви, значіння яких в російській мові Квітка міг не знати й тому вважав їх за терміни. Тому він залишив їх, як і слова першої групи, без перекладу. Проте, їх можна перекласти, а тому вони ближче, здається, підходять до другої групи. Завдяки мішаному їхньому характеру, ми виділяємо їх окремо, не приєднуючи ні до першої, ні до другої групи. Конкретно це такі явища:

1 громада	громада	КВ, БД, ДРДБ	общество, сход
2 війя	вийя	СПа 16	дышла
3 люшні	люшни	„ 16	
	упоры		

4 кур'яча сліпота	куряча слепота	КВ 43/70	куриная
5 дождати	дожидаться		
Великодня	сего великого дня	Мар. 68/87	Пасхи

та ще деякі вже спірні випадки.

Як я вже казав, важко вирішити, чи це – терміни, яких не можна перекласти, чи випадкові слова, залишені без перекладу для надання місцевого колориту.

Коли порівняти переклад Квітки з перекладом Даля («Салдатський патрет»), то побачимо, що Даль культивував місцевий колорит не в меншому, коли б не в більшому, обсязі. Назви, які Квітка переклав російською мовою, Даль часом лишає без перекладу, як-ось «ухнали, шеритвасы, підтечки, буханцы» то що, або паралельно наводить українське та російське слово: «оглобли-люшни», «поличне - парсуна вживал», «блакитна-голубая», «парубоцтво-холостежь» то що.

Можна, проте, зустрінути й зворотні випадки, коли слова, що їх Квітка залишив без перекладу, Даль переклав і навіть не погано; але, як було сказано, нетермінологічну групу couleur locale перекладати не важко, а вибір її самовільний – отже Даль для цього обрав інші слова. Що до термінів, то вони наводяться Далем в транскрипці – очипок, стрички, скиндячки то що – часом з поясненнями, часом без них. Отже, хоч Квітка і не був задоволений перекладом Даля, все ж таки обидва вони, принаймні в лексиці, додержуються тих самих принципів, а саме збереження культурно-національного боку твору.

VII

Якщо навіть переклад окремих слів складає перекладачеві певні труднощі, – знов нагадує афоризм Гумбольдта, – то подібних труднощів далеко більше при перекладі краще організованих словесних єдностей, до чого ж часто звязаних міцно та нерозривно з культурою певного народу – маю на оці прислів'я та подібні до них вирази. Маючи самостійну, цілком закінчену художню структуру, вони уявляють собою якусь закінчену стилістичну цілість, що повкраплювана в іншу цілість, здебільшого інакше організовану; через це їх переклад утворює деякі перешкоди. До того ж більшість подібних творів – прислів'їв, обрядових примовлень та інших зразків, т. зв., народньої мудрости – міцно звязана із специфічними особливостями побуту, що відбивається на змісті тропів, матеріалі перифраз, шляхах асоціацій. Цілком зрозумілі й ясні для свого читача, – для іномовного вони часто-густо малозрозумілі та екзотичні.

Сучасна перекладна практика висовує два шляхи передачі цих явищ; або їх перекладають, як перший-ліпший художній текст, даючи деколи пояснення, або їх заміняють відповідним за значінням прислівним виразом з мови перекладу, ґрунтуючись на тому, що (це нове прислів'я має подібну художню форму при відповідному значінні).

Не наводячи тут різних pro і contra для кожного з цих засобів перекладу, перейдемо до в'яснення того, яким з них користувався Квітка-Основ'яненко у своїй практиці.

Аматор та знавець української народної мови, Квітка щедрою рукою розсипав по своїх творах ці «крихти народної мудрости», але сам же він зазнав незручності їх для перекладів.

Почнемо з прислів'їв та подібних умовних виразів:

1. Дальше, дальше і вдарила лихом об землю || год от году я делалась покойней. ЩД 63/113.

2. Тоді вдарю лихом об землю || тогда забуду всю беду. Мар. 89/110.

Як бачимо, в обох цих випадках теж саме прислів'я перекладено різно, тому що Квітка поставив притиск на передачі точного змісту цього виразу, погоджуючи його з загальним значінням тексту. Разом з цим в перекладі цілком загублено стилістичну природу цього виразу і переклад не дає ніякого уявлення про дійсний стиль оригіналу.

Але не завжди Квітка перекладає прислів'я в такий спосіб. Наведемо насамперед низку прикладів, а вже потім пояснемо їх.

3. Коли не піп, то й не микайся у ризи || коли чего не розумеешь, за то не берись. КВ 32/51.

4. На божій дорозі || на божьей дороге. Мар. 96/119 БД 4/5 (однаково перекладено в обох випадках).

5. Не знав, на яку ступити || не знает, что ему делать. Мар. 11/14.

6. На догад буряків || с намерением. Мар. 33/41.

7. Мокрим рядном напасти || мокрым рядном напасть. КВ 11/16.

8. В дурні пошити || в дураки пошить. КВ 42/69.

9. На руку ковинька || на руну ковинка. КВ 24/38.

10. Марусі на руку ковинька || Марусе того и надо. М. 49/53.

11. До цього торгу вони пішки || тут они сами не свои. СО 12/429.

12. Я до цього торгу пішки || (перероблено так, що можна вважати за проминене) Щ. Л. 61/19.

13. До цього торгу пішки || 0! на этот торг они пешком бегут. ДРДБ 12/18.

14. Теревені правити || из пустого в порожнее переливать. КВ 26/42.

15. Теревені правити || представляют разные свои выдумки СО 89/435.

16. Нетягнувши руки за батьком || не потворствуя и отцу. ЩД 10/14.

17. Позичаючи у сірка очей || не зная куда глядеть. ЩД 14/21.

18. Як кому пришиви пришити? || как подвернуться к кому? СП 20/27 (так само і в 2-й ред.).

19. Цур дурня та масла грудка! || цур дурня та масла кусок! КВ 30/61.

20. Ханьки мнуть || из пустого в порожнее переливают. КВ 72/117.

21. (Той же вираз на стор. 42 в рос. перекладі не подано).

22. Відрізана скиба від нашого хліба || отрезана скиба от нашего хлеба БД 19/40.

Приглядаючись до цього реєстру, хоч і неповного, але все ж таки достатнього, ми бачимо аж чотири засоби, якими користувався Квітка, перекладаючи такі вирази:

1) відмова від будь-якого перекладу взагалі: в російському тексті цей вираз пропущено (напр., № 11, 21);

2) прислівний вираз перекладено за його змістом, не зважаючи на порушення його стилістичних ознак (напр. № 3, 5, 6, 10, 11, 15, 16, 17, 18);

3) прислівний вираз перекладено виключно за формою, не зважаючи на те, чи він зрозумілий в такому вигляді для російського читача, чи ні, та чи існує в російській мові такий переклад з тим самим значінням, чи ні (напр., № 4, 7, 8, 9, 13, 19, 22). До речі, наведені приклади свідчать, що в російській мові цих виразів якраз немає;

4) український прислівний вираз замінено російським прислівним виразом, що має найблизко те ж саме значіння (напр., № 14, 20); слід звернути увагу на те, що декілька різних українських виразів перекладено одним російським (можливо, що можуть бути і зворотні випадки, але у Квітки я на них не натрапив), але, взагалі, стилістичну природу виразу збережено.

З чого, що Квітка не користувався якоюсь однією методою, а вживав декілька, мусимо зробити висновок, що він не мав точних поглядів що до цього. В кожному окремому випадкові він використовував той засіб, що здавався йому тут найкращим. Не можна також твердити, ніби Квітка дає перевагу будь-якому з цих засобів: кількісні відношення між ними остільки незначні, що не дозволяють робити висновків на користь жодного з них.

Дуже близькі до цієї групи, з таким же ступенем труднощів для перекладача, є специфічні побутові та обрядові вирази, зв'язані з тим чи іншим звичаєм, як, наприклад, «рушники брати», «печеного гарбуза з'їсти» тощо.

З'являючись символічними позначеннями певних побутових явищ, такі вирази мають значність тільки в своєму середовищі і тому, по суті,

вони є неперекладні, як уся технічна термінологія. Цього додержується й Квітка-Основ'яненко: він залишає такі вирази без перекладу, надаючи їм тільки зросійщену форму, гадаючи, що зберегання українських фонетичних особливостей було би зайвим етнографізмом. Отже: «їли печені гарбузи» він передає «ели печеные тыквы» (КВ 4/4), «рушники брати» — «рушники брать» (КВ 7/8). Іноді до цього не дано жодних пояснень, як ось в наведених прикладах, а іноді, на користь читачеві, такі вирази пояснюються; напр., «хай Маруся нас повяже» перекладено «пускай Маруся нас повяжет» з приміткою „повязать рушниками — знак согласия и совершенного сговора» (Мар., рос. текст, ст. 72). Але систематичності що до пояснень немає: вони цілком випадкові і навіть не завжди погоджені з ступенем незрозумілості виразу для російського читача.

Тому, що великих відмін цієї групи від попередньої немає, ми на ній не спинятимемось, а перейдемо до розгляду найскладніших мовних єдностей — уривків ритмічних та римованих, чи то у вигляді невеликих примовок або сталих формул, чи то пісень та віршів. Взагалі, в оповіданнях Квітки ці явища не часті, але оминати їх не можна.

Ось примівка з «Салдатського патрета» — Охрим Супоня частує москаля кабакою:

«Кабака гарна, терла жінка Ганна! стара мати вчила її мняти; дочки растирали, у ріжки насипали. Ось подозвольте лишень!» 12/15.

Ці короткі віршовані рядки, — мабуть стала форма частування, — залишено Квіткою без перекладу — вони лише транскрибовані згідно з російською ортографією.

В рукописному перекладі (з архіву Плетньова) ці рядки дещо русифіковані: «учила» зам. «вчила», «рожки» зам. «ріжки».

В перекладі Даля це місце передано так:

«Табачок-от ладный; терла женка Анна; старушка мать учила ее переминать, а дочери растирали, да в рожки насипали. Пожалуйте».

Навіть неточну риму «гарна — Ганна» у Даля додержано: «ладный—Анна» (в деяких рос. півн. говірках «дн» = «нн»; отже «ладный» чит. «ланний»).

Можливо, що Квітка, знаючи переклад Даля і не бажаючи уславитися за переймача, свідомо залишив це місце без перекладу.

Інший віршований уривок ми знаходимо в промові сватів в «Марусі» (навожу частинно).

«Перш всього дозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не погнушайтесь вислухати вас, і коли буде тее, то ми

оное; коли ж наше слово буде не в лад, то ми підемо назад. А що ми люде чеснії і без худої науки, то от вам хліб святий у руки». М. 53.

Цього уривка перекладено Квіткою, а не переписано, і при тому зі збереганням його відмінних прикмет:

«Прежде всего дозвольте нам поклониться и добрым словом прислужиться Не погнушайтесь выслушать нас: и когда будет тее, так мы и оное, когда же наше слово будет не в лад, то мы и пойдём назад. А что мы люди честные и без худой науки, то вот вам хлеб святой в руки.» 68.

Переклад цей точний і що до змісту й що до форми, але звернемо увагу, що Квітка мусив був вжити українські форми «тее і оное», щоб додержати риму.

Надалі намагання зберегти особливості мірної та римованої мови, з одного боку, та бажання бути точним та доскональним, з другого, примушує Квітку допустити деяке насильство над російською мовою.

Наприклад:

«... Чого нам дивитись на таку шкварю; ходім шукать усякого звірю... Назустріч вам як раз, іде на вороному коню оцей князь... От послі зустрічі, він і говорить нам такий речі... Десять городів вам дам і скірду хліба. От ловцям-молодцям того і треба... ходимо, шукаємо, а її не піймаємо... Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь... Пійшов наш звір та до вас у двір, і з двора до хати; тепер бажаємо його піймати... Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю. Чи віддасте, чи, нехай подросте?» М. 53/54.

Ці рядки перекладено так (курсив завжди Квітчин):

«... Чего нам смотреть на такую шквырю, пойдём искать всякого зверю... Навстречу нам как раз едет на вороном коне этот князь... Вот после встречи он говорит нам такие речи... десять городов вам дам и скирду хлеба. Вот ловцам-молодцам того и треба (надо) ...ходим, шукаем (ищем), а ее не поймаем... Так наш князь затылся (заупрямился), при своей мысли остался... Пошел наш зверь, да к вам во двор, а со двора до хаты; теперь желаем его поймати... Отдайте нашему князю куницу, вашу красную девицу. Отдаете? или пускай подросте?» стр. 68/69.

Відмітимо тут такі обставини: по-перше, залишення українських слів без перекладу з метою збереження рими: «шукаем — піймаем», «треба — хлеба», «затявся — остался». В той же час в дужках подається переклад цих слів. По-друге: бажає зберегти найближчі лексичні відповідності та бути доскональним що до окремих слів, Квітка губить риму, змінюючи її на дисонуючі суголоси: «шквырю — зверю», «зверь — двор», в той час як в оригіналі тут точні рими.

Відмітимо, як курйоз, переклад «десять городів» — «десять городов», а не «десять огородов» (що до речі відповідає скирді хліба) — так сильна була влада українського згука...

В такий же спосіб перекладено й всі інші такі місця, яких багато є не тільки в «Марусі»: повсюди ми бачимо внесення українізмів для збереження рим і ритму, так само й руйнування їх через лексичну досконалість (до речі, останнє явище взагалі трапляється часто при перекладі з споріднених мов).

Дещо подібна до цих явищ церк.-слов'янська мовна стихія в «Конотопській відьмі» в мові писаря Пістряка.

«Не точию старії люде, но і аз можу вам повідати про таковое глумление. Единождн, вечеру суцу, парубоцтво яша м'я і поведоша на вечерниці, ідіже ядохом, гуляхом довольно, а пихом без міри, елико можаху...» і т. д. КВ 23.

Це перекладено так:

«Не точию старые люди, но и аз можу вам поведать про таковое глумление. Единожды, вечеру суцу, парубочство яша мя и поведоша на вечерницы, идеже ядохом, гуляхом доволья, а пихом без мери, елко можаху... 35.

Як бачимо, це перекладено точно й з боку змісту й з боку форми — організованої слов'янської стихії. В цій організованості мови й полягає близькість для перекладача цих уривків до попередніх. Є, правда, й деякі відміни (момент стилізації), але для української та російської мов при їхній однаковій близькості до церк.-слов'янської це значної ролі не відіграє.

Розгляньмо, нарешті, переклад віршів та пісень — найскладніших мовних єдностей. В Квітчиних творах їх небагато. Що до перекладу їх, то й тут трапляються різні засоби.

Деякі з них залишено без перекладу. В «Марусі», наприклад:

Ой дівчина-горлиця,
до козака горнеться.
А козак — як орел,
як побачив, то й умер (ст. 14).

В російський переклад цю пісню вставлено українською мовою, без жодних змін (ст. 18).

Так само в „Божих дітях» пісня:
Кудрявая березонька
сама собі в полі.
ой тяжко їй, сердешенькій
в такій лихій долі і т. д. 17/39

теж цілком вписана українською мовою в російський текст.

А іноді українську пісню тільки трохи зросійщено:

Старший боярин, як болван,
витрещив очі, як баран.
Обручами голова збита,
мочулою свитка сшита
личком підперезався
у бояре прибрався. Мар. 18.

По російському це звучить так:

Старший боярин, как болван,
вытаращил очи, как баран.
Обручами голова збита,
мочалою свита сшита,
лыком подперезался
и в бояре прибрался (р. п. ст. 23).

Тільки замінами «як — как», «під — под» досягнуто деяку ступінь російської мовної самостійності.

Проте, останні рядки несуть явний український відбиток.

Так само перекладено пісню з «Конотопської відьми»:

У Дем'янка та батьків много,
а рідного та ні одного.
Та все такі, що напиться,
а нікому й пожуриться.
Усе такі, що пити-гуляти,
а нікому та порадоньки дати. КВ 67.

А ось російський переклад:

У Демьяна отцов много,
а родного ни одного.
Все такие, чтоб напиться,
а некому пожуриться.
Все такие, чтоб пить и гулять,
а некому порядку дать. Ст. 109.

Тут теж трапляються українські слова, повкрапльовані в російський текст. Лише примітивність оригіналів рятує ці переклади від повного розпаду. Але як тільки Квітці трапляється складний текст, як ось „Кудрявая березонька», або весільні пісні в „Марусі», він їх або лишає без перекладу, або зовсім оминає. Звичайно, це не можна вважати за стійність його перекладів; але це не є також з боку Квіткі принциповим розв'язанням питання: це Квітчине невміння перекладати вірші — факт цілком випадковий, на якому не слід ґрунтуватися.

Розгляд Квітчиного перекладу лексики та фразеології (відносячи сюди, й віршовані уривки)¹ можна вважати закінченим. Не роблячи тимчасом жодних висновків, переходимо до розгляду синтакси.

VIII

На відміну від явищ лексичних або метричних, явища синтактичні не можна ані перекласти, ані відтворити. Синтактична форма, не висловлює ніякого поняття (як слово), вона не є організоване звучання (як фоніка); вона в саме відношення, або система відношень, які існують в словосполученні чи в низці їх. Тому, по-перше, як би не збігались синтактичні форми різних мов, серед них завжди є частина неповторних, а, по-друге, як чисті відношення, вони не можуть бути перекладені в точному розумінні цього слова. Значіння, висловлене звуками однієї мови, можна висловити іншою; систему звучання однієї мови можна відтворити в іншій; але не можна повторювати відношення іншої мови через те, що різні мови — це різні виміри, принципово чужі один одному.

Не можна також наслідувати чужомовну синтаксу. Стилізація можлива в межах однієї мови: можна українську мову ХХ сторіччя стилізувати під українську мову ХVІІІ; але українська мова не може наслідувати хинську чи еспанську, незалежно навіть від доби: буде покручений твір, не подібний ні до жодної підпробної мови. Стилізація є явище часове, а не простірне. А всі існуючі стилізації під чужу мову це, по суті, стилізації під переклади з цих мов, які (стилізації) до того тільки зрідка побудовано на синтаксі.

А через те, що синтакса є неперекладна і невідтворена, перекладачеві залишається однісінський шлях: заміняти синтактичні форми мови оригіналу синтактичними формами, які виконують ті самі функції в мові перекладу. Якщо вони збігаються — це добре, якщо вони не збігаються — це теж добре. Але одне лише: відтворювати незбірні форми; тоді якраз ми одержуємо сумно-кумедної слави дослівні переклади латинських класиків¹.

Тому, досліджуючи поетику перекладів Г. Ф. Квітки, що до синтакси, слід звернути увагу лише на один пункт, а саме: чи не трапляються у нього спроби механічного перенесення українських синтактичних форм в російський текст (механічний — не в розумінні необміркованого і систематичного, а в розумінні збереження

¹ Це, звичайно, не зовсім точно. Взагалі кажучи, віршовані уривки, пісні, навіть цитати у віршах не слід відносити до фразеології: вона бо має діло з прислів'ями, примовами тощо.

незмінених українських форм). Завдання позитивного характеру, ц. т. характеристика синтакси мови перекладів Основ'яненка (типи словосполучень, керування та згодження, словорозпорядок тощо) не може бути поставлено зокрема: воно збігається з характеристикою синтакси російських оповідань Квітки взагалі. До речі, цьому питанню присвячені праці З. М. Веселовської, одна з яких друкується в цьому таки збірнику². В цій праці є часткова відповідь і на питання, що є цікаве для нас, не вважаючи на те, що праця З. М. Веселовської побудована в іншому плані, як моя. Таким чином, і обмеженість мого завдання і часткове його розв'язання З. М. Веселовською спонукає мене бути коротким, не обтяжуючи уваги читача ані зайвими міркуваннями, ані зайвими прикладами.

Отже, усе питання по суті сходиться на виявлення однісінської обставини: чи трапляються українізми в синтаксі Квітчиних перекладів.

З попередніх міркувань про форми збірні та незбірні ясно, що за українізми слід вважати лише такі форми, відносно яких можна категорично стверджувати, що вони є українські і що тільки з української мови могли бути запозичені нашим перекладачем. Окрім тих, є ще багато форм здогадних, ц. т. сумнівних. Можливо, що й вони є українські походженням.

Але аж надто незадовольняючий стан досліджування синтакси російської прози початку ХІХ сторіччя (20—30 рр.) не дозволяє віднести ці випадки до певної групи, бо можливо, що ці форми якраз збірні.

На це наше єдине запитання необхідно дати позитивну відповідь. Синтакса російських перекладів Квітки-Основ'яненка легко виявляє вплив української мови. Не будемо допитуватися, чи навмисні такі випадки, чи ні, — це є і нерозв'язне і неістотне, — а перейдемо безпосередньо до їх розгляду.

Одним з частеньких у Квітки явищ є вживання артикля в порівняннях¹, явище, яке в російській мові не вживається.

1. Так у лічі і лізе, як тая оса || так в глаза и лезет, как та оса. МВД 3/128.

2. тільки, як той сич, лупа бровами || только, как тот сыч, хлопает глазами. МВД 8/135.

3. Неначе, як та... сарана || как та саранча. ДРДБ І8/28.

¹ Маю на оці російські видання, відомі всім, хто вивчав латинську мову в кол. гімназіях. Про стилізацію в перекладі інакше у В. Державина о. с. стор. 49/50. Там є деякі зауваження і про стилізації синтакси зокрема.

² З. П. Веселовста. Синтакса російських повістей Квітки».

4. Громада, як тая хвиля, насунула || громада, как та волна, прихлынула. МВД 23/142.

Не будемо збільшувати числа прикладів. З наведених тут лише один (№ 3) належить дійовій особі, а всі інші самому Квітці-повістяру. Отже, нема підстав припускати тут *couleur locale*. Це є прикмета власної Квітчиної мови.

Другою, не менш яскравою прикметою впливу української синтакси на російську є вживання Квіткою звязки „єсть», як присудку:

1. Неможна їх і пізнати, хто він такий і є || нельзя было их и распознать, кто он такой есть. МВД 10/139.

2. Не забувайте, що ви є... християне || не забывайте, что вы есть... христиан". ДРДБ 10/33.

3. Я тут є сотник || я здесь есть сотник. КВ 44/73.

Однак, найпоказовішими в цьому відношенні фактами є різні форми керування, що їх вживає Квітка, не властиві російській мові, але звичайні в українській. Вони яскравіш від других показують, як впливала українська мова на побудову російських речень у Квітки.

Для нашої мети досить буде показати ці приклади, і тому я подаю їх без синтактичної класифікації.

1. ...Що через них йому люде сміялися || что через них с него люди сміялись. СП рук.

2. ...реготались з нього || хохотали с него. СП рук.

(В перекладі Даля в першому випадку „из-за которой люди подняли было его на смех», а в другому „смеялись над ним» — ц. т. в обох випадках правильно по-російському).

3. Будь проклят він від мене || будь проклят он от меня. СО 37/452.

4. ...її знати від усіх || ее заметно от всех. СО 7/417.

5. ... і зовсім обижені від вітчима та від нових дітей || и во всем обижены от отчима и от новых детей. МВД 14/146.

6. Аби б чесний та добрий був против тебе || лишь был бы честный и уважительный против тебя. СО 11/422.

7. захватити дешевши против людей || захватить дешевле против людей. ДРДБ 16/24.

8. Через нього она... в старці піде || через него она в нищие пойдет. ДРДБ 18/29.

9. Через закон переступлю || через закон пойду. МВД 16/32.

² Про артикль в укр. мові див. М. Ф. Сулима „Артикль в укр. мові». „Червоний Шлях» № 8, 1923. Про артикль в укр. оповіданнях Квітки див. З. Веселовська „Мова Г. Х. Квітки-Основ'яненка» Наук. Зап. Харк. Кат. Мовозн. І. 1927, ст. 97.

10. Усяк через зиму пропитається || всяк через зиму пропитается. ДРЛБ 27/45.

11. Що ти нас через усю зиму прогодував || что ты нас через всю зиму прокормил. ДРДБ 33/55.

12. Усе пішло за вітром || все пошло за ветром. ДРДБ 5/5.

13. Та таки і самому отаману не дуже поважав || да таки и самому атаману не очень уважал. МВД 3/128.

Про артикль в укр. оповіданнях Квітки див. З. Веселовська „Мова Г. Х. Квітки-Основ'яненка» Наук. Зап. Харк. Кат. Мовозн. І. 1927, ст. 97.

І кількість прикладів і різноманітність синтактичних форм можна було б легко побільшити. Але річ не в цьому. Навіть невеликої кількості наведених тут досить, щоб побачити, як російська синтакса творів Квітки несе на собі вагу української — до речі явище ще й досі звичайне в мові м. Харкова і без сумніву більш поширене за часів Квітки, 100 років тому.

Не слід, проте, збільшувати ані кількісного вияву, ані питомої ваги цих явищ. Певна річ, що в синтаксі Квітчиних перекладів переважними є правдиві для того часу російські синтактичні форми, загальноживані та звичайні в літературній мові. Та інакше воно не могло й бути: при зворотньому відношенні не можна було б називати Квітку російським письменником. Але й невелика кількість українізмів все ж таки свідчить про сильний вплив звичних українських форм і про недостатню диференціацію в мовній практиці Квітки.

Від конструктивних синтактичних форм треба відрізнити форми естетичні¹. Що до них завдання перекладача набуває іншого, можна сказати, зворотнього характеру. Звичайно, як всяка синтактична форма, й естетична є непереклада; її можна лише замінити. Але замінити її слід також формою естетичною. Так, наприклад, коли в оригіналі вжито хіастичні форми; то їх треба зберегти і в перекладі; коли в оригіналі є ексклямативні або інтерогативні речення, то перекладач повинен залишити їх і в перекладі і т.ін.

Завдяки надзвичайній їх різноманітності, з одного боку, та особливій тонкості, з другого, саме їх більш від усього ігнорують перекладачі.

Коли розглядати тільки найширші форми — конструкцію фраз, повторення, паралелізм то-що — прийдемо до висновку, що за рідким

¹ Про це див. мій „Короткий вступ до теоретичної стилістики». Наук. Зап. Харк. Кат. Мовозн. І. 1927.

винятком Квітка відтворював ці явища в своїх перекладах. Додержується він і загального байкарського уставлення своїх оповідань.

Але поруч з цим трапляються відступи від цього: пряму річ замінено посередньою, питальне речення — окличним, змінено розпорядок словосполучень в їхній послідовності. Розглядати всі ці явища зокрема ми не будемо: з одного боку, вони не дають достатнього матеріалу (якщо говорити про, т. зв., синтактичні фігури), а з другого (маючи на оці великі явища композиційного характеру) — вони з фактів перекладу становляться вже фактами перероблення.

До цього питання у всій його повноті ми й переходимо.

IX

За вдалим висловом майже не першого російського теоретика в галузі перекладу серед перекладачів-теоретиків та практиків — розповсюдилася думка, що «переводчик в прозе раб»¹. Це зазначає, що перекладач-прозаїк не має права (на відміну від віршувателя) змінити авторського тексту ані в розумінні композиції, ані в розумінні змісту, а мусить суворо додержуватися авторових норм та передавати їх своєю мовою, находячи відповідні значіння слів, еквівалентні синтактичні форми тощо. Нас тут не цікавить, чи є правдива думка Жуковського, чи ні (гадаю, що вона правдива); нам треба вияснити, чи вважав на неї (або на подібну до неї) Квітка, працюючи над своїми перекладами?

Якщо міркувати за його листами, то можна припустити, що Квітка був прихильником найсуворішого наслідування оригіналові: він на заслугу собі ставив, що він «не перевел, а переписал слово в слово, без малейшей перестановки слов или пересказом другим образом».

Але ми бачили, що Квітчино „слово в слово» не зовсім збігається з нашим, а тому й тут можна чекати на деякі відхилення від досконалості. Ці сподівання справдуються понад усякої міри, і перекладачем-рабом Квітку назвати ніяк не можна.

Зміни проти оригіналу мають різний характер: починаючи з поширеного тлумачення окремих слів, Квітка послідовно переходить до вставлень нових слів і словосполучень, до пропусків їх і навіть до перероблення цілих абзаців та сторінок. Виходить, таким чином, паралельний російський текст, який не завжди залежить від українського.

¹ В. А. Жуковский. "О басне и баснях Крылова". Изд. Лит. Отд. Ком. Нар. Просв. 1918 т. III, ст. 73.

На пояснення цього явища можна припустити різні причини рівного ступеня ймовірності, але без запоруки за вірогідність. Є, проте, деякі категорії змін, причини яких не викликають жодних сумнівів та різнодумності.

Квітка, який дуже добре почував різницю між українською та російською мовами що до їх стилістичної ваги¹, також гостро чував та розумів різницю соціального оточення обидвох цих мов. Круги читачів російської та української літератур більше відрізнялися за тих часів, як тепер; чи навряд поодинокими чудаками були ті невідомі нам Квітчині адресати, які дякували йому, що він „доставил лакеям их чтение понимаемое ими»²: вони були лише сміліші та нахабніші від інших.

Квітка мав право сміятися з них. Але в той самий час він добре розумів, що багато виразів, яких український читач сприймає, як річ природну, на російського читача має зробити вражіння дивовижне і навіть не завжди добре. Чи був Квітка в цьому правий, чи ні — це вже інша справа; але такий погляд в нього був, і ось приклади тому, як це відбулося в його перекладах:

1. Який тепер сякий-такий син жениться || какой теперь сын женится. КВ 4/3.
2. Та не дамся бо! Я йому хука усучу || так не дамся же! КВ 14/23.
3. Тресугубо анахтема проклята || тресугубо проклята. КВ 20/30.
4. Живуща, матері її дуля || живуща. КВ 34/55.
5. Шо ж будеш з сучою-пресучою бабою робити || что же будете с бабой делать? КВ 37/61.
6. Буду я суча донька, коли... || буду я, когда... КВ 66/107.
7. Щоб псяюха не посміялися || чтоб тетка не посмеялась КВ 72/118.
8. Озьми ти от того сучого та пресучого сина Швандуру || возьми ты вот того сыча Швандуру. КВ 46/76.
9. Так трясьця-ж їх матері! От їм дуля під ніс! Та зложивши дулю || так лихорадка же им! Вот им кулак под нос! Да сложивши пальцы... КВ 55/92.
10. Сучий сине! || пеский сын СП 27/21.

З цих прикладів (а їх тут наведено дуже незначну частину) видно, що, перекладаючи російською мовою, Квітка помякшує, перифразує або зовсім випускає всі лайливі слова. Це є як раз відбиток різного соціального оточення і прояв Квітчиної уважності до різного літературного смаку українських та російських читачів.

¹ Див. його лист до Плетньова з 15 березня 1839 р.

² Лист до Плетньова з 26 квітня 1839 р. Див. Г. П. Данилевський ор. cit. ст. 256.

Але смякшенню підлягали не тільки лайки. Поруч з ними Квітка перероблює ще й інші місця, саме ті, де сувора та безглузда миколаївська цензура могла побачити „подрывание основ». Можливо, навіть, що головну роллю в цих змінах відіграла власна цензорська рука. Наведемо приклади:

1. Чим начальник дурніший, тим він гордіший || чем кто глупее, тем он горделивее... КВ 31/50.

2. ... сказала раз і на пана Пістряка — шо то! і старшини не минула — що буцім то || сказала раз и на пана Пистряка, что будто он. КВ 29/46.

3. "... зконцонували віршу на свого дяка, та нищечком на шостий глас і наспівують || сложили віршу на своего пана дяка, да тихонько и распевают ее." КВ 27/44.

4. "Добре діло. Начальники дали порядок, що але пальці знати було. Яке зосталося у хаті збіжжя і на дворі господарство, усе пішло по рукам» і т. д.

Увесь абзац до слів „пішло усе по усім усюдам, звісно, як сирітське» в перекладі промінено. БД 6/9.

5. Зиркнув через плече, плюнув по московськи, піднявши вгору || глянул через плечо, поднявши вверх. БД 19/40.

6. Всякий раз підстилали бумажний платок. Який піп прочитає, тому й платок || всякий раз подстилали бумажный платок. Мар. 115/142.

7. У нього був цапиний голосок, а це вже звівся, мов собака, та ще й гугнявіє || у него был козлиный голосок, а эгот уже свелея, да еще и гугнит (мова мовиться про дяка О. Ф.). МВД 9/138.

8. ... ніхто не догадається, що чита мертвець: та й самому попові, мабуте, нужди мало, бо чує, він у вітварі щось собі мурличе з паламарем || а никто не примечает, что мертвец читает. МВД 9/138.

9. ... так нічого з того нашого братчикові і не достається за вашими попами та дяками || так ничего нашему брату из того и не достается. МВД 17/151.

10. І там вже вся московська натура, і там усе москаль наголо, як у Туреччині турки; та усе народ проворний: ні доїсть, ні доспить, усе об тим тільки й дума, щоб заробити копійку. Така вже їх московська поведенція || н там уже во всем другая натура, осьмухи нет, а нечестивая кварта. О, да и проворный же народ! не доест, не доспит, все о том хлопочет, чтоб зашибить копейку. Такая их натура! СП 10/11. (в рукописному перекладі ніяких промінень тут нема).

11. Капитан і став до неї казати по нашому, бо хоч із москалів був та мабуть розумний був. що по нашому вмів || Капитан и начал говорить. СО 17/428.

12. В „Саддатському патреті» весь епізод з попівською кобилою, яку змалював Кузьма Трохимович, щоб насміятися з попа, перенесено на мирошника (в рукописному перекладі залишено попа)¹.

По всіх цих та подібних до них прикладах мова мовиться або про начальників, або про попів, або про росіян з негативним до них ставленням. Глуму над релігійним побутом, над начальством, протиставлення кепського московського українському — цього царська цензура не могла дозволити. Тому в перекладах все це змінено тим чи іншим засобом. Неможливо, на жаль, встановити, що саме переробляв Квітка, а також чи робив він це з своєї волі, чи „по причинам от переводчика независящим».

Є ще одна група перероблень, причину яких теж можна встановити з тим же ступенем імовірності. Це є ті місця, де Квітка малює побут українського селянства або міщанства тощо і побоюється, щоб російський читач не зробив будь-яких несприятливих висновків з цього. Зберігаючи національне ім'я, Квітка смякшує або проминає зовсім всі ці небезпечні місця. Ці побутові подробиці висловлено або окремим словом чи реченням, або великими абзацами і навіть епізодами. Тому з прикладів ми наводимо тільки найкоротенькі.

В «Конотопській відьмі» виведено наймичку сотника Забрьохи — Пазьку; ця епізодична особа має різноманітні функції. В перекладі Пазьки немає.

1. Ось наньмичка, погодивши і вийшла з кімнати та дивлячись на нього веселенько, як тая ясочка, і каже: «Або може ви пообідали так може або ськатися хочете, або що»? «Не хочу» один одвіт дає Уласович і не дивиться на неї.

Насупившись вернулась наньмичка у кімнату, та й сіла у куток ворчачи: „От то вже мабуть був у попа та мабуть там і обідав: бо вже ті попівни хоч до кого та підіб'ються». І усе сидючи собі знай коренила попівен. КВ 16/24.

Ввесь цей абзац промінено.

2. А Прокіп Ригорович зна де раки зимують! Вів хоч і перелякався, та не забув ні про вареники, ні про яешню, ні про Пазьку: гульк до неї на вечерю... та про пана сотннка вже й не згадували. КВ 57/95.

І цей абзац в перекладі промінено.

¹ В перекладі Даля не піп і не мирошник, а паламар. Характерна є примітка Даля: „Небольшие отступления от подлинника я вынужден был допустить по причинам от переводчика и писателя независящим». Современник 1837, т. VII, стр. 109.

3. ...і повна краватка ще торішньої дулівки, що ще з вечера наточила йому Пазька || и полная фляшка еще прошлогодней грушевки с вечера поставленной ему. КВ 8/2.

Про цю Пазьку є ще багато епізодів в українському тексті „Коиотопської відьми» і всіх їх в російському перекладі або промінено зовсім, або скорочено і перероблено.

Наведемо ще приклади змін з цієї таки причини:

4. А Микита Уласович ліг започивать, *та наперед троха чи й не ськавсь*¹ || А Никита Власович лег опочивать. КВ 24/18.

5. Забула братику і у головці *ськати* || забыла братцу голову *гладить* КВ51/83.

6. ... розказують: хто вчора був у них в шинку... хто жінку у потилицю погнав і очипок з неї збив... як дівчата, обмануючи, замість буцім то батькові для себе купують горілку, та по вгородам нищечком з парубками п'ють та *понапивавшись перекидалися, та боролися*, та... "годі бо не все розказуй» — загомонила шинкарка... || рассказывают кто вчера был у них в шинку... кто жену в затылок погнал и очипок с ее головы сбил... как девки обманывая, вместо того, что будто для отца, для себя покупают горелку, да по огородам тихохонько с парубками пьют. "Полно не все рассказывай» зашумела шинкарка. КВ 27/43.

7. А що тоді буде з Марусею? Ні жінка, ні вдова; *звісно як салдаток шанують — як саму послідню папюгу, і ніхто й віри не йме, щоб була салдатка та і чесна. Та й троха чи й не так!* Де їй за полками таскатись? || А что тогда станется с Марусею? Ни вамужня, ни вдова. Где ей за полком таскаться? Мар. 68/81.

8. ...засапаються, задихаються, спотикаються, *ишла сторчака гасьт такого, що друга біжить швидче закривати їй...* || задыхаются, засапаются, спотыкаются. СО 8/419.

9. ...та давай знов смоктати з паном хорунженком, *що у ченці збирається*, а таки цього діла не кидається || да давай снова попивать наливку с паном хорунженком, который этого дела не оставляет. КВ 7/8.

10. Поворожила впять другою, теж чужою булкою *і меж свої положила*, а де... || поворожила опять уже другою и также чужой булкой и где... СІ 14/16.

(В рукописному перекладі залишено без змін. Також і у Даля).

Як бачимо, Квітка був надто обережний що до цих рис. Найдрібненьку з них, яка, на його думку, могла утворити негарне вражіння про український побут та звички, він в перекладі не давав.

¹ Курсивом зазначаю промінені або перероблені місця.

Всі ці три категорії змін мають деякі спільні риси. Всі вони, так би мовити, примусового характеру і зроблені з причин позалітературних, позастилістичних. Отже, ці зміни є явище випадкове, а тому з них не можна робити висновки про загальні погляди Квітки на завдання перекладача. Але в той же час це є факти перекладу, й тому проминути їх теж не можна.

Х

Від цих змін треба відрізнити зміни стилістичного характеру. На відміну від попередніх ці останні є згідні одна з одною тим, що причин позалітературного характеру для них найти не можна. Тому ми примушені розглядати їх, як свідомий та навмисний прояв індивідуальності перекладача, як явища суто стилістичні. Які міркування керували Квіткою підчас зміни оригінального тексту, чи то суто художні (якщо трапилася добра нагода), чи то загальний погляд, що ріжниця російської та української мов та літературних читацьких смаків вимагає різної обробки деталей, — визначити не тільки важко, а й неможливо. До речі, вияснення цих причин вже виходить поза межі літературної аналізи і переходить до галузі психології перекладної творчості — завдання, яке розв'язувати не наша вже справа.

Отже, ми примушені обмежитися лише порівнянням і констатацією фактів, вважаючи, що сама їх наявність вже характеризує погляди перекладача на свої можливості та права.

Зміни, що їх вносив Квітка в текст перекладів, можна в порівнянні з оригіналом розподілити на три групи: 1) вставки та доповнення, 2) промінення та скорочення і 3) перероблення та перескази, без гостровиявленої кількісної зміни тексту.

Треба, правда, застерегтися, що в деяких випадках виразна межа між цією групою та двома попередніми зникає через те, що перероблення тексту мимоволі є зв'язане з його скороченням або доповненням. Ознакою, за якою виділено цю групу, в саме характер зміни: це не переклад, а перероблення, яке набуває характеру варіацій на ту саму тему, так сказати, не переніс цілого, а перестановка його складових частин.

Демонстрацію матеріалу зручно починати з останньої групи, тому що в багатьох випадках вона є безпосереднім наслідком вже знайомих нам примусових змін.

Наприклад:

1. Пазько! А внеси лишень повну краватку дулівки || И приказал принести наливки полную кружку. КВ 18/27.

Як бачимо, перероблення торкнулося всіх боків — і типа речення, і синтакси, і інтонації. Це сталося через «табу»-Пазьку, і таким чином

є наслідок змін іншої категорії. Але надалі таких звязків ми вже не побачимо.

2. Велілепний пан сотник... его же мудрому управленію уся вселенная дивовася... і да почіть || велелепный пан сотник, его же мудрость прославляется во всех концах вселенная, и да почиет. КВ 23/36.

3. ...«а мені жалко татусі. Я вже його мабуть ніколи і не побачу».

«Як це можна?.. як захочеш, так і бачитимеш його хоч що в бога день».

«А братика?»..

«І братик нехай хоч по всяк день приходить. Коли захочеш, тоді його і побачиш. Сама захочеш, то і поїдеш... || „но мне жаль татуса и братца. Я их уже может никогда и не увижу».

«Как это можно? Когда захочеш, так и будешь их видеть, хотя каждый божий день. Если сама захочеш повидеть их, то и поедешь. БД 13/24.

4. Не обридла вам зима? Не докучило киснути у хаті? || Неужели не наскучило вам сидеть на одном месте через долгую зиму? СО 7/417.

5. Семен Іванович, хоч і того сльози проняли, та усе таки не такий сумний був. Цілує її та усе просить, щоб не туралася, що він скоро звернеться і щастя своє привезе || Семен Іванович, надеясь скоро возвратиться и все устронть по желанию, хотя вовсе не с грустью расставался, но не мог удержаться от слез. Целует ее и все просит, чтобы она не грустила, что он скоро возвратится и привезет общее их счастье. ЩЛ 47/61.

6. Усяк мені не люб. Нехай він розв'яжеться зо мною; він розумний; опосля дякуватиме мене || всяк мене не люб. Он будет свободен, счастлив... через то облегчится мое горе. Для него все перенесу. ЩЛ 50/87.

7. Одвіт дала Оксана, знімаючи свою білу нову свиту, скидаючи баєву червону юбку, а з голови ленти та скиндячки, і покладаючи усе гарненько, що на піл під голову собі, а ленти заворочуючи у бумажку і ховаючи з хрестами у свою скриню || отвечала она, раздеваясь и снимая свои уборы и упрятывая по своим местам. СО 13/424.

8. Вже вона сама не раз чула, як зйдуться охвицери до копитана, та станут той проклятий чай пити з якоюсь підливкою, від чого і вона навек пропала, і копитан їм розкажує, що він і не думав ніколи вінчатися з нею, а тільки обдарував... А тепер щоб усе покрити, думаю, каже, звінчати її з своїм денщиком, або вам, панове, програти у карти, бо вже вона мне надокуча»... Раз у вечері зійшлися охвицери і багатенько їх

до копитана. У карти грають... Оксана знаючи... |||| Но в тот же вечер, когда собрались к нему офицеры и стали пить чай с проклятой наливкой, погубившей навек Оксану, то зашел между ними разговор о ней; и тут капитан сказал, что он и не думал никогда утопить себя, женясь на ней, «а вольно ей, дуре, верить было и даже теперь ожидать, что она ему наскучила, что он готов проиграть ее в карты кому угодно или поменяться на собаку». Оксана не слушала более. СО 40/456.

9. От і зторжились за десять рублів грошей і вісьмуху горілки || Вот и сторговались за два целковых и, как уже известно, что ни один мастер ничего не возьмется делать без водки, то Кузьма Трофимович выговорил себе еще и осьмуху водки. СП 9/9.

З технічних причин ми навели лише найкоротші приклади, перероблення, що не виходять за межі декількох рядків. Але треба відмітити, що трапляються випадки перероблень, які охоплюють цілі сторінки й тим самим вже набувають значного композиційного значіння. Не наводячи, натурально, таких довгих прикладів, вкажемо тільки на них: в «Конотопській відьмі», взагалі багатій на перероблення, цілком перероблено закінчення; в російському переказі немає епілогу і тільки в скороченому переказі повідомлено про долю відьми Зубихи.

В «Сердешній Оксані» абзац із стор. 15 «На другий день вийшла зарані, а тут і охвицери» і далі в російському переказі йде поперед (ст. 425), ніж абзац із стор. 14: «аж вбігла смерком наша Оксана», — в рос. тексті це йде лише на стор. 427. Так само і в «Божих дітях» дуже перероблено епізод з навчанням Меласі (стор. 17 = ст. 33 рос. тексту). Є ще й багато інших.

Отже, бачимо, що Квітка-перекладач ні в якому разі не почував себе звязаним українським оригіналом і поводився з ним досить вільно. Крім перероблень, так би мовити, примусових — як наш перший приклад з «Конотопської відьми» — є ще багато інших самовільних і, таким чином, переказ становиться вже майже не самостійним варіантом.

Цьому, звичайно, багато сприяло усвідомлення авторських прав не тільки на оригінал, но і на переказ.

Розглянемо тепер, які механічні зміни робив Квітка, перекладаючи свої твори: за механічні зміни ми вважаємо вставки та проминення цілих уривків без заміни їх чимсь іншим. Також і тут наводимо лише коротенькі, зручні для огляду приклади.

Починаю зі вставок. За своїми розмірами вони дуже різноманітні: від окремих слів до цілісних сторінок. Певна річ, що розміри їхні не мають ніякого принципового значіння.

1. Здихнув Уласович та й каже: «Бодай його писала морока! Це мені таке написав наш воскресенський дяк» || Вздохнул Власович да и говорит: «А чтоб его писала лихая година! *Ведь же говорил ему, что долгая, не выучу; так не укоротил же!* Это мне такое написал наш воскресенский дьячек»¹. КВ 8/9.

2. А бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривки, цвіту папороти, тирличу, та усього по пучецці всипала в кашник || бабуся вынула из-за пазухи травы: зорю, терличу, *а больше не скажу что, чтобы кто из девушек не научился ворожить, да заставляют своих любезных прилетать к себе.* Этого всего вложила по щепотке. КВ 53/99.

3. Не було між ними не тільки бійки, та й ніякої лайки || не било между ними не только драки, как водится в их быту, но даже ни малейшей ссоры. Мар. 4/6.

4. В тій же „Марусі» в самому початку російського перекладу (стор. 3) вставлено великий абзац на 1 1/2 стор. від слів „Еще же и так мы думаем» і до слів „и перекрестившись при беде скажем». В оригіналі цього немає.

5. Сорочечки будуть усе з Івановського полотна, скрізь повимежевані шовками || рубашки будут все из самого Ивановского полотна, везде вышиты шелками. *А сколько у меня работниц будет! ко всякому делу особая работница: сама же и за холодную воду не примусь.* СО 20/431.

6. То було сестра йому надає книжок до дому, та не таких пустомельних; ні, він сам || то сестра и дает ему книжек в дом, да не таких книжек пустомельных, *что теперь много завелось*, — нет, он их. БД 18/39.

7. «Кого так величаешь?» — «Вас» || «Кого величаешь?» — „Вас" — *сказала Галочка уже твердим голосом.* ЩЛ 38/64.

8. ...аби-б від вас і маненьку бідоньку відвести». — «Ти саму велику... || лиш бы маленькую беду отвести от вас! *Нет у меня другого желания, как ваше спокойствие, счастье; нет у меня жизни, мысли, все вы. Через вас, для вас и вами только живу!*» — «Ты наибольшую...» ЩЛ 40/69.

9. і щоб який п'яний, як поточиться... || или какой пьяный, *а их на ярмарке, как известно, всегда много ходя и шатаясь* и наткнувшись на портрет. СП 9/11.

10. ... а то, як у тісноті, так думали, що їх не так розглянуть. Ось і тягнеться низка || а то в тесноте боялись, что их и не рассмотрят.

¹ Курсивом зазначено вставки.

О девичья натура! Все би им выказывать себя. Ну те. Вот и тянется целая нитка. СП 19/25.

Ми навели декілька прикладів, охоплюючи майже всі Квітчини переклади. Не вважаючи на різні кількісні розміри та на відміни в їхньому функціональному значінні, всі вони є проявом доброї волі перекладача, цеб-то мають певне стилістичне значіння.

Такими ж є за натурою своєю й проминення, які цією стилістичною ознакою відрізняються від вже знайомих нам нестилістичних.

Наводимо і тут небагато прикладів:

1. Зніме стару онучу, *що нею горщик з тістом накритий, щоб знаєте, тісто на холоді не простивало, і за тим піг пеленою у себе держить;* от пальці послине || снимет с горшка, где у нее тесто приготовлено, старую онучу, пальцы полюбят¹. СП 15/19.

2. Вигадали дещо, та й пішли геть на ярмарку. *А цеє чувши і багато де хто підходили вже не боячись: розглядаються, роздивляються та й скажуть: «так і є що намальований!» та й пігуть собі.* Посміявшись з цього... || выдумывали многое тут и пошли прочь по ярмарке' Много посмеявшись такому случаю... СП 21/29.

3. В «Божих дітях» стор. 29 — 30 від слів «і гляди! коли його старість» і до слів «ні живі, ні мертві ждуть своєї долі» — в перекладі проминено.

4. ... що в мала дитина до дому донесе; *ще ж й перевесла в бур'яну.* Так як викосють... || что и малое дитя до дому донесет. Так как выкосят. ДРДВ 16/23.

5... і нічого їй не сказавши, тільки пильно їй у вічі подивився. *Так не на таківську-бо напав.* Та звала його думку... || посмотрел ей пристально в глаза и, ничего не сказавши, поехал. Дочь постигла мысль его... ЩЛ 37/62.

6. В «Сердешній Оксані» на стор. 52 абзац від слів «У вечері Оксана розказала» і до слів «Завтра прийнемось за діло» — проминено.

7. Хлопці чешуть Явдоху терновими, а Явдоха своє *товче: „I ви кажете соплетите розонацію з тернія і удвойте поруганія на лягвії, і я кажу: соплетите розонацію з тернія і удвойте поруганія на лягвії; був собі чоловік Сашка, на ньому сіра сірмяжка, повстяна шапочка, на спині латочка, чи хороша моя казочка?»* Та й до вечора... || Хлопцы чешут Явдоху терновыми и Явдоха свое. Да и до вечера. КВ. 39/64.

8. В «Мертвецькому Великодню» останні слова «От так то! от до чого горілка доводить», а всього 7 рядків в перекладі проминено.

Взагалі по всіх Квітчиних оповіданнях (звичайно перекладах) є багато пропусків, вставок і доповнень, і наведені приклади — це тільки

¹ Курсивом відзначено проминені місця.

мала крапля в тому морі змін, на які ми натрапляємо, порівнюючи переклад з оригіналом.

Всі вони є явища одного порядку і свідчать, насамперед, про те, що запевнення Квітки про доскональність його перекладів, про те, що він не дозволяв себе пересунути ані слова — занадто збільшені. Ми бачили, що не тільки окремі слова (з тих що перекладні з усякого боку) проминено в перекладі, а навіть у переклад вставлено цілісні речення і абзаци, картини та розправи. Більш того: в деяких випадках текст більш-менш значно перероблено, навіть композиційно; змінено порядок викладу, одна частина твору займає місце другої, докладну розповідь замінено одним лише реченням тощо.

Все це по суті вже виходить за межі перекладу.

Цікаво порівняти і тут переклади Квітки і Даля. Крім примусових скорочень, незалежних від перекладача (а це зазнавав і Даль), в перекладі Даля зміни оригіналу є занадто рідкі. В той час, як Квітка дозволяв значні перероблення, проминював або вставляв цілісні абзаци. Даль дуже суворо додержувався тексту. Усі його відхилення від оригіналу не перебільшують 5–7 пояснюючих слів і такої ж незначної кількості пропусків. Перероблень тексту нема зовсім.

Таким чином, перевага в наближенні до тексту належить Далеві. Це цілком природня річ: Квітка міг дозволити собі які завгодно відхилення від оригіналу, не лякаючись ніяких закидів, в той час як невеликі навіть хиби Даля викликали докори в першу чергу самого Квітки.

В цій більшій незалежності від оригінала є якраз найголовніша відміна автора-перекладача від перекладача з боку. Тому авторський переклад в деяких відношеннях є вже не переклад, а самостійний твір.

XI

Наведені тут факти, хоч і не вичерпують остаточно всіх матеріалів про Квітку-перекладача, все ж таки дозволяють зробити найголовніші та найістотніші висновки.

Квітчині переклади коротко можуть бути схарактеризовані, як наслідок боротьби письменника (боротьби не завжди усвідомленої) між його поглядами на завдання перекладача та його мовними звичками. Впровадження останніх та їхні вимоги в певній мірі порушують чистоту та чіткість поглядів перекладача. Це визначається по всіх елементах перекладу.

Прихильник точної передачі значінь слів, Квітка-Основ'яненко не завжди, однак, міг перевести цей принцип в життя, через те, що у звичній йому російській мові Харківщини російські позначення не

гостро відокремлювались від українських; в цьому недиференційованому вигляді вони залишились в перекладах Квітки. Поруч з цим звичка Основ'яненка до місцевих назв тягла за собою хибні асоціації, а також недостатнє розмежування точних значінь слів, завдяки чому переклад певного слова є, нарешті, невірний.

Неповна чіткість значінь та неповне розрізнювання українських та російських позначень виявляється і в хитаннях Квітки що до перекладу певного слова: ми бачимо, як борячись за правильність та точність перекладу, Квітка перекладає одне й те ж слово на різні лади, хоч для цього особливих підстав немає.

Ні в якій мірі не хитає цієї загальної установки і той факт, що багато слів залишено без перекладу — в тому випадку, коли ці слова мають термінологічний характер: іншого шляху тут поки ще не намічено.

Але зовсім інше значіння має збереження українських лексик без перекладу з метою надання перекладу місцевого колориту. Тут принципу точности протиставиться принцип культурно-соціальної оригінальності. Гумбольдтові клипені не були, очевидно, байдужими та чужими для Квітки, і він намагається уникнути їх шляхом комбінування та рівноваги обидвох принципів: тому він дає пояснення до непереказаних слів.

Але не можна затверджувати, ніби то Квітка досяг рівноваги між цими двома принципами. Не можна навіть твердити, ніби то він завжди намагався досягнути її. Коли з галузі чистої лексики ми переходимо до інших елементів перекладу, — ці співвідношення вже будуть інші.

В галузі синтакси ніяких ознак свідомого збереження характеристичних рис української складні, т. зв. (хоч і помилково) стилізації, побачити не можна. А те, що може подавати привід до підозри цього — збереження українських синтактичних форм, не змінюючи їх на відповідні російські — є тільки вже знайомий нам вплив мішаної слобожанської російської мови. В цьому переконує й те, що ці форми ще й досі живуть в харківській говірці, змінивши лише своє соціально-культурне місцеперебування.

Інше ми спостерегаємо в передачі фразеологічних явищ. Що до найскладніших з них (можливо під впливом технічного невміння) Квітка вважає за краще зберегати оригінальні українські форми — ним залишено без перекладу пісні, примовлення і тільки трохи зросійщені примітивні з них.

Що до прислів'їв і подібних до них виразів, то тут бачимо вагання — деякі передано лише за змістом, деякі в доскональному перекладі, а частину замінено відповідними російськими виразами.

Ця неоднотайність розв'язань не дозволяє точно встановити, яких саме поглядів дотримувався Квітка з цього питання — до речі, надзвичайно важкого практичного и нерозв'язаного остаточно ані теорією, ані практикою.

Отже, ми бачимо, що Квітка-перекладач розв'язує дилему перекладу — мовну та культурну — шляхом сполучення їх в найбільш придатній до цього царині, не спробуючи переносити це в галузі несумісні. Хоч технічні деталі і знижують іноді якість, але не порушують принципу перекладу.

Але Квітка був не тільки перекладачем. Він був і автором теж. Тому в нього є часті перероблення. Не казатимемо про перероблення позастилістичні. Їх викликано вимогами з боку і специфічними умовами того часу. Випадкові та гостро позалітературні принципового значіння вони не мають.

Зовсім інша річ — перероблення стилістичні. Тут Квітка користуючись доброю нагодою, зміняв свої твори в тому напрямку, як це, йому здавалося за краще, чи то маючи на оці інше читацьке середовище, чи то незалежно від цього — з міркувань суто художніх. І чи навряд на цьому можна збудувати будь-які висновки, але ж цікаво цей факт відмітити — можливо, що в практиці авторів-перекладачів він є не поодиноким.

Одному з перших провідників української літератури в російській кола, Квітці, припало виконувати обидві функції — і автора і перекладача, і до того ж особисто розв'язувати низку складних проблем. Тут треба відмітити ту глибоку увагу до мовних вимог та соціально-культурних зобов'язань, що їх виявив наш перекладач. Якщо ми не будемо змішувати поглядів Квітки, з його технікою, діяльність цього щирого служника українського письменства предстане яскравіше та чище.

Серпень 1928 р.

Перекладознавчі праці О.М. Фінкеля

1. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко — перекладач власних творів // Квітка-Основ'яненко: Зб. на 150-річчя народження. — Х., 1929. — С. 107—132.
2. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко як перекладач власних творів: Дис. на надб. вчен. ступ. кандид. філол. наук. — Х., 1939. — 109 с.
3. Короткий вступ до теоретичної стилістики // Наук. зап. Харк. наук.-дослід. кафедри мовознавства. — 1927. — [Кн.1.] — С. 111—121.
4. Лермонтов и другие переводчики «Еврейской мелодии» Байрона // Мастерство перевода. 1969. — М., 1970. — Сб. 6. — С. 169—200.
5. О некоторых вопросах теории перевода // Науч. зап. Харьк. гос. пед. ин-та иностр. яз. — 1939. — Т.1. — С. 59—82.
6. О художественном переводе // Худ. мысль. — 1922. — №12. — С. 21—22.
7. Об автопереводе // Теория и практика перевода. — Л., 1962. — № 5.*
8. Основи викладання мови удвомовних школах // Робітнич освіта. — 1930. — №4—5. — С. 114—126.
9. Переклад у середній школі // Укр. мова в школі. — 1952. — № 5. — С.44—54.
10. Про критерії точності віршованого перекладу // Питання літературознавства та мовознавства: Тези доп.та повідом. Респ. наук. конференції (травень 1967 р.). — Х., 1967. — С. 230—232.
11. Про особливості синтаксичного калькування в російській літературній мові XVIII—XIX ст. // О.О. Потєбня і деякі питання сучасної славістики. — Х., 1960. — С. 38—42.
12. Семантико-стилістичні етюди // Наук. зап. Харк. наук.-дослід. кафедри мовознавства. — 1929. — Вип.2. — С. 97—113.
13. Стихотворный перевод // Ди ройте Велт. — 1928. — №4. — На идиш.*
14. Теорія і практика перекладу. — Х.: Держвидав України, 1929. — 167 с.
15. Иван Франко — переводчик Некрасова // Известия АН СССР. Сер. яз. и лит. — 1956. — Т.15, вып.4. — С. 336—351.
16. Иван Франко — перекладач Некрасова // Уч.зап. Харьк. ун-та. — 1950. — Т. 74: Труды філол. ф-та. — Т.4. — С. 75—102.
17. 66-й сонет [Шекспира] в русских переводах // Мастерство перевода. — М., 1968. — С. 161—182.
18. «Ночная песнь странника» Гете в русских переводах // Русский язык. — 2001. — № 13.

Праці про О.М. Фінкеля

1. Айзеншток И. А.М. Фінкель — теоретик художественного перевода // Мастерство перевода. 1970. — М., 1970. — Сб.7. — С. 91 — 120.
2. Булахов М.Г. Фінкель Александр Моисеевич // Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды: Биобиблиогр. словарь. — Минск, 1978. — Т.3. — С. 252 — 254.
3. Гиндин С.И. Работа А.М. Фінкеля в идейной истории отечественных статистических исследований поэтической речи: (Проза как нейтральный «языковой» эталон в метрике и фонике) // Уч. зап. Тарт. ун-та. — 1985. — Вып.711. — С. 145 — 150.
4. Гусева Л.В. К проблеме сопоставительного изучения эпитета: (На материале параллельных переводов Седьмого сонета В.Шекспира) // Проблема лексической и синтаксической семантики романогерманских языков: Сб. статей. — Смоленск, 1978. — С. 114 — 123.
Использованы переводы А. Соколовского, П. Каншина, Н. Гербея, В. Лихачева, М. Чайковского, А. Фінкеля, С. Маршака.
5. Гусева Л.В. Эпитеты, объединенные доминантой beautiful, и их русские эквиваленты: (На материале сонетов В.Шекспира) // Изучение стиля художественного текста. — Смоленск, 1984. — С. 3 — 9.
Сопоставительный анализ переводов, сделанных Н. Гербелем, М. Чайковским, С. Маршаком и А. Фінкелем.
6. Козьменко В.А. Пам'яті професора О.М. Фінкеля // Вісн. Харк. ун-та. — 1970. — № 50: Сер. філол. — Вип. 5. — С. 84 — 85, бібліогр.
7. Кузнецов Э. О «Парнасе дыбом» // Вопр. лит. — 2005. — № 2. — С. 332 — 344.
8. Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. — К.:Наук. думка, 1967. — 455 с.
С.250, 253, 259, 263, 269, 381, 382, 387, 388: про О.М. Фінкеля.
9. Раскин А.Б. «Парнас дыбом», или Научное веселье: (Из истории литературной пародии) // Наука и жизнь. — 1968. — № 11. — С. 105 — 107.
10. Скидан Н. Вшанування пам'яті вченого-філолога [До 70-річчя з дня народження А.М. Фінкеля] // Веч. Харків. — 1969. — 24 жовт.
11. Тарлин И. «Собаки», «козлы», «веверлеи» // Бурсацкий спуск. — 1992. — № 1. — С. 210 — 213.
12. А.М. Фінкель: [Некролог] // Научные докл. высш. шк. Филол. науки. — 1969. — № 3. — С. 141.
13. А.М. Фінкель: [Некролог] // Русский язык в школе. — 1969. — № 2. — С. 112.

14. Фінкель Александр Мойсейович // Вчені вузів Української РСР. — К., 1968. — С. 442 — 443.
15. Фризман Л. Александр Фінкель: Новый перевод сонетов Шекспира // Простор. — 1969. — № 12. — С. 122 — 123.
16. Фризман Л.Г. Второе рождение // Паперная Э.С. Парнас дыбом / Э.С. Паперная, А.Г. Розенберг, А.М. Фінкель. — М., 1989. — С. 5 — 12.
17. Широкопад Є.Х. Фінкель Александр Мойсейович // Українська мова: енцикл. — 2-е вид., випр. і доп. — К., 2004. — С.759.
18. Шкляревский Г.И. Русское языкознание в Харьковском университете / Г.И. Шкляревский, Л.Г. Розвадовская //Традиции русского языкознания на Украине. — К., 1977. — С. 12 — 44.
С.33: об А.М. Фінкеле.
19. Шкляревский Г.И. Русское языкознание в Харьковском университете / Г.И. Шкляревский, Л.Г. Розвадовская //Традиции русского языкознания на Украине. — К., 1977. — С. 12 — 44.
С.33: об А.М. Фінкеле.
20. Шмігер Т. Александр Фінкель — теоретик українського перекладу // Григорій Кочур і український переклад. — К. — Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — С. 272 — 278.
20. Finkel, Oleksander // Encyclopedia of Ukraine. — Toronto; Buffalo; London, 1984. — Vol.1. — S. 887.

*Примечание:** — нет в ЦНБ ХНУ.

Гл. бібліотекар НБО
Ю.Ю. Полякова

Відомості про перекладачів та авторів

Перепада Анатоль Олексійович (нар. 1935 р.) — перекладач з романських мов: французької, італійської, іспанської, португальської, каталанської. В його перекладі українською мовою опубліковано повний, безцензурний, переклад невмирущого твору Франсуа Рабле «Гаргантюа та Пантагрюель», «Проби» Монтеня, «У пошуках втраченого часу» Марселя Пруста, твори Антуана де Сент-Екзюпері, Франсуа Моріака, Марчелло Вентурі, Італо Кальвіно, Альфонсо Гроссо, Жоржі Амаду, Алехо Карпент'єра, Мануела де Сеабра та ін. Лауреат премій М. Зерова, М. Лукаша, Г. Сковороди.

Бойко Віктор Степанович (1946 р.) — український поет та перекладач з білоруської, румунської, французької та німецької мов. Навчався на мехматі Харківського університету. Автор восьми поетичних збірок. Укладач і редактор антології любовної лірики XVII — XX ст. «Слобожанська муза» (2000). Доклав чималих зусиль до створення у Харкові Літературного музею.

Ковальова Олександра Прокопівна — українська поетеса та перекладачка з німецької мови. Випускниця факультету романогерманської філології Харківського університету. Кандидат філологічних наук.

Вітковський Євген Володимирович (1950 р.) — російський поет-перекладач з англійської, німецької, французької, голландської, африканс, португальської, української, мальтійської, італійської мов, письменник, літературознавець, історик художнього перекладу. В дитинстві жив у Сибіру, Киргизії, в Західній Україні, навчався в Московському університеті на мистецтвознавчому відділенні (1967 — 1971). В його перекладах опубліковано твори Джона Кітса, Оскара Вайлда, Редьярда Кіплінга, Роберта Сервіса, Райнера Марії Рільке, Готфріда Бенна, Теодора Крамера, Артюра Рембо, Поля Валері, Петрарки, Йоста ван ден Вондела, Константейна Гьойгенса, Крістофера Смарта Дідеріка Йоганнеса Оппермана, Брейтена Брейтенбаха та багатьох інші. Уклав антології перекладу «Строфы XX века-2» (мировая поэзия в русских переводах XX века, 1998, М., Полифакт), «Семь веков французской поэзии» (1999), «Семь веков английской поэзии», «Пять веков немецкой поэзии», «Вечный слушатель. Семь столетий европейской поэзии в переводах Евгения

Витковского», зібрання творів Райнера Марії Рільке, Франсуа Війона, Редьярда Кіплінга, Джона Кітса і т.д. Лауреат перекладацької премії Австрії (1994). Підготував до друку зібрання творів російських закордонних авторів Георгія Іванова в трьох томах (1994), Івана Єлагіна в двох томах (1998), Арсенія Несмелова (1990), чотирьохтомну антологію російської закордонної поезії перших двох хвиль еміграції.

Кальниченко Олександр Анатолійович (1954 р.) — перекладач українською та російською мовами, історик перекладу. Випускник перекладацького відділення Харківського університету. У його перекладах російською опубліковані твори Луїса Ламура, Кліфорда Ірвінга, Томаса Бергера, Р. Веллмана, Ричарда Баха, Клайва Льюїса та інших, а українською — Цицерона, Вальтера Беньяміна, Фр. Шлейермахера (спільно з В.А.Подміногіним). Доцент кафедри теорії та практики перекладу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Александровський Сергій Анатолійович (1956 р.) — російський поет, перекладач російською з англійської, іспанської та португальської мов, випускник перекладацького відділення Харківського університету. Серед перекладів «Возвращенный Рай» Джона Мільтона, твори Джеффри Чосера, Джона Лідгейта, Джона Скелтона, Френсіса Бекона, Роберта Саутвелла, Семюела Деніела, Генрі Констебла, Фулка Гренвілла, Роберта Бернса, Джона Кітса, Редьярда Кіплінга, Езри Паунда, Мануеля Хусто де Рубалькава, Хосе Марті, Хуліана дель Касаля, Альфонсуса де Гімараенс, Фернандо Пессоа та інші.

Ільїн Ігор Волеславович (1956 р.) — перекладач російською з англійської, німецької, португальської та англійською з української та російської. Випускник перекладацького відділення Харківського університету. Серед його прозових перекладів «Маленький Большой Человек» Томаса Бергера (разом з В. Євменовим та О. Кальниченко), «Хроніки Нарнії» Льюїса (надруковано лише «Путешествие на «Покорителе зари» (1993)), «Чайка Джонатан Ливингстон» Ричарда Баха (спільно з О. Кальниченко) та інші твори, серед поетичних творів переважно жартівливі та сатиричні - збірки лімериків, клерих'ю, Огден Неш, Лессінг тощо. Збирав казки та легенди народів Південної Африки, деякі з них надруковано в журналі «Universitatus».

Подміногін Валерій Олександрович (1956 р.) – Випускник перекладацького відділення Харківського університету. Історик перекладу та перекладач з німецької. Професор та завідувач кафедри теорії та практики перекладу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Переклад збірки оповідань, фрагмент одного з яких подано в альманасі, здійснив разом з В. Хлебніковим.

Оржицький Ігор Олександрович (1958 р.). Випускник Харківського університету. Кандидат філологічних наук, латиноамериканіст. Професор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Новиков В'ячеслав Анатолійович (1955 р.) – перекладач-синхроніст. Останні роки 20 працює в ООН в Нью-Йорку в російській кабінці. Випускник перекладацького відділення Харківського університету. Пише для друзів чудову прозу та музику.

Рихло Олександр Петрович – перекладач та перекладознавець, доцент кафедри англійської філології Харківського університету.

Пермінова Антоніна Олександрівна (1980 р.) – перекладачка з англійської та німецької мов. Випускниця перекладацького факультету Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Ст. викладач кафедри теорії та практики перекладу. Написала дисертацію на тему «Культурологічне буття поетичного твору як перекладознавча проблема».

Баблюян Завен – перекладач з англійської та української мов, редактор видавництва «Фоліо».

Ушкалов Олександр Леонідович (1983 р.) – поет, перекладач. Автор поетичної книжки «Перипатетика-блюз» (2002), збірки абсурдових п'єс «ESC» (2006), упорядник антологій «Сьоме око» (2003), «Харків Forever» (2004), «10 Європейців» (2004), перекладач поезії та прози німецьких авторів.

Полякова Юліана Юріївна – випускниця Харківського університету культури. Головний бібліотекар Центральної наукової бібліотеки ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Гужва Антон Миколайович (1979 р.) – Випускник класичного відділення філологічного факультету Харківського університету. Викладач латини Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»..

Кальниченко Сергій Олександрович (1982). Випускник перекладацького факультету Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Мазуренко Марина – студентка IV курсу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Райко Рита – студентка IV курсу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Дубічинський Володимир Володимирович (1959) – лексикограф, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та російської мов та прикладної лінгвістики Харківського національного технічного університету «ХПІ», голова Харківського відділення Української асоціації викладачів російської мови. Випускник філологічного факультету Харківського університету. Перекладачам цікавою буде його книжка «Лексические параллели» та численні розвідки в галузі лексикографії.

Левицький Андрій Едуардович – професор кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук, професор, учень Д.І. Квеселевича.

Зміст

РОБОТИ МАЙСТРІВ

1. Франческо Петрарка. Канцоньєре або Книга пісень (З італійської переклав Анатоль Перепадя) 3
 2. Райнер Марія Рільке. Поезії (З німецької переклав Віктор Бойко) 38
 3. З німецьких поетів XIX ст. (Новаліс, Brentano, фон Айзендорф, Штурм) (З німецької переклала Олександра Ковальова) 49
 4. Богдан-Ігор Антонич. Елегія о певичих дверях. Быки и буки. Бубновая дама (З української переклав Є. В. Вітковський) 60
 5. Джон Кітс. Гиперион. Падение Гипериона (З англійської переклав Сергій Александровський) 67
 6. Хосе Марти. Из книги «Простые стихи» (З іспанської переклав Сергій Александровський) 109
 7. Огден Неш. Бестиарий (З англійської переклав Ігор Ільїн) 112
 8. Готхольд Ефраїм Лессінг. Эпиграмммы (З німецької переклав Ігор Ільїн) 117
 9. Клайв Льюїс. Фрагменти из «Хронік Нарнії» (З англійської переклав Ігор Ільїн) 120
Від перекладача: Злоключення принца в России 120
Из «Принца Каспиана» 129
Из «Льва, колдуньи и платяного шкафа» 148
Из «Последней битвы» 154
 10. Бернхард Шлінк. Сын (отрывок) (З німецької переклав Валерій Подміногін) 162
 11. Ігор Оржицький. Знадібки до перекладу іспанської поезії 180
- ### НОТАТКИ ПЕРЕКЛАДАЧА
1. Новіков В'ячеслав. Русский перевод 184
 2. Ільїн Ігор. Тот, кто пришел с дождем 244
- ### ПАМ'ЯТКИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ
1. Джон Драйден Передмова до «Перекладу «Послань» («Героїнь») Овідія, виконаних кількома перекладачами» (1680) (фрагмент) (З англійської переклав Олександр Кальниченко) 255
 2. Александр Поп. З передмови до «Іліади» (фрагмент) (З англійської переклав Олександр Рихло) 268
 3. Владімір Набоков. Проблеми перекладу: „Онегін” англійською (З англійської переклала Антоніна Пермінова) 274

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА МАЙСТЕРНЯ

1. Наталка Сняжанко. Коллекция страстей, или Приключения молодой украинки (З української переклав Завен Баблюян) 291
 2. Переклади з сучасної німецької поезії (З німецької переклав Сашко Ушкалов)
Том де Тойз. Скандал 313
Керстен Флентер. Вогонь & Лід 317
 3. Райнер Марія Рільке. Поезії (З німецької переклала Юліана Полякова) 319
 4. Ієронім Стригонський. Послання CVI. До Сунни та Фретели (З латини переклав Антон Гужва) 320
 5. Джон з Тревизи. Бесіда між Лордом та Кліриком про переклад (З англійської переклав Сергій Кальниченко) 324
 6. Афра Бен. Уривок з «Есе про переклад прози» (З англійської переклала Рита Райко) 330
 7. Джозеф Аггісон. Стаття з 29 числа «Спектейтора» від 3 квітня 1711 року (З англійської переклала Марини Мазуренко) 335
- ### ТЕОРЕТИЧНО-КРИТИЧНІ МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЇ
1. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Роль перекладачів, перекладів та процесу перекладу у становленні національних мов 339
 2. Вітковський Є. В. У входа в лабиринт (Путевые заметки в восьми... капканах, повествующие о неблагополучном плавании "Пьяного корабля" Артюра Рембо по волнам русской поэзии на протяжении более чем трех четвертей столетия) 349
 3. Пермінова А.О. Прояви перестворення як типу перекладацького підходу до вихідного тексту (на прикладі порівняльного аналізу To a Mouse Р. Бернса та «До Миші» В. Мисика) 372
 4. Левицький А.Е. ДМИТРО ІВАНОВИЧ КВЕСЕЛЕВИЧ 384
 5. Дубічинський В.В. Основная проблематика переводной лексикографии 387
 6. Дубічинський В.В. Чего пить, того не миновать. Рецензия на «Русский алкословарь-справочник или Веселая наука выпивать» 398
- ### ПАМ'ЯТКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ
1. О.М. Фінкель. Г.Ф. Квітка перекладач власних творів 400
- ### Відомості про перекладачів та авторів
- 442

Í àóèì áâ àèäàí í ÿ

ПРОТЕЙ

Перекладацький альманах

Випуск 1

Тексти подано в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *І. С. Кордюк*

Художнє оформлення *Д. Чернов*

Підписано до друку 29.09.2006. Формат 60ˆ84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс». Ум. друк. арк. 26,04.
Обл.-вид. арк. 27,14. Тираж 300 пр.

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовская, 27.